

■ A SZÉKELYEK ■
ALKOTMÁNYÁNAK

HISTÓRIÁJA

KÜLÖNÖSEN A XVI.
ÉS XVII. SZÁZADBAN

IRTA:

Dr CONNERT JÁNOS

NÉMETBŐL FORDITOTTA:

.. BALÁSY DÉNES ..

SZÉKELYUDVARHEI YT
BETEJH PÁL ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMTATÓ INTÉZETE

1907

.. A SZÉKELYEK ..
ALKOTMÁNYÁNAK
HISTÓRIÁJA

KÜLÖNÖSEN A XVI.
ÉS XVII. SZÁZADBAN

IRTA:
Dr CONNERT JÁNOS
NÉMETBŐL FORDITOTTA:
.. BALÁSY DÉNES ..

SZÉKELYUDVARHELY
Kiadja Betegh Pál és Társa könyvkereskedése

1906

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
ȘI MUNICIPALĂ „HARGHITA”
MIERCUREA-CIUC

BEVEZETÉS.

A székely jogviszonyok 1562-ig igen sajátosak és jellegűek. Általában önállóknak és eredetieknek mondhatók és alig, vagy éppenséggel nem ismerhető fel rajtuk, kivált a 16. század előtt, a vármegyei jogállapotok befolyása és ez a hatás is inkább társadalmi, mintsem jogi természetűnek nevezhető. A királyságnak és az országgyűlésnek befolyása 1540-ig, a székely alkotmánynak inkább a fejlesztése, mintsem átalakítása tekintetében érvényesült; érvényesült például a hadszolgálati kötelezettség pontos megállapításában és az esküdtszék szervezésében.

Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása roppant következtetésekkel járt a székely nép fejlődésére nézve. Az ifjú fejedelmi állam pénzügyileg sokkal jobban megterhelte, nyomta alattvalóit most, mint a régi magyar királyság fennállása óta bármikor is. És a közterheknek a fejedelmi alattvalókra szabott felosztásakor, a székelyeknek is jelentékeny adórészt és

terhet kellett magokra vállalniok. Ez és a mindig nyomasztóbbá vált hadi szolgálat, katonai kötelezettség, a szegényebb harmadik rendet, a gyalogos földönlakókat, nyílt fölkelésre kényszerítette a fejedelem és az ország ellen, mely tény a székely jogviszonyoknak mélyreható átalakítását vonta maga után az országgyűlések révén.

A *jus regium* behozatala ebben az időben elvi szakítást jelent, szemben a multtal és szemben a székely jogszokásokkal. És jöllehet a fiskus vagy kincstár öröklési joga és a fejedelem elkobzási joga, későbbi fejedelmi szabadalmak által részben vagy egészben idővel meg is szűnt, abba is maradt, mégis a székely népnek osztályozása, tagolása, több egymástól nemcsak társadalmilag, de jogilag is élesen elkülönzött rendekbe osztása, lényegileg az 1662-ik év, a székely támadás gyümölcsének mondható és tekinthető.

Az 1662-ik év egy nemes és egy jobbágy rendet teremtett; idáig a Székelyföldön jogilag csupán szabad, azaz nemes székely lakott. A sokféle viszontagságok közepette, amelyeken ettől az időtől fogva ezeknek a rendeknek jogállapota Erdélynek Habsburg-uralom alá kerüléséig keresztül ment, egy különös mozzanat tapasztalható: észrevehető az, hogy ezen korszakon át a székely

jogfejlődés erősen közeledik a vármegyei rendek jogviszonyához. A székely nép jogi állapotának emez átalakulása, elváltozása, nem szerencsés fejleménynek, hanem beteges átalakításnak nevezhető. Ezért azonban sem János Zsigmond fejedelmet, sem a két más (magyar, szász) nemzetet okolni nem lehet, mert hiszen ez a betegség a fejedelemség mindinkább növekvő igényeiben rejtett és anyagi követeléseiből magyarázható meg. A hadi szolgálat ugyanis a szegény székelyre annál tűrhetetlenebbé lőn, minél inkább fokozódtak az állam igényei. Az ezekből származó adóterhek miatt lőn aztán elviselhetetlenné, kétségbeesetté az állapot, a helyzet. Már a XV. században megtették azt a legszegényebb székelyek, hogy beálltak a gazdagabbakhoz földönlakónak, azért, hogy az anyagilag terhes hadi szolgálat alól ily módon kihúzhassák magukat. És midőn 1562 után a katonai szolgálatok súlya alatt maga a nemesi rend is kezdett összerogyni, tönkremenni, ekkor a fejedelem, hogy talpra állítsa őket, támasztékul a hajdani szabad székelyeket jobbágyokul adta nekik. Ezzel tetteles véderővé, állandó katonává lőn a nemesség s a szabad székelység egy része, míg a másik rész, a jobbágy-ság, a hadviseléshez szükséges anyagi erőt és az országnak az adót szol-

gáltatta kézhez. Az 1602-ik év, Básta és az oláh Vitéz Mihály vajda föl-
lépte, a jobbágyok nagy részének
visszaadta ugyan megint a régi sza-
badságát, de azért a megkezdett
szolgaságba való visszaesés később
mégis minden külső erőszak vagy be-
avatkozás nélkül végbement, megtör-
tént. Ebben az egész korszakban igen
messzire ható volt az a befolyás, a
melyet a fejedelmek és az ország-
gyűlések a székely jogok fejlődésére
gyakoroltak, még pedig úgy a köz-
életben, mint a magánjog területén.
Számos oklevél ebből az időből be-
pillantást enged a községi és falusi
életbe, amely mindegyre gazdagabban
fejlődik.

A székelyföldi városok élete ebben
a korszakban mindegyre szakadozik,
töredezik és kezd alkalmazkodni, il-
leszkedni a vármegyei városok jogai-
hoz. Elkíváncoznak ők, ki is lépnek
a székből, de nem jutnak a fölött
uralkodó állásra, mint a szászföldi
városok. Így aztán a városokban a
székely jogok és kiváltságok iránti
érzék hamarébb eltompul, kivész,
mint magukban a székekben.

De azért ezen az egész korszakon
keresztül elevenen él és működik
a székelyekben a traditio, az ősi
joghagyomány; és valahányszor új
terhek, új kötelezettségek ellen kell küz-
deniök, mindannyiszor ősi, kiváltságos
állásukra és jogaikra hivatkoznak.

Mindazt, ami a székelyek e korbeli jogtörténetére nézve az alábbiakban leírva előadatik, azokat mind oklevelek, adatok, országos végzések stb. tehát reáltények igazolják, még pedig a szövegben itt számokkal jelzett következő nevezetűek: *Approbatae Constitutiones Regni transsylvaniae. Ex articulis ab anno 1540—1653. compilatae. Klausenburg 1779. (Ap. Const.) Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. Tomus I. Statua et constitutiones municipiorum Transsylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII. Dr. Kolozsvári Sándor és Dr. Óvári Kelemenől. Bpest, 1885. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. (C. ST.) — Erdélyi országgyűlési Emlékek. (Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. Szilágyi Sándortól, 20 kötet, Bpest 1875—1897. Kiadta a Magyar tud. Akadémia. (E. O. E.) — Székely oklevéltár, Szabó Károly és Szádeczky Lajostól. 7 kötet. (Sz. O.) Udvarhelyvármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Jakab Elek és Szádeczky Lajostól. Bpest, 1901. stb.*

I.

ŐSFOGLALÁS, LETELEPEDÉS.

A székelyektől lakott országrész magában foglalja a Maros, Olt és a két Küküllő felső folyásai mellett fekvő folyamvölgyeket, amelyek a Hargita és a Baróti hegyek, valamint a határszéli Kárpátok között terülnek el. A Székelyföldhöz tartozott még az aranyosmenti szépség is, hajdan a tordai vár birtoka, amelyet a kézdii székelyek kaptak volt a királytól hű szolgálataik jutalmául.

Az ország határszéleibe való megtelepedés vagy ősfoglalás kérdése mind e pillanatig nincs még megoldva tudományosan és teljesen. Krónikáink a székelyeket a hunok utódainak tartják — írja Sebestyén Gyula.¹ Elmondják, hogy a hunok romlása idején megmaradt néptöredék két részre szakadt; az egyik részt Attila fia, Csaba, visszavezette napkeletre (ez volna a k o z á r k a b a r s á g, amely a magyarokhoz keleten csatlakozott); a másik

rész Attila országában a Csiglamezőre, Erdélybe menekült, ahol magát változtatott néven «sziköl»-nek nevezte. (Ez volna az a meghódított a v a r néptöredék, amelyet a honfoglaló magyarok részint Erdélyben, részint a Dunántul, a pannoniai határmentén találtak). Az összes régi magyar krónikákból csak egyetlen egy tény konstatálható kétségtelen bizonyossággal, az, hogy a XIII. században általános hiedelem volt az országban, köztudat volt, néphit, hagyomány és meggyőződés, hogy a székelyek a hunok utódai, Attila népe voltak. Tagányi Károly és a porosz Meitzen pedig a Székelyföldön a földközösség és a közös birtoklás még fölismerhető mai nyomaiából arra következtetnek, kimutatják, hogy Erdélyben egyedül a székelység és senki más az ősfoglaló nép. Idáig ennyi a reáltörténet.

Az a tényállapot, hogy a törzsköös rendszer, vagy nemzetiségi alkotmány egész a XVI. század végéig a Székelyföldön megvolt, érvényesült, amellelt bizonyít, hogy a Székelyföld lakosságát lehetetlen Magyarország különböző helyeiről összeszedett-vedett népnek gondolni és tartani, pláne oly korban, olyan időben, mikor a nemzetségi alkotmány, a törzrendszer, Magyarországon az országnak vármegyékre osztása következtében már réges-

régen elenyészett volt. A székelyek tehát nem lehetnek a magyar királyoktól idetelepített határőrök. Emellett szól hallgatólag az a tény is, hogy valamely telepítésről vagy földadományozásról egyetlen adat, vagy oklevél sem tesz említést, míg viszont az aranyosi székelyek adománylevelüket több ízben megerősítetik a királylyal. Viszont abból, hogy a keleti székek területén jus regium nem létezett, még nem lehet arra következtetni, hogy az ország koronabirtok valamikor ne lehetett volna, mert a király még Aranyosszéken sem gyakorolta soha 1562 előtt a maga jus regiumát.

Bizonyos, hogy a XIII. században az egész Székelyföld meg volt szállva, rakva volt néppel. Meitzen a barcasági és a háromszéki határos községeknek mező- és határbeosztásában igen nagy hasonlóságot talál és ebből arra következtet, hogy Háromszék déli határát, a Barcaságot, a székelyek csak a német lovasrend letelepedése után foglalták el, 1225 körül. Talán később az agrártörténeti kutatások valamivel több fényt fognak deríteni a letelepedés vagy ősfoglalás kérdésére, ámbar itt is kevés a valószínűség, mert ez a fény is aligha fogja megvilágítani valaha a kezdet homályát, a mennyiben a székelyek hajdani magánbirtokai magánirt-

ványokra vezethetők vissza, viszont a modern erdő, mező, legelő felosztás vagy földközösség, többé már nem nyújt felvilágosítást és nem ismerteti meg az eredeti állapot képét.

Egyébiránt fölötte valószínűnek látszik, hogy az a terület, amelyen ma a székelyek laknak, kezdettől fogva nem volt teljesen benépesítve. A megszállás idejében a székelyek között nemzetségi alkotmány uralkodott, törzsrendszer, mely a XVI. századig a szék tisztségeinek betöltésekor egyedül volt irányadó. Már most ha egyszerre szállották volna meg ők az egész Székelyföldet, úgy mindegyik nemzetség egy-egy külön területet kapott volna magának, de hát ez így nem áll. Nem csekély számu oklevéli adatból mutatható ki, hogy mind a 7 székely székben ugyanazon h a t n e m z e t s é g élt és uralkodott, ugyanaz, amelyeknek pontos lajstroma Marosszékről előkerült és ma is megvan. Ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy az egész Székelyföldet egyetlen egy pontból szállották meg és telepések vagy harcosok szétküldése folytán népesült az be és ebben a küldetésben aztán rendszeren részt vett mindegyik nemzetség, mint például Aranyos szék megszállásakor is a kézdii székelyek. Ebből a fokozatosan lassankénti előrenyomulásból érthető meg aztán

az az érthetatlenség is, hogy a termékeny Barczaságot, mely a háromszéki síksággal egy földrajzi egységet alkot és könnyen volt mivelhető, miért nem szállották meg a székelyek.

A XIII. század kezdetéig a székelyek délfelé csak még a Barczaság határáig nyomultak volt előre. Valamint az országba való betelepedés, úgy a földnek felosztása is kétségekivül nemzetségek szerint történt. A nomád és kóbor életmódból az állandó lakásra való átmenet, nem hamar, nem hirtelen, hanem legfőlebb 1080. körül történt, mire az a bizonyíték, hogy a faluknak legnagyobb részt keresztény a neve. A XVI. és XVII. században már minden mivelhető föld szántott-vetett volt, sőt faluk és székek erélyes rendszabályokat hirdetnek ki, hogy ezzel az erdők rovására a további irtásoknak elejét vegyék.

II.

A SZÉKEK FEJLŐDÉSE.

Már a XIII. században, mikor is Székelyország ismertetésében már oklevéli adatokra támaszkodhatni, rég bevégzett tény volt az országnak székekre való beosztása és ez időtől fogva átalakuláson csak a

székek belső élete, a fiuszékek viszonya az anyaszékhez és a tisztviselők feladatai mentek át a változáson. Igazán sajnálandó körülmény, hogy a székek keletkezését nem lehet nyomozni, annál kevésbbé azokat a befolyásokat, melyek abban érvényesültek. Hogy földrajzi viszonyok döntők valának, magától értetődik, de ezek mégsem elegendők a székek keletkezésének és fennállásának megértéséhez. Így a kicsiny Miklósvár széket Sepsi széktől, melyhez eredetileg tartozott, a baróthi hegység vátasztja el és csupán az oltparti meg a baróthi hegység közt fekvő falukat foglalja magában. Hasonlókép Kászonszéket Csikszéktől magas hegylánc választja el. Csik és Gyergyó földrajzilag zárt és egymástól elválasztott területből áll. Ugyanezt már nem mondhatni a három, Sepsi, Kézdi és Orbai székről, mert a Feketeügy, ez a kicsiny folyó, nem való igazi határnak s tényleg rövid ideig is volt székhatar. Udvarhely és Keresztur között szintén nem konstatálható földrajzi határ. A Bardocfiszék községei két egymásba nyíló völgyben fekszenek ugyan, amelyek az Olt folyamvidékéhez tartoznak és Udvarhelytől a Hargita nyulványai által elválasztvák, mégis az ellenirányú völgyhajláson fekvő Vargyas és Bibarc-

falva községek, Udvarhelyszékhez tartoznak. Marosszék szintén egy önmagában zárt földrajzi egységet alkot, de azért a földrajzi határoknak Udvarhely felé nem mindenütt felel meg a történelmi. Szemünk látára keletkeznek Miklósvár, Kászon és Bardóc fíuszékek, ezeknél azonban földrajzi okok az elhatározó tényezők.

Az oklevelek, amennyiben azok az összes székely székeket említik, mindig csak 7 székről tesznek említést s ez a 7 törzsökös szék a következő: Udvarhely, Maros, Csik, Sepsi, Kézdi, Orbai és Aranyos szék, miként ezt két oklevél is a XVI. századból tanúsítja.² E fő- vagy anya-székeknek alá voltak rendelve a fíuszékek. Udvarhelyhez tartozott a Keresztur-fi és 1635 óta Bardóc-fi szék, Csikhoz a gyergyói és kászoni szék, Sepsiszékhez időnként a miklósvári szék; egy oklevélben Szereda-székről is van szó, bizonyynyal Nyárádszeredáról, mint Marosszék fíuszékéről.³ Ezek szerint 7 fő vagy anyaszék és időnként 6 fíuszék létezett.

A miklósvári szék keletkezése Stibor vajda kiváltságlevelére vihető vissza, aki 1395-ben Miklósvár lakosainak megengedte «a többi szék példája szerint törvényt napokat tartani és minden pörben döntenit»; e jogokat Zsigmond király megerősítette.

siti. De Sepsí-szék ez előjog zavartalan birtokában épenséggel nem tűrhette őket; heves viszályok dultak e miatt a két szék között a XV. és XVI. században. 1531-ben a dolgot úgy dönti el Szapolyai János király, hogy Sepsí-szék bírái Miklósvár-széken is tartoznak törvényt napot ülni. 1562-ben a miklósváriaknak megint panaszra van okuk.⁴ A gyulafehérvári országgyűlés utasítja őket, hogy szabadságlevelöket mutassák elé a fejedelemnek, az majd dönteni fog ügyökben.⁵ Meglehet, előmutatták. A szék tényleg az egész XVI. és XVII. században fennállott és különféle okmányszerű adat mutatható elé erre vonatkozólag.⁶ Ide tartoztak: Miklósvár, Bölön, Nagyajta, Köpec, Baróth, Bodos, Bacon, Szárazajta és Középajta.⁷ Egész 1625-ig Miklósvárszék előjoga abban állt csupán, hogy a sepsí-széki dullók (vagy székbírók) az ők székökben is tartoztak külön törvényt napot ülni s ekként a szék lakosai nem voltak kénytelenek a hegyen át Sepsíszentgyörgyre menni. 1625-ben Bethlen Gábor még jogot is adott nekik egy külön aldulló választására s hogy pöreiket közvetlen a fejedelmi táblához fölebbezhessék.⁸ 1694-ben bírják még e jogot, amennyiben a széken aldulló és jegyző (notarius) fungálnak.⁹ A fegyverfoghatók hadi szemlelisztájában

(lustratio) a szék sehol sincs külön megnevezve, miből arra következtethetni, hogy e korszakon át is katonai tekintetben egy volt Sepsi-székkal.¹⁰ De ez nem zárja ki, hogy valamikor külön kapitánya is ne lehetett volna.¹¹ Az országgyűlésre követül egy nemest és egy lófőt (primor, primpilus) küldött.¹²

K á s z o n n a k C s i k s z é k t ő l való elválása érdekes történet. Hü szolgálatukért s mert a határőrzés nem csekély fáradságukba került, Zsigmond király több falut, köztük Kászonujfalut elszakította Csikszéktől s jogot adott nekik, hogy saját kapitányt és bírót választhassanak. Ez bántotta a csikiakat s erőnek erejével kényszerítették a kászoniakat Zsigmond király szabadságlevele átadására. Odaadták, de furfangosan megint visszakerítették tőlük s később azt Mátyás, Ulászló királyoktól, majd János Zsigmond és Báthori Istvántól megerősítették. E szabadséglevél szerint a kászoniaknak jogukban áll maguknak egy kapitányt (belliductor) és egy bírót választani, törvényt napot tartani, minden ügyes-bajos pöreiket a fejedelmi kuriáig fölebbezni és nem kötelesek valamely más székbe — itt Csik-szék értendő, járkálni.¹³ Báthori Gábor és Bethlen Gábor megerősítik e szabadságlevelet teljertartalmilag, utóbbi pláne Csik, Gyergyó

és Kászon kapitányának (Sedium Siculicalium Capit.) kérelmére. Ily módon a szék az egész fejedelmi korsszak alatt kiváltságának élvezetében maradt. De ha igazságszolgáltatás tekintetében Kászon ekként teljesen független is lőn Csiktől, ám azért mind a két szék, ami nem ritka eset, ugyanazon főkapitány¹⁴ és főkirálybíró¹⁵ alatt állott és állhatott, annál fogva Kászon Csik-széknek még mindig fíuszéke volt és maradt.¹⁶ Kászon és Csik-szék közt e szabadságlevél dacára is állandó békés viszony uralkodott, amennyiben 150 éven át az országgyűlés egyetlen egyszer sem foglalkozik az ők dolgaikkal. A szék maga igen kicsiny volt; csupán Kászonujfalu, Jakabfalva, Impérfalva és Felsőfalva tartozott belé. Báthori Gábor 1608-ban fölmenti a kászoniakat a tetteges szolgálattól, mihelyt azt engedik a körülmények, ellenben kötelezi őket az utak és ösvények őrzésére, amelyek az ők határaikból Moldva felé irányulnak; Bethlen Gábor megerősíti e szabadalmukat.¹⁷ A hadi szemle tartásakor a széket egy külön listába irták be.¹⁸

A székgyűléseket Kászon-szék, Csik, Gyergyóval együtt tartotta¹⁹ s azon tárgyalta minden, az egész székre vonatkozó ügyeit. A székgyűlésen iktatták be a fejedelmi főhivatalnokokat is.

K e' r e s z t u r f i u - s z é k f e n n -
 állásáról az első okmányszerű adat
 az 1477. évből származik és egy
 birói ítéletről szól, amelyet a szék
 előkelői (seniores) két megállapított
 törvénynapon mondtak.²⁰ 1505-ben
 a székelyek fölebbezési törvényszéke,
 királyi táblája, az udvarhelyi és ke-
 reszturi székek főnépeiből és lófői-
 ből volt alakítva — a Székely Ok-
 levéltár szerint.²¹ I. Ferdinánd köve-
 tei úgy emlegetik, mint Udvarhely
 fiuszékét²² s róla később is mint
 ilyenről van szó.²³ Jakab Elek ál-
 litja ugyan, hogy az Udvarhely s e u
 Keresztur-szék nevet ő okmányok-
 ban látta — én azt sehol sem ta-
 láltam meg s ő nem jelöli meg a
 helyet²⁴ és ebből ő azt a követke-
 ztetést vonja azután, hogy mind a
 két megjelölés alatt ugyanazon szék
 értendő s hogy a székgyűlések föl-
 váltva Kereszturt és Udvarhelyt tar-
 tattak volna . . .

Abban nincs és nem is lehet két-
 ség, hogy Keresztur Udvarhely fiu-
 széke volt. A két szék egymás közti
 viszonyáról Jakab maga ki nem
 adott oklevelek alapján a következő-
 ket mondja: A XVII. században
 Udvarhely-széknek fő- és alkapi-
 tánya és főkirálybirója alatt áll Ke-
 resztur-szék ugyan, de azért van
 neki 6 esküdtje és egy notariusus.
 A törvénynapot Kereszturon ked-
 denként tartották. A pöröket Udvar-

helyszékre fölebbezték. E szerint a fiu-széknek volt külön törvéynapja s az ahhoz szükséges esküdtjei és jegyzője, de azért az egész szék főhivatalnokai alatt állt, résztvett a székgyűléseken jegyzőjével, esküdtjeivel, kik aztán a hozott végzéseket aláírták.²⁵ A hadi szemlelistában Keresztur-szék községei Udvarhelyéitől elkülönítve vannak bejegyezve; e szerint hát külön vizsgálták-mustálták meg azokat, de katonai tekintetben az egész szék fő- és alkapitányai alá tartoztak.

Bardóczi-fiuszék szerepe a XVII. század első tizedében kezdődik. Ez időszak és a következő jegyzőkönyveiből azt látjuk, hogy a széknek ugyis mint vargyasi fiuszéknek, törvénykezési napjai vannak. Minthogy a bardócziak arra törekedtek, hogy választhassanak ők is egy alkirálybirót maguknak, összekocantak Udvarhelyszékkal e miatt, mert eladdig törvéynapokat az udvarhely-széki királybíró tartott velök a fiuszék esküdtjeivel, és csupán a fölebbezett pörök kerültek Udvarhelyszékre. 1635. I. Rákóczi György úgy döntött a dologban, hogy a bardócziak választhatnak magoknak egy külön alkirálybirót, de a választásnak egyhangunak kell lenni; a mellett minden év végén mondjon le a tisztségéről és a szék adjon neki fölmentvényt. Fölebbezési uton a

pöröknek Udvarhely lesz a hatósága. A főkirálybíró választásában és beiktatásában való részvételi joguk azonban jövőre is érvényben marad.²⁶ Ettől az időtől fogva hát volt a székek egy alkirálybírója, egy jegyzője és 6 esküdtje; törvényre csüdtörtöki napon járt. Katonailag szintén az udvarhelyszéki főkapitány alatt állottak.²⁷ Több rendbeli oklevél van arról, hogy a szék azután is fennállott.²⁸

Csik- és Gyergyószék szoros kapcsolatban álltak egymással mint székek, már 1463-tól fogva, és oklevelekből nem lehet megállapítani, hogy mikor történt meg köztük a széki különállás. Még azt sem lehet megmondani bizonyosra, vajjon minő viszonyban voltak egymáshoz, amennyiben különállásukat illetőleg is csak külön törvénykezési járásról lehet szó köztük, miként ezt a földrajzi helyzetök is magával hozza. Különböző esküdtszékek fennállására nézve adatunk nincs, de ilyenek meglétére más hasonló esetekből lehet következtetni. A hadi szemlelistákban a fegyverfoghatók külön-külön vannak bejegyezve. De másrészt adatokból teljesen kimutatható, hogy a két szék 1562 után is egy főkapitány és egy főkirálybíró alatt állott mindig.²⁹ Alkirálybírója nyilván mindegyik székek volt egy-egy.³⁰ A székgyűléseket közösen

tartották,³¹ szék és gyűléshely Csik-szereda volt. Jóllehet a két szék között a jó egyetértés évszázadokra nyulik vissza, mégis a XVIII. század végén a gyergyóiakat különválási vágyak fogták el, úgy, hogy az országgyűlés e miatt kénytelen volt nekik odaszólni. T. i. a gyergyóiak kezdtek a főhivatalnokoknak ellenszegülni, székgyűlésre nem mentek el s Csikkal együtt, ősi szokás szerint, vonakodtak közösen adót fizetni. Azért az országgyűlés a lázadás következményei alatt figyelmezteti és utasítja őket, hogy a gyűléseken jelenjenek meg, fizessék az adót, fejedelem és főhivatalnokok iránt tartozó engedelmisséggel viseltessenek s egyéb a haza közjavát illető dolgokban Csikkal egyetértőleg járjanak el.³²

F e l- és A l c s i k r a Csikszék a XVII. században szakadott. Voltaképen 1634-ben,³³ mert ettől az időtől fogva fordulnak elő aztán bővebben az oklevéli adatok.³⁴ Nincs meg azonban az a székgyűlési határozat, amely szerint a felosztás megtörtént. De annak következtében két járásra különült a szék s mind-egyiknek volt egy-egy alkirálybírója, egy jegyzője³⁵ s esküdtjei. 1604 óta Alcsiknak több királybíróját sorolja fel B e n k ő; Transilvania Specialis, Siculi etc. 215. lapján; 1676-ban mint Felcsik-szék vice-

királybírója tesz esküt a fejedelemnek Bodó Mihály.⁸⁶ Ebből következtetni lehet, hogy mindkét széeknek volt egy alkirálybírója és esküdtje vagy ülnök, tehát önálló járásbíró-sága. 1685-ben a fejedelemnek egy meghatalmazottja parancsot ad ki a katonai mustrára; és pedig Felcsikon egy csütörtök nap, Alcsikban egy péntek napon történt a hadi szemle.⁸⁷ E szerint a szék akkor már a hadi szemle miatt is két részre volt osztva. Minthogy a hadiszemle tartásakor a nagy embersokadalom azt a helységet, hol a mustra és vizsgálat tartatott, rendszerint erősen megdulta-gázolta, azért az eljárás egyszerűsítése végett egyszerre nem az egész szék legénységét hívták össze.

A székeknek anya- és fiuszékekre való osztásában az a szándék ismerhető fel, hogy úgy a tisztviselőkre, mint a közönségre nézve meg akarták ezzel könnyíteni az igazgatást és a bíráskodást.

S e p s i, K é z d i és O r b a i s z é k e k a XVI. század második feléig egészen önállók és egymástól függetlenek voltak. Számos oklevél tanúsága szerint mindegyik széeknek saját kapitánya és dullója és a Zabolai határozat szerint, saját törvényszéke és esküdtje volt; önálló székgyűléseket tartottak s azokon döntötték el saját ügyeiket. A hadi

mustrát mindegyik külön tartotta s mindegyik önállóan hajtotta be az ököradót.³⁸ A székelyföld 7 széke közül ez volt az a háromszéki 3. A fejedelem levelei 1562 után rendszeren a 3 szék tisztviselői stbbihez vannak címezve. A főkirálybíró áll rendszeren a 3 szék élén; ő egyzersmind s többnyire v á r h e g y i várkapitány is.³⁹ És 1602 óta a három szék mindig egy és ugyanazon főkirálybíró, s ritkán áll kettő alatt,⁴⁰ de mellette mindig több alkirálybíró van megnevezve. A három székben volt mindegyiknek egy olyan alkirálybírója és jegyzője.⁴¹ Rendszeren ugyanazon fő- és alkapitány alatt áll a három szék⁴² és hogy a közös gyűléseket mind a három szék egy királybíró és főkapitány előlülése mellett tartotta, természetes, de tartottak néha külön is gyűlést, mint pl. a fontos Z a b o l a i g y ű l é s t 1466-ban.⁴³

E szerint a három szék egymás mellé volt rendelve és törvénykezési, valamint katonai tekintetben egyik sem nélkülözte önállóságát, csak-hogy ugyanazon főhivatalnokoknak voltak alárendelve.

A r a n y o s - s z é k székely telepítés volt, a tordai vár birtokán, az Aranyos folyó mellett. A földet II. István király ajándékozta a kézdi székelyeknek, tanusított hűségükért és vitézségükért. A szék, mint 7-ik,

ugyanazon előjogokat és kiváltságokat élvezte, mint a többi; volt saját kapitánya, szolgabírója, királybírója és esküdtje. Jus regium 1562 előtt nem volt itt. Az adománylevelében az ajándék visszavonhatatlannak van jelezve. Hadkötelezettség, öröklési jog és adómentesség tekintetében az aranyosiak semmiben sem különböztek a többi székelyektől.

De hát a XVI. században az adófizetésbe az aranyosi székelyek is beléestek. Minthogy azonban ők az 1562-iki általános s z é k e l y t á m a d á s b a n, vagy a mint ma mondjuk, lázadásban nem vettek részt, azért korábbi jogaik élvezetében meghagyattak s így ebben a székben János Zsigmond senkit sem taszított jobbágyságba. A székely javak elkobzási joga is a segesvári országgyűlésen csak a többi 6 székre nézve mondatott ki. Azonban az aranyosi székelyek is emez előjog megszüntetése folytán a többi székre zúdult következmények alól nem vonhatták ki magukat s így a jus regium végül közöttük is fészket rakott. 1620-ban Aranyos-szék 5 falujában eladományozza Bethlen Gábor a darabontok, szabadosok és oláhok jószágait, akik a moldvai hadjáratkor 1617-ben, a hadszolgálati kötelezettség alól kihuzták magokat, s ezért országgyűlési végzés

alapján büntetésül a kincstári jobbagyok rendjébe teszi őket⁴⁴

A többi székelyek sorsában osztottak hát az aranyosiak is annyiban, hogy náluk is a harmadik rend adóköteles állapotba jutott, s hogy közülök a derekabbak és tehetősebbek a darabontok vagy pixidáriusok rendjébe tétettek.⁴⁵

Viszont továbbra is megtarthatták az aranyosi székelyek az ők kapitányát, királybíróját és dullóját vagy székbíróját (*iudex sedis*). És itt különösen kiemelnünk és hangsúlyoznunk kell azt, hogy 1576-ban ebben a székben, volt még egy dulló vagy szolgabíró, míg a többi székben ez a tisztség vagy hivatal egyidőre egészen eltűnik. S végül, hogy ekkor kezd lenni egy szolgabíróból (*iudex sedis*) hamarosan egy alkirálybíró (*viceiudex regius*). Az alkirálybíró név 1576-ban még nem fordul elő. A szolgabíró vagy dullóval sem találkozunk már a XVII. században, ahelyett az alkirálybíró emlegetik az oklevelek.⁴⁶ Mindebben talán csak egyszerű névváltozásról van szó.

A főkirálybíró Aranyosszéken is királyi hivatalnok hasonló hatáskörrel és jogokkal, mint a többi székekben. Többnyire csak egy főkirálybíró fungál itt, de néha kettő is.⁴⁷ Esküdtek természetesen itt is vannak.⁴⁸ A pixidáriusok ama foglalko-

zását, mely szerint a dulló biráskodása alól Báthori Kristóf idejében kiakarják magukat vonni s ügyeiket saját kapitányuk előtt tárgyaltatni, a fejedelem megakadályozza.⁴⁹

1600-ban a tordai táborgyűlés annyit megenged nekik, hogy ügyeiket a gyorsabb eljárás kedvéért először a hadnagy előtt, azután a kapitány előtt tárgyalathassák s végül a fejedelmi táblához fölebezhessenek. Ugy látszik azonban, hogy itt hadi biráskodás forog kérdésben, mely önmagában véve a széki biráskodástól sokban különbözött⁵⁰ Mig János Zsigmond alatt a 6 szék mindig egy kapitány alatt állott, addig Aranyosszék a saját kapitányát még a következő időkben is megtartotta.

Volt Aranyosszéken öt oláh falu; azok a széki tisztviselők biráskodása alól magukat kiakarták vonni. De az országgyűlés utasítja őket 1623-ban, hogy pörös ügyeikkel a szolgabíró elé járuljanak.⁵¹ 1623-ban a darabontokkal együtt ők is figyelemztetnek, hogy a szék jogszokásaihoz alkalmazkodjanak.⁵² A hadköteleseket Aranyosszéken is a szék dolgaira rászorították⁵³

Voltak a széknek erdőségei, volt egy örökségi birtoka is, Bogát (präidium), azoknak használatára nézve számos székgyűlési végzés szól.⁵⁴

Hangsúlyoznunk kell itt ujólag

még egyszer, hogy a Székelyföldön, többé-kevésbbé hasonlóan a királyföldhöz, egészen a nagy székely támadás idejéig, a királynak nem volt vagyyonelkobzási joga (jus confiscationis), s hogy ezzel szemben teljes mértékben érvényesült a székelyek örökösödési joga, s e szerint a kihalt családok birtoka nem szállt a fiskusra, hanem a nemzetségre, vagy ha a nemzetség is ki volt halva, akkor a falura, vagy egy országgyűlési végzés szerint a szomszédokra.

III.

A SZÉKEK FELADATA.

A székek feladata hasonlít a vármegyék feladatához; közigazgatási vagy kormányzási és bíraskodási vagy törvénykezési kerületek voltak.

A szék kötelessége volt először is békében és háboruban a hadsereg felett való ellenőrzés. A fegyverfogható és szolgálatképes legénység nyilvántartását és vizsgálatát, valamint a katonai készségének háborus esetre jó karban tartását, a szék maga végeztette az ő tiszttviselője, mindenek előtt a kapitány által. Még Mátyás király elrendelte volt, hogy a széki kapitányok tartsanak lehetőleg gyak-

ran mustrát s az ilyen vizsgálat emberre, lóra, fegyverre s egyéb hadi készségre egyaránt kiterjedjen. Az ily hadiszemlék eredményeit nyilvántartás végett listákba irták, külön a gyalogságét, külön a lovasságét. Lovasság gyanánt a lófők szolgáltak, olyanok, akik rendszeren három sessióval (telekkel vagy nyil-földdel) birtak s akiknek egy hadi vagy katonaló eltartására volt elegendő vagyonuk. Ha valaki magasabb rendben szolgált, többedmagával, kötelessége volt gondoskodni, hogy főszerelése révén továbbra is abban a rendben maradhasson. Ha pedig a lófő nem volt képes lovat tartani, akkor lefokozták vagy degradáltak gyalogosnak. Mátyás király megparancsolta ugyan, hogy az ily lefokozás csak a székely comes tudtával s a széki tisztviselők közbejöttével történjék, de ezt a meghagyást nem igen hajtották végre. Későbbi időkben gyakran tesznek panaszt a lófők a miatt, hogy őket a széki tisztviselők alsóbb rendbe listázták, mert a hadi szemle alkalmával véletlenül nem volt lovuk.

1562 óta van a Székelyföldön leveles vagy kutyabőrös nemesség s ettől az időtől kezdve volt annak bizonyos előjoga. Ebben az időben már a széki tisztviselők lefokozást vagy magasabb rendbe emelést többé nem végezhetnek; ezentul az

a fejedelem előjoga lesz, ki azt személyesen vagy meghatalmazott hivatalnok által gyakorolja. Gyakori mustrákat is ebben az időben már maga a fejedelem tart.⁵⁵

Háború kitörésekor a mozgósítási parancsot a király vagy komes, vagy a fejedelmi időben a fejedelem adta ki az ő meghatalmazottjának vagy a székelyek főkapitányának, intézve a szék kapitányaihoz, kik aztán a legénységet véres kard körülhordoztatása, jeltüzek vagy doboltatás által fegyverbe szólitották. Indulás előtt a csapatokat még egyszer mustra alá fogták, a jelenlevőket bejegyezték, hogy így azok, kik menthető ok nélkül elmaradtak, a hadjárat után érdemlett büntetésöket kikaphassák. Általános fölkeléskor, vagy mikor nagyobb hadi csapat kivántatott, a fő- és alkapitány személyesen ment a harctérre. Különben a szék akkor is kötelezve volt egy parancsnokot küldeni, mikor kisebb arányú csapat indult hadba.⁵⁶ Mikor hosszabb időre egy-egy csapatot állított ki a szék, akkor annak zsoldja végett néha általános adót vethetett ki, csak hogy ehhez a kivetéshez országgyűlési végzés kellett.

A szék hatáskörébe tartozott továbbá az adók kivetése és behajtása is. Az ő tisztjei végezték ezt; a főkapitány, királybíró vagy dulló,

kik mellé a községek rendesen a helyes kiszabás végett néha egy-egy igazmondót állítottak. A XVI. és XVII. században egy bizonyos adótétel közönségesen a kapukra, a portákra volt kivetve; a XVIII. században az általános országos adónak a széke-lyekre eső részét egy bizonyos kulcs szerint osztották fel, amelyek aztán annak igazságos kivetéséről a saját kebelökben önmagok gondoskodtak.⁵⁷

A szék föladata volt többnyire azon adók kiírása is és behajtása, amelyeket a székek az országgyűlés követeinek diätai költségül fizettek. Ezenkívül a szék a maga külön szükségleteit is általános rovatalból szokta volt fizetni.

Nem kevésbé fontos volt a szék, mint törvénykezési kerület vagy járásbiróság, mert a szék tisztviselőinek állt kötelességében, hogy minden a szék területén támadt pörökben, panaszokban első és másodfokon bíraskodjanak. A falusbirók által kimondott 2—3 forint értékű és tárgyú ítéletek, másod és végső fokon, a dullókhoz vagy szolgabíróhoz voltak fölebbezhetők.

Mielőtt az esküdtszéki bíraskodást be nem hozták, a szék kapitánya és dullója döntöttek és ítélkeztek minden igazságszolgáltatási ügyekben, a szék véneinek, azaz: a legtekintélyesebb családok fejeinek vagy a székgyűlésnek közbejöttével.

A XV. században állíttatott fel az esküdtszékek intézménye. Sepsi és orbai székben hozták azt be először a zabolai gyűlés 1466-iki egyik határozata szerint. Minden pörös ügyben dönthetett ez az esküdtszék, azonban az a fél, aki az ítélettel nem volt megelégedve, belátása szerint föllebbezhetett az udvarhelyi székhez. Innét a székely ispánhoz mentek aztán a pörök és végre magához a királyhoz. II. Ulászló kiváltság levele elrendeli, hogy az a pörlekedő, aki a szék törvényszéke által kimondott ítélettel nincs megelégedve, «az udvarhelyi székhez, azaz a székelyek közös székéhez föllebbezhet».⁵⁸ E «közös szék» alatt Udvarhelyen a székelyek nemzeti gyűlése értendő, amely egy időn keresztül a föllebbezett pörökben maga döntött, miként ez az 1505-iki udvarhelyi gyűlés végzéséből világosan kitűnik: «Mi az egész Székelyföldnek lakosai — szólal meg ez az oklevél, — és mindegyik széknek rendei, adjuk tudtára... hogy a mi nemzetünknek ritka gyűlékezései miatt, a sok pöröknek újra való tárgyalása, a mi a mink országunk egész népének a feladata, napról napra elhalasztódik, a mely halogatásnak igen sokan kárát vallják». Azért a nemzetgyűlés itt az ő teljhatalmu erejénél fogva egy 17 székülöből álló

esküdtszéket állit fel, amely Udvarhely és Keresztur szék két felső rendjéből választatik. Ennek a főlebbezési bíróságnak joga lesz a székelyek minden tovább vitt ügyeiben dönten. A tagok élethossziglan választatnak ; ha meghal valaki, akkor a nemzetgyűlés mást választ helyébe.⁵⁹ Kétségkívül egy külön főlebbezési törvény-zékről van itt szó, amely az egész nemzetnek szól s melynek feladata: dönten a nemzetgyűlés helyett a megfőlebbezett pörökben. A nemzet ezzel aztán egy jogot, amelyet talán a betelepedés ideje óta birt, átruház egy bizonyos törvényszékre, mivelhogy azt ő maga többé már nem képes tökéletesen gyakorolni.

Ugy látszik azonban, hogy e törvényszék működése nem sokáig tartott. Legalább nincs róla azután bővebb tudósítás. 1555-ből a székelyek *lex consvetudinaria*-ja csak annyit mond erre nézve, hogy pörreit mindenki főlebbezheti egy má s i k s z é k h e z. Ugy látszik hát, hogy szokásban volt nemcsak Udvarhelyre, de máshova is főlebbezni.

Ezt a pörrendet és eljárást azonban az 1562-iki országgyűlés megszünteti és elrendeli, hogy a széki törvényszékek ítéletei ezután egyenest a királyi táblához főlebbezendők.⁶⁰

A későbbi igazságszolgáltatási eljárások az egész Székelyföldre nézve

abban egymással megegyeznek, hogy a fiuszékek törvényszéki ítéletei az anya- vagy főszékhez és ettől a fedelmi táblához fölebbezhetők.⁶¹

A szék föladata volt az is, hogy a közbátorságról és biztosságról gondoskodjék. Az országgyűlések gyakran és újra ismétlik a szék tisztjeihez intézett meghagyásaikat, melyek szerint a szék nyomozza a tolvajokat és a rajtakapottakat rövid eljárás után rögtön büntesse meg.

A szék tisztjeinek volt hivatása továbbá, hogy az egyes rendeket, kivált a harmadik rendet, megoldalmazza a gazdagok és hatalmasok huza-vonájától.

A szék vagyonának felosztása és használása fölötti rendelkezés, természetesen és szintén a székgyűlés hatáskörébe tartozott. Nehogy a szék egyesek által megkárosíttassék, ez a tisztek kötelessége volt. Az ők dolguk volt továbbá a szék országutjainak jókarban tartása is.

A XVII. és XVIII. században a szék erősen kezd belemarkolni a községek életébe. A községi előljárók az alkirálybíró ellenőrzése alá kerülnek, aki őket hanyagságuk miatt büntetheti. Az ellenőrzést körutazásain gyakorolja.

Rendesen a székgyűlésen hozott végzésekkel szabályozzák a községi, gazdassági, jogi s vallás-erkölcsi ügyeket. A falu kertjei és legelői

felosztásának szabályozása, a gyepük rakásáról való rendelkezés, sőt az éjji örök fölvétele, az ökör- és disznópásztor fogadás is a szék hatáskörébe tartozik.⁶³

A kapitány volt 1562-ig a székgyűlés elnöke; ezután a főkirálybíró ül a belyébe. Hogy a harmadik rend a XV. században még részt vett a székgyűlésekben, az világosan kitűnik a zabolai gyűlés határozataiból. Igen kétséges azonban, hogy a jobbágyok később azokban részt vettek volna. Általában úgy látszik, hogy a székgyűlés később csupán tisztviselőkből, esküdtekből s a szék néhány tekintélyesebb embereiből volt összehíva. Nincs mi-nek külön megokolni, hogy akkor nem volt, nem lehetett a mai értelemben vett széki képviselő.

1723-ban az aranyosi székgyűlés végzést hoz a szék erdejének felosztását illetőleg; de végleg dönteni ebben a kérdésben, magát nem tartja illetékesnek, hanem azt határozza, hogy a szék „vox szerint” adjon maga ebben az ügyben véleményt, azaz: Hozzon minden falu határozatot és azt adja be. A községekhez intézett ez a kérdés hangzik pedig ekképpen: N. N. falu beléegyezik-e, hogy a szék erdeje fel legyen osztva?⁶⁴ Ez a szavazásmód meglehet, Aranyosszéknek csak egy különös intézkedése volt, de min-

denesetre jellemző s amellet bizonyíték, hogy a közönséges székgyűlés nem tartotta magát illetékesnek az ily dolgokban dönteni.

A székek ügyeinek vezetését ellátta: a széki kapitány, aki alá tartoztak: a kapitány, a vice-kapitány, a szolgabíró, kinek tisztjét később a vice-királybíró vette át, továbbá az esküdtek és a főkirálybíró. Ezek a hivatalok a főkirálybíró kivételével, eredetileg és általában széki tisztiségek voltak, s az ellenőrzést a komes vagy székely ispán gyakorolta, aki tényleg királyi hivatalnoknak tekinthető. Későbbi időben azonban a főkapitány kinevezési joga a fejedelemre száll át s a székek jogkörében csak a főszolgabíró föltételes választási joga marad meg. A polgári és katonai tisztviselő különválasztása, külön hatásköre természetesen ekkor még nem létezik. A kapitány egyszersmind főparancsnok a székekben, de része van az igazságszolgáltatásban is. Szintugy a szolgabíró és később a főkirálybíró részt vesznek a hadiszemle tartásában, ők is tehát nem pusztán közigazgatási tisztviselők, de egyszersmind igazságszolgáltatási elnökök is. Még az esküdtek is végeznek oly kötelességeket, a melyek ma a közigazgatás körébe utalvák.

IV.

A SZÉKI KAPITÁNY.

A széki kapitány, capitaneus sedis, katonai tekintetben a szék legfőbb tisztviselője volt; a szó teljes értelmében széki tisztviselő 1562 előtt. A székely ispán vagy komes az ő állása betöltésére nem birt befolyással.

Háboruban az egész fölkelő sereget vezette, néha a részleges fölkelést is; alatta álltak: a vicekapitány, hadnagyok (belliductores) és a tizesek. A többi széki tisztviselő támogatásával ő tartotta békében a hadi szemléket, összeállítá a fegyverfoghatók és hadkötelesek listáját, gondoskodott, hogy azok mindenkor indulásra kész állapotban legyenek és a székely ispán vagy a király parancsára, szükség esetében saját hatáskörében is, ő rendelte el a fölkelést és indulást.

A hajdani idők különös viszonyainak megfelelőleg, nemcsak a szék legfőbb katonai tisztviselője volt ő, hanem résztvett a törvénykezésekben és a székgyűléseken is; sőt utóbbinak ő volt eredetileg az elnöke s csak a későbbi időben ül az ő helyébe a királybíró. Az első helyen mindig ő van a jogi okmányokban megnevezve, annak jelekül, hogy tényleg birta a királybírói állást is. Időnként ő intézkedik

a birságpénzek behajtásában, valamint a székgyűlések határozatainak és a törvényszékek ítéleteinek végrehajtásában.

Jövedelme a törvénykezők birságpénzeiből állott, de azok a királybírók tekintélyének növekedtével mindinkább apadoztak. Azonkívül az ökörsütés vagy adó idejében a behajtásnál való közreműködésért ő is kapott egy részt, 1555-ben péld. 25 darab ökröt. Állásának betöltése az örökösödési és választási jog kombinált módja szerint történt.

Eredetileg a nemzetségek főbbjei voltak kétségkívül a hadsereg vezetői. Idő folytával is magok a nemzetségek első családjai gyakorolták tényleg e vezetői jogokat, és abban az időben, amikor már adataink vannak, a nemzetségek fejei magok váltják fel egymást a tisztségben, rendre, és pedig a többi közt pl. Marosszéken, egy 24 éves ciklusban, amennyiben ott 6 nem és 4 lág volt, mint nemzetség és atyafi, ság. Készenban 6 éven át ugyanazon nemzetség váltakozik a tisztségben, mely körülményt a kisebb arányu területből és lakosságból érthetni meg. A századok folytán ez az uzus vagy szokás, joggá, jussá, s ez néhány család kiváltságává változott át, végül pedig egy bizonyos birtokkal összekötött előjog, földjog lett belőle. A vármegye földjén a

nemesi jog, a nemesi kuriához és az ahhoz tartozó földbirtokhoz volt kötve. A Székelyföldön is ez a folyamat honosult meg.⁶⁵

Oklevéli adatokat lehet előmutatni arra nézve, miszerint egyes házak a helységben kuriáknak neveztetnek, amikkel aztán a lófőség joga volt összekötve, de amivel aztán kiegészítésül bizonyos meghatározott földbirtok járt. Ez a földbirtokhoz néha el volt különítve a falukertjétől vagy földjétől, nem volt azzal közös — ezt egyik oklevél bizonyítja.⁶⁶ Van egy régi lista, amely szerint egy székely, Barcsay Gáspár, a főkapitányi tisztséget Marosszéken 15 éven keresztül 5-ször viselte, s hozzá négy különböző nemzetségből s öt különböző ágból és pedig 2-szer egyedül, 3-szor pedig a Gyalakutiakkal együtt. Azonkívül ez utóbbiak egy 24 éves fordulóban még kétszer viselték a tisztséget és pedig 5 nemzetségből 1-szer egyedül, 4-szer másokkal együtt. Minthogy pedig sem a Barcsayak, sem a Gyalakutiak öt különböző nemzetségnek nem lehettek a leszármazottai, ezt a tényt akként lehet megmagyarázni, hogy a tisztségre való juss vagy előjog, idő folytán bizonyos meghatározott birtokhoz kötődött lassanként. Az ilyen nagyobb birtok, vagy öröklés vagy a f i u - l e - á n v o k, vagy vásárlás útján ké-

rült egy kézbe. Ugyanazon időben több családnak illetén módu közös jussa vagy előjoga, minden esetre öröklési részből, vagy pedig örökölt részvásárlásból származott. 1499-ben pl. az Örlőcz nemzetségből és a Szovátágból egy lófőségnek (primipilates) 3-ik része eladódik.⁶⁷

Egy ilyen officiumusnak, azaz: egy tisztség viselésére biztosító előjognak eladása, igen gyakori eset.⁶⁸ Hogy a hivatali állás illetén megszerzése hajdan szokásos volt, bizonyítja egyébként Ferdinánd király követének nyilatkozata is, aki azt mondja, hogy a székelyek a tisztséget «mint valamely vagyont, az ingatlan birtokkal együtt szokták adni-venni».⁶⁹

E szokás megvolt mindegyik székben, még a Kézdivől telepített Aranyosszéken is, olvasható az egy okmányból, amely egy ily előjog eladásáról szól.⁷⁰

Az 1562-ik év magára a szék kapitányára nézve is nagy következményekkel járt, amennyiben ekkor lesz belőle, a szék kapitányából és a nemzet tisztviselőjéből, fejedelmi hivatalnok.

Először is 1562 után előtünik az oklevelekből a sedis capitaneus cím s helyébe lép 1564-ben a hat szék kapitánya (capit. sex sedium) neve, aki többnyire Várhegy vagy Székely támadt vagy egyszerre

mindkét várnak várkapitánya volt.⁷¹ 1569-ben Telegdi Mihály, Székely támadt várkapitánya, mint Maros- és Udvarhelyszék kapitánya említetik;⁷² későbbi adatokból azt látjuk azonban, hogy ő mind a 6 szék kapitánya volt.⁷³ 1579-ből van egy capitaneus sedis Csik;⁷⁴ 1571-ben egy vicecapitaneus sedis Csik et Gyergyó.⁷⁵ Ettől az évtől fogva egészen a század végéig nagyon kevés a hír a székely kapitányokról. 1592-ben a székely kapitányok jelen vannak az országgyűlésen.⁷⁶ 1598-ban a küllőmegyei komes egyszersmind Siculorum kapitány.

Ezek az oklevéli adatok azon föltevésre birnak, hogy János Zsigmond a széki kapitányok tisztségét megszüntette vagy átalakította, de ugyanakkor a székely seregek parancsnokává a saját várkapitányát tette meg. Báthori István korában 1572. találkozunk ugyan megint kapitányokkal, kik az országgyűlésen részt vesznek, de ugyanakkor Székelytámadt és Várhegy kapitányai igen gyakran királybíróknak vannak nevezve, de sehol úgy és akként, mint valamely székek kapitányai. Bizonyságok ezek amellet, hogy a széki kapitány hivatala ekkor már a királybíró tekintélyé alá került.

A hat szék kapitányi hivatala vagy a generalis capitaneus,⁷⁷ a régi székely tisztviselőétől sokban

elütött; mintegy közeledett a régi székely ispánéhoz, comes sicularum. Mint a 6 széknek kapitánya vagy a székelyek főkapitánya,⁷⁸ természetesen ő maga volt a főparancsnoka a székely fölkelő seregnek és olykor fejedelmi megbízásból, végzett más-nemű teendőket is. Kétségtelen, hogy János Zsigmond alatt az volt feladata, hogy a székelyeket tartsa féken, zabolázza. János Zsigmond-tól Báthori Zsigmondig ilyen főkapitányok sehol sincsenek oklevélileg említve. Teendőiket többnyire Várhegy és Székelytámadt kapitányaik látják el, kik egyszersmind egy vagy több szék királybirái.

1601-ben Báthori Zsigmond jogot enged a székelyeknek, hogy a széki főkapitányokat újra maguk közül válasszák. Évenként három-négy tekintélyes embert válasszszanak ki magoknak, küldjék el a fejedelemhez, ki aztán közülök kettőt, aki neki legalkalmasabbnak látszik, kiválaszt és megteszi aztán főkapitánynak.⁷⁹ Ez a jog azonban, a mint adatokból látszik, nem igen érvényesülhetett azután. 1609-ben pl. Báthori Gábor alatt a székelyek generálisa egyszersmind a 3 szék kapitánya és egy fejedelmi tanácsos, Petky, Udvarhelyszék kapitánya.⁸⁰ A fejedelem kinevezési jogát mindenekelőtt az Approbáták és Compilaták igazolják.⁸¹ I. Rákóczy György idejében

csak annyit vettek be a törvények szerint a választási föltételek közé, hogy a széki kapitány születésre nézve mindenkor székely legyen s hogy megfelelő vagyonnal kell bírnia. Több hivatalnak azonban egy személyre bizását, amint az sok ideig szokásban volt, az 1674-iki országgyűlés végzése szerint a fejedelemnek kerülnie kell.⁸²

A kapitányok hivatalba lépésökor a fejedelemnek és a hazának tettek hűség esküt s ezeknek esküdtették meg ők aztán az alsóbb hivatalnokokat is.⁸³

1601-től 1691-ig mindegyik főszéknek hát rendesen egy főkapitánya és egy vicekapitánya is van.⁸⁴ A három: Sepsí, Kézdi és Orbai szék közönségesen egy főkapitány alatt áll.⁸⁵ Ritkán fordul elő, hogy fő- vagy anyaszék egy főkapitány alatt álljon, mint pl. Maros- és Udvarhelyszék 1642-ben.⁸⁶ 1643-ban I. Rákóczi György kinevezi a fiát székely generálisnak és Udvarhely és Háromszék főkapitányának.⁸⁷

A fiuszékek az anyaszék kapitányának vannak alárendelve.⁸⁸ A székelyek főgenerálisa hivatal is megvan és fennáll ezen egész időszakon keresztül.⁸⁹ Mint ilyen azonban akkor volt csak mégis főgenerális s látta el egy széki kapitány teendőit is, mikor őt erre egy vagy több székben különösen kinevezték.⁹⁰

A széki kapitány hivatali teendőit az 1562-ik év rendelkezései látszólag nem érintették. Továbbra is a kapitány maradt a szék főparancsnoka, részt vesz a királybíróval a széki törvényszék üléseiben s vele együtt gondoskodik az ítéletek végrehajtásáról.

Hatásköre mindenek fölött mégis katonai volt ebben az időszakban. 1592-ben panaszkodik az országgyűlés a miatt, hogy a kapitányok lófőknek tesznek meg olyanokat is, akik ebbe a rendbe sem személyők, sem fegyverzetők szerint nem valók; meghagyja hát nekik, hogy hazamenetelők után 15 nap alatt a királybírókkal együtt szigorú hadiszemlét tartsanak, vegyenek jól szemügyre embert és fegyvert és az ujonnan csinált lófőkből azokat, akik nem oda valók, tegyék le, degradálják, hogy ezzel a többieket is jobb előkészületre szoríthassák.⁹¹

Az 1602-ik év országgyűlési végzése szerint a kapitány a királybíróval együtt ügyeljen arra, hogy az ősjobbágyok földesuraik iránt tegyék meg a kötelességüket s hogy egy-két hatalmasabb ember ne huzza-vonja a többi székelyt, s vitás jószág-ügyekben szolgáltatassanak nekik igazságot. Továbbá gondoskodjanak ők alkapitányok és hadnagyokkal együtt arról, hogy a hadba induló székelyek el legyenek látva

élelmi szerekkel; ők lakolnak meg, ők a felelősek minden a sereg által okozott károkért.

Az adók behajtása a kapitányok és királybírók feladata és ők tartoznak a fejedelmi felügyelőnek (inspector) azokról számot adni. Részt vesznek az elszökött jobbágyok felett való biráskodásban is.⁹² Az 1600-ban, a székely fölkeléskor elkövetett károk miatt a panaszok a kapitány vagy királybíró előtt tárgyalandók. Háromszékre nézve elhatároztatik továbbá, hogy amint régebben és a többi székben volt szokásban, úgy mostantól fogva Háromszéken is legyen egy bíró a kapitány mellett a törvényt napok tartásakor és ez a bíró aztán engedelmességedjék a kapitánynak.⁹³ A kapitány kötelességévé tétetik az is, hogy ő a királybíróval együtt az 1600-iki lázadás után a székelyek lefegyverzését keresztül vigye.⁹⁴

Udvarhely város statutumai szerint, ha valakinek olyan panasza van, mely az egész polgárság ellen irányul, vigye dolgát Udvarhelyszék főkapitánya és főkirálybírója elé, kik egyszersmind a derékszék előlülői.⁹⁵

A közrend fentartásáról, valamint a széknek a tolvajok és gonosztevőktől való megtisztításáról a kapitánynak kell a főkirálybíróval együtt gondoskodnia.⁹⁶ 1607-ben a

székely darabontok utasíttatnak, hogy pörös ügyeikben miheztartás végett a kapitány és királybíró elé járuljanak.⁹⁷

Továbbá a főkapitánynak áll a királybíróval együtt jogában az is, hogy azokat, kik az országgyűlésen nem jelentek meg, megbüntessék.⁹⁸ Sőt még a nem kedvelt pénznemek kényszerű forgalomba hozásánál is közre kell működniök.⁹⁹

Mindezen adatokból kitűnik, hogy a széki kapitány jelentősége és hivatali hatásköre ama tény dacára is, hogy ő választott széki tisztviselőből fejedelmileg kinevezett hivatalnok lett, épenséggel nem változott, csupán központibbá lett s hogy továbbá hivatalos munkaköre a főkirálybíróét közelről érintette, sőt abba igen gyakran egészen beléesett.

V.

A DULLÓ VAGY SZOLGABÍRÓ.

Mindegyik széknek 1562 előtt volt egy bírója is, aki a kapitánnyal és esküdtekkal, széktartókkal együtt igazságot szolgáltatott. Időnként volt egy vicebíró is mellette. Ugy töltötték pedig be e tisztséget mint éppen a kapitányét, és évenként rendre járt az a 6 nemzetségek között. A szék tisztjeihez intézett

írásokban a dulló neve második helyen áll; bizonyágtétel mellett, hogy ő a szék hivatalnokai közt rangban a második volt.

Jövedelme a birságpénzek vagy itéleti illetékek egy részéből állt s ez a rész 1550 után mind kevesebb lett. A behajtás körül való segédkezésiért az ökörsütésből ő is kapott néhány ökröt.

Az 1562. év e tisztséget sem hagyta érintetlenül. A szolgabíró a segesvári országgyűlés cikkelyei a kapitányokkal és királybírókkal együtt a széki törvényszék tagjainak nevezik.¹ 1564-ből a háromszékiek egy panaszlevele világosan megérteti velünk, hogy e válságos időben a főkirálybíró a szolgabíró korábbi jogait magához ragadozta mind, hogy tehát a dulló is, éppen úgy mint a kapitány, az új rendnek áldozatul esett. Sőt odáig mentek a királybírók, hogy községi ügyekben még a falusbíróktól is elvették bíráskodási jogait.² A háromszékiek elpanaszolják, hogy a királybírók megtiltják törvényszéket ülni a kapitányoknak és bíróknak, s az ők pörös ügyeikben, otthon, saját házukban döntenek, ítélnek, jóllehet az volna a kötelességök, hogy a széki tisztekre felvigyázzanak s évenként 3-szor az esküt velök letétessek!³ Mindez csak a fejedelem tudtával történhetik és

bizonyosan hatalmi tulkapás⁴ — vélekednek a székelyek. Valóban fejedelmi szándék ismerhető fel abban, mely szerint ő hátra teszi a szék tisztviselőit s helyökbe saját hivatalnokai hatalomkörét állítja. Egy 1564-iki rendeletben megparancsolja a fejedelem, hogy a községi előljáróságtól minden pörös ügy a széki törvényszékhez, azaz: «a királybiróhoz és a széktartókhoz fölebbezendő». E szerint az akkori törvényszék csak az esküdtekből és a királybiróból állott s közülök hiányzik már a szolgabíró.⁵ Ezzel aztán el is tűnik az okmányokból a dulló, a szolgabíró vagy székbíró (judex sedis) neve s helyette az alkirálybíró szerepel.⁶

Csupán Kászon és Aranyos székek maradnak meg korábbi jogaikban s így dullóikat szabadon választják.⁷ Báthori Kristóf rendelete szerint a birságpénzek behajtása itt ezután is csak a szék meghagyásával és a szolgabíró kísérete mellett történhetik.⁸ Aranyosszéken 1576 után a szolgabíró nevét szintén a vicekirálybíróé váltja fel.

E két szék kivételével hát — a mint Benkő is említi,⁹ a szolgabírói hivatal egyebütt megszűnik. Az állítása azonban, hogy két dulló lett volna mindenkor, tévedés, mert amint láttuk, örökölhető volt ez a tisztség is, úgy, hogy azt egy évben több személy is viselhette.

A vicejudices Regii léptek a szolgabírók helyébe — vélekedik Benkő, kik először az 1594-iki országgyűlés cikkelyeiben említettnek.¹⁰ T. i. ebben az évben a királybíróval az alkirálybírók végzik a dullók helyett az összeírást. Ettől az időtől fogva a következő egész századon át a szolgabírók helyett gyakran találkozunk alkirálybírókkal.¹¹

Minden székben vannak, léteznek ilyen alkirálybírók, még a fuszékekben is; így: Kézdi,¹² Sepsí,¹³ Orbai és Miklósvár székekben, Fel- és Alcsikon, továbbá Gyergyó, Kászon, Maros¹⁴, Udvarhely, Keresztur, Baróc és Aranyos székekben.¹⁵

A fuszékekben a törvényszék előlülői rendszeren a vicekirálybírók voltak.¹⁶ Ők is, mint a többi szék-tisztek, kötelesek voltak a székek biztonságát orvok és rablók ellen megőltalmazni.¹⁷ Sokoldalutevékenységöket a Corpus Statutorum számos cikkelyeiből látjuk. Jóllehet a XVIII. századból ered e határozatok nagy része, de azért a XVII. századot is visszatükröztetik, mert ez idő alatt az alkirálybírók állásában semmi változás nem történt.

Az alkirálybírókat a szék maga a főkirálybíró közreműködésével jelölte, választotta és esküdtette meg.¹⁸ Foglalatosságuk igen sokféle a közbiztosság megóvásán kívül.¹⁹ Részt vesznek a cirkálásban, a gonosz-

tevőknek a szék területén való keresésében.²⁰ A felfogott állatot náluk jelentik be.²¹ Bitangolók, prévárikálók, orgazdák, lóköttők, káromkodók, olyanok, kik másokat megvernek, a tilalmat megszegik, a szék erdőit pusztítják, részegeskedést, páráznaságot üznek, az alkirálybirónál feljelentendők.²² A birói ítéletet ők hajtják végre.²³ A falusi biróknak ők voltak közvetlen följobbvalói, ügyeltek, hogy azok igazságosak legyenek s birói ítélet nélkül büntetéseket ki ne szabjanak,²⁴ ők vigyáznak a gyepük, sövények, utak, hidak jó karban tartására.²⁵ A községi biró ítélete ellen hozzá lehetett főlebbezni.²⁶ Az alkirálybiróknak állt kötelességükben, nehogy a községi elöljárók az adókat egyenlőtlenül és hamisan szabják ki.²⁷ Az ugarlás ellenőrzése is az ők feladatuk volt.²⁸ Évenként kétszer a községi előljárást meg kellett látogatniok s őket a hivatalos kötelesség elmulasztása esetében büntetni.²⁹ Fontot, súlyt, hordót, mértéket stb. ellenőrző bélyeggel a községben ők láttak el.³⁰ Jövedelmök a birságpénzekből állott, amelyeknek felét kapták.³¹ Ekzsékuciókor jussok volt két forint napidijra.³²

Az alkirálybiró e működési köréből s abból a tényből, hogy őt a szék választotta, kiviláglik, hogy őa dulló vagy szolgabiró kötelességeit vette át.

VI.

A FŐKIRÁLYBIRÓ.

Érdekes fejlődést mutat a XVI. században a főkirálybíró hivatala. Hogy s mint keletkezett, biztosra nem lehet megmondani. Már mint kész hivatal áll előttünk a zabolai gyűlés határozataiban. Ezek szerint a főkirálybíró jogában áll a dullókat ellenőrizni és évenként őket háromszor megesküdtetni, hogy igazságosan fognak itélni. Székhelye akkor Prázsmáron volt. Jövedelme a birságpénzek egy részéből állott, miket nem ő maga hajtott fel, hanem a széki tisztviselőktől kapta. Ulászló király diplomája éppenséggel követeli, hogy a „vicekomites, qui apellantur judices regii“ a szék helyén lakjanak és gyanittatja váltig, hogy a királybírók a székely ispán segédhivatalnokai voltak és tőle válnak kinevezve. Az agyagfalvi gyűlés jogot ad a királybíróknak a széki tisztviselők megbüntetésére, ha azok a székgyűlés határozata ellenére törvényt napot ülnének ünnepnapokon.

A székelyek önkormányzati szokása, municipális consuetudo, a királybíró felügyelő gyanánt tünteti fel a széki tisztviselők fölött, kiket ők háromszor évenként megesküdtetnek. De birságpénzt a dulló nél-

kül nem hajthatnak be. 1545-ben utasítja az országgyűlés a királybírókat a kapitányokkal, dullókkal és a négy székülővel együtt, hogy járják be a széket faluról falura és a tolvajokat büntessék meg.³³ 1561-ben meghagyatják a királybíróknak a Székelyföldön, hogy tolvajokat és gyujtogatokat ne eresszenek szabadon, hanem méltó büntetést szabjanak rájuk.³⁴

Az 1559-iki országgyűlés végzéséből világosan megtudjuk, hogy a királybírók királyi hivatalnokok voltak, nem pedig nemzeti tisztviselők. „A királybíróknak az ők hivatalok azért adódik, hogy az egyes székekben ők tiszteletes és az ő felségeik méltóságának megfelelő szokásokkal éljenek és meg nem engedhető, hogy hivatalnoki önkényes törvénykezési és büntetési pénzeket szedjenek. De azt sem engedik meg ő felségeik... hogy ők jövedelmeiktől valamiképp elűtessenek, vagy őket a többinél kevesebbre becsüljék. Minthogy ő szent felségeik világosan látják.... hogy a királybírókat a székelyek többi statusa között nem becsülik eléggé, s a birságpénzekből nekik megfelelő porciót nem adnak, a mint az igazságos és illendő volna s a mint azt fejedelmi hivatalnokok megérdemelnék, azért megrendeljük, hogy mostantól fogva a királybírókat

minden székbén tiszteletben tartásák . . . és olyan becsülésben legyen részök, amilyent bennök a fejedelem méltósága nyilvánvalóan megkíván. Azért a királybíróknak, ha csak ő szent felsége s az ország szolgálatával ők elfoglalva nincsenek, részök legyen minden nyilvános törvényszéki ülésben, ha pedig személyesen abban gátolva volnának, joguk van kinevezni maguk helyett képviselőt.“

„A bűnösöket és gonosztevőket, akiket a törvény szerint nyilvános ítéletmondás sujtol joguk van halállal büntetni és nem szabad azokat paktummal szabadon bocsátani, csupán a fejedelem kegyelméből“. „Tolvajok, gyilkosok, latrok, paráznák, házasságtörők, esküszegők, üldözöttek, livida membra gerantium birságpénzeiből kapja a királybíró Maros, Udvarhely, Aranyos, Csik, Gyergyó, Kézdi és Orbai székekben az értéknek felét, minden más büntetéspénzből szintannyit 1 forintig és ettől feljebb.“ A neki járó birságpénzt a negyedbíróval együtt szedheti be, de egyedül is, ha az esetleg vonakodnék. Minden községben tisztességesen kell őt fogadni, de éljen ő saját költségén és senkire se szálljon.“

„A sótól és a sófuvarozásból eredő birságpénzek régi szokás szerint egyedül őt illetik“.

„Ha netalán valamely igazságtalanságot követne el, akkor neki, mint a vármegyén a főispánnak, abban a székből kell igazságot szolgáltatni, ahol azt elkövette; bármelyik fél azonban felelősebb lehet ő szent felségéhez“.³⁵ Kétségtelen ezekből, hogy a fejedelem a királybírókat a többi széki tisztviselő fölé tenni s nekik a vármegyei főispánokéhoz hasonló állást akart adni. A birságpénzek teljes felét nekik szánja, míg a többi széki tisztek együtt csak a másik felét kaphatják. Így kerül a széki kapitány a második sorba. Fejedelmi hivatalnok lép az ő helyére, mely állapot annál megalázóbb, mert ezzel a székek szabadságán igen súlyos csorba esett. Korábban a zabolai gyűlésen ugyanis a széki tisztek igazságtalanságai fejedelmi ellenőrző hivatalnok felállítását sürgették, provokálták s most ime! e hivatalnok az összes széki tisztviselők fölé helyeztetik. A székek jogokból való ez a mélyebb elárkolás, annál figyelemreméltóbb, mert két évvel később a két első rend ennek dacára is nem vett részt a lázadásban. Ennek oka nyilván az, hogy ezek a rendszabályok anyagi tekintetben nem a két első rend nagyobb tömegét károsították meg, hanem szám szerint csak egy kisebb részt, azaz az „officia primitivus“ tulajdonosait, azokat, akik-

nek öröklés szerint előjoguk volt kapitányi vagy dullói állásra.

Alázadás 1562. leverése után elhatározza a segesvári országgyűlés, hogy a királybírók, szolgabírók és esküdtek az összes székekben 15 nap törvéynapot üljenek, mikoris a királybírók azon vagy mind a ketten, vagy legalább az egyik, jelen lenni tartoznak. E szerint mindegyik székekben két királybíró volt ebben az időben.

A következő időkben egy vagy több szék főkirálybírói hivatala igen gyakran együtt jár az udvarhelyi vagy várhegyi várkapitánysággal. 1567-ben a szék kapitánya és Székelytámadt várkapitánya, egyszersmind Maros, Udvarhely és Csik-Gyergyó királybírója.³⁶ 1569.,³⁷ 1570-ben³⁸ Csik-Gyergyónak önálló királybírója van. 1571-ben Udvarhelyszéken két királybíró³⁹ találunk, Csik-Gyergyó és Kászonban már csak egyet,⁴⁰ ugyszintén 1577., 1580-ban Udvarhelyt,⁴¹ 1579-ben Maros-széken,⁴² 1597-ben Csik-Gyergyó-Kászonban⁴³ szintén csak egyet. 1578. 1582. és 1583-ban a várhegyi várkapitány három székek a főkirálybírója⁴⁴ és az udvarhelyi várkapitány Csik - Gyergyó - Kászonnak,⁴⁵ 1585. és 1590-ben Maros- és Udvarhelyszéknek⁴⁶ stb. királybírója.

E hivataloknak az egész századon

át egy kézbe vételét gyakran látjuk, míg ugyanazon székből időnként két királybíró is van kinevezve.

Azt bizonyítja e körülmény, hogy a királybírói tisztség a század végéig királyi hivatal volt. Adatok is vannak a fejedelem által történt kinevezésekre. Pl. 1571-ben megparancsolja Báthori István a székeknek, hogy engedelmeskedjenek az általa saját belátása szerint teljhatalommal, addig, ameddig neki tetszik, kinevezett királybíróknak. Ezek az esküt neki tegyék le stb.⁴⁷

1597-ben Báthori Zsigmond Csik-Gyergyó-Kászon királybírójának teljes hivatali hatalommal Lázár Farkast nevezi ki, addig, ameddig neki tetszeni fog. Lázár tartozik az esküt letenni, a fejedelem parancsait végrehajtani, az adót beszélni, oltalmazni mindenkit jogaiban és szabadságában s minden egyéb hivatali teendőket pontosan elvégezni.⁴⁸ Báthori Zsigmond 1601-iki szabadalomlevelében a királybírókat nem is említi, miből világos, hogy ő is fentartotta a fejedelemnek kinevezési jogát, s tényleg a XVII. század első harmadában a királybírókat a fejedelem nevezi ki.

A XVII. században az egyes székeknek többnyire egy királybírójuk van.⁴⁹ Csak Háromszéken látni néha

kettőt.⁵⁰ 1602-ben a székelyek főkapitánya a fejedelem meghagyásából hivatalukban megerősíti Háromszéknek két királybiróját.⁵¹ Brandenburgi Katalin 1630-ban Székely Mózes, akit az ő férje ezelőtt Udvarhelyszék főkirálybirójává tett volt, tanusított hűségeért, többrendbeli jószággal jutalmazza meg.⁵² 1633-ban I. Rákóczi György az elmenekült Székely Mózes helyére újat nevez ki, még pedig egy székelyt, és kinnevezési okmányában kiváltképpen kiemeli, hogy ő nem akar akárhová való, a mint az eddig szokásban volt, hanem a székelyek közül való királybirót nevezni ki és pedig olyant, aminőt a szék küldöttsége is igen tisztességesen hozott szóba előtte.⁵³ E királybirói kinnevezéssel ellentétben áll 1653-ból II. Rákóczi Györgynek egy nyilatkozata, mely szerint ő Udvarhelyszéknek királybiróul Vargyasi Daniel megválasztását ajánlja, jóllehet — teszi hozzá — ő tudja, miszerint a főkirálybiró választás joga a szék rendjeit illeti s hogy ő ebben őket védeni is akarja, de hát végre is a székek jogában áll a királybirót tetszése szerint bocsátani el.⁵⁴ Rákóczi e nyilatkozata összevág az App. Const. P. III. T. 76. I. cikkével, amely szerint a székek jogában áll, főkirálybirókat választani, azokat hivatalból elbocsátani vagy újra vá-

lasztani, miután a hivataloskodás ugyanis csak egy évig tartott.

Mi birta rá a fejedelmet, hogy ki-nevezési jogát feladja s a királybíró-választást a székeknek engedje át, nem lehet megállapítani?! 1613-ban elhatározza az országgyűlés, hogy a székek régi szabadságaik szerint évenként változtassák a királybíró-t, ha valaki közülök nem tetszik nekik.⁵⁵ 1630-ban ismétlődik e határozat, kiemeltetvén, hogy már 1613-ban elhatározott, mely szerint a királybíróválasztás a székgyűlés dolga.⁵⁶ E pont 1630-ban Rákóczi választási föltételei közé vétetik s ettől az időtől fogva megvan az a következő fejedelmeknél, meg az Approbatak és Compillátákban is.⁵⁷

A királybíró kötelessége volt ezen-tul is a közbiztonságról gondoskodni. Az 1589. és 1592-iki országgyűlés utasítja a királybíró-t a gonosztevők és orvok megbüntetésére.⁵⁸ 1594-ben figyelmezteti az országgyűlés a szé-keket, hogy a királybíró távollé-tében az ítélet megsemmisítésének terhe alatt törvényszéket ne tartsa-nak. Viszont a királybírók hivatal-vesztés terhe alatt intetnek meg, hogy ne zavaroljanak, tetemre hi-vás, halálujítás s más igazság-talan miveletek útján.⁵⁹

A kárt, amit az egyes rendek okoznak egymásnak, térítesse meg a királybíró,⁶⁰ gondoskodjanak jó

utakról⁶¹ s hajtsa be az adókat.⁶² 1600-ban a királybíró a kapitány-nyalkötelesösszeszedni a fegyvereket⁶³ s az országgyűlésről elmaradottaktól a büntetéspénzt behajtani.⁶⁴ Végül vigyázzon, hogy Moldva felé minden út és ösvény a szorosak között járhatatlan és kidöntött fakkal eltorlaszolt legyen.⁶⁵

Az alkirálybírókat a főkirálybíró szokta volt a székekkel közösen jelölni⁶⁶ és beiktatni.⁶⁷ Ugy maradt.

Ezekből láthatni, hogy a fő- és alkirálybírók hivatalos kötelessége nem volt élesen elkülönítve egymástól. Annyi azonban a XVII. századra nézve is megállapítható, hogy a főszékek élén egy-egy, ritkán két főkirálybíró állott, akik ott törvénytartókat tartottak, ellenben a fűszékekben az alkirálybírók fungáltak. Ettől eltekintve, a kettő hivatalos hatásköre mégis összefolyt, a főkirálybíró volt a főhivatalnok, kinek állása a megyei főispánénak felelt meg. Mig a XVI. században ezek a főkirálybírók nyilvánvaló fejedelmi hivatalnokok, őket fejedelem nevezi ki, annak parancsait hajtják végre, addig a XVII. században közelednek a székekhez, azok választják őt, a fejedelemnek csak hűségesküet tesznek, attól el is mozdíthatók s neki általában az ország minden többi tisztviselői is felelősek.

VII.

AZ ESKÜDTEK VAGY SZÉKÜLŐK.

Eredetileg a széki törvényszék a székek előkelői és tekintélyesebb embereiből volt összeállítva. Az igazságszolgáltatás rendes folytonossága azonban esküdtszéki intézményt követelt állandó székülőkkel. A XV. század folytán ment végbe az egész Székelyföldön ez a fejlődési fokszerűség. A zabolai gyűlés a kézdii törvényszék mintájára szervezi azt, szervezi pedig Sepsí és Orbai székben is a kézdii törvényszék mintájára. Az elnyomott harmadik rendnek a másik kettőt szorongató visszanyomása hozta létre ezt az intézményt, emezek a tisztségek birtokosai voltak s önkényűleg bántak amazokkal. Itt s ekkor határozták el, hogy az esküdtek fele a harmadik rendből választassék. Kétségtelen azonban, hogy ez a határozat nem ment át az igazságszolgáltatás prakszisába. Legalább az udvarhelyi felebbezési törvényszék felállításakor 1505-ben, a harmadik rendet nem vették tekintetbe. És a következő időkben is így lettek.

Az esküdtek száma a zabotai és udvarhelyi végzések szerint 12 volt. 1635-ben Rákóczi egyik oklevele szerint, Udvarhelyszéknek 8 esküdtje volt, Keresztur- és Bardoczfiuszéknek

6—6.⁶⁸ A tabula continua, a folytatólagos tábláknak, melyek 1764-ben állították, a fűszékekben 9, az anyaszékekben 12 székülői voltak. Valószínű, hogy ez volt a rendes szám a XVII. században is.

Az esküdteket egy évre választották, de szabad volt újra megválasztani. A választáson jelen vannak a széki tisztviselők.

Az esküdtek feladata volt itélni a törvényt napokon az eljők terjesztett pörökben, még pedig a fő- vagy vicesztek vezetése alatt. 1562-ben a segesvári országgyűlés esküre kötelezte, hogy tekintet nélkül barátságra, gyűlölségre, ajándékra, igazságon ítélnék majd. Néha a vicesztek a birságpénzek behajtására is alkalmazták őket.⁶⁹ Pörös ügyben a bíró jelenlétük nélkül nem dönthetett. Jövedelmök a birságpénzek egy részéből állott, mely hol kisebb volt, hol nagyobb.

VIII.

A JEGYZŐ VAGY NÓTÁRIUS.

A szék legfiatalabb hivatalnoka a jegyző volt. Létük a Székelyföldön 1562 előtt nem mutatható ki. A segesvári országgyűlés állapította meg, hogy legyenek a székben notáriusok, akiket vagy abból a pénz-

ből kell fizetni, amelyet a pörlekedők a követeknek szoktak volt adni, vagy másféle módon.⁷⁰ A jegyzők tartoztak t. i. az ítéleteket, miket a törvényszék hozott, azoknak a feleknek, akik fölebbezték írásban kiadni. Idáig a fölebbezéseket követek által végeztették, akik holmit gyakran elfeledtek. Innét kezdve, mint a törvényszéki jegyzőkönyv vezetője szerepel a jegyző s a székgyűlés végzéseit is ő írja jegyzőkönyvbe. Most a jegyző kivonatokat készít a jegyzőkönyvből a fölebbezés céljára s ezért meghatározott illetményt kap.⁷¹ Mivelhogy a fiuszékeknek is volt törvényszéke, benők is szerepelt egy-egy jegyző.⁷² Al- és Felcsiknak is volt egy-egy.⁷³

E tisztviselőkön kívül csak elvéve találunk az okmányokban egy-egy exactort, végrehajtót, aki az adókat szedte be. Nem voltak állandó széki tisztviselők, hanem csak időnként nevezték vagy választották meg őket.⁷⁴ Épen oly keveset mondhatni a judex quartalis, negyedbiróról, aki a törvényszéki pénzeket hajtotta be az 1562-iki végzések szerint, de minthogy ez a Corpus Statutorumban nem fordul elő, föltehetni, hogy nem volt állandó tisztviselő.⁷⁵

IX.

A FALU VAGY KÖZSÉG.

A falusi élet az ő mozgékony sokféleségében tárul elénk az 1562-től 1691-ig tartó korszakban. A falu nem egyéb, mint egy nagyfontosságú érdekerület és jogi működési kör. Benne magánbirtok és közös-birtok párhuzamosan haladnak egymás mellett. A magánbirtok lényegében irtásokra vezethető vissza, amik a korábbi századokban meg voltak engedve. Szapolyai János idejéből egy fölebbezésben azt az észrevételt találjuk: akkor szegénynek, gazdagnak, még a szabadosnak is meg volt engedve irtani.⁷⁶ Ebben az időben szakad vége az erdei irtogatásoknak, mert az állandó irtás az erdőket igen megapasztotta, úgy, hogy azok megmaradása végett falu és szék szigorú rendeleteket adott ki. 1699-ben Aranyosszék falunkénti szavazással rendelkezik, „mert Czegez és Hidas uraimék garázdálkodva, a szék erdejét kivágják és kiirtják, hogy szántóföldet csináljanak belőle... a szék nagy kárára, s mert a széknek úgy erdőre, mint szántóra szüksége van, azért mindenkinek személyre való különbség nélkül megtiltatik, hogy a szék erdejét pusztítsa, irtsa, égesse, kivágja olyan szándékkal, hogy abból szán-

tót, rétet vagy kaszálót csináljon... a régebbi irtások, amiket eddig szántottak, maradjon kezökben, úgy mégis, hogy, ha olyan hely akad az erdőben, azt ők kerítéssel vegyék körül".⁷⁷

1569-ben Kászonban szó van két írtásról.⁷⁸ 1581-ből Gyergyó-Ujfalu szabványában ez áll: „Minthogy a falu még a régi székely szabadság idejében azt határozta volt, hogy a falu tudta nélkül senkinek sem szabad a falu határában erdőn, mezőn magának jószágot bitangolni, az mostantól fogva is így lesz. Örökölni csak a falu beleegyezésével szabad. Ha saját akaratulag veszi birtokába, minden marhája, öröksége a falué legyen.”⁷⁹ Tehát már a XVI. században tiltva volt bárkinek is a falu birtokát magáévá tenni.

A falu-közösségnek kényszerítőleg kellett ebben az időszakban az erdő épségét a pusztitástól megmenteni s ezzel birtokát és rendelkezési jogát a közös vagyonra nézve érvényesíteni a községnek.

E közös erdőbirtok mellett, amelynek fáját időnként a falu lakosai között, mint tűzifát és épületfát felosztották nyil szerint, voltak osztó rét- és szántóföldek is nagy kiterjedésben. A nemzetségek hajdani rétközössége helyébe, a falu rétközössége lépett, vagy falukertje.

A nyilföldek felosztása évenként,

vagy hosszabb időre is történt. Utóbira nézve van egy feltűnő jelenség Szapolyai János idejéből egy fölebbezésben, mely szerint állittatik,⁸¹ hogy a lófők és főnépek az ő nyilföldjüket örökségül birják, míg a szabadosoknak ily örökségük nem lehet; ez állítás nem felel meg a viszonyoknak, legalább nincs adat rá, s különben is ez a magyarázat a nyilszerű felosztás intézményével összeférhetetlen.

Marosszék konstitutioiban van egy határozat a falu nyil- vagy osztóföldjét illetőleg: „A mely háznak, vagy telkes gazdának a falu a közönséges nyilföldből, erdő, mező, vagy szántóföld legyen az, nyilat nem ád, az egy vicetisztviselőt kivihet, holott a vicetisztviselő, ha a dolog alapos vizsgálatakor úgy tapasztalja, hogy a bírák vagy esküdtek a nyilat ok nélkül huzzák el tőle, úgy azok poena minoris potentiae büntetéssel fenytendő. A nyilföld alatt pedig nem az örökölt jószág, hanem a falu közös jószága értendő. A nyilföldből pedig kapnak a jobbágyos nemes emberek négy nyilat, az utánok következő rendek kettőt, a darabontok és jobbágyok pedig egyet-egyet.”⁸² E határozat szerint a jobbágyok a falu nyilat szabadon használják. Nem hiányoztak azonban próbálkozások megfosztani őket a nyilak használatától, a mik ellen a

nemesek persze erélyesen tiltakoztak. Báthori Zsigmond meghagyja 1591-ben azon gyalog szolgáló székelteknek, akiknek örökölt jószáguk nincs, hogy azon község rendje és módja szerint, ahol laknak, ők is nyíl szerint kapjanak és hasítsanak nekik egy részt a falu földjéből.⁸³

A XVI. század hatvanas éveiben heves vita folyt egyfelől a szabadosok, másrészt a földesurak és jobbágyok között. 1566-ban keserűen panaszkodnak a földesurak a miatt, hogy a király hivatalnokai „a nyíl földet, szántót, rétet, a mely az ők földönlakóik házához tartozik éppen úgy, mint más falubeli lakosokéhoz” elveszik tőlük, „pedig ők is úgy fizetik a földért az adót, mint a többi országlakosi.”⁸⁴

1569-ből János Zsigmond egyik levelében erre vonatkozólag a következő magyarázatot találjuk: „Az osztó vagy nyíl földek felosztására nézve nagy köztük az egyenetlenség. Némelyek a mi parancsainkkal, hogy a földet osszák fel, meg vannak elégedve, mások nincsenek. Kivált Csikban vannak a lófejek közt olyanok, akik a mi jobbágyaink ellen a nyíl földön karddal védekeztek a felosztás miatt. Mások pereltek a széki törvényszéknél ilyen földekért, hogy t. i. az ők földjükből adtak részt azoknak; ezért megterheltettek

a mi jobbágyaink is, úgy a széki törvényszéknél, mint a mi táblánkon is, mikor ide föllebeztek".⁸⁵ A fejedelem hát, úgy látszik, az osztóföld felosztását rendelte volt el, a mi a két elsőrend rövidségére esett ki, s ezek aztán hevesen támadtak. A csikszentmihályi faluszabályok 1639-ből⁸⁶ a következő határozatot tartalmazzák az osztóföldet illetőleg: „Továbbá elhatároztuk, hogy sem a nyiresben, sem egyebütt lévő kaszálókon, sem a nyilszántóföldeken a falu tudta nélkül senki semmit el ne zálogosítson vagy másként el ne idegenítsen, anélkül, hogy a helység tizesének azt ne mondta volna. Ha a falubeliek nem veszik meg azt, akkor más falusi embereknek is el lehet adni. De más falubeli embernek azt elzálogosítani nem szabad, hanem csak a hasznát adja el. Ha ezelőtt azt valaki zálogba adta, s öt esztendő alatt nem váltotta vissza, s ha a falu kiváltja, akkor az a falué. Egy közepes nyil 2 frt, egy kicsi 1 ft". E szerint a nyilföldet nem esztendőnként osztották fel ebben a községben.

A falu nyil-vagy osztóföldje rendszeren a házzal járt, úgy, hogy mindegyik telkes gazda, rendjének megfelelőleg kisebb vagy nagyobb részt kapott az osztóföldből, sessiót, mert aki telkes gazda lett a faluban, ez pedig csak a falu engedelmeivel

lehetett, az ezzel a falubeliek jogaiban és kötelességeiben osztozott.

A haza védelmezésében való részvétel, vagy kisebb-nagyobb foku kötelezettség adja meg a kulcsot az osztóföldek felosztására nézve. E tekintetben az inkább megterhelt főnépek és lófejek, a két első rend, több nyilat kaptak az osztóföldből, még pedig a nemes vagy főnép 4 nyilat; a lófő 2-öt, a darabont vagy jobbágy 1-et.⁸⁷ Ugy látszik, fél nyilak vagy sessiók is voltak. »Akinek a faluban egy egész nyila van az 50 pénz adót fizessen, akinek egy fél van és nincs marhája, az a féllel a többit segítse« — mondja 1571-ben egy adókirovási utasítás.⁸⁸

A bébirás vagy betelepedés egy faluba a népességi viszonyok szerint igen nagy vagy éppen semmi nehézséggel sem járt. »Ha egy nemes ember vagy lófő egy faluba betelepedett, háztelket kért a falutól vagy pénzért kellett vásárolnia«. Ha egyszer ő házhelyet vagy akár házat is pénzzel vásárolt, ... annak osztóföldet a falunak adnia kellett⁸⁹ Hogy a falu maga a saját szülöttétől is tagadott meg háztelket, 1650-ből egy oklevélből látjuk. Nagyborosnyai Bede Tamás Sepsiszékből házasulandó fiának pénzzel egy pusztát telket akart megszerezni, de nem adtak. Erre Rákóczi György megparancsolja a falu birójának és

esküdtjeinek Bede panaszára, hogy adjanak neki egy udvartelket.⁹⁰

A szőlőmiveléssel foglalkozó vidékeken a falvak adtak lakósaiknak földet is szőlőültetésre. Természetesen úgy a falunak, mint a szomszédoknak érdekében állt, hogy a kapott párcella be legyen ültetve. Ennélfogva határozza Marosszék az Ap. Const. P. III. 35. I. cikkére hivatkozva, hogy ha valaki a figyelmeztetés dacára is elpusztult szőlőkertjét egy esztendő alatt bé nem ülteti, „akkor szálljon az atyafiaira, és ha azoknak nem kell, úgy a szomszédokra, s ha azok sem akarják megmivelni, akkor bárki birtokba veheti és 12 évig bírja is. De csak 32 éven belül az előbbi tulajdonostól vagy annak atyafiaitól válthatja azt magához.”⁹¹ Hogy erdőt is irtottak, hogy helyébe szőlőt ültessenek, látszik a C. St. p. 52. 33. cikkéből.

„Olyan emberek részére, akik a szék dolgában fáradoznak, hogy legyen a lovaiknak egy szabadja, hol a lovak legelhessenek“ — nem messze a földtől ugynevezett lóköthelyek lettek kiszakítva, a miket Marosszék constitutioi szerint, sem eladni, sem magánosoknak használni nem volt szabad; a falu ilyenkor fizessen 36 forintot, magános 12 frtot. Prévárikáció ilyen helyen szigoruan tiltatik. Ha mi fű ott volna,

azt csak tarlóra szabadítás előtt lehet lekaszálni.⁹²

A falu, épp úgy, mint a szászföldön, önmagában egy gazdasági közösség. A határ bevetése, a mezők beszabadítása stb. az elüljáróságtól indul ki; sőt a jog, szokás, tisztesség dolgában is a falu és elöljárósága intézkedik.

Számosak a rendszabályok, a melyek községi ügyeket rendeznek, részint a falu lakossai, részint a szomszédbeli nemesek vagy a széki tisztviselők közbejöttével. 1581-ben Gyergyó Ujfalu lakosai „Nemesek, darabontok és a mi vajda urunk jobbágysai, az egész falu” tesznek efféle regulákat.⁹³ A csikszenttamási regulák 1667-ből ex communi consensu, külföldi tisztességes emberek előtt, ő kegyelmek akaratjából, a falu bírója, esküdtjei s az egész lakosság jelenlétében állapíttatnak meg.⁹⁴ 1639-ben összegyülekeznek Csikszentmihály minden lakosai „nagyok és kicsidek fejenként”, meghívják egy pár nemes embert és falutörvényeket hoznak.⁹⁵ Ha azokat megyebírók, falusbírók és esküdttek meg nem tartják, úgy a dulló büntesse meg őket.⁹⁶ 1663-ban efféle törvényeket Udvarhely-Szentmihályon hoznak, Ugron Ferenc házában, két külföldi nemes ember, az egész falu, azaz: lófejek, jobbágysok és darabontok jelenlétében.⁹⁷

Hogy a falutörvények vagy rendszabályok közérvényűek és mindenkire kötelezők legyenek, azokat egyhangulag kellett hozni és megállapítani; minden falubelinek jelen kellett tehát lennie, a jobbágyoknak is, s ha esetleg nemes lakott ott, annak is beléegyezését kellett adni. Itt hát nem dönthetett általános vagy viszonylagos szótöbbség. S hogy ez mennyire szükséges volt, bizonyítják Marosszék határozmányai, melyek intézkednek arról is, nehogy valamely kisebbség, mely a falu határozataival nem értett egyet, önkényűleg cselekedhessék. A székgyűlés tehát így határozza: „Ha valamelyik falunak nagyobb része a köznek (tehát nem magánosnak) javára másoknak kára nélkül valami jót elhatároz és ezt, ha esetleg a faluban egy főnemes vagy jobbágyos nemes lakik, annak is tudtul adja s az is abba beléegyezett, úgy a kisebbséget, ha azt nem is akarja, kényszeríteni kell annak elismerésére“. A másként cselekvőket az alkirálybíró büntesse meg.⁹⁸

Számtalan székgyűlési határozat van, amelyeknek tartalma a község belső ügyeire, erdőre, legelőre, rétre, eltévedt, vagy ellopott marhák fölkeresésére, a közrendre és a tisztességes magaviseletre vonatkozik; ilyenek: Marosszék,⁹⁹ Csik-Gyergyó,

Kászon,¹⁰⁰ Udvarhelyszék,¹⁰¹ és Háromszék¹⁰² határozatai.

Minthogy a falu területén forgókényszer uralkodott, váltógazdálkodás, a falunak állt kötelességében a vetéshatárt és az ugarrendet megállapítani s bizonyos határrészt megfelelő időben elzárni vagy feltiltani, hogy így a vetést a kártól mególtalmazzák.

Marosszék határozatai közt a C. St. p. 75 art. 20. ez áll: „Ha némelyek a közös tilalmat, réteket, gabonatarlókat be akarják szabadítani, akkor beszéljék meg az utatmódot, hogy azokat az egész faluval egyetértőleg szabadítsák be. Hol a faluban egy főnemes vagy jobbágyos nemes lakik, azt legalább értesíteni kell a dologról, s ha az beléegyezik, akkor szabadithatnak. A tilalom felszabadításáig senki-nek sem szabad, még a saját földjére sem, marhát kicsapni... 12 frt büntetés terhe alatt. „Tilalmasok mindig... a vetésmezők“¹⁰³ vagyis buzamezők Szentmihály napól fogva a következő augusztusig, a kása és zabföldek, tavasztól augusztusig.“ E tilalom szigoruan megtartatot kiterjedt a szántók közt fekvő kaszálókra is, nehogy különben a marha kárt tegyen a vetésben.

Különös kivétel volt Mindszent és Kotormány kedvezménye, amelyben ők sürgős munka idején

igás ökreiket a vetések közt fekvő kaszálókban és tarlókon is legeltethették, mert legelőjük távol esett a falutól. De azért az állatokat összekötni, nyügbe vagy béklyóba kellett tenni, vasárnap, ünnepnap és éjszaka azonban még így sem volt szabad.¹⁰⁴ A sepsi-szacsvai szabályok szerint 1717-ből, meg volt engedve, hogy a tilalmas határon igás ökröt vagy lovat saját földjén a fűben vagy sarjuban valaki legeltessen, de abból nehogy aztán valakinek kára legyen.¹⁰⁵

Minthogy az egész Székelyföldön, de kivált egyes községekben nagy hiány volt kaszáló rétekben és legelőkben, annak okáért kénytelenek voltak aratáskor a tarlót vagy egyes határrészt beszabadítani, még mielőtt a gabonát róluk betakarították volna, a miért némelyek itt-ott kárt vallottak. De ennél gyakoribak voltak, hogy némely gazdák éjjel a vetésföldeken prévárikáltak, titkon etettek, néha oly mértékben, hogy velők szemben a bírók és esküdtek tehetetlenek voltak. A Csik-Gyergyó-Kászon konstitúciói 1650-ből követelik azért, hogy olyan faluk, a melyeknek határai a másik faluéba bütüllődnek, a széki tisztek tudta nélkül ne szabadithassanak sem elhatározzák, hogy a tarlón csak akkor szabad legeltetni, mikor onnan már minden be van takarítva s

a másként cselekvőkre, falukra, egyesekre, szigorú büntetést szabnak ki.¹⁰⁶

Minthogy a marháknak csordánkénti kihajtása csak ebben az időben jött általános szokásba, s a barm a faluban vagy azon kívül szabadon kóborolhatott, azért a vetéseket kerítésekkel kellett a kártól megóvni. Először is a vetéskor a mezőre vívő országutakat és utcákat sövénynyel, kerttel zárták el, kaput tettek, amelyet minden ki-bémenéskor be kellett csukni.¹⁰⁷ „A vetéskapukat és kerteket minden falu Szentmihály nap előtt két héttel 12 frt büntetés terhe alatt megcsinálja“ s a falu ezért felel.¹⁰⁸ A tilosba vezető kaput mindenki 6 dénárt büntetés alatt zárja be.¹⁰⁹

Hogy az ugarról a barmok ne mehessenek a vetésre, a vetést és a mezei utat a határ hosszában elkerítették; e kertek felállítását a gazdák között nyilak és telkek szerint osztották ki. Mindenkinek a neki jutott részt jó karban kellett, jó magasan, nyilások nélkül tartani. Esküdtek és községi bírók vizsgálták felül.¹¹⁰

A kertelések felállításakor gyakran szabálytalanságok fordultak elő, azért Marosszék elhatározta, hogy minden gazda és községi lakos a telke vagy sessiója után reá eső részt egy vicetisztviselővel magá-

nak méresse ki, ami ellen aztán sem falu sem egyesek a legszigorubb büntetés alatt kifogást nem tehetnek.¹¹¹ Ha valakinek kerítése megrongálódott, arról őt a bíró értesítse, s ha az a kertet helyre nem állítja, megbüntetendő.¹¹² Erre a C. St. p. 62 art. 20 szerint neki 15 napi határidő adandó.

Némely falunak kicsiny lévén a legelője, a vetésföldek mellett néha egy jó darabot külön hasítottak marhalegelőnek. — Magánosok is megtették azt. De hogy gondatlan felügyelet miatt e barmok ott kárt ne tehessenek, az ily legelő helyeket be kellett keríteni.¹¹³

Aki a nyomás-határon, legyen az község vagy magános, kaszálásért vagy más okból csóvát, tilalmat tett, azt a helyet kerítse be, különben nincs jussa kárpótlásra.¹¹⁴ A Csik-szentmártoni törvények 1667-ből meghatározzák, hogy a nyomás-kertek . . . a mik az erdőben vannak . . . Szentmihály napjáig nem szabadíthatók be s azokat lebontani nem szabad.¹¹⁵ E fajta bekerítések folytán a közös legelők igen megszűkültek, kivált azért, hogy némelyek még a kaszálás után sem engedtek oda legeltetni másokat, miből a falubeliekre sok kár háramlott, s az ily magabíráskodást regulák által kellett korlátozni. A Csik-Gyergyó-Kászoni falutörvények a többek közt ezt is

mondják: Az erdő között nem szabad rétet vagy kaszálót bekeríteni többet. A ki nincs még 32 eszten-deje, hogy olyan békerített hely birtokában van, az Gyümölcsoltó-Boldogasszony napján azt engedje szabadjára.¹¹⁶ Ezekből látható, hogy a hármas határ vagy forgókényszer dacára, némelyek sokféle előnyt vagy kiváltságot tudtak magoknak megkaparítani.

Mikor valaki irtogatás által magának mezőt vagy rétet kerekített ki, azt be kellett kerítenie, hogy a legelgető barmoktól megvédje.

Nagy fontosságu volt a falu lakóira a makkoltatás, mert akiknek ilyen helyök volt, szinte ingyen hizlalhatták disznóikat. A makkolás idejére pásztorokat fogadtak, a disznóikat nekik számba adták, vagy pedig önmagok szerre, sorra (szeres) őrizték. Minthogy némely helységben „a bebiró possessorok“, nemesek, kiknek a faluban telkök volt, makkoltatni akartak s azt a falu nem engedte, azért Marosszék meghagyja, hogy minden falu tartson pásztort s a bebirók disznait is engedjék makkra járni.¹¹⁷ Az 1718-ik évi nagy drágaság és szük termés alkalmával Aranyosszék eltiltotta a makkerdőről a disznókat, hogy az emberek maguk szedhessék fel a makkot.¹¹⁸

Amig erdőség bőven volt, annak

föntartására nem kellett rendszabások s az irtást is jó szívvvel nézték. Később nemcsak az irtásokat tiltották el mindenfelé, hanem a haszon, épület és tűzifa használatát is korlátozták s a falugyűlés engedelmétől tették függővé. Az erdőbirtok nagysága vagy meglévő erdők állapota szerint, az erdőkihágásért való büntetést is enyhébben, vagy szigorubban szabták ki. Egy ugyanazon faluban különféle rendszabások és határozatok voltak. Egyik helységben a fák levágása fejszével meg van tiltva, másutt a földön fekvő fákról a bojt vagy ágak levágása meg van engedve.¹¹⁹ A falu erdejében 6 frt büntetés alatt tűzzel, égetéssel senki se merjen irtani.¹²⁰ Ha valaki másnak épületfáját, mit az erdőben vágott elviszi, 6 frtot fizet (art. 21.) Mostantól fogva senkinek sem szabad lábon álló bükkfát a szolni (megpörkölni kidöntés végett), ha levágja valaki, vigye is el.

A csikszenttamási végzések szerint ex 1667 3 frt büntetés terhe alatt a keskeny bükköt senki meg ne perzselje;¹²¹ ugyane falu meghagyja, hogy tölgy vagy csereerdőt, makkost senki le ne vágjon s el ne vigyen a falu tudta nélkül. Szabad ugyan falubeli gazdának kerékfejnek vagy kerékfalnak valót, eszközfát a saját szükségére levágni,

de ha vásárra találja vinni s a piacon eladja azt, akkor azért 1 frttal lakoljon.¹²² 1699-ben Aranyosszék eltiltja a szék erdejében az irtást.¹²³ 1728-ban meg van engedve minden szabad székelynek e szék határain belül, hogy a szék erdejéből fát vigyen. De az erdőben tüzet tenni, vad gyümölcsfákat kivágni, irtani, irtott helyekre pajtát csinálni, nem szabad. C s e r e s z é n á t¹²⁴ (széna a csere közül) sem szabad csinálni, hogy így a szabad erdőt a szék „közös javára megőrizzük”.¹²⁵ A szék erdőkre való felügyelet egy erdőinspektorra volt bízva. Hogy minden pörpatvarnak, kárnak, prévárikiációnak véget vessen a szék, azért 1778-ban elhatározta, hogy „az erdőt a régi telkek, nyilak, s e s s i o k száma és nagysága szerint a faluk között felosztja”. És azt a faluk aztán az egyes gazdák közt megint osszák fel.¹²⁶ Az Udvarhely-Szent-Mihály község végzéséből 1663-ból azt látjuk, hogy az erdőállomány erősen meglehetett tizedelve, mert „a ki tölgy vagy bükkfát hoz, vág, az minden csutak után 50 denárt, ha pedig egy szekér csere vagy bükkfát visz el, 3 forint büntetést fizet”.¹²⁷

Bardoczfiuszék községi törvényeiben csaknem minden falunak van rendszabása arról, hogy az erdő tilalmas.¹²⁸ Oly községekben, hol általános volt az erdőtilalom, a

szükséges tűzifát nyilakban osztották fel.¹²⁹ Az is előfordult, hogy a falu birtokossága az erdő felosztásakor a bebirót megrövidíteni próbálta, rossz fát adott neki vagy az erdőléstől eltiltotta, vagy fát adott el annélkül, hogy abból a bebirónak egy fillért is juttatott volna. Az sem lehetett kizárva, hogy a bebiró azért vásárolt magának telket a községben, hogy e révén aztán a falu erdejében garázdálkodhassék. Az ilyesmit jövőre a szék megtiltja és 12 frt büntetés terhe alatt a falu tudta és akarata nélkül a possessornak az embereit a tilalmas erdőbe küldeni nem szabad.¹³⁰

Szabályozták a víz használatát, minden előtt a halászatot is a patakokban és folyókban, a széki és falutörvények. A sepsi-szacsvai régulák megállapítják,¹³¹ hogy a „kút fejében s a patak árkában senki se halásszon, rákásszon, a falu nemesén kívül, akinek jobbágya van . . . mert a patak a község közös használatára való, abból a nemest 3 rész, a szabadost 2 rész, a jobbágyot 1 rész illeti meg.¹³² „Ha a festők a falu ivóvizét megzavarják, vagy a husvágók a marhabeleket a folyó vízben mossák, azért ők megbüntetendők.“ Csikszenttamás meghagyja, hogy az Olt vizében 3 frt büntetés alatt a saját jószágán tul senki se merjen szigonynyal, varsával, vagy masz-

laggal halászni; horog és hadszerszámmal halászhat.¹³³ A Lesődpatak tilalmas; senki se halásszon ott, mert a falu abból látja el a szükségét.

A malomjogot a községek nem tartották fenn maguknak; az oklevelekben nincs nyoma községi malmoknak, ellenben osztózási jegyzőkönyvekben gyakran van szó magántulajdonban levő malmokról.

A falu kötelessége volt továbbá az utak, patakárkok és folyómedrek jó karban tartása: A falu köteles megvizsgálni, vajjon a mezei és országutakat nem veszik, bitangolják-e el magánosok és a bírók kötelesek bejárni a községi birtokot, a lóköti helyeket, a szék és mezei utakat.¹³⁴ A szőlősgazdák utasítvák, hogy a szőlőhegyi utakról gondoskodjanak.¹³⁵

Marosszék megrendeli, hogy a patakmedreket egy ölnyre ki kell hányni s minden évben kitisztítani és senki se akadályozza meg a víz folyását gátakkal és kenderáztatókkal.¹³⁶

Minden egyes ember, mint a faluközösség tagja, láncszeme, a község terheit és kötelezettségeit, amiket az egésznek java megkíván, viselni tartozik, de aztán annak minden jogait s szükség esetében annak mindennemű támogatását és segédelmét élvezi is.

Hogy a falu az egyes ember támogatásában meddig elment, abból látni néha, miszerint a község a kárt, amit a magánosnak esetleg tolvajlás okozott, megtérítette. Marosszék szabályrendeleteiben, C. M. p. 57. Art. 9. a többi közt ez áll: „Elhatároztatik, hogy jövőre nézt az ellopott állat árába tehetsége szerint az is fizessen, a kinek nincs barma, mert neki ha most nincs is, lehet a jövőben . . . s mert aztán így házi javai elvesztésekor a faluban ő is kárpótlást találhat. Ez nem áll ugyan a jobbágyos nemesekre és szolgálattévő papokra, akik, ha magoktól nem fizetnek, arra nem kényszeríthetők, de aztán ők lássák, mit csinálnak, mert ha az ellopott állat árába nem fizetnek, a falu sem fizet nekik, mikor az ők barmuk elvész“.

Fejsze, ásó, kapa, lánc elidegenítéseért azonban, nem adott a község kárpótlást.¹⁸⁷

A Háromszéki szabályrendeletek szerint 1699-ből, pap, kántor, tanító, jobbágyos nemes maga nem fizet ugyan, de fizettet a jobbágyával, azonban ez sem fizet, mikor nincsen barma.¹⁸⁸ A C. St. p. 113 szerint az, akinek a lopás idejében nem volt marhája, kárt nem fizet. Az App. Const. P. III. T. 34 szerint minden helység a saját területén okozott kárért, még idegennek is felelős.

Minthogy a marha lopás a régiebb

időben (!) valóságos országos csapás volt, azért az erdélyi országgyűlés gyakran és ismételten megújítja határozatát, mely szerint a faluk kötelesek az ellopott állat nyomait saját határaikon haladéktalanul keresni és azt az állatot megfizetni, a melyiknek valami maradékát határaikon megtalálták. Eből aztán a faluk gyakran üztek tréfát.¹³⁹

Az 1662. január 5-iki országgyűlés abban az esetben, ha valamely falu határában valamely marhának darabját megtalálták, azért az abban a faluban lakó oláhokat teszi felelőssé, „mert a rablás és tolvaiság köztük van leginkább elterjedve“.

A falu a pásztorokat úgy fogadta fel, hogy azok a nyájban okozott károkért felelősek voltak. A Csik-Gyergyó-Kászoni szabályzatban ez áll: „Idáig is a volt a rend, hogy mindennemű baromnak pásztort tartunk, a mit a székgyűlés most is megerősített, hogy t. i. mindenféle rüdeg marha, ló, tehénnek a borjukkal együtt s így az ökröknek is pásztort fogadjunk... Ki a pásztornak nem adja számba a marháját, azt a falu büntesse meg...¹⁴⁰ Marosszék megrendeli, „hogy minden falu 36 forint büntetés alatt pásztort fogadjon, s mindenki 12 frt alatt barmát a pásztornak számba adja s azért fizessen“.¹⁴¹ Ha a nyáj valamelyik bar-

mában kár esett, azért a pásztor 15 nap alatt teljes kárpótlásra köteles. Mikor ily kárpótlás miatt pásztor és tulajdonos közt veszekedés támadt, akkor a Bardócz székből fekvő Füle törvényei szerint a falugyűlés, azaz: a bíró és esküdtek határoztak első és utolsó fokon; fölebbezésnek nem volt helye.¹⁴²

Minden falubeli lakos tűzvész, nyomkeresés, házfelverés, tolvajság, rablás, erőszak, bitangolás stb. esetében, segítségre menni volt köteles. Aki meg nem jelenik, mikor négyet csengenek, büntetni kell.¹⁴³ Községi munkát, u. m. kavicsozást, mocsár és süppedék, selymés ut kitöltését, falu őrzést, baktárséget stb. végezni tartozott mindenki.¹⁴⁴

A falu volt hivatva ügyelni a tisztesség és a jó erkölcsök megtartására is. Aki a falu gyűlésben nem viseli magát tisztességesen, „ha egyik a másiknak becsületében gázol“, vagy aki megszidja a bírót és esküdteket, azért lakoljon.¹⁴⁵

Az ország törvényeinek megfelelőleg szék és falu a legszigorubban tiltották a káromkodást, átkozódást. Bíró és esküdtek ügyeltek arra, hogy a fiatalság ne mondjon annyi a dateremtettét, s ha mond, akkor állítsák pellengérré az illetőt, vagy verjék el virgácsal.¹⁴⁶

A falu elüljárósága komoly intel-

mekkel és szigorú büntetéssel igyekeznek a fiatalságot becsületességre szoktatni. „Minthogy a falunak, de másoknak panaszából is az tetszik ki, hogy a község fiatalsága, legények, leányok, a fonó és guzsalyas örve alatt éjjelenként össze szoktak jönni, s ilyen alkalommal sokféle rosszkodás, paráznaság verekedés, késeles s más kicsapongás járja“, azért az efféle összejövetelek szigorúan eltiltatnak; azt a fiataalt, akit ilyesmin rajtakapnak, tegye a bíró és esküdt kalodába s abban maradjon az isteni tisztelet végéig.

A C. St. p. 140. Art. 20. szerint olyanok, akiknek 200 frtnál több erőjük van, két vasárnap kalodába, butukba zárassanak.

Az éjjeli csavargástól s a korcs-mában heveréstől is tiltották az ifjúságot.¹⁴⁷ A szeszes italok árulása templomok és kápolnák mellett, az isteni tisztelet ideje alatt megtiltatott, még pedig az italok elkobzásának terhe alatt.¹⁴⁸ „Minthogy néhány faluban a jött szokásba, hogy egyesek vasárnap nem tesznek mást, mint vadásznak, halásznak: határoztatik, hogy ha vasárnap az egész falu vadász, halász, az 36 frttal, ha egyes 12 frttal büntetessék . . . szintugy azok, akik vasárnap vagy ünnep első napján¹⁴⁹ vagy éjszakánként részegeskednek, kiabálnak, vagy jobban mondva bömböl-

nek, káromkodnak“ — stb. szigoruan büntetendők. Éjjel a korcsmárosnak nem szabad bort mérni.¹⁵⁰ Vasárnap és ünnepnapon vásárt tartani nem szabad;¹⁵¹ a vásárok napjai szombatról péntekre, vasárnapról hétfőre teendők.

Ebben az időben kezdettek pipálni, dohányozni. Különféle országgyűlési cikkelyek küzdöttek az ellen, hiába, adót vetettek rá, láthatatlanná is tették, mind hiába, végre is a dohányzást csupán a tűzveszélyes helyeken,¹⁵² u. m. az utcákon, csürökben, udvarokon tiltották meg.¹⁵³ 1736-ban e rendelkezéseket a nemesekre nézve újra és még jobban szigorították. Hogy a fényűzés, luxus meggátlása végett, a székelyekre is, a miben a ruházatjoknak kerülnie szabad, a legnagyobb adószerű összeget állapították meg, ez oly tény, amely a két nemzetnél érvényes törvényektől nem különbözik.¹⁵⁴

A falu élén állottak: a bíró, polgárok, esküdtek vagy hitesek. A XVIII. századig a falusbírókat Karácsonban választották, azután a Gubernium rendeletére többnyire Szentmihály napkor. A marosszéki szabályrendeletek közt idevontkozólag az áll: „Igen sok kár és zürzavar keletkezett a falukban, amikor régi szokás szerint Karácsonban változott a bíróság és két bíró kezén ment keresztül a falu hybernum

dispositio et Quantum . . . téli hangu-
 gulatban és bő lakzival; azért hatá-
 roztatik . . . hogy a mi szé-
 künkben a bíró és hites választás Szentmihály
 napkor történjék . . . A bírót a kö-
 zepes gazdák közül kell választani..
 ne is a legjobb módu, de a szegé-
 nyebbek közül se, legyen ő jómodu,
 de ne durva és tudatlan ember, ha-
 nem okos és alkalmatos; ha jó
 módu valaki s nem akar bíró lenni,
 a falu büntesse meg 1 frtig . . . Ha
 a faluk a bírót a kitett időben nem
 választanák meg, s annak, ha a falu
 az oka, akkor a vicekirálybíró ezt
 36 frtig, ha magános az oka, azt
 12 frtig büntesse meg”.¹⁵⁵ 1769-ben
 kívánják a Csik-Gyergyó-Kászoni
 szabályrendeletek, hogy a bíró írás-
 tudó legyen.¹⁵⁶

A XVIII. században a faluknak
 kötelessége volt a ragadozó vadakat
 és a kártékony madarakat irtani.
 Csik-Gyergyó-Kászonban 1729-ben
 minden falunak farkasgödröt kellett
 ásni és 50 verébfejet a széki al-
 dullónak beszolgáltatni.¹⁵⁷ A job-
 bágyoknak is gyűjteni kellett a ve-
 rébfejeket.¹⁵⁸

A falusbírói tisztséget inkább te-
 hernek, mintsem tisztességnek és
 előnynek tekintették, jóllehet, több-
 féle haszonnal járt. Azért az első
 és második rendnek kiváltságyszerűen
 sikerült is e teher alól magát ki-
 húzni. Mig a szabadosok rendje

nagy volt, könnyű volt a bíróságot közülök tölteni be. De már 1562. után be kellett a lófőket is fogni birónak. 1656-ban a gyulafehérvári gyűlésen szabályozták a birói hátskört, s azután ezt a cikkelyt némi stilistikai módosításokkal a Comp. Const.-ba is fölvtették.¹⁵⁹

„A székely atyafiak tudatják velünk, hogy közöttük, idáig, mikor volt még elég darabont, ezek viselték a falubiróságot, mikor pedig nem volt, akkor lófőkből is lettek bírók. De mióta a fejedelmek a lovas puskásokat is a lófők szabadságaival ráházták fel, azóta ezek a bíróság alól mindenkép fel akarnak szabadulni. Minthogy pedig a darabontok némely helyen annyira fölvetették magukat a lovas puskások közé, hogy néhány faluban egy sem maradt közülök . . . Nagyságod kívánságára mi elhatároztuk, hogy a vörös darabontokkal együtt, úgy a mostani lovas puskások, mint a régebbi lófők is, rend szerént a falusbiróságot viselni tartozzanak.¹⁶⁰ Az 1678-iki¹⁶¹ országgyűlés cikkelyeiben ismét előfordulnak e panaszok. Némely faluban oly sok lófő és darabont nemesítettett, hogy alig maradt meg 2—3 lófő vagy darabont, „kik a bíróságot s arról a kezeskedést“ hordozni tudnák. A nemesítették bizakodva a Compil. Const. cikkelyeiben, nem akkarnak bírók

lenni, „azért elhatároztuk, hogy mostantól kezdve a főnemesen kívül a bíróságot nem szerént az egyházi nemes ember is viselje. És ha valakit megválasztanak, a széki tisztviselőnek nem szabad pénzt fogadni el tőle, hanem hadd viselje a bíróságot egy esztendeig. A continuus szolgák azonban ide nem értendők.“¹⁶² Ezek szerint az első rend a bíróságtól fölmentetett, de az egyházi nemesek nem. Két évvel később azonban kiterjesztetett ez a tisztség az 1657 óta nemesítettekre is.¹⁶³

A szentmihályiak elhatározzák 1663-ban, „hogya ki a falusbíró, esküdt, kertbíró, erdei és mezei pásztor hivatalát nem akarja elvállalni, bár alkalmas rá, azt büntesse meg a falu, vagy fizessen annak egy forintot, ki helyette viseli, de a következő évben tartozik mégis bíró lenni“.¹⁶⁴

A bíróság nagy teher volt régen, mert az illetőktől sok kötelességet és felelősséget kívánt, úgy, hogy a miatt a saját dolgát el kellett hanyagolni. Feltűnőnek látszik, mikor a vármegyén a köznemesek panaszkodnak a miatt, „hogya a 10, 16 jobbágyos nemesek csak olyan arányban viseltetik jobbágyaik által a bíróságot, mint a kevés portával bíró szegény nemesek, miközben a korcsmárlásból és határbírásból a

cikkelyek szerint megfelelő jövedelmeket akarnak huzni“. Ebből megállapítható, hogy a bíróság igen sok időt elrabolt, úgy hogy a jobbágy annak is, földes urának is eleget tenni egyszerre nem tudott. Ez a Székelyföldre mindenesetre nem áll, mert itt a szabad rend volt jogosult hivatalt viselni.

A bíró alatt és az ő szolgálatára polgárok, hitesek, esküdtek állottak. Az esküdtek hivatala, hogy a XVI. században még nem volt általános, azt Gyergyó-Ujfalu törvényeiből látjuk, melyek a Báthori Kristóf alatti országgyűlési végzésekhez igazodnak, miszerint „válasszon minden falu 12 esküdtet, akik a tilalmas vetésre éberséggel vigyázni s minden belső és külső azzal összefüggő dolgokra ügyelni tartoznak, úgy, hogy a falu a 12 esküdt bíróval ... birság által, mit a falu gazdái állapítanak meg magok között, büntethessen.“¹⁶⁵

A hitesek neve az oklevelekben gyakran fordul elő, míg a polgároké csak ritka faluban.¹⁶⁶ Annyi mégis megállapítható róluk, hogy a polgárok a bíró segédtsíztjei voltak; ezek hívták gyűlésre a falu lakosait és esküdteit,¹⁶⁷ és a mezőre is vigyáztak,¹⁶⁸ de a községi bíráskodásban csak az esküdtek vettek részt.¹⁶⁹ A Gyergyó-Kászoni konstitutiókban ez áll: „Az is szokásban volt eddig, hogy a falubíró és polgáron kívül

bizonyos számú hitest is választottunk a tilalmas határ őrzésére, a mely szokás ezutánra is megtartandó, úgy, hogy a nagyobb falukban a bíró és polgár mellett legyen 7 esküdt, a kisebb falukban kevesebb“, akik a törvény ellen tévőket megbüntethetik, a károkat megbecsülik, *marhát, amelyik kárt okoz, behajthatják* stb. Az esküdtek hivataloskodási ideje is egy évig tartott; a bíróval egyidőben kezdték azt, eleinte Karácsonban, később Szentmihály napkor.¹⁷⁰ Csikszentmihály falutörvényei megállapítják, „hogy bíró, polgár és esküdtek Szentgyörgy napkor hivatalukat tegyék le (tehát voltak eltérések is), de ha a falu abban őket meghagyja, megengedhető, de ha nem, akkor annak helyébe, kit a falu nem hagy meg, más választandó“.¹⁷¹

Az esküdtek megválasztásában ugyanazon módozatok érvényesültek, mint a bíróéban s a megválasztottnak az állást mindjárt el kellett foglalni. Esküdteket, bírókat, az alkirálybíró esketett fel.¹⁷²

Ezekén kívül voltak még ugynevezett kertbírák is, kik mindenek előtt a kerítésekre ügyeltek fel.¹⁷³

Hivatali idejük végeztével számadást kellett beadni¹⁷⁴ és pedig vagy a vicekirálybírónak vagy a székielőnek. „A bírók és esküdtek a hivatali idő lejárta után az éven át

minden a kezökön keresztül ment adókról és egyebekről a falunak számot adni tartoznak egy székülő előtt".¹⁷⁵

A bírók és esküdtek legelső kötelessége volt a rend fentartása a határon. A bírók és esküdtek kijárni s a gyepűt, kerítést megvizsgálni tartoztak, s ha valakinek a része meg volt bontva, elromlott, arról a falu lakosát értesíteni s ha az kijavítani elmulasztotta, az illetőt megbüntetni kellett.¹⁷⁶ A Csik-Gyergyó-Kászoni törvények szerint ex 1650,¹⁷⁷ évenként kétszer az alkirálybíró kimenni, először Fülöp és Jakab napján, másodszor Szent Demeter napkor, és a határt meg szemlélteni tartozott. Bíró és esküdt ügyeljenek, nehogy a tilalmasba marhát hajtson valaki.¹⁷⁸ Némely határozatok havonként még a sövények vizsgálatát is elrendelik,¹⁷⁹ a halogatók vagy mulasztók büntetése végett. Nekik kellett ügyelni a kutak, források, kapuk, árkok rendbetartására.¹⁸⁰ Évenként 12 frt büntetés alatt járja be a bíró a falukertjét, mezőt, lókötőhelyet, ország- és mezői utakat és vigyázzon, nehogy valahol a faluét elvegyék.¹⁸¹ A jó erkölcsök és a közrend őre is ő volt. Káromkodót, átkozódót, felnőttest, gyermeket ő büntet, pellengérre állíttatja vagy megvesszőzteti. Neki ellenállni, hatóság elleni erőszak, s

még a nemes is, akinek nincs legalább 200 frt érője, e tekintetben alája tartozik.¹⁸²

A bíró hívja össze és vezeti a falugyűlést. Ezt három nappal az előtt a polgár vagy kisbíró által a faluban megparancsoltatja, vagy a lakosoknak, mikor a templomból jönnek ki, adja tudtul. A gyűlést szombaton délután kellett tartani. Ha az esküdtek az illetéknépp, vagy a templom előtt kihirdetett gyűlésen nem jelennének meg, megbüntetendők; bíró és polgár is, ha a kihirdetésben hiba történt.¹⁸³ Kit a bíró gyűlésbe hivat, oda menjen; ha nincs ő otthon, akkor a fia vagy a felesége menjen.¹⁸⁴ Minden eszten-dőben a hites bírók a falut kér-dezzék meg a büntetés kiszabása felől, s a büntetéspénzt a szerint szabják ki és hajtsák be.¹⁸⁵ Mert a birság- és büntetéspénzek behajtása is a bíró dolga.¹⁸⁶ A falu lakosi tartoznak a bírót hivatalos eljárás-ban támogatni, mihelyt valakit ő segítségül hív; ő is köteles azonban odamenni, a hová őt becsüsnek vagy ítéletmondónak szólítják.¹⁸⁷

A falusbíró és esküdtek képezik együtt a falubiróságot, mely baga-tell ügyekben első foku hatóság. Még 1564-ben teszi János Zsigmond azt a törvényt, hogy az egyes köz-ségek bírói minden causában 2 frt erejéig ítéelhetnek, s hogy az a fél,

ki az ítélettel nincs megelégedve, viheti pörét a széki törvényszékhez.¹⁸⁸ A falubiróság 1 ftnál nagyobb büntetést senkire sem szabhat ki, eltekintve olyan büntetésektől, amelyek erdőtilalom megszegésére vagy erdőpusztításra vonatkoznak, amiknek büntetése ősidőktől fogva 3 frt. De senkit büntetni nem szabad citálás, tárgyalás és ítélet nélkül.¹⁸⁹ Egyik Csikszentmihályi cikkely szerint ex 1639 mindenki 3 frt adósságig tehet panaszt a faluban. De ilyen ügyben kurtán kell eljárni.¹⁹⁰ Az ítélet végrehajtása két esküdtre bízandó, akik két falubeli lakos segédelmével végzik a végrehajtást. Az ellenálló 3-tól 12 frtig büntetendő.¹⁹¹ Az Udvarhely-Szentmihályi szabályok 1663-ból elrendelik: „Senki se menjen 3 frt értékű dologban a széki törvényszékhez panaszra, sem a jobbágy az ő ura elé, hanem itt a faluban kell elsőbben minden dolgot megítélni... Ha a falu a panaszos, akkor külföldit kell hívni, hogy az tegyen igazságot. A bíró a hitesekkel minden szerdán, ha csak a körülmények megengedik, tartson ülést... de azt 3 nappal azelőtt tudassa a felekkel.¹⁹² A Csik-Szenttamási szabályok szerint a bíró és hitesek kötelesek minden szombat délután ülést tartani s ha azt elmulasztják, akkor 3 frt büntetést

fizetnek. Mikor egy hites ok nélkül elmarad, fizessen 70 denárt.¹⁹³

A bíró jövedelme a büntetéspénzekből való részesedésből állott. „Minden birságpénznek fele a bíróé, fele a falué”.¹⁹⁴ Az Udvarhely-Szentmihályi regulák szerint a bírók $\frac{2}{8}$ -ot kapnak a büntetésből, a mit neki a falu törvényeit megszegő kisebbség tartozik megfizetni.¹⁹⁵

Báthori Istvánnak egy 1571-iki rendelete szerint „a falusbirót sehol sem kell megbecsülni”, azaz: ő nem fizetett adót.¹⁹⁶ De hát Marosszék törvényei e kiváltságot felényire szállítják le. „Minthogy a falubírók sokat lótnak-futnak és sokat halogatnak ő dolgukban, annak okáért ők fej, köből és marhaszám szerint a porcioba, valamint a falu közös kiadásaiba is csak felényiben adóznak”.¹⁹⁷ Valószínű, hogy a bíró haszonélvezetül néha a közhelyből is kapott valamit bírósaága ideje alatt.¹⁹⁸

Látjuk itt ezekből, hogy a falu mint község a Székelyföldön gazdasági, jogi és kulturai tekintetben nagyfontosságú és alkotmányos jellegű volt. A falunak teljes jogu lakosai és polgárai mező- és határközösségben élnek; a falu határain forgókényszer, ugarrendszer uralkodik. Az erdő legnagyobbrészt a falué vagyis közerdő, községi erdő; abból a szükséges fáizást megen-

gedik, kiosztják mindenkinek. Az egyes ember beléolvad a faluba, ahol ő azért védelmet és támogatást talál. A község maga, mint olyan, biztosító társaság a ló, marha és egyéb tolvajok ellen, amely az akkori közbátorsági viszonyok között nagy jelentőségű dolog volt. Az egyes ember a község jogkörében ireg-forog, szolgálja a falut, de a falu is őt, mit ha nem tesz, segedelemre nem számíthat. Ellopott marhánál való kárpótlásra, csak olyan számíthat, ki maga is fizetett már ilyesmiért másnak; tűz, kár, nyomkeresés stb. dolgában már mindenki résen áll. Mindebben a haszonban és előnyben mindazáltal csak a teljes jogu polgárok részesülnek, s legfőlebb még csak azok a jobbágyok, akik nem földön lakók, azaz van nekik a faluban egy telkők s így sessiójuk is.

A falu közös, azaz községi ügyeinek intézésére és rendjére nézve a falugyűlés az illetékes, az alkotmányozó, melyre megjelenni köteles mindenik meghívott. A határozatok végrehajtását a bíró, polgár és hitesek végézik, akik a hivatalos eljárásaikról a falunak számot adni tartoznak s azokért a széki tisztek előtt felelősek. Bíró és hitesek alsóbb foku birói hatalommal bírnak. A jó erkölcs, rend, tisztesség fen-

tartása szintén a falusi előljáróság illetőségi körébe tartozik.

Egészen és összefoglaltan véve, állítani lehet, hogy az örökösödési jog kivételével a nemzetségi kötelék és rendszer helyében igen sok téren a falu kötelék és a községi rendszer lépett életbe idők folytán és hogy ez utóbbi a nemzetségi rendszer minden feladatát nem volt ugyan képes mindenütt átvenni, de némely új követelményt mégis kielégíteni tudott és mindenesetre alkalmazkodott az időbeli új szükségletekhez.

RENDEK A SZÉKELYFÖLDÖN.

Valameddig történeti írásaink viszsza-
szanyulnak a múltba, csupán egyetlen
renddel találkozunk mindig, a
szabadok vagy nemesek rendjével.
Jobbágyságról, röghöz kötött, sze-
mély szerint önmagával nem szabad
rendről nincsen említés téve a kút-
főkben.

Még a legszegényebb székely is
birt minden lényeges nemesi jogok-
kal. Személyében minden székely
szabad volt s csupán mikor vala-
mely büntényen érték rajta, lehetett
őt megelőző birói ítélet nélkül el-
fogni. Továbbá nem lehetett őt, ki-
véve a súlyos bünvádi esetet, a
vajdai törvényszék elé állítani, ha-
nem az illetékes széki törvényszék-
hez kellett idézni.

Hadban kétségkívül a hadi jog
alatt állt, vagyis tényleges szolgálat-
kor közvetve és közvetlenül a fő-
parancsnok alá tartozott. Szabad
költözködésében semmi módon nem
volt korlátozva, tetszése szerint jö-
hetett-mehetett, sőt külföldön is áll-

hatott szolgálatba. De ha a belföldön szolgának szegődött el, akkor megállapított szerződészerű kötelezettségének (kommencio) eleget kellett tennie s annak teljesítéséig fogva volt tartható.

A székely nemesség nem volt levélen alapuló, tehát leveles, kutya-bőrös nemesség. És ha oly eset fordult elő, hogy a nemességet igazolnia kellett, elég volt a szóbeli tanuságtétel. I. Nagy Lajos idejéből van tudásunk egy ily esetről. Sényői Pál székely származása kétségbe vonatott. A király vizsgálatot rendelt el, abból kitünt a vádló állításainak semmisége. Ítéletében aztán a király azt a közjogi tételt mondja ki, hogy egy székely soha és sehol sem köteles nemességét privilegium vagy kiváltságlevéllel kimutatni és oda települhet lakni, ahol éppen neki tetszik.

A székelyek adót sem fizettek semmiféle. Az ugynevezett ököradó még Mátyás király tanúsága szerint is munus volt, libera oblatio, tehát a nép szabad ajándéka.

Mint az ország többi nemesei, a székelyek is az ország java és fennállása végett fegyveres szolgálatra voltak kötelezve; senkinek sem volt szabad e szolgálat alól magát kivonni.

Sőt egy pontban a székely még több szabadságot élvezett, mint a

nemes. Minden székelynek megvolt királyi jogok által nem korlátozott végrendelkezési szabadsága; maga a székely örökség is elvileg és 1662-ig tényleg elkobozhatatlan; király és haza elleni hűtlenség esetében a székely csupán csak életével lakott; öröksége utódaira szállott. Sőt Aranyosszéken is, mely a kézdii székelyeknek adott királyi ajándék volt, a magyar királyoknak nem volt jogigényök a kihalt családok örökségére.

Ezekben a nemesi jogokban tehát minden székelynek része volt. De valamint a vármegyei földön, főként a banderiális rendszer következtében, lassanként az alsó és felső nemesiség között különválás állott be, úgy fejlődött ki a Székelyföldön is egy rendi különválás, amely eredetileg és lényegében a népnek katonai karaktere szerint való különválása volt, de amiből később bizonyos jogi különválás, mindenek fölött pedig előjog, a magasabb rendek gazdasági előjoga származott. A három rendek, genera, voltak: primores, főnépek, primipili, lófők és a községi vagy köz-székelyek, pixidarii, kiket a XVI. század közepétől darabontoknak is neveztek.

Valószínű, de nem okmányolható, hogy már az ország elfoglalása óta egyes familiák, az egyes nemzetiségfők ivadékai, bizonyos kiváltságos

állással vagy legalább tényleges többséggel bírtak a többiek fölött. Valószínűleg erre vezethető vissza a főbb tisztségeknek nemzetségek szerint való megosztása is a Székelyföldön, amely hivataljog idővel bizonyos földjoggá változott át.

De szintoly bizonyos az is, hogy a székelyeknek három rendre való különválása a banderialis rendszer befolyása alatt ment végbe. A két felső rendnek elég volt hadiszolgálatot lovon tenni eleinte, de azután a primorok a hadjáratokban való személyes résztvevésen kívül birtokaiknak megfelelő számú fegyverest is kiállítani köteleztettek; a primpilusok pedig csak személyesen szolgáltak, de azért szintén lovon. Viszont a harmadik szegényebb rendnek tagjai, kiknek nem volt módjuk hadi paripa tartására, gyalog tettek szolgálatot.

Hogy eredetileg az egyesek katonai teljesítő képességére való tekintet volt a zsinórmérték, amely szerint a székely népnek három rendbe osztása megtörtént, azt látjuk a magyar királyok különféle rendeleteiből, amelyek szerint a széki tisztviselőknek a hadiszemle tartását meghagyják. Mikor aztán idők multával a három rend között bizonyos jogi különbség is keletkezett, természetesen látszik, hogy a két első rend tagjai minden erejökkel

azon voltak, nehogy a harmadik rendbe kerüljenek, amely degradatio, megalázás volt szemökben. E miatt találkozunk már korán a primpilusok panaszaival, amelyek szerint a tisztviselők őket a harmadik rendbe tették, holott csak ideig-óráig nem volt lovuk.

Hogy a két legfontosabb hivatal a széekben a két első rend kezébe került idővel, az egészen természetes és aligha keltett ellenzést a harmadik rendben. De mikor a XV. században az összes esküdtszéki állások is a primorok és primipilusok hatalmába kerültek s így a harmadik rend tényleg a két első rend mindinkább hatalmaskodó önkényének ki lőn szolgáltatva, erre a harmadik rendből is kitört az osztályöntudat és eget kért. Az 1466-iki zabolai gyűlésen a harmadik rend viharosan követelte, hogy a széki törvényszék esküdtjeinek fele az ők rendjükből való emberek közül választassék. A harmadik rendnek a más két rend elleni szokatlan elkeseredéséről fogalmat a gyülekezetnek csak az a határozata adhat nekünk, mely szerint az, aki ezen megállapodások ellenére cselekszik és bujtoogat, vagy pedig ha valakinek az igazát eltítkolná vagy meghamisítaná, a mennyiben a vizsgálat ezt bebizonyítaná, az elevenen megnyuzassék és a bőre szalmával

kitömességük. Mindamellett a harmadik rend törvényes képviselőjéhez még így sem jutott és hogy a lejtős úton még lejjebb csuszott, annak bizonyossága a főlebbviteli törvénytörvények felállítására Udvarhelyt 1505-ben, mikor is a harmadik rend embereinek fölvétele az esküdtek közé, még szóba sem került.

Hogy a rendek viszonya a Székelyföldön hasonló módon kezdett alakulni a vármegyékkel, azt éppen a zabolai gyűlés végzéseiből olvashatjuk ki. Magyarországon t. i. egyes rakoncátlan főurak egész a területi függetlenségig fejtelkedtek föl és csak Mátyás király vasmarka volt képes őket nyakon szorítani, de utána a gyöngye királyok üstökét aztán ők tartották a markukban. A Székelyföldön is megpróbálták egyes vagyonosabb primorok a főbb hivatalokat megkaparítani és azoktól, akiket a székely szokásjog szerint illetett volna, a magok kezébe keríteni a jog és törvény helyett durva önkényt honosítani meg, kreátorok, cimboráik által. Így pl. egyszer az egyik széki kapitány alárendeltjének, egy bizonyos Miklósnak, a széki gyűlés mindennemű bírói végzését megsemmisíti. Törvénytelenül és erőszakkal egyes primorok a falu lakosai tiltakozása dacára befúrták magokat egyes helységbe, a hol telkek sem voltak, de a

melyben a falunak a meglevő szokásjog szerint szántókat s egyéb fekvősegeket kellett nekik adni. Pénzt kölcsönözgettek a megszorultaknak, azt erőszakkal maguk vették fel rajtuk aztán, adósaikat megtámadták az utcán, betörték házaikba és karddal és bottal szereztek magoknak igazságot. Az ilyen eljárásokat a széki gyűlési határozatok aztán utonállásnak és erőszaktételnek bélyegzik és meghagyják, hogy minden hitelező birói uton keresse a maga igazát s hogy csak a birónak van hatalma adósra végrehajtást vinni s annak is csak akkor, miután azt aszéki törvényszék bűnösnek találta.

A primorok a harmadik rendbe tartozókat mindennemű mezei munkára kényszergették; földet szántani, kaszálni, búzát aratni s egyéb dologra. Erre nézve állapítja meg a gyűlés, hogy a harmadik rend ilyen szolgálatokra nem kötelezhető, legfőlebb csak az, aki a primorok kérésére önként ajánlkozik ilyesmire s hogy a harmadik rend tagjai annak tartoznak szolgálni, akinek kedvök tartja. Ezt azzal okolja meg a gyűlés, hogy a harmadik rend a primorok szolgálatának nincs alávetve, őket nem uralja, vagyis semmi jobbágy munkára nem zorítható. Ez a határozat, úgy látszik, a szegény embereknek uraik megválasztásában való személyes sza-

badságát s önálló elszegődhetését akarta biztosítani. Ha valószínűnek is látszik, hogy a primorok adósaikkal és nekik a személy szerint elszegődöttekkel szemben néha túlságra ragadtatták is magokat, abba sincs lehetetlenség, hogy erőszakosságaikat másokra is kiterjesztették. A határozatok szövege ez utóbbi magyarázatot nyilván megengedi. Az ellentétek ily körülmények közt annyira kiélesedtek, hogy nyílt lázadás tört ki 1465-ben, miközben a harmadik rend pusztítja a primorok birtokait, házaikat fölgyújtja s vagyonukat elharácsolja. Most aztán a rablott holmi visszaadására s a széthányt házak fölépítésére kellett fanyalodnia, jövőre azonban az ilyen zendülések vagyon- és fejvesztéssel sújtatnak . . . Ez az 1465 körüli zendülés csak kicsiség, de szomorú előjátéka volt mégis annak a nagy támadásnak, mely csaknem 100 évvel később történt, 1662-ben.

A földönlakók. A XV. században egy új rend keletkezik a Székelyföldön, a félig szabad földönlakók rendje. Feltűnő jelenség, hogyha a Székelyföldön nincs jobbágy s ennek hiánya annál feltűnőbb abban az esetben, mihelyt föltesszük, hogy ha a székelyek a honfoglalás idejében szállották volna meg az általuk elfoglalt területet, akkor tudnunk kellene valamit arról: vajjon mi

történt, mi lett az ők rabszolgaikból s azoknak utódaikból?! Bármint legyen, bárhová lettek a régi rabszolgák, tény, hogy 1562 előtt a Székelyföldön nem volt jobbágy.

A negyedik rend a földönlakók képződése és kialakulása a mi szemünk láttára megy végbe és van is annak jogi és gazdasági természetű oka. Az esküdtszéki törvényszékek felállításakor a primorok befolyása az igazságszolgáltatásra jelentékeny volt; azért köréjük sereglett a védencek, a gyámoltalanok, a kliensek csoportja, hogy náluk jogvédelmet találjon. Ezt azonban jogosult jelenségnek tekintjük. Maga a zabolai gyűlés is megengedhetőknek találta, hogy a harmadik rendbe tartozók székely szokás szerint valamelyik primor jogvédelmét keresték néha és „magokat annak alávetették“ és ha a dolog a védencnek nem esett kedvére, ezt a viszonyt ő minden akadály nélkül fölbonthatta. Minő kötelezettségei lehettek ily esetben egy kliensnek, azt ebből az időből, ⁱrott adatok híjjában nem tudjuk megállapítani; gyanítható azonban, hogy a jogvédelemért, amiben részesült, bizonyos kötelezettséget vállalt, pl. mezei munkát vagy pásztorkodást. Későbbi időből többféle esetet tudunk, mely szerint az egyes szegény székelyek félve birtokuknak pörösködés útján való elvesztésétől,

oly föltétel atatt, hogy ők jogvédelemben részesüljenek, a primorok vagy primpilusok rendjéből való valamely tekintetes emberhez beszegődtek földönlakónak.

A földönlakó név egyébiránt olyan embert, napszámost, szolgát, vagy vincellérfélét jelent, aki más embernek a telkén lakik. A jobbágytól lényegileg abban különbözik, hogy szabadköltözködésében 1562-ig gátolható nem volt. Ezt a zabolai végzések nyomatékkal kiemelik, még pedig a következő szavakkal: „A közönséges, vagy közszekelyeknek.. jussok van azt szolgálni, akit akarnak, kivéve azokat, akik primorok örökölt jószágain laknak“, ez a kifejezés úgy értendő, hogy olyan földönlakó, aki urával szemben elvállalt kötelezettségének immár¹ eleget tett, mehet oda, ahová neki tetszik; e szerint szabad költözködési joga elvileg elismertetett.

A földönlakók többnyire idegen bevándorlók voltak, vagy lehettek, akiket a gazdagok telkeiken és földeiken telepítettek le. A municipalis consuetudo Siculorum szerint 1555-ből, szabad volt minden idegennek a Székelyföldön tartózkodni s oda letelepedni; csak a nemesi jobbágyok voltak ez alól kivételek.¹ A későbbi időkben többször történik említés a lassanként bevándorolható oláhokról, akik a Székelyföldön föl-

dönlakók gyanánt telepítettek le. A harmadik rend szabadjainak is nem csekély része eladósodás következtében jutott, süllyedt a földönlakók rendjébe. Mert az adós, ha nem tudta kifizetni a hitelezőt, ez elvettette tőle örökölt jószágát s azt a saját birtokához ragasztotta. Az okmányok ezt az eljárást úgy nevezik *nobilitari*, vagy *magának nemesíteni*. A hajdani birtokos azután többnyire meghagyatott az ő korábbi jószágán, mivelte azt ura vagy hitelezője számára, ekként a saját földjének lett tehát a földönlakója. Személyes szabadsága ily módon érintetlenül maradt, de azontul az általa mivelt földhöz semmi jussa sem volt. Ehhez hasonló eljárást követtek a primorok azzal is, amikor ők a közszekelyt megvették. Ennek bizonyására egy pár adat említhető itt Maksai Békés Adrián testamentomából, 1556-ból. Ez beszéli el azt, hogy ő Léczfalván négy falusi lakost (vilicos, vulgo földönlakó — az Alföld középkori nyelvén a vilicus szó parasztot jelent. Ford.) saját költségei és fáradozásai árán megvett, vásárolt, megszerzett és birtokaikat magának nemesítette. Mindkét jószágot t. i., amelyek közül az egyiken Kanyó László és Kovács István, a másikon Fayas János és István laktak, ő tőlük örök áron (*pretio per-*

petus) vásárolta meg. Békés azonban a régi birtokosokat a tőlük megvásárolt földön tovább is meghagyta gazdálkodni, de sajnos, nem említi meg, hogy minő feltételek alatt hagyta meg őket gazdálkodni. Továbbá említi ő még öt földönlakót, kiknek jószágait hasonló módon szerzette meg, azután megint ötöt, a kiket ő mint földönlakókat bizonyos Máthé Jánostól vett meg; ezek tehát már földönlakók voltak, amikor a birtok, amelyen laktak és gazdálkodtak, az ő kezébe került.²

Ebből tehát azt látjuk, hogy birtokváltás esetében is a földönlakó az új tulajdonos szolgálatába át szokott menni. A testamentum ezen szavaiból: „quatuor villicos vulgo földönlakó . . . propriis expensis et laboribus quesivi et nobilitavi“ azt lehetne ugyan következtetni, hogy Békés ezeket úgy szerzette, amint jobbágyaikat szokták volt a nemesek, azaz: személyökre való joggal vásárolta meg; ez azonban nem áll, mert Báthori István egy oklevele szerint a földönlakók 1562-ig szabad költözködési jogukat megtarthatták. 1572-ben t. i. Marosvásárhely város lakó a fejedelem segítségét kérték nehiny erőszakos primor ellen, akik régiáföldönlakóikat, akik még a székely lázadás előtt települtek volt le a városba, visszatérésre akarták kényszeríteni. Erre Báthori kijelenti,

hogy a zendülés előtti időben minden székelynék szabadságában állt oda menni, ahová neki tetszett és eltávozni onnét, ahol nem találta helyét. Megtiltja hát, hogy olyan kolonus, azaz földönlakót, aki a városba letelepült, törvény ellenére viszsztatérésre kényszergessenek. Egyéb-ként ezt a felfogást a segesvári törvények is megerősítik.

Hogy tehát a primorok a saját birtokaikon a hájdani birtokosokat továbbra is meghagyták, vagy elszegényedett székelyeket saját földjükön letelepítettek, ezek oly rendszabályok valának, amelyeknek az akkori gazdálkodás és termelés állapotában megvolt az igazolásuk. A nagyobb birtokon való gazdálkodás csak úgy volt lehetséges, ha a tulajdonos megfelelő számú munkanerő felett rendelkezett. A fizetés az országnak pénzben való szükölködése miatt természetbeliekkel vagy egy-egy darab föld megmivelésének átengedésével történt. Ebből megérthető aztán miért buzgólkodtak a primorok minél több földönlakó után.

A XVI-ik század után sikerült a két első rendnek magokat kihuzni az ököradó alól s hogy e kiváltságokat a földönlakóknak is megszerezni igyekeztek, érthetőnek látszik annyiban, hogy a földönlakók által mivelte föld is az övék volt. Mikor hát az önálló erdélyi fejedelemség

megalakulása után az ököradót szabályszerű pénzadó váltotta fel, sikerült a két első rendnek magukat és földönlakóikat ettől az adótól megszabadítani. Mikor a harmadik rend kezdé belátni, hogy ők mint földönlakók sokkal könnyebben élhetnek, mint adófizető rendes harmadik rend, hát ők részint csak látszatsból, részint valósággal mint földönlakók, siettek a primorok és primpilusok védőszárnyai alá húzódni. De az 1554-iki marosvásárhelyi országgyűlés észrevette ezt a csalafintaságot és csupán azokat mentette föl az adó alól, akik tényleg földönlakók voltak és nem önként vagy birtokaiknak elzálogosítása folytán álltak be az új harmadik rendbe. 1559-ben aztán a primorok földönlakóit is a harmadik renddel együtt fölvelték rovásra, összeszámlálták; 1562-ben pedig a nemesi földön lakó jobbágyok alacsony osztályába tették le őket s ezzel szabad költözködési joguk is megszűnt.

A földönlakók az egész népességnek mintegy egytized részét tették 1562 előtt. Valamely lajstrom azonban ebből az időből, sajnos, nem maradt reánk. A Básta rendeletére 1602-ben készített listából megtudunk annyit, hogy akkor 856 jobbágy létezett. A lajstromba akkor följegyzett székelyek száma kereken

kitesz 9400-at — persze azokon kívül, akik nem iratták föl magokat, vagy épenséggel elmenekültek. A listába a j o b b á g y címek alatt fölvettek valószínűleg a hajdani földönlakók utódjai lehettek. Ezen 1602-iki lajstrom alapján állitható tehát visszakövetkeztetőleg annyi, hogy a jobbágyok száma 1561-ben körülbelül 900 lehetett, vagyis az egész népességnek egytized része.

A 1562-iki székely támadás. Igen nevezetes fordulópontot jelöl az 1562-iki év a székelyek történetében. Azon elmúlt 250 éven keresztül, amely ennek az évnek kortörténeti eseményeit megelőzi a székely historiában s amely alatt mi a székelyföldi rendi viszonyok fejlődésére itt-ott rámutatunk, a székelyföldi társadalmi viszonyok lassankénti képződése, kialakulása kétségre nem vonható. Az 1562-ik évi szakítás, félrefordulás szemben a régibb folytonos fejlődéssel, amely ha nem is volt épen egészséges addig, de mindenesetre jobb volt a későbbi, erőszak által teremtettt állapotoknál.

Pontosan nem állapitható meg, hogy vajjon mi volt a zendülésnek közvetlen oka. Gyulékony anyag, perje azonban volt bőségesen. Abból a tényállásból, hogy a fölkelő harmadik rendnek haragos dühe mindenek előtt a két első rend, s

különösen a primorok ellen, azután másodsorban a fejedelem ellen irányult, azt kell következtetnünk, hogy itt egy régóta visszafojtott keserűség kitöréséről van szó, idült bajokról, még pedig jogtalan elnyomatás és kiváltságosság miatt. A fejedelemre főleg a rendszeres adók kivetése miatt nehezteltek, haragudtak, amiknek nyomását annál inkább érezték, mert nem voltak hozzá szokva és zaklató volt ezen kívül a tizedek igazságtalan behajtása is.

A két első rend különféle okokból keserítette el őket. Az első ok az ököradó és 1540 után a pénzadó volt, a melyek fizetése alól a primorok földönlakóikkal együtt kihuzták magukat, úgy hogy csak a két első rend maradt az adómentesség, a legfontosabb nemesi jog birtokában, míg a harmadik rend ezt a kiváltságot elvesztette. A nobilis, nemes nevezet a két első rend praedicatuma, jelzője lőn. Ezenkívül a harmadik rend tényleg minden hivatalból, még az esküdtszékből is kizáratott. Csupán a falusbiróság maradt meg nekik s az sem volt könnyebbség, hanem teher. És végül az 1562. évet a legbosszantóbb zaklatás évei előzték meg, amelyeknél gonoszabbak még a zabolai gyűlés előtt sem voltak a három székben. Az állandó széki hivatalokon kívül létesültek akkor mindenféle hivatalocskák, komisz-

sziók, a melyek alkalmat találtak ki-
préselni a harmadik rendtől minden-
nemü pénzfélét. Főkapitánynak, szék-
bírónak és helyettesének, adófelügye-
lőnek, kirovónak, tizedszedőnek egyet-
len egy célja vala: meggazdagodni
valamely módon. Az 1559-iki ország-
gyűlési végzés szinte hihetetlen dol-
gokat leplez le. A fejedelem úgy ér-
tesül e szerint, hogy a primorok a
primipilusoktól nemcsak Háromszé-
ken, de a többi székekben is tizede-
ket szedegetnek, azért — mondja az
országgyűlési határozat, — elhatá-
roztuk, hogy a lófők ezután az ural-
kodónak is fizessenek tizedet.³

Mikor egy fejedelem alattvalóinak
erőszakosságát alkalmul használja,
hogy ő is a fosztogatókhoz csatla-
kozhassek, a jogérzet különös meg-
zavarodottságára mutat az ily eljá-
rás. Nem pusztán a tizedeknek a pri-
morok által való behajtása forog itt
szóban, hanem olyan tizedszedés, a
minőt maguk vetettek ki és hajtottak
be önmaguknak. Hogy ezt minő jog-
cim alatt tették, bajos kitalálni.
Egyébiránt az országgyűlési végzés
e pontja igen homályos, amennyiben
a székelyek panaszlevele, amelyet a
segesvári országgyűléshez beadtak,
a tizedek beszedésének igazságtalan-
ságáról beszél, nem pedig a primo-
rok által való tizedszedésről.

Az elnyomott közsékelyek kiáltó
panaszai a következők voltak: az

adót felhajtották az adószedők, anélkül, hogy arról előbb a székgyűlésen, miként az szokás volt, valamit tudtul adtak volna. Szegényeknek, kik nem tudtak mindjárt fizetni, elkótyavetyélték vagyoni örökségét, barmát. Az előbbi magok vásárolták meg és földönlakóikat arra telepítették. Az adólistákat, rovást, meghamisították s kétszer szedtek adót. Sertések, ludak, bárányokból tizedik helyett elvették a hetedik, ötödik darabot. A künn a mezőn szolgálattevőktől felhajtott pénzt elsikkasztották. A rendes törvényszéki napok tartását meggátolják a királybírók s a széki bírók távollétében a saját házukban mondanak törvényt. A széki kapitányok egész hadsereggel cirkálnak székbeli körutjaikon és csak készpénzt követelnek egy tehén után szokásos harmad helyett, mint a mennyit ellátásuk végett adóként kívánni jussok volna.⁴

E panaszok kicsinyeseknek látszanak és épenséggel nem igazolják a fölkelés jogosultságát, de azért magyarázzák a nagy elkeseredést, amely a szorongattatások miatt akkor az egész Székelyföldön uralkodhatott.

Az ismételt székely mozgolódások hatása alatt a viszonyok alapos átalakításához fogott hát a segesvári országgyűlés. Rendelkezéseit, mint kénytelenséget, az alábbi nyers szavakkal fejezi ki: „Minthogy a szé-

kelyek bizakodva régi szabadságaikban, melyek szerint jószágaik és örökségök tőlük el nem vehető, a királynak méltóságát és országunk békéjét gyakran megtámadták s oly tetteket merészkedtek elkövetni, a melyek folytán sok nagy kára lett hazánknak, azért mi, hogy minden gonoszságnak és minden zendülésnek oka közülünk kiirtassék, elhatároztuk, hogy ők, mihelyt jövőre oly büntényt követnek el, amely felségsértésnek minősíthető, felségsértésért, valamint a nemesség és a többi hiveink, ők is megbüntetődjenek, hogy tehát ők jószágaikat és örökségeiket fejenként veszítsék el, miként az országos cikkely szól erre nézve." Ezek szerint a székelyek ama régi privilegiuma, mely szerint ők javaikat még hazaárulás vagy felségsértés esetében sem veszíthették el, eltöröltetett, megszűnt és azután sem-adott teljesen többé vissza.

A rendi viszonyok egymásutánjába is erősen belemarkolt az országgyűlés. A földönlakókat jobbágyságba taszította. „Valamint a primorok, úgy a lófők is minden székben szabadon rendelkezzenek az ő birtokaikon és mint a nemesnek az ő jobbágyai, a földönlakók legyenek az ő jobbágyai és a többi közszékelylyel együtt fizessenek adót." A primorok és lófők minden kötelességtől, tizedfizetéstől fölmentetnek, de mindenkor készen

kell lenniök, bármely pillanatban a fejedelem parancsára, jól fölszerelve az ország védelmezésére előállani; a lófők egyedül magukban, a főnépek vagyonukhoz mért kisebb-nagyobb számu fegyveressel. E cikkelyek által a két első rend egyénileg nem sokat nyert, eltekintve attól, hogy adómentességüket ezuttal az országgyűlés elvileg ismerte el, de annál többet nyertek az által, hogy most már jus-sok lett földönlakóik személyére, a kiknek szabad költözködési joga megszűnt s hogy elszökés esetében a földesur kiadatásukat követelhetette. Ez által a két első székelv rend a vármegyei nemességgel egy vonalba került s annak minden előnyét élvezte, mert a háztartásukra szükséges szabad sómennyiség nekik is a kincstári jószágnak nyilvánított para-j di sóbányából megigértetett.

A harmadik rend azonban elég rosszul járt, annak minden tagját kincstári jobbágygyá tették meg. Az országos cikkely idevágó pontja így hangzik: »A közszékelv a mi szabad birtokunkban alattunk áll-janak; sem primorok, sem bárki más ne merje őket valamiben bántani, se pedig valamelyes szolgálatra kényszerítenie“. „A ki ellenök vétkezik, azt a Director causarum a fejedelem elé citálja“. Hogy a harmadik rend szegényeit kifosztó pörök húza-vonája jövőre megszűnjék,

mostantól fogva a pörök ne egyik széktől a másik székhöz taszítódjanak, hanem írásban a fejedelemehez fölebbeztessenek. Szerveztessék minden székben az esküdtszék, amely egyedül és minden magánszemélyek kizárásával döntsön és ítéljen első fokon a pörökben. A tized-ügyek is rendeztetek. Mostantól fogva tizedek csupán a malacokból, ludakból, bárányokból szedhetők. A megbecsülés napjától számítva három hónap alatt a tizedrovóknak el kell vinniök a tulajdonosaiktól a megtizedelt malacot, bárányt, ludat.⁵

Hogy erősebb kormányzat veszi most a kezdetét, csaknem zsarnoki, azt a székelyeknek saját nyomorúságaikból kellett észrevenniök nem sokára. A király már július 20-án, 1562-ben, generális hatalommal Székelyországba küldötte az ő kapitányát, Pekry Gábort és ott megparancsolta a rendeknek, hogy őt minden cselekedetében, a mit ő az uralkodó nevében végez, támogassák és neki engedelmeskedjenek.⁶ Októberben Pekrynek adományozza a király Udvarhelyszéken a főkirálybíróság felét, amelyet addig Móré Gábor viselt és birt, az ujonnan épített Székelytámadt királyi várnak várnagya. E szerint az 1562-ik év októberében már kész Udvarhelyt az állandó vagy Zabolavár, amely a Székelyföldön a nyugalom fentartására

szolgált.⁷ A várba királyi őrség helyeztetett. Hasonló vár ehhez Háromszéken a Várhegyen lőn építve. — Pekry lett a két várnak várkapitánya és a hat székek kapitánya.⁸ Az őrség eltartásának költsége természetesen a székelyeket illette. Mint-hogy pedig várföldek és várrétek nem valának, legelőször is azokat kellett megszerezni. Idáig a Székelyföldön fejedelmi birtok nem létezett; most hát egy-egy határ fekvőséget elkoboztak és azokat a várénak jelentették ki. A székelyek panaszleveleiből váltig olvashatjuk, hogy a várkapitányok micsoda kimélet nélkül jártak el. A legszebb határrészeket kihasogatták maguknak, nem sokat törődve azzal: vajjon nyilföld, lókötőhely, primoré, jobbágyé, lófőé, vagy a harmadik rend birtokai azok?! Az elkobzott nyilföldekre kertet tettek és legelőnek használták, a régi tulajdonosoknak megtiltották, hogy a tőlük elvett földekre és a lázokra marhákat hajtsanak. Szint-ugy a makkos erdőkre. Tilos lőn vadászni és kényszerítették a székelyeket, hogy farkas, medve, róka, pele, borz s bármely állat szőrét-bőrét a várba vigyék. A hadi szemlélk alkalmával a lófőktől elvették jó lovaikat, ugy, hogy a székely ló és lótényésztés kezdett megfogyatkozni.⁹ Az elkobzott jószágok birtokosait nem kárpótolták semmivel, ugy, hogy

még a lófők is nyomorba jutottak, a nép közül pedig sokan éhen hal-
tak. Az Udvarhelyszéken elharácsolt
fekvőségeket a Székelytámadt vár-
hoz, a Háromszéken elkobozott jó-
szágokat a Várhegyi várhoz s végül
a Csikban elvett földeket a vashá-
morhoz kapcsolták.¹⁰ Maga a Vár-
hegyi vár különben székely nemes
ember földjére építettett volt.¹¹ A
székelyek ismételt panaszai dacára
is ezek az elkobzott birtokok vár-
földek maradtak. Maga Báthori Ist-
ván, aki az elnyomott székelyek sor-
sán könnyíteni akart, még ő sem
gondolt arra, hogy a várföldeket fel-
oldva, tulajdonosaiknak visszaadja.
Megválasztása után mingyárt egyes-
séget kötött az udvarhelyszéki szé-
kelyekkel a fejedelem, mely szerint
azok kötelezték magukat, hogy esz-
tendőnként 400 köből őszi gabonát
és 400 tavaszt elvetnek és az irt-
ványföldön aratni fognak. Az okle-
vél összefüggéséből világosan kitet-
szik, hogy itt az elvett várföldek
megművelése értendő. Hogy ezek az
elkobzott szántók nagy terjedelműek
lehettek, az állami jószágok sokasá-
gából következtethetjük. 400 köből
kevesebb, mint 400 hektoliter. Föl-
tétve, hogy a Székelyföldön a hár-
mas határ rend uralkodott, a mely
föltevés az akkori talajviszonyok kö-
zöt kissé tulzott, mégis a szántók
egyharmada ugarnak tekinthető, ugy

hogy őszi és tavaszi együtt mintegy 5—600 hold lehetett, vagyis 800 köblös föld tartozott akkor Székelytámadt várához, ide nem számítva az elfoglalt réteket és lázakat. Ennek megfelelő földek tartozhattak Várhegy várához is, de annak hozzávető kiszámításához nincsen adat. Kétségtelen, hogy Báthori a háromszékiek szolgálmányait is szabályozta, de az erről kiállított okmány elveszett.

A váruradalmak ekként mind a három székely rend birtokaiból harácsolttak össze elkobzás útján, egyéb javaiknak azonban a székelek megmaradtak a birtokába. A harmadik rendet János Zsigmond egyenest a saját közvetlen tulajdonába vette, azaz az egész harmadik rendet kincstári jobbággyokká tette. Egyik, a két székely vár kapitányához írt levelében a m i j o b b á g g y a i n k n a k, colonos nostros nevezi őket és hozzá teszi, hogy azok csak királyi feladatok (ad regiam rationem) teljesítése végett szolgálnak és senkinek sem szabad megterhelni vagy kárt okozni nekik.¹² Jobbággyoknak nevezi őket a fejedelem azon okmányokban is, amelyekben többeket közülök a két első rendnek odaadományoz.¹³ S csakugyan az 1576-ik év adólistájában az összes adók kétharmadát,¹⁴ a fejedelem portái fizetik, amely szintén bizonyosság amellet, hogy szinte az

egész harmadik rend a fejedelem jobbágya lett. Mint jobbágyoknak kivétel nélkül adót és tizedet kellett fizetniök. A segesvári cikkelyekben bizonyos „ötödökről“ is történt említés. Ezenkívül várszolgálatra is kényszerültek. A két várat arcuk veritékével magoknak kellett felépíteniök, azonkívül végezni a várbirtokokon a munkát: Szántani, vetni, aratni. Ehhez járultak még sok egyéb apró szolgálatok, amelyek a szabad székelyek előtt rettentőeknek látszottak: T. i. nekik kellett felépíteniök a várnagyok és alárendeltjeik házait, földjeiket körülkertelni, eltartani marháikat, vadászataikra hajtóknak menni és halászat, madarászatkor kezökre dolgozni. Csik-Gyergyóból a halakat nekik kellett elevenen a hátaikon átcipelni a hegyek közt, az asszonyoknak pedig szőni, fonni a lent, kendert, gyapjut. Továbbá a nők dolga volt szállítani a várnagyoknak tyukot, libát, vaját, turót, sajtót, gyümölcsöt és egyéb élelmiszert; úgy bántak velök, mint igazi várjobbágyokkal, sőt e tekintetben még túl mentek a határon. Ráadásul a várkapitányok nem tartották meg pontosan az 1562-ik országgyűlés cikkelyeit. Mert a hajdani földönlakókat, s most már a lófők és primorok jobbágyait, várszolgálatra ép úgy befogták, min azok szolgálát, akik különben adó-

mentesek voltak s uraikat fegyveresen szokták hadba kísérni. Az utóbbiaktól erőszakosan szintén tizedet szedtek s nem adtak a földönlakóknak és szolgáknak a réti szénából és a szántókból osztórészt, amely pedig őket uraik állítása szerint, mint bármely más falubeli lakost, jogosan megillette.¹⁶ Mi több, a szegényebb lófőket is várszolgálatra hitták, megadóztatták s hozzá még hadiszolgálatra is kényszerítették.¹⁷

1571-ben rendezte végre Báthori István fejedelem a kincstári jobbágyság szolgálatát és terheik nagyobb részét — saját kijelentése szerint, levette vállaikról. A Csik-Gyergyó-Kászoni szék kincstári jobbágyságai kötelezték magukat, hogy esztendőnként három hónapig dolgoznak a vashámorban, azonkívül minden aratáskor egy hetet segítenek.¹⁸ Az udvarhelyszékiek, hogy évenként három hétig az udvarhelyi vár építésén dolgoznak, továbbá 400 köből őszgabonát s ugyanannyi tavaszit a vár földjeibe elvetnek, az irtványokat lekaszálják s a szénát behordják. Ezenkívül együttesen 200 szekér szénát visznek a várnak és 1000 szekér tűzifát.¹⁹ A Várhegyi vár jobbágyságairól nem tudunk semmit, mi hogy volt, de az itt leírt viszony a régi szabadság visszaadásáig bizonyára ott is érvényben maradt.

Hogy a háromszéki kincstári jobbagyok a várhegyi vár alá rendeltettek, azt a következő okmányszerű adatokból látjuk: 1581-ben Báthori István király kitűnő szolgálataiért az ő magyar gyalogcsapatai főkapitányának adományozza a kézdi székben Szentléleki és Kiskászoni mindazon fejedelmi birtokokat, amelyek a várhegyi várhoz tartoztak és különös kegy gyanánt annak engedi át a buza, árpa, zab és lencse tizedet.²⁰ Továbbá 1600-ban a fejedelemség tanácsurái eladományoznak három, a sepsi székben fekvő és Várhegy várához tartozó birtokokat²¹ és végül Báthori Zsigmond 1601-ben a Várhegy várához tartozó possessiókat Eresztevényben (Sepsi-szék) és Páván, Gelenczében (Orbaiszék) szintén eladományozza.

A támadó fölkelés leverése után előállott új viszonyok folytán nemcsak a közszekelyek szenvedtek sokat, hanem a két első rend is. Először is a lófők panaszkodnak ismételten, hogy jogaikat nem respektálják, adóztatják, várszolgálatra kényszerítik s ezeken fölül még hadiszolgálatot is teljesítenek. A lófők közül aki a hadiszemle alkalmával nem tökéletes felszereléssel jelenik meg, azt lefokozzák és gyalog kell neki szolgálni. Sokan közülök a gyakori hadiszolgálat miatt, főleg a fejedelemnek az országba vissza-

térése óta, s különösen a két utolsó esztendő alatt teljesen elszegényedtek, mert a háboruban lovaik, fegyvereik, ruházatjuk elpusztultak, úgy hogy ha még fizetett hadi népek volnának is, — jelentik ki, még akkor sem tudnák egy esztendő alatt úgy fölszerelni magukat, amint követelik. Türelmet és halasztást kérnek, mert ügyekszik mindenki becsületesen és saját védelmére is lovat szerezni és minden szerszámját rendbe hozni.²³ Ezenfelül panaszkodnak, hogy a fejedelmi hivatalnokok tőlük a birói tisztség és a kapitányi állás jövedelmeit elhuzzák és a pörös ügyek eligazítását önkényesen kiszemelt bírák, ugynevezett kötött bírák által megakadályozzák, stb.

Ezekre a panaszokra a fejedelem először is biztosítja a székelyeket az ő kegyelméről, de egyben kijelenti, hogy neki ezeket az ügyeket országgyűlés elé kell vinni.²⁴

Nemsokára azután kancellárja által parancsot küld a székeknek, amely szerint a primorok nevei és lakóhelyei összeirandók. Jóllehet, tudatá velők megnyugtatójukra, hogy ezuttal semmi újabb teher nincs kilátásba, mégis szörnyen fölháborodtak a primorok, mert a fejedelem az összeírás célját titokban tartotta. Hogy mire valók e különös rendszabályok, azt csak az Isten tudja — írják szenvedelmes folya-

modványaikban a fejedelemhez, mert ő felségének szive titka az. Szolgálatkészségükről, hűségükről holtuk napjáig biztosítják a fejedelmet. Csak a mindenható Istennek és az ő szent fiának nevére kérve-kérlek, hogy szándékait valamivel érthetőbben közölje velük. A fejedelem által kért listát azután hozzá el is küldötték; az a hat székből 51 primor nevét tartalmazza, akik hűségök által a fejedelem szolgálatában ki-tüntették magukat²⁵

A segesvári országgyűlés végzései katonai tekintetben is nagy átalakulásnak huztak árkot. A régi harmadik rend, jobbágyságba süllyedt s hadi szolgálatra többet azt nem alkalmazták. Így a vitézi sorból kiesett az egész székely gyalogság, a népességnek mintegy háromnegyede. Annál több súlylával nehezült a hadi szolgálat a két első rendre, amely e miatt teljesen elszegényült s még a legszükségesebb fegyverzet megszerzésére sem volt módja. A viszonyok rendezetlensége nem tűrte a halogatást, segíteni kellett rajtok, nehogy hadviselő képességeiket végképp elveszítsék. A fejedelem úgy látszik sokáig főzött magában bizonyos tervet, de az oly életbevágó természetű volt, hogy csak az országgyűlés dönthetett volna fölötte. Nincs is adat róla, mely szerint tárgyalatott volna. De 1566 július

11-én mégis megkezdé a dolgát a fejedelem azzal, hogy Maros-, Csik-Gyergyó- és Udvarhelyszék egyes főnépeinek és lófőinek kincstári jobbágyokat adományozgatott el²⁶ és pedig Marosszéken 14 személy 12 faluban kapott 143 jobbágyot, egy tehát átlag 10 jobbágyot; Csik-Gyergyószékben 10 személy 7 faluban 215-öt, egy átlag 21 jobbágyot, és Udvarhelyszéken 19 személy 16 faluban 256-ot, egy átlag 13·5 jobbágyot. A megadományozottak mind a tekintetesebb nemzetségekhez tartoztak, kik közül néhány amaz idők történetében szerepet játszott s kiknek utódai nem egy tekintélyes állást foglaltak el, mint pl. a: Lázár, Székely, Kun, Nyujtódi, Andrási, Kornis, Petky, Daniel, Geréb stb. családok. A székely kapitány utasítva lőn, hogy az adományosokat új birtokaikba vezesse be; ezek jobbágyaik felett azután szabadon rendelkeztek s azokat a kapitány várszolgálatra nem kényszerithette. 1567 március 5-én, tehát háromnegyed év múlva azután megint jobbágy-adományozás történt és pedig Háromszéken, hol Sepsiben 22 adományozott, 15 faluból kap 164-et, átlag tehát 7·5 jobbágyot; Kézdiszékben 17 személy, 8 faluban kerekén 90-et, átlag tehát 5 jobbágyot, és Orbai székben 16 adományos 9 faluban mintegy 85, átlag 5 jobbá-

gyot. Az adományozottak között találjuk az Apor, Bernáld, Mikes stb. ismert nevű családokat is.²⁷ Ebben a levélben utasittatik a kapitány, hogy a jobbágyokat írja egy lajstromba. Első ízben minden adományozott — a mint látjuk, átlag 14 jobbágyot kap, a másodízben kevesebb, többet 6-nál. Ez akként magyarázandó meg, hogy a fejedelem célszerűbbnek találta, több családot kötelezni le apró ajándékkal, mint keveset nagyobbakkal, mert ilyen módon több ember létfeltételeit és vitézi képességét biztosíthatta. Ezek szerint a fejedelem egészben 960 jobbágyot adományozott el. A legközelebbi adományozás, a miről oklevél beszél, 1568 jun. 5-én ment végbe, amikor Maksai Jankó Ferenc jutalmul vitézségeért Maksán és Ikafalván 8 jobbágyot kapott²⁸; az ezutáni ajándék 1569 máj. 5-iki, amikor Nyujtódi György Udvarhelyszék Cseb (?) falujában 15 jobbágyot kapott.²⁹ Egyébként 1567 jul. 4-én is megerősít a fejedelem Vári Péter árvái részére a marosszéki Vaja mellett egy adományt, miközben megparancsolja Telegdi Mihály székely kapitánynak, hogy azt a birtokot, amibe ő beült, adja vissza, mert ő azt a falut Vári Péter árváinak firól-firavaló örökségül adományozta. Ez a Vári név az 1566 és 1567-iki listában nem fordul elő, a fejedelem te-

hát erről az ajándékaról külön oklevelet állított ki.³⁰

Figyelemreméltó a fejedelem 1569 máj. 26-iki beiktató levele, amelyben a Székelytámadt várkapitányát megbizsa, hogy Bánffy Pált a Marosszék Udvarfalván levő birtokba „az ott netalán lakó primorok, lófők és darabontok kivételével“ iktassa és vezesse be.³¹ A fejedelem t. i. egy falunak minden jobbágyát Bánffynak adományozza s csak a szabad székelyeket veszi ki abból. Az azutáni időkben gyakran jő elő ez a formula az adománylevelekben, mikor t. i. egész faluk odaadásáról van szó. Egy másik formula az, amely szerint a fejedelem az adományozott javára bármely alakban fentartható *jus regium* áról lemond, azt át ruhazza és e szerint az eladományozott jobbágyságok fentartás nélkül kerülnek az adománynyal megtámogatott birtokába, úgy hogy ezek a jobbágyságok a jobbágyságot terhelő adófizetésre továbbra is köteleztetnek. 1569-ből még hat adománylevél maradt reánk,³² és János Zsigmond *Liber regius*-töredékében 1569 május 26-tól november 17-ig, még további 18. Ez a 24 adománylevél mind egész falukról vagy a fejedelemnek azon községekben levő összes birtokairól szól. Hogy ezek közül némelyikben jelentékeny számú jobbágy volt, azt Csikból a Szentsi-

mon, Szentimre, Szentkirály neve bizonyítja. Szentkirályon a fejedelem-től eladományozott szessziók, telkes arányrészek száma 42 volt pl. E pontra nézve a Liber regius hézagossága miatt nem mondhatni teljesebb részleteket. Csak annyit állapíthatunk meg az adatokból, hogy János Zsigmond alatt a jobbágyok eladományozása folyvást és szüntelen tartott s hogy a kincstári jobbágyok igen nagy része magánbirtokba ment át; hiszen már az első évben mindjárt közel 1000 jobbágyot adományozott el — ő maga...

A hajdani községeknek, hogy Báthori István idejében még ennél is nagyobb száma volt vagy került a fiskus birtokába, azt egy adótabella mutatja 1576-ból.³³ Az Udvarhely, Csik, Gyergyó, Kászon összes jobbágysai által ebben az évben fizetett adó teljes összege 2457 frt 75 dénárt tesz ki; ebből fizettek a fejedelem jobbágysai 1595·75 frtot, a nemesekéi 872 frtot. A többi nemesek adómentesek voltak. Minthogy az adókivetéskor a jobbágyok mind egyformán adóztattak meg, e szerint a fejedelem jobbágysai száma ugy viszonylik a nemesek jobbágysáéhoz, mint 1595 872-höz, kerekén hát, mint 2 az 1-hez. 176 névleg felsorolt faluból, 41-ben, még minden jobbágy a fejedelemé. Minthogy pedig itt 50 dénárnyi adóról van szó, ugy azt

kereken 4900 jobbágy fizette egészben és együtt, amely szám a valószínűséghez igen közel jár. Az 1602-ben Básta által összeírt összes székely lakosok száma Udvarhely, Csik, Gyergyó és Kászonból, ugy aránylik a marosszéki és háromszéki lakosok számához, mint 4800 a 4500-hoz; az utóbbi három székben tehát a jobbágyok számát mintegy 4500-ra tehetjük. E szerint hát a hat székben levő összes székely jobbágyok száma kereken 9500 családra becsülhető. 1602-ben, Básta számlálása³⁴ szerint volt a Székelyföldön 5633 szabados, libertinus, 856 jobbágy és 630 darabont. A 856 jobbágy a hajdani ősjobbágyok utódai voltak; ezek már 1576-ban a többi jobbágyok közé tartozva, hasonlóképp fizettek adót. A darabontok szintén a jobbágyok közül kerültek ki és amint az később ki fog tetszeni, legnagyobb részt János Zsigmond utódai által emeltettek ebbe a rendbe. Ha most e három rendet összeszámítjuk, úgy 7119 familiát kapunk ki. És ha most tekintetbe vesszük, hogy a lófők rendje a darabontoknak és jobbágyoknak az ő rendjükbe való emelése dacára, sőt a sok háboru következtében is jelentékeny szaporodást 1602-ig épenséggel nem mutat föl, továbbá, ha arra a tényállásra gondolunk, mely szerint a székelyek a conscriptio vagy összeírások elől,

kivált a Bástaé elől, rendesen megszöktek, félrehuzódtak vagy az erdőkbe menekültek, úgy mégis a Székelyföldön levő vagy található jobbágyság számát 1576-ban 9500 fővel általában helyesnek találjuk. Mihelyt mi a 7119-hez az Acsády Ignác⁸⁵ helyes eljárása szerint hozzáadunk 33 százalékot azok javaként, akik Básta idejében odább állottak, akkor 7119 meg 2349, tehát 9468 lélekszámot kapunk, épen az általunk megjelölt számadatot. Az 1575-iki év körül tehát volt a Székelyföldön 3200 nemesi jobbágyság és mintegy 6300 kincstári vagy fejedelmi jobbágyság. Az 1566. és 1577-iki nagy adományozgatás után tehát 10 esztendő alatt mintegy 2000 jobbágyság került magántulajdonos keze alá.

A kincstári jobbágyság zöméből a közben azután egy új név, egy új rend származott: a *darabontok*, a *pixidáriusok*, vagy *gyalogok* rendje. A fejedelem t. i. János Zsigmond, minthogy a székely gyalogszolgákat épenséggel nem nélkülözhetette, azért a vitézebb, jobb módu és alkalmasabb kincstári jobbágyságok közül egy csapatot válogatott össze és azokat saját névvel és ranggal a *darabontok* rendjébe emelte.

„Mindezen jószágokat neked adományozom, a primorok, a primipilusok és darabontok kivételével, aki-

ket én nyilvános szolgálatra választottam ki...³⁶ „vagy a mi gyalogpuskásaink kivételével... akik a mi királyi parancsunk szerint országunk közszolgálatára ki vannak választva“. Ebből a formulából azonban azt is megértjük azután, hogy e rendbe való emelésnél kizárólag csaknem kincstári jobbágyokról volt szó, mert a magánosoknak adományzott jobbágyokról a fejedelemnek nem volt további rendelkezési joga, amennyiben ő az adományozott javára „minden jus regiumáról“ lemondott. Mikor a fejedelem okát látta annak, hogy magán kéz alatt levő jobbágyot valamely szolgálataért a darabontok rendjébe tegyen, akkor a korábbi tulajdonost valamely más jobbágy odaajándékozásával kárpótolta. Báthori Zsigmond 1538-ban ekként ad Hadnagy Mihálynak László Ferenc helyett, kit a fejedelem darabontnak tett meg, egy Koszta Antal nevű kincstári jobbágyot.³⁷ Hasonlóképp nyújt a fejedelem kárpótlást a nemesi rendbe emelt magánjobbágyért.³⁸ Néha még a kincstári jobbágyok is hadi szolgálatra rendeltettek. Ha vitéz, bátor katonáknak mutatkoztak, különféle okmányok szerint magasabb rendbe helyeztetek. Így emel 1580-ban Báthori Kristóf a mezei szolgálatban való hűségéért több kincstári jobbágyot a „gyalog

puskások“ rendjébe és felmenti őket az adófizetés alól.³⁹

A darabontok létszáma hát igen lassan növekedett. 1566-ban Udvarhelyszéken 573 lófő mellett csak 26 gyalog puskás volt, ellenben 1602-ben 221. A Básta-féle lista szerint 1602-ben a Székelyföldön az összes darabontok száma 838 tett ki, tehát aránylag még mindig keveset. 1602 után azonban jelentékenyen nőtt az, számos szabadosnak e rendbe való fölvétele folytán.

A fejedelmet tisztán katonai okok birták e rend szervezésére. Az „ország hasznáért“ szemelte ki őket; egy jól fegyverzett gyalog puskás csapatra sürgős szükség volt. Hányszor, hol és mikor kellett szolgálniak, azt a fejedelem határozta meg, mert azokat ő saját jobbágyaiból válogatta ki. Ily módon néha olyan szolgálatokat is teljesítenek, minőket azelőtt szabad székely sohasem tett. A hadmezei szolgálaton kívül várszolgálatra is alkalmazták. A zsoldos csapatok legnagyobb részét a fejedelem az ország teljes lecsendesítése után közülök szervezte. Ilyen őrséget tartani és fizetni az ország közepén, drága és fölösleges dolog lett volna. Ekként a darabontokat várszolgálatra még békében is alkalmazták. 1591-ben fölmenti Báthori Zsigmond a marosszéki és Csik-Gyergyó-Kászoni gyalog puskásokat

az udvarhelyi várban való állandó szolgálat alól, de kötelezi őket, hogy közelgő veszély idején a várkapitány parancsára, haladéktalanul a vár védelmezésére siessenek. Továbbá elrendelte, hogy ezután a várkapitány a maga parancsait ne egyenest a darabontokhoz, hanem azok kapitányához intézze s azután ez továbbítsa.⁴⁰ Hasonló könnyebbitést nyújtott Báthori a marosszéki Jobbágytelke, Ehed, Remete, Mikháza és Köszvényes községek darabontjainak is, akik a görgényi várban tettek szolgálatot.⁴¹ De ez utóbbi rendelkezést nem hatották végre, ezt abból látjuk, hogy a következő században az országgyűlés kétszer foglalkozik ezzel az ügygyel. 1667-ben Marosszéknak néhány darabontja, kiknek Görgényben várszolgálatot kellett végezniök, e várszolgálat alól fölmentetnek, mert őket is, mint a többi szabad székelyt, megilleti a szabadság.⁴² Minthogy egy ily fölmentés 1649-ben is előfordul, valószínű, hogy a marosszéki székelyek továbbra is efféle szolgálatra kényszerítve voltak.⁴³ E határozat most aztán hatályba lépett s fölvetetett az Approbátákba is.⁴⁴ E darabontoknak megvolt saját kapitányuk és tizeseik, akik ugyanazon rendbe tartoztak. Ez jogi és érdekközösséget teremtett köztük, amelyhez azután egyes helységekből még bizonyos

gazdasági közösség és különleges helyzet is járult.⁴⁵

Igen korán mutatkozik a darabontok között a széki biráskodás aluli szabadulni akarás. Már 1576-ban panaszkodnak az aranyosszéki székelyek, hogy a gyalog kópjasok (pixidarii) az ők ügyeiket a széki törvényszék megkerülésével kapitányaik elé viszik. Érthető, ha ügyeiket inkább akarták kapitányaik, mint a széki törvényszék előtt tárgyalatni, mert hát az az övék volt s így törekvéseiket több jóakarattal méltányolták; egyébiránt kecsegtető volt rájuk nézve, ha a bíróság, amely hadban és az udvarnál való szolgálat közben fölöttük ítélkezett, eljárásmódját a béke idejére is kiterjeszti vala. A fejedelem megadta hát nekik a biráskodást oly jogesetekre, amelyek a hadjárat vagy udvari szolgálat alatt fordultak elő,⁴⁶ de minden más ügyletben csak a széki törvényszék lőn illetékes.

1591-ben még sokkal nagyobb engedményeket kaptak a marosszéki darabontok Báthori Zsigmondtól. Megengedte nekik, hogy minden személyes kihágási és dologi pöreikben, a melyek köztük támadnak, első fokon saját kapitányaik döntenek és ha ezeknek ítéletével nem lennének megelégedve, vihessék pöreiket az udvarhelyi várkapitányhoz, végül harmadik fokon a királyi ku-

riához. Nemesekkel, jobbágyokkal, városiakkal stb. való minden egyéb pöreikben a szokott utakon tartoznak járni.⁴⁷ E kiváltságot részökre megerősíti 1599-ben Báthori András és 1607 auguszt. 18-án Rákóczi Zsigmond.⁴⁸ Mindazáltal az országgyűlés még abban az évben a következő végzést hozta: „Jóllehet a székelyek között a vörös darabontok saját pöreiket nem a rendes széki törvényszék elé, hanem saját kapitányaik elé kívánják vinni, és kéri, hogy a saját kapitányuk legyen az ők rendes birája, ordinarius judex, de azért mindenféle rendek törvényre a székhelyökon menjenek, és a saját kapitányaik és királybiráik elé járuljanak, mert különben abból mindenféle perpatvar, elégedetlenség és zavar keletkezik“. E végzésre aztán a marosszéki darabontok kiváltságaikat megerősítették,⁴⁹ és az a tény, hogy a fejedelem azt megerősítette, bizonyosságra, hogy azokat a nevezett országgyűlés hatályon kívül nem helyezte.

Ugyane privilegium a darabontoknak értékes öröklési és vásárlási jogot is biztosít. Valamely család kihalása esetében — e szerint, annak javai hasonló rendű rokonnaira valának átmenendők. Ha egy darabont kínálta jószágát eladni, akkor vásárlási joga első sorban az azon faluban lakó rendtársainak

volt. Az eladók utasítvák, hogy telkeiket, földjeiket csupán rendbéli-nek adják el, hogy így a rend vagyona megmaradjon.⁵⁰ A darabontok rendi vagyonának megőrzésire irányuló, hasonló szándékot olvasunk ki az 1633-iki országgyűlés végzéséből, mely a puskásoknak 500 frt büntetés alatt tiltja meg telkeiket eladni és csak elzálogosítani engedi meg, azt is csak egyharmad értékig.⁵¹ E végzés némi módosítással az Approbatákba is benne van.⁵² Más-ként is gondoskodtak a fejedelmek a darabontok megmaradásáról s anyagi állapotáról. 1591-ben megparancsolja Báthori Zsigmond a darabontok panaszára az udvarhelyi várkapitánynak és a széki tiszteknek, de igen erélyesen, hogy mindenféle ürügy alatt a lófők, a nemesek, a kapitányi altisztek a darabontokat birtokaiktól nehogy megfosszák, nehogy kiturják, sőt inkább azokban védelmezzék őket és gondoskodjanak, hogy a birtoktalanok az egyes falukban osztóföldet és rét sessiót kapjanak.⁵³ Aranyosszéken az osztóföldek szabályozását már Báthori István kezdé rendezni.⁵⁴ Ez a darabont rend a szabadosokkal a XVII. század kezdetén még nem volt összeolvadva; megóvta önállóságát, a mi bizonyíték, hogy eme két rend jogai között, ha kicsiny is, de volt némi különbség.

Felségsértés miatt a darabontot is olyan büntetés érte, mint a többi rendet. Így 1590-ben öt lázadó székelly darabont közül, akik a görényi várban voltak, az egyik halállal lakolt, míg a többit jobbágyként adományozták el.⁵⁵

A két első rend helyzete. Az 1562-iki törvények és az azokból származó következmények folytán, a két első rend helyzete is lényeges változáson ment keresztül. Azzal t. i., hogy a földönlakók, akiket odáig birtak, jobbágyaik lehettek, s főleg azzal, hogy ők a jobbágyok vagyonából való adományokat kaptak, ily módon a vármegyei nemességgel csaknem egyenlővé lévén: a lófők és primorok. Ellenkéntül a darabontokhoz és jobbágyokhoz, ők most nemeseknek nevezetnek már. A lófők magok körülbelől az „*unius sessionis*” nemesek fokán állottak, azaz: volt egy telkük, házuk és éppen semmi, vagy csekély számú jobbágyaik. Egy 1569-iki oklevelében egyenest kifejezi János Zsigmond, «hogy a lófők egy sessionis nemeseknek tekintessenek».⁵⁶ A lófők tehát vagy már 1562 előtt primipilik vagy lófők voltak, a mi különben természetes, vagy csak ez év után emeltettek oda némelyek és ez az emelés többnyire az ők tanúsított vitézségiért való jutalom, vagy valamely a királynak tett fontos

és jelentékeny szolgálat volt. Nem ritkán kincstári jobbágyok is egyenest ebbe a rendbe tétetnek. 1569 máj. 26-tól nov. 17-ig János Zsigmond 6 székezt emel a primpilusok rendjébe,⁵⁷ 1570-ben 5-öt,⁵⁸ ellenben Báthori Zsigmond 1601. márc.—juniussig 40-et,⁵⁹ utóbbiak közül 6-nak az adómentessége is biztosítva lőn. Báthori Zsigmond alatt tehát gyakoriak voltak az emelések. Ebben az emelésben a politikai viszonyok játsztak bizonyosan igen nagy szerepet. Báthori az ő gráciájával nem igen fukarkodott, hogy így a székelek hűségét magának biztosítsa. Sajnos! eljárás módjáról a *Liberegius* maradványai csak tökéletlen képet nyújtanak.

Az egész XVI. századon keresztül a lófők személy szerint az adófizetés alul föl voltak mentve, de a fejedelem parancsára bármely percben hadi szolgálatra készen kellett lenniök. 1569-ben Csik, Gyergyó és Kásson székekben 514 lófő volt, 1602-ben ugyanezen székekben, 33 százalékot a félreálltakra ráütve, 804; Udvarhelyszékben 1566 körül volt 573 lófő, 1602-ben 862. A két évszám közt tehát ez a rend a sok háboru dacára is meglehetősen növekedett. 1602-ben a hat székekben az összes lófők száma 33 százalék rászámításával, 2888 volt; szám sze-

rint tehát mindjárt a jobbágyok után következtek.

A primorok vagy magyarul főnép-ek, a vármegyei jobbágyos nemesekkel egyenlő rangban álltak. Jóllehet egynehány közülök jelentékeny vagyon felett rendelkezett, e pontban mégis a vármegyei mágnásokkal össze nem mérhetők. 1576-ban Udvarhely, Csik, Kászón és Gyergyóban köztük a legtöbb adót fizetők ezek voltak: Kornis Mihály, Kornis Farkas, Csákány György, Moré György, Lázár István, Lázár Farkas, Lázár János, Mikó János, Becz Pál stb. Az egyesek adótételei szerint, megállapíthatjuk körülbelül, hogy hány jobbágyaik lehettek. Kornis Mihálynak volt 81 jobbágya, Kornis Farkasnak 139, Csákány Györgynek 57, Moré Györgynek 35, Lázár Istvánnak 131, Lázár Farkasnak 47, Lázár Simonnak 87, Mikó Jánosnak 12, Becz Pál árváinak 90 stb.; a többinek kivétel nélkül kevesebb jobbágya volt 10-nél, némelynek csak 2—3.⁶⁰ A nevezett jobbágyokon kívül mindegyik főnép még jelentékeny magán vagyon felett is rendelkezett, mely családi örökség volt vagy pedig csere vagy vásárlás folytán került a kezébe, de a miket adatok híján becslelni nem lehet. A jobbágyok felett a primoroknak szabad rendelkezési joga volt. Azok eladásának jogát egy későbbi országgyü-

lési végzés meglehetősen korlátozta.

E nemesek kötelességei 1562 után lényegileg nem igen változtak; ezután is, mint azelőtt, birtokaiknak megfelelő számú lovast kellett felszerelniök, kikkel a király parancsára a harctéren elő kellett állniok. A többi székely fölött bizonyos, a birtok erején és a hagyományon nyugvó tulajdlyal birtak. Ők foglalták le a legmagasabb állásokat a székekben, követekül küldettek az országgyűlésre, tanácsot kértek tőlük a fejedelmek⁶¹ és diplomáciai küldetésekre is alkalmazták. Nemességök örökölt volt. De 1569 óta találunk leveles nemeseket is közöttük. A liber regius által való első nemesítés vagy kitüntetés esete, mint kiváltságlevelű nemesség, 1569 július 3-áról való. Az illető nemesített kapott egy címet is,⁶² a mi, legalább az oklevelek hallgatásából következtetve, odáig a honi földön élő egyetlen székelylyel sem történt még meg, de később szabályszerűen kezdett megtörténni. Ezek a levelek különben nemes leveleknek mondatnak és azokról a fejedelmek, mint nemesítésről beszélnek (nobilitari),⁶³ talán a fentebb jelzett nobilitarinak önkényesebb módja szerint. Egyébiránt a darabontok is nobiles, gyorsaságos, agiles jelzővel neveztetnek meg⁶⁴ és a lófőknek efféle jelzése általános, épenséggel nem ritka.⁶⁵ Azonban a

főnépeknek joguk volt a nobiles címet viselni, őket a vármegyei nemesekkel, a lófőket pedig az „egyházi nemesekkel“ tartották egyenlő rangúaknak. Rajtok kívül a darabontok is nemesek voltak; ők személy szerint szintén szabadok, fegyverrel szolgáltak és nem fizettek adót.

A primorok száma sohasem volt igen nagy. 1566-ból 56 primor említetik, kik a fejedelmet híven szolgálták. Az 1602-iki lajstrom 162-öt mutat ki. De hát még az az 56 sem volt mind primor, amint azt Udvarhely székek listája a székely oklevéltár II. k. 194. és 195. lapjain bizonyítja.

De hogy az új rendszer alatt még a két első rendnek sem ment a legjobban a dolga, az igen könnyen megérthető. Először is a Székely támadt várkapitányai nem éppen tulságosan respektálták a lófők rendi karakterét, amiért ezeknek bőven volt okuk panaszra. A szegényebb lófőket pl. a többek közt a kincstári jobbágyokkal együtt, várszolgálatra és adófizetésre kényszergették. A várföldek és rétek kikanyarításakor a két első renddel is épp oly kurtán elbántak, épp úgy huzták-vonták mindenféle módon őket, mint a harmadik rendet. Azonkívül a királyi táblán a vármegyei nemességgel kezdték őket egy kaptafára huzni, ami nekik nagy kárukra esett. 1569-ben panaszkod-

nak, hogy a királyi tábla az ő ügyeket a Tripartitum szerint itéli meg, holott abban az ő törvényeikre nézve egy különleges cikkely vagyon. Erről az ítélőmesternek és a székiülőknek előterjesztést tettek, de azok kijelentették nekik, hogy ők a decretumra megesküdtek és más törvényekhez nem tarthatják magukat. Mindazáltal kéri mégis, hogy az ő ügyeikben a saját törvényeik szerint ítéljenek.⁶⁶ Azt is kívánta tőlük a királyi tábla, hogy birtokaik tulajdonjogát mutassák ki okmányokkal. Ez a székiületekre nézve kegyetlen követelés volt. Korábbi birtokaikat sehogy sem tudták volna kimutatni, mert azok örökségek lévén, semmiféle fejedelmi írással megerősítve nem voltak.

A legelső és legjelentékenyebb adományozások csakis királyi rendelkezéssel történtek, ősi módon, imigy-amugy és azokról adományleveleik nem voltak. Kérték a fejedelmet, utasítsa a táblát, hogy álljon el e követeléستől. Ámde azért éppen ebből az esztendőből, magából a liber regius töredékeiből, számos úgy nevezett új adományozásokat olvasunk ki, a melyek semmi egyebek, mint adománylevelek kiállításáról s a tett adományok megerősítéséről szóló adatok. Hogy az ilyesmi, más oldalról nézve a dolgot, tényleg szükséges volt, azt az adományozottak erőszakosságai

miatt emelt panaszokból láthatjuk, akiket csak rendes okmányok kiállítása alapján lehetett megadóztatni. A többi panaszok, amelyek a patakok és folyók mellett jogtalanul épített malmok miatt emeltettek, miáltal a primorok és lófők sok kárt vallottak, azok csak egyszerű következményei voltak a fejedelmi önkénynek és katonai basáskodásnak.⁶⁷

Ezek a huza-vonás rendi viszonyok, dacára a székelyek többszöri szabadulási próbálkozásaiknak, egészen a 17-ik század kezdetéig megmaradtak állandóan. Már János Zsigmond halálakor, aki után Báthori István következett 1571-ben, Báthorinak megválasztását a székelyek szabadságaik visszaadásától tették függővé, de Báthori erélyes föllépte gyorsan elnémitotta őket. A Békési Gáspár-féle lázadás kezdetekor, ha szabadságaikat nekik visszaadja, Báthori mellé akartak állani, de Báthori szóba sem állt velök. Békésihez csak egy kis sereg csatlakozott, a Pókaiak, de súlyosan is lakoltak azután.⁶⁸

Mikor 1595-ben Báthori Zsigmond alatt ingadozni kezdett a trón, szabadságaik ígérgetésével sikerült neki rábírní a székelyeket, hogy a török elleni hadjáratban, Oláhország felé teljes számban részt vegyenek. Megtették. Segedelmökkel fényes győzelmet is aratott a törökökön. Az általa kiállított, de kiadásra nem ke-

rült szabadságlevél, oly módosított formában adta vissza régi szabadságaikat, miszerint a székelyek a fedelmi föltételeket, a mint látszik, nem fogadhatták el s így minden a régiben maradt. Szabadságaik elvileg ebben a kiváltság levélben minden esetre el vannak ösmerve, de annak alapján még több rovdott rájuk, mint a mennyit azelőtt viseltek. E szerint a következőkre kötelezték volna magokat: 1. Évenként 1 frt adó, 1 köből buza, 1 köből zab, félmázsa fagygyu, kepepénz, malac-, bárány-, méh- és liba-tized s végül a papnak tisztességes fizetés. 2. A hadi szolgálatot régi szokás szerint, fejenként, rendes fölszereléssel tartoznak teljesíteni és évenként összegyűlni mustrára vagy hadi szemlére. 3. Kötelesek a sóbányák művelésére 50 bányászt s a vashámorba ugyanannyi munkást állítani; Fel- és Altorja lakossai tartoznak, mint idáig (ként) büdöskövet fejteni és szállítani a királyi fegyvergyárba (arzenal). 4. A váraknak továbbra is meg- és fenn kell állaniok; a lófők és primorok megtartják birtokukban örökölt és zálogos jószágait, valamint birhatják azokat is, „a miket mint adományozottak“ birtokukba vettek. 5. A fejedelemnek tegyenek esküt és aki ezekbe a föltételekbe belé nem egyezik, azt viszsza kell helyezni régebbi alattvaló-

ságába, kivéve mégis azokat, akik a fejedelmet hadjáratába támogatták.⁶⁹ Hogy a székelyek ezeket a föltételeket nem fogadhatták el, magától értetődik, mert a kikötött körülmények szerint terheiknek könnyítésére semmi kilátásuk nem lehetett; a hadi szolgálat mellé egy súlyos, terhes adó még, az elviselhetetlennek látszott. Egyéb aránt ezen összes föltételek úgy hangzottak, mintha szabadságaik visszaadását a fejedelem nem is akarta volna komolyan.

A székelyek szabadságának visszaállítása, mint ígéret Rudolf részéről, hathatós fegyver gyanánt szerepelt abban a harcban, mely Rudolf és Báthori között dult. 1599-ben Rudolf a székelyeknek szabadságaik visszaadását igéri, ha melléje állnak.⁷⁰ S tényleg 1599 nov. 18-án az oláh Mihály vajda, aki Rudolf király meghatalmazottjának adta ki magát, visszaadta szabadságaikat. Felszabadított minden székelyt s annak utódjait a jobbágyságból és a nemesek hatalma alól; kiváltságaikat, szabadságaikat, miket a magyar királyok, kivált a dicsőséges Mátyás király alatt birtak, visszaadta nekik. De saját költségükön való hadi szolgálatra kötelezte őket, azonkívül ökoradó fizetésére az új fejedelem választásakor, menyekzőjekor, trónörökös születésekor, azután minden herceg v. hercegnő születésekor 1 ftra,

végül ősi szokás szerint az egyházi adó fizetésére.⁷¹ Az 1599 nov. 20-iki 28-iki gyulafehérvári országgyűlés elfogadta ezt az adományt és rendelkezést, kirotta a vajda javára az ököradot a székelyekre, minden hat ökörből egyet.⁷² A székely nemességnek viszont azt az engedményt adá ez az országgyűlés, hogy azok az ősjobbágyok, azaz a hajdani földönlakók utódjai, akik az első 1562-iki fölkelés előtt az övéik voltak, továbbra is az övék maradjanak s közülök azok, akik a szabad székelyek listájába fölvetettek, hozzájuk megint vissza utalandók. Hasonlóképpen az örökölt udvarok, telkek, földek, rétek stb., melyek örökség gyanánt valamikortól az övék voltak, valamint az oláh, szász és román jobbágyok is, kiket jószágaikra letelepítettek, mostantól fogva továbbra is az övék maradjanak.⁷³ E határozatok szerint hát a hajdani földönlakók jobbágyságban maradtak. Ezek a későbbi országgyűlési végzésekben aztán, s egyéb okmányokban is, rendszeren Ősjobbágyoknak neveztetnek.

Az 1599 október 28-iki Nagyszeben sellemberki csata után a felszabadított székelyek kemény bosszút álltak nemeseiken. Házaikat megdúlták, elégették, a lakosokat meggyilkolták⁷⁴ és lerombolták a két zabolavárat, Várhegy, Székelytámadt várát.

Mihály vajda rettentő kegyetlen-ségei, annak folytatásaként aztán, erélyes tiltakozást keltettek az országban. Az uralkodásával elégedetlenek a tordai táborból felszólították a Mihály vajda elleni csatlakozásra a székelyeket. Megkapható szabadságaik biztosítását ígérték nekik.⁷⁵

Minthogy e csatlakozásra a székelyek nem tudták magokat eltökélni, azért az oláh Mihálynak Básta⁷⁶ által való elűzése után, a léczfalvi nemesek tábori gyűléséből kifolyólag, keményen meg kellett lakolniok. Először is az általuk nem rég lerombolt várak újraépítésére kényszerítették őket. „Az építés alól sem a fejedelem, sem a nemesek, sem a lófők, sem a darabontok jószágai nincsenek fölmentve”.⁷⁷

E szerint a felszabadított székelyek ismét visszahelyeztettek a jobbágyságba. Ez valamely külön cikkelyben nincs ugyan kifejezve, de a székelyekre vonatkozó cikkelyekből mégis kiolvasható. Az okozott kárt a bűnösöknek magoknak kellett megfizetni és pedig a szabad rendeknek a magukéból, a nemeseknek a jobbágyaikéból.⁷⁸

A földesurak büntetés alatt szedjék el a jobbágyoktól fegyvereiket; a Mihály által kiosztott fegyverek a fiskushoz szállítandók Gyulafehérvárra, a pénzzel megvásároltakat pedig a földesurak őrizték meg szük-

ség esetére magoknál.⁷⁹ Az aranyos-széki székelyek hűségükért megjutalmazandók.⁸⁰ Az erdélyi fölkelő sereg ebben az időben a Székelyföld területén táborozott, megfelelő nyomatékot kölcsönözni ezeknek a végzéseknek. 1601-ben a kolozsvári országgyűlés (január 22-től febr. 8-ig) megparancsolja, hogy a jobbágyok a Székelyföldön is földesuraikhoz visszaállítandók,⁸¹ és elrendeli a primorok és primipilusok insurrectióját és minden tiz portáltól egy puskás kiállítását.⁸² A korábbi viszonyok tehát ismét helyökre zökkennek. Azonban ez az állapot sokáig nem tarthatott, mert az ország új és más rendjeinek szükségök lőn megint a székelyek segedelmére; ezek aztán megint visszaadták a székelyeknek régi szabadságaikat s arról oklevelet is állítottak ki. Ide és ezekre vonatkozólag készített volt Báthori Zsigmond a Csik-Gyergyó-Kászoni és Marosszéki székelyeknek szabadságaik visszaadásáról szóló egy-egy oklevelet.⁸³ A többi székekre nézve nem maradt fenn oklevél s a liber regius sem szól ilyesmiről, de valószínű, hogy azok is részesedtek a szabadságban, mert a következő időkben nincs jogi különbség eme székek s a többi hat szék között. Egyébként a Csik-Gyergyó-Kászoni levele sincs benne a liber regiusban.

Maradandó jelentőségű volt a szé-

kelyek szabadságainak emez újra és visszaállítása Báthori Zsigmond által, mert ez a rendelkezés nyújtott formát és szerzett alapot a XVII. században a székelyek alkotmányának alakulására nézve. Ebben a szabadságlevelében a fejedelem kiemeli „a nevezett Csikszék (és Marosszék) minden lakosait s az ők utódait és örököseit... a nem nemesek és jobbágyok rendéből (ex conditione plebeia et ignobili), ahová ők az idők igazságtalanságai folytán jutottak, kiemeljük a nemesek és minden mások hatalmából és áthelyezzük őket a mi igaz és szabad (Libertinorum) székelyeink rendjébe és állapotába (status et ordo)“... és fölmentjük jövődöre nézve mindennemű census, taxa és kontributiotól és úgy a rendes, mint a rendkívüli kamaranyereség fizetéstől, a tizedtől és a jobbágyok mindenféle szolgálattételétől... Azt is megengedjük — folytatja tovább a rendelet, hogy nevezett szabadosaink... mindazon sérthetlenségeket, szabadságokat, jogokat, előjogokat, kiváltságokat és szokásokat, a melyeket az ők elődjai a néhai magyar királyok idejében élveztek, azokat jövődöre is örök időnkig élvezzék... úgy mindazonáltal, hogy a mi nevezett szabadosaink, örököseik és az ők maradékaik jól és vitézileg (militariter) fölfegyverkezve minden

hadjáratainkban, úgy a részleges, mint a generális expeditiokon, a mi és a mi utódaink Erdély fejedelmeinek parancsára megjelenni és minket és a hazát szolgálni kötelesek lesznek“. „A vashányákat bizonyos emberekkel és alattvalókkal, kiket erre kiválasztunk, fogjuk gondoztatni“. „A havasi lázi legelőket minden rend régi szokás szerint szabadon használhatja“. „Hogy pedig a béke és egyetértés a mi fentnevezett szabadosaink és nemeseink között, a kik együtt laknak, állandó és örökké tartós legyen, kívánjuk, hogy mindkét részről következő pontok hiven és sértetlenül megtartassanak: először, hogy a mi szabadosaink illő tiszteletet mutassanak a nemések iránt s ne merészeljék őket személyesen bántani s az őket jog és igazság szerint megillető ügyeikben, jószágaikon háborgatni és akadályozni“.

Hasonló jóakaratot tanusítsanak a nemések is irántok s velők testvéri szeretetben legyenek. És végül „valamely birtokot ők, u. m.: házakat, nemesi kuriákat, földönlakót, kertet, örök jószágot (allodium), irtványt, erdőket, réteket, halászatot, malmokat etc... a miket ők ősiségi vagy vásárlási jog, vagy később is (azaz: 1562 után) ugyanazon jog alapján, de nem erőszakosság folytán birtak és birnak, birják jövőben

is . . . békességgel. De azért kívánjuk, hogy a zálogos jószágok a zálogsumma megfizetése után visszaadassanak. Azonban ha egy nemes valamely birtokot, vagy annak egy részét . . . a melyet neki vagy az ő elődjének mimagunk vagy a mi elődeink adományoztunk és ő azt valaki másnak elhagyományozta, eladta, elzálogosította vagy elcserélte, úgy ennek a hagyaték, zálog, eladás vagy cserének semmi érvényessége nincs.”

Ez a szabadságlevél nem egyéb, mint a régi *restitutio in integrum*. A régi székely alkotmány lényégében ismét hatályba lép. Csupán azon birtokváltozások, a melyek az 1562. előtti törvények szerint jogosok voltak, a mint látjuk, azok ismertetnek el; a fejedelmi adományok semmisnek jelentetnek ki s ezzel minden az adományzott jószágot illető birtokváltozások is semmisek. Bármily méltányosnak látszik első pillantásra e rendelkezés, mégis többféle igaztalanságot rejt magában. Pl. ha valamely cserélt jószág, harmadik vagy negyedik kézben volt már, vagy ha zálog, öröklés és adomány-jószág egymással valamikép összekeveredett stb. akkor kiszámíthatlan jogi bonyodalmak és pörök származhattak azokból. Ily ügyekre nézve azonban, bírói döntések esetei nem maradtak reánk s hogy ezek a dolgok csak lassan üllepedhettek le és sok

ideig lehettek az országgyűlések sérelmi pontjai, magától értődik.

Az ezutáni országgyűlési végzés a szabadosokra nézve meglehetősen rosszul ütött ki. Ebből világosan meglátszik, hogy a vármegyei nemesség rokonérzése határozottan székelyföldi rendtartásaik felé fordult. Az 1602 auguszt. 23-iki országgyűlési végzés t. i. a következő határozatot tartalmazza: Az Ő s j o b á g y o k és a f e j e k ö t ö t t j o b b á g y o k t. i. azok, akik önként álltak jobbágyságba, valamint azok is, kik a listába beiratták magukat (Básta t. i. ebben az időben minden székelyt összeíratott), tartoznak minden székben az ők földesuraiknak szolgálni. De azt az örökölt jószágot, a mit a székelyek közt lakó főrendek, nemesek és lófők és adományosok, vásár vagy zálog alapján idáig birtak, birják azt ők tovább is zavartalanul, valameddig affelől császár ő felsége másként nem rendelkezik. És a tőlük erőszakosan elvett jószágokat a széki tisztviselők az első keresetkor hivatalvesztés terhe alatt adják nekik vissza. És ha esetleg a panaszos valamelyik erőszakoskodó ellen, birói eljárást kívánna, akkor a tisztviselők a nevezett esetben biróilag döntsenek és az ítéletöket azonnal hajtsák végre.⁸⁴ Ez a határozat a székely örökölt jószágokra vonatkozik kétségte-

lenül, nem pedig a nemességnek korábban adományozott s most már felszabadított jobbágyaiknak jószágairól szól.

Főrendek és nemesség nevek használatnak ebben az oklevélben. Főrendek alatt (a főnépek és nemések volt a szokásos nevezet) sajátkép a nemések értendő. Mert ebben az időben a primoroknak főrendekre, magnates és nemésekre való megkülönböztetése, mely utóbbi alatt a nobilis, a lófő is értendő, abszolúte elfogadhatatlan.

Hogy ez időben a jobbágység rendezése még nem vetődött fel elodázhatlanul, azt látjuk Bástának a császárhoz írt tudósításából, amely megmaradt kivonatban: „A siculusokkal igen nehéz difficultás vagyon és ez az, hogy ha nekik megadjuk a szabadságot, a hogy ők kérik s a mint nekik meg volt ígérve, akkor közöttük az egész nemességet, a mely igen nagy, az ők jószágaiból ki kell tenni, ezután szükséges volna nekik más jószágokat adni, de honét vennők ezeket. Én (Básta) nem tudom, mert az egész tartomány igen meg van rontva, de ha jobb hiradásokat kapnék, arról is császári és fejedelmi fenségedet tudósítom.”⁸⁵ Itt jobbágység birtokokról vagyon bizonyára szó. 1602 decemb. ismétli az országgyűlés augusztus 23-iki határozatát s kéri Bástat, hogy

ismerje el azt és annak keresztül vitelét a széki tiszteknek parancsolja meg. Ezek gondoskodjanak aztán, hogy a nemesség örökölt jószágainak, Ősjobbágynak és fejekötött jobbágynak megint a tulajdonába juthasson.⁸⁶

Azt a kérdést eldönteni, vajjon kicsoda a fejekötött jobbágy, valóban kényes volt. Az ősjobbágyok dolga már könnyebb volt, mert hiszen azok a hajdani földönlakók utódai voltak. Eldönteni azt, hogy idő folyamán ki állott be jobbágynek, azaz ki kötötte bé a fejét annál nehezebb vala, mert írásbeli egyezés nem lévén, vádlott és panaszos vallomásai egymással tótágast álltak. Egyébaránt érthető jelenség, hogy azok a jobbágyok is, akik részint önként, részint kényszerülve szolgajáromba hajták fejüket, most, hogy a többieknek szabadulási órája ütött, ők is sors és rendtársaknak érezték magukat velök. s a nemesi földön nekik megmivelésre átadott jószág szabad birtoklását ők is élvezni akarták.

Hogy a székely nemesség ezután a korábbi jó módon nem élhetett, hiszen csak 1100 jobbágyuk maradt meg, az is világos dolog. Annál fogva kísérletezéseikkel, hogy a régi viszonyokat visszaállítsák, éppen nem hagytak föl, vagy legalább is törekedtek néminemű kárpótlásra. Panaszaik a vármegyei nemességnél

persze élénk visszhangra találtak. Azért kéri az 1603-iki országgyűlés Rudolfot, hogy a székely nemeseknek az ők kolonusait (jobbágy, telepes) állítsa, rendelje vissza, vagy pedig ha a közszékelyeket az ők szabadságaikban meghagyni elhatározta volna, akkor Báthori Zsigmond ígérete szerint, más hasonló jószágokkal kárpótolja őket.⁸⁷

A szabadosoknak a jobbágyságba való visszahelyezéséről a későbbi időkben nem volt többé szó, de hogy a székely nemesség kárpótulásul vármegyei földön birtokokat kapott, azt később látni fogjuk.

1605-ig Bocskainak fejedelemmé választásáig, a viszonyok már annyira megszilárdultak, hogy a székelyek hozzá csatlakozásuk föltétele gyanánt jogaik, alkotmányuk megerősítését követelték. Föltételeiket⁸⁸ a fejedelem elfogadta s erről a megerősítő oklevelet 1605. febr. 16-án kiállította. Mindazon erőszaktevésért, a miket az elmúlt zavaros időkben 12 év óta elkövettek, teljes bünbocsánatot ad nekik. Megerősíti továbbá minden régebbi székely szabadságaikat, kiváltságaikat és adómentességeket, amelyeket nekik az ő elődei, különösen Báthori Zsigmond megadott volt, csupán azt a föltételt köti ki, hogy a székelyek fejenként hadi szolgálatra kötelezessenek.⁸⁹ Azon kívánságaikat azon-

ban, hogy ők ősi szokás szerint csak 14 napi hadjáratra kötelesek, a fejedelem egyszerűen nem veszi tudásul. E kívánság az akkori viszonyok közt különben is együgyűség volt, mert hiszen nem az ország hirteleni megrohanása ellen kellett védekezni, hanem hatalmak elleni hadjáratot viselni, zsoldos csapatokat indítani hadba és szervezett háborút folytatni. Hogy ő a székelyeknek adott kiváltságlevelét komolyan végrehajtani akarta, bizonyosság reá az az eljárása, hogy őket adófizetésre egyszer sem kényszergette; nehányszor kérőleg és nyájas formában fordul hozzájuk, mikor t. i. serege számára élelmi szer szállítást s gyulafehérvári székhelye kiépítéséhez önkéntes hozzájárulást kíván tőlük.⁹⁰ Még testamentumában is megemlékezik róluk, miközben meghagyja, hogy a székelyek az általa nekik adott szabadságok élvezetében csorbitatlanul megtartassanak.⁹¹

Mindamellett mégis kevés öröme telt bennök. A libertinusok, a szabadosok rendje volt neki is, mint minden jelesebb erdélyi fejedelemnek örök átka, állandó nyüge. A szabadosok nemsokára képteleneknek bizonyultak a reájok szabott hadi kötelezettség teljesítésére. A 38 esztendei szolgaság alatt a vitézi lélek és harcias természet igen megalapult bennök; gazdaságilag is füg-

geszkedő és tehetetlenné váltak, úgy hogy nem voltak képesek a robot, tized és adó eltörlése dacára is gazdasági önállóságukat megőrizni és hadi szolgálatot teljesíteni. Erkölcsei erejük igen megbénult, s ez csakhamar meg is tetszett. Bocskainak rövid kormányzása alatt állandó gondja volt a székelyek vitézségét fokozni, de már az első esztendőben észrevette, hogy a híres székely katonai szellem már nem a régi. A táborból egy levelet ír decemberben a székelyek generálisának, abban keserűen panaszkodik a hozzá küldött székely csapatok miatt. Kijelenti, hogy ő az egészet, lovast és gyalogost haza küldötte, mert sem a kívánt számban, sem a rendes időben nem jelentek meg és fölszerelésük oly mizerábilis, hogy ha tűzbe küldi őket, szégyent, gyalázatot hoztak volna a székely névre. A gyalog csapatok mezei béresek és hitvány szolgák, teljesen alkalmatlanok a szolgálatra. Megparancsolja a generálisnak, hogy minden székben általános hadiszemlést tartson s kivált a fölszerelést vizsgálja. Azt is hallja, hogy néhány széki kapitány az erszénye kedviért „a közszolgálatnak” nagy károkat okozott. Nézzen a dolog után. Vagyis: a kapitányok közt vesztegetés, eltussolás folyik s a fegyverfoghatókat kész pénzért a hadi szolgálat alól fölmentik. Szó-

kás volt a székelyek közt ugyanis aggság vagy betegség esetén helyettest küldeni, de olyant, aki helyét megállja és nem szedett-vedett csavargót. Hogy a székelyek, de kivált a libertinusok rendje készebb volt a széki kapitányt megvesztegetni, mintsem hadba menni, ez az erkölcsi bomladozás aggasztó körülménye vala. Az adófizetés könnyebb volt nekik, mint a fegyverrel való szolgálat.

Különféle egérutakra vetemedtek a szabadosok. A nemesekhez beszegődtek zsellérnek vagy jobbágnak álltak s így a hadi szolgálat alól kibújtak. 1606 kezdetén szigorúan figyelmezteti a fejedelem a székely főnépeket, hogy a szabadosokat ígéretésekkel és fenyegetéssel jobbágyságba ne csalják.⁹² Ugyanez év júliusában meghagyja a székely generálisnak, ügyeljen jól, nehogy valaki jobbágnak álljon és senkit a szolgák közül a mozgósítandó csapatok közé bé ne sorozzon.⁹³

A fejedelem egyik 1606 nov. 13-iki leveléből kitetszik, hogy a nemesek éppen nem voltak ártatlanok a szabadosok demoralizálásában. A szabadosok erősen panaszkodnak, hogy őket a nemesek erővel teszik jobbágygyá, e miatt néhány székben 6 zászló, a többiben még sokkal több zászló üresen áll egészen. A fejedelem kijelenti a székely ge-

nerálisnak, hogy ő a székelyeket szabadságaikban védelmezni akarja.⁹⁴

1606 dec. 29-én maga a nemzetgyűlés is Udvarhelyt foglalkozik ezzel az ügygyel. Elhatározza t. i., hogy a szabadosok ne kössék le magukat jobbágynak, mert ő felsége megóvjá őket szabadságaikban; azok, akik egy kevés zabért, pénzért, élelemért lekötötték magukat, jóllehet hadi szolgálatra alkalmasok volnának, váltsák, ki magukat, és azok, akiknek ők jobbágyságot lettek, tartoznak szabadon bocsátani; s ha ezt a földesurak nem akarnák tenni, ki kell a kezeik közül szabadítani, kivéve, ha valamely halálos bünt vagy erőszakos cselekedetet követtek volna el.⁹⁵ Könnyű volt ekként Katót táncba vinni, mikor neki is kedve volt. A csalárdság, a dölus, a rosszhiszeműség, egyik részről sem vitatható el. A nemesség kihasználta a szegénység gazdasági nyomorúságát és egy darab kenyérért jobbágyot csinált a szabadból; a jobb módúak pedig jobbágyságot lettek, hogy így a katonáskodás alól felszabaduljanak. Hogy a teljesen elszegényült nem volt képes részt venni oly hadjáratokban, melyek Magyarország nyugati határáig terjedtek, sem pedig a saját költségén puskát s egyéb szerszámot nem tudott megszerezni, az könnyen megérthető. A jobbágyság

annál könnyebbnek látszott előtte, mert 1601 óta a székely jobbágyok semmiféle rendes adót nem fizettek s így tényleg jobb dolguk volt, mint a szabad székelynek. Aztán még a gyalogcsapatok ruházata sem volt olcsó; nem volt szabad bocskorban járni s vörös egyenruhát kellett szerezniök, mint a darabontoknak.⁹⁶ Ily körülmények közt az udvarhelyi nemzetgyűlés csak olyanok szabadon bocsátását követelte, a kik hadi szolgálatra képesek. Ezzel természetesen eltűrte a teljes szegényeknek a további maradáást a jobbágyságban s így a bajokat gyökeresen meg nem is orvosolhatta, miért aztán azok tovább is harapództak.

Az 1607 jun. 10—24-iki országgyűlés Kolozsvárt, Rákóczi Ferenc alatt, a törvényesség bélyegét ütötte ezekre a bajokra, miközben biztosította a székely nemességnek örökölt jószágain és ősjobbágyain kívül a feje kötött jobbágyokat is.⁹⁷ E szempontból tekintve a dolgot még Báthori Gábor is vonakodott e mindinkább terjedő társadalmi betegség kikurálásától. 1608 szeptemberben panaszkodik a fejedelem az országgyűlésen, hogy sok székely azzal menekül az ország szolgálatától, hogy beáll jobbágynek. Határoztatik azért, hogy a székely generális járja be az országot és a hol ilyen jobbágyokat talál, eressze szabadon. Aki

másodszor is beáll jobbágynak, halálbüntetéssel lakoljon.⁹⁸ 1609. júl. 20-ról egy kiváltságlevél, mint országgyűlési végzést említi azt, mely szerint egy bizottság (comissió) a Székelyföldön azokat, akik önként vagy halálbüntetés félelméből jobbágyságba álltak, immár kinyomozta, hogy őket a fiskus kezébe adja. E szerint hát az efajta szabadosokkal kezdtek keményen elbánni s őket kincstári jobbágyokká tették, hogy ily módon az ország legalább valami hasznukat vegye.

Afentemlitett kiváltságlevélben ilyen kincstári jobbágyokat adományoz ezuttal a fejedelem Balásy Mihálynak és egy második levelében neki adja pótlólag még a *jus regium* királyi jogot is. Ezzel, mint 1601 előtt, megkezdődnek megint az adományozások. 1601 és 1609 között a fejedelmek egyetlen székelyt sem adományoznak el jobbágyul, mert alkalmasint nem volt már több. Jellemző, hogy ez az adomány azon feltétel alatt történik, hogy az illető jobbágyok fizessék az adót.¹⁰¹ És hogy az erre vonatkozó országgyűlési végzés tényleg végrehajtatott, kétségtelenül látjuk abból, hogy 1614-ből az udvarhelyszéki hadi szemle listában 189 kincstári jobbágy van felvéve, de hogy ezek nem voltak mind államiak, abból következtetjük, hogy akkor itt 258 job-

bágy volt, akik eme végzés előtt és 347, akik e végzés után jutottak magán tulajdonba, összesen tehát 605 jobbágy, aki 1601 után lett azzá. A szabadosok rendje emez idő közepette igen megapadt. 1602-ben Udvarhelyszékben Básta listája szerint 2871 szabad családfő volt, de már 1614-ben Bethlen Gábor alatt 4430 családfő, tehát majdnem a felével több, de 1627-ben megint csak 3452 családfő van. Báthori Gábor többeket emel megint magasabb rendbe.¹⁰¹ A statisztikai adatok eme ingatag megbízhatlansága, nagy kárára a történetírásnak, részint a tisztviselők tanulatlanságának, részint a szokásos és elhanyagolt rováspálcáknak tulajdonítandó,

E szizifusi munkával a derék Bethlen Gábor sem tudott megbirkózni. Könnyebb lett volna neki is az Augiás istállóját kitakarítani, mint a jobbágyokat kötelezettségeikre szorítani. Lavinaszerűleg nőtt azok száma. Az országgyűlési végzések nem sokat használtak. Magának Bethlen Gábornak végre is be kellett látni, hogy e baj nem annyira a gazdasági viszonyoknak, mint inkább az akkori állami és társadalmi rendnek volt szükségképi következménye. Nemcsak a régi Rómának vagy a modern államoknak voltak és vannak szociális kérdései — amint ezekből látjuk.

Először rendeleti uton próbált Bethlen valamit elérni. A széki tisztviselőknek 1614 (febr.) a megyesi országgyűlés alatt egy parancsot adott ki, mely szerint a székelyek ne kössék le magukat jobbágyokul, hanem a fejedelmi parancs szerint fejenként kötelesek hadba menni; aki ellenkezőleg cselekszik, abból kincstári jobbágy lesz.¹⁰² Ez a régi törvények szerint való intézkedés volt. Javaslatára az országgyűlés elhatározta, hogy minden a megyesi végzés után jobbágyá lett székely szabadon eresztendő és hogy örökös székelyt 400 ft. büntetés alatt nem szabad jobbágygyá tenni, sőt fej és jószág vesztés alatt ő felsége tudta nélkül jobbágyul fölvenni sem, sőt jobbágy-ságba menni sem szabad annak, aki hadköteles székely. Ha pedig valamely nemes azzal a megokolással tart székelyt magánál, hogy az illető a seregben sohasem szolgált, hogy nincs zászló alá írva, vagy hogy idegen, akkor az ügy bizottság által vizsgálendő meg, s ha az állítás valótlanága kitűnnék, az illető szabadon bocsátandó. A megyesi gyűlés előtt jobbágygyá lett székelyek földesuraik tulajdonában meghagyandók. Mindamellett a bajgyökeres orvoslása s az 1601 előtti állapotok s a székely haderő visszaállítása a fejedelem részéről, mind-

mind hiábavaló fáradság volt. — A Székelyföldön akkor uralkodott zürzavarról találó képet fest Bély Kelemen kapitánynak egy levele: A szabad székelyek kész örömet lennének jobbágyok, — írja a kapitány, de csak addig, amig tart egy-egy hadjárat; mihetyt a háborúnak vége, mindjárt fölszabadítják magukat. Egyébiránt ő felsége a használhatókat közülök darabontnak és lófőnek kiválogatta, a többi pedig olyan szegény, hogy a szabad székely oly jóízűen megenné a zablisztet és a korpát, mint más a gabonát, csak hogy még korpát sem igen kap. Ily körülmények között azok a csapatok, amiket ő nem rég nagy ügygyel-bajjal Gyulafehérvárra vezetett, onnét reggelre kelve mind elszöktek. A panasz könnyen áll náluk, de a haza szolgálatában lusták és teljesen használhatatlanok. Még mielőtt ő felsége parancsát megkapta volna, 14 székelyt a lófők közül elfogatott, néhányat kezesség mellett szabadon bocsátott, a többit fogva tartja s a maga részéről háttározottan állítja, hogy a szegény székely szabadosok, kivált Maros- és Udvarhelyszéken annyira el vannak esve, hogy jobbágnak mennének mindnyájan, ha ő rájuk nem riasztana és folyvást nem szidná.

Ha találkozik valaki, aki őket jobbágnak fölveszi, elvándorolnak

mindjárt s földjeiket szántatlan hagyják.¹⁰⁸

E szerint két okot hangsúlyoz főként a kapitány: a hadi szolgálattot és a szegénységet. Az igazi ok azonban a hadi szolgálat volt. Mert hogy egy örökös székely földjét elhagyja és csavargónak álljon, ez nem magyarázható úgy, hogy ő ezt szegénységből vagy lustaságból teszi, mert hiszen mint jobbágy is a munkától nem szokott el, s a földet, amelyen dolgozhatott volna, senki sem pörölhette el tőle. Cselekvésének helyesebb magyarázata az, hogy egy székely mihelyt jobbágyságba állás útján a hadi szolgálattól nem tudott megszabadulni, akkor inkább csavargó lett, mintsem hogy hadba menjen. A hadi szolgálattól való ez irtózás azonban nem úgy értendő, mintha a lefolyt 40 esztendő alatt az egész hajdani 3-ik rend elkorcsosult, elfajult volna, hanem úgy, hogy a bátorság lényegében a nevelés és hagyomány, a szoktatás dolga, nem a születése, s ez a szoktatás hosszú ideig hiányzott. Mert az kétségtelen dolog, hogy az akkori székely nemzedéknek, amely jobbágyságban nőtt fel, a hadviseléshez semmi kedve nem volt. A zászlóhagyás okai azonban mégis gazdasági természetűek. Bocskai és Bethlen hadjáratai ugyanis sokáig tartottak, szünteleni szolgálá-

latot kívántak és igen gyakran ismétlődtek. Mig tehát a szegény székely hadban járt, kicsiny gazdagsága otthon egészen elpusztult. Asszony és kiskoru gyermekek a háznál éheztek, nem tudták a földet megmunkálni s hozzá még az apa számára a fegyverre és ruhára való pénzt sem bírták előteremteni. Mikor pedig a családfő maga zsindezymetszés, deszkavágás vagy sóhordásból élt, akkor a háboru alatt az egész családnak nyomorogni vagy tönkre kellett menni. A nemesség dolga jobb volt, mert annak földjét távollétében felesége és ispánja vagy udvarbirája vezetése alatt a jobbágyok jól megmivelték. Hogy a városok, kivéve az ostromállapot eseteit, mikor t. i. az ellenség bennt az országban regnált, fejenként hadi szolgálatot nem teljesítettek, hanem csak többnyire csekély számu hivatásos vitézek felszerelésére és zsoldja fizetésére voltak kötelezve, e békénahagyásnak abban az időben gazdasági okai voltak. Az ipar állandó, következetes munkát kíván; hosszas abbanahagyás, mit a hadjárat hoz magával, annak halála — de hát az a földmivelésnek is. A székelyek követelése tehát Bocskaitól, hogy ők most is, mint hajdanában csak 15 napi szolgálatra köteleztesenek, nem volt éppen oktalan. E pontban a nemzet többségének sze-

gényisége nagyobb követeléseket nem birt meg, s mert többre kényszergették, hát összerokkant. Kijutni ebből a selymékből az egyetlen út az volt, amelyre 1691 után a Habsburgok léptek: a hadi kötelezettséget adóval kellett megváltani, néphadsereg helyett zsoldos hadat állítani, vagy pedig modern mintára az általános hadkötelezettséget behozni; csak hogy egy zsoldos sereg akkor roppant költséges lett volna és veszedelmes is. Még száz évvel később is csaknem földig összerokkadt az ország az adó miatt, mert hát Erdély szegény ország volt, nem a természettől, hanem a béke, a miveltség és az ipar hiánya miatt. Annak a mi akkor történt, a korviszonyok miatt alig lehetett másként történnie.

Mekkora szegénység lehetett az, mekkora! amikor nem hogy kenyérnek valója, de még zabja, még korpája sem volt a székely embernek, még pedig abban az időben, akkor, mikor a jobbágyságból felszabadultak, birtokaik egy részét és szabadságukat visszanyerték. Hogyan és honnan érthető meg ez a roppant elszegényedés? Ugy, hogy a szegényebb felszabadítottak a gazdagoktól, hogy a hadjáratra fölszerelhesék és ott élelmezhessek magukat, pénzt vettek fel kölcsön, hitelhez folyamodtak. A pénzt az állandó

szolgálat miatt nem tudták aztán visszafizetni, hát földjüket zálogjára kiadták, vagy pedig eladták örök áron. Az akkori törvények és kamatláb szerint a zálogbaadás egyértelmű volt az eladással. Nehéz volt visszaváltani. Birtokuk így módon elveszett s a katonáskodás után mehettek koldulni, ha csak valamelyik nemes birtokán zsellérnek be nem álltak. Csupán az egy Udvarhelyszéken az 1614-iki lustralista szerint 388 zsellért találunk, holott 1602-ben még hireporuk sincs. Ezek száma az egész Székelyföldön akkor mintegy 2000 családra becsülhető.

Az országgyűlési végzések végrehajtását szigorúan akarta fogantatítani Bethlen. Az 1619-iki májusi gyűlésen meghosszabbítási határidőt adott őszig azoknak, akiknek jószágait, mert hadszolgálati kötelezettségeik alól parancsa ellenére kivonták magukat, elkobozni akarta, hogy odáig elfogadható mentségről gondoskodjanak,¹⁰⁴ de a következő évben aztán keményen látott a mulasztók megbüntetéséhez. Így Aranyosszék több falujában azokat az embereket, akik az 1618-iki moldvai hadjáratra elégtelenül szerelték fel magukat, akár szabadosok, akár lófődarabontok voltak különben, Székely Mózesnek adományozta.¹⁰⁵ De hát ez a szigorúság sem sokat fogott. Végül országgyűlés és fejedelem

ebből a különös helyzetből levonták a helyes következtetést. Abból a törvényjavaslatból, amelyet Bethlen az 1622-iki beszterczei országgyűlésen előterjesztett, kihallatszik az érthető háborgás. A fejedelem, ám-
bár nehéz szívvvel, mindazáltal azt tette, amire a viszonyok kényszergették. Önnönszemeivel nem tudja tovább nézni az igaztalanságot — mondja előterjesztésében, jogtalannak s az igazsággal összeférhetetlennek találja, hogy az egész székely földön a jobbágyok, kiknek száma immár több 10.000-nél, jöllehet itt laknak az országban s abból éppen annyi hasznot huznak, mint a többi nemzetek, mindazáltal mégis sem adót, sem tizedet nem fizetnek, sem háboruba nem mennek. Bármiféle közjövedelmek kerüljenek be a Székelyföldről, abba és ahhoz a jobbágyok semmivel sem járulnak, hanem csupán a lófők, darabontok és a szabad székelyek fizetnek mindent s hozzá még hadba mennek, katonáskodnak. A székelyek nagy része jobbágynak kötelezte magát, mert látták, hogy a hadjárat idejében a jobbágynak jobb dolga van, mint a szabadosnak, amellet a jobbágyot senki sem kényszeríti közterhekre. És ha ő hetenként egyszer vagy kétszer az ő urának, vagy helyesebben mondva: az ő pajtásának, szövetségesének dolgozott,

azzal minden más szolgálat vagy fizetés alól kimenekült. Ez annak az oka, hogy a zászlók üresen állnak és csupán boldogult Bocskai ideje óta közel 6000 székelyből lett jobbágy, a kiket maguk a nemesek s a nem régen jobbágyból lófővé lett székelyek csábitottak, csalogattak el, félre vezettek, miközben megmagyarázták nekik, hogy milyen könnyen lehet élni jobbágy név alatt, vagy pedig kölcsön pénzzel kötötték le őket, előre biztatgatva, hogy mingyárt szabadon eresztik, mihelyt fizetni tudnak. Azért indítványozza a fejedelem, hogy becsüljenek meg minden jobbágyot s azok, ha nem is kétszeresen, mint az országban szokás, de legalább egyszeresen fizessék a kapuadót.¹⁰⁶ Mindazáltal az, ki adósságai miatt jobbágyságba került, mihelyt azt ki tudja fizetni, válthassa meg magát.

A fejedelem e javaslatát az országgyűlés oly módosítással fogadja el, a mely a határozatra csaknem a büntetés jellegét nyomta. A sokféle jobbágy közül először is válogassák ki az Ősjobbágyokat. Ősjobbágyoknak csak olyanok tekintessenek, akik Mihály vajda betörése előtt is azok voltak. De mindazokat, akiket csak a következő időkben számitottak be ebbe az osztályba, külön kell választani, össze kell őket a fejekötött jobbágyokkal

s egyebekkel állítani, egyformán mind, és kapu szerint megbecsülni s fizettetni őket.

Ez alól a megbecsülés alól tehát az Ősjobbágyok, a hajdani földönlakók utódjai és a zsellérek, az új földönlakók kivétettek. Zselléreknek csak azokat nézték, a kik nemesi jóságra voltak telepítve.¹⁰⁷ Ellenben Aranyosszék ama jobbágyai, a kik a fejedelem zászlói alá, azaz: a szabad és hadköteles székeltek közé fölvetették magukat s ennek folytán a terhek alól kihúzták magukat, azok a csapatokból megint elkülönítendőek. A jobbágyok csak örvideni tudtak ennek az eljárásnak. Adóképessegökhöz képest a követelések akkor még nagyon mérsékeltek valának, csak később fokozódtak nagyobb mértékben.

Ez az egyezés mind kettőre nézve méltányos volt. Az állam nem nélkülözhetette az ők segítségöket pénzben, viszont a jobbágyokat sem lehetett többet folyvást húzni-vonni. Azonban a nevezett országgyűlési végzés 13-ik cikkelye, -a mely a székeltek 6 székére vonatkozik, bizonyos ellentétben áll a 14-ik cikkelyhez, amely az aranyosi szabad székeltekről szól. Mig t. i. a 6 székben a szabad székeltek a hadi szolgálat elől jobbágyságba menekültek, addig Aranyosszéken tolongtak a jobbágyok a zászlók alá, itt tehát jobb

és más viszonyok uralkodtak, mint amott. E jobb és más viszony némi magyarázata az, hogy a mint már megírva volt, az aranyosszéki székelyek az 1562-iki székely támadásban nem vettek részt, ezért ők régi szabadságaik élvezetében meg is hagyták. Minthogy pedig a szabad darabontok rendje köztük és közülök is szervezve volt, ez a rend a mihez jussa volt különben, az ő földönlakójával jobbágy módjára bántott. Ilyen jobbágyokra szól a 14-ik cikkely, olyanokról, a minőket még Báthori Zsigmond szabadságlevele sem szabadított föl helyzetükből, de a kiknek kedvező anyagi helyzetük érthetővé teszi a szabadság után való törekvést.

Az országgyűlés eme fenti határozatával a szabadosok, a libertinusok rendje, csaknem végképp megszűnt, eltemetődött. A fejedelem közülök már nem egyet tettek korábban a lófők és a darabontok rendjébe, s a még meglévő kicsiny, de alkalmas maradvány azután egészen darabonttá vedlett át, akiktől ha nem is éppen lényegesen, de tényleg mégis különböztek, s emléknek és név szerint a következő századra csak igen kevés maradt meg közülök. 1614-ben a lófők Udvarhelyszéken 682-en voltak, 1627-ben pedig 1508 familiát tettek ki, míg a darabontok 658 és 1190-en valá-

nak. Érthető nyelven beszélnek e számok. Vagyis minden alkalmas és teljesítőképes elem a szabad rendbe menekülve, ezáltal megmen-
tődött és tovább élt; a szabadosok, a libertinusok ellenben ettől az idő-
től fogva eltűnnek a hadi szemle listákból, s vagy lófő vagy jobbágy lesz belőlük.

Nemesek, jobbágyok, zsellérek. A fenti országgyűlési végzés alapján a nemesség a magajussát az ő Ősjobbágyaira, kezdette erős eszközökkel érvényre juttatni. A zür-zavaros időkben gyakorta előfordult ugyanis, hogy az ősjobbágyok földesuraik keze közül kiszabadították magukat s e szabadulásban Béldi Kelemen tudósítása szerint a libertinusok buzgón támogatták őket.¹⁰⁹ Minthogy ezuttal a többi jobbágyok ügye is többé-kevésbé a nemesség megalégedésére lőn rendezve, remélték a földesurak, hogy most már az elszökött ősjobbágyok is kézre lesznek kerithetők. Azért a következő évben panaszt tettek az országgyűlés előtt, hogy az elmúlt háborús időkben az ősjobbágyok zászlók alá iratták magukat és nem tértek vissza földesuraikhoz, mások a fejedelem birtokaira mentek, sokan pedig a fejedelem jószágaira való letelepedést csak ürügynek tekintik, hogy csavaroghassanak az országban. Vannak olyanok is so-

kan, kik egy ideig a fejedelem zászlói alatt voltak, azaz: a fejedelmi zsoldos csapatban szolgáltak és magukkal vittek asszonyt, gyermekeket és földjeiket ugaron hagyták. Az országgyűlés annak ókáért e panaszokra elhatározza, hogy az ilyenek ellen a szokott birói uton kell eljárni. Azokat pedig, a kik a fejedelem zászlói alatt harcoltak s feleségeiket magokkal vitték, de azután a zászló alól megszöktek, az ilyeneket mind a vármegyén, mind a Székelyföldön el kell toloncoltatni; a meny nyiben pedig feleségeiket otthon hagyták volna, azoknak a többi jobbág্যokéhoz hasonló szolgálatot kell végezni.¹¹⁰ E végzés szerint olyan ősjobbág্যoknak, kik a fejedelem zsoldos csapataiban szolgáltak, meg volt engedve továbbra is, hogy ott maradjanak s feleségeik is esetleg jobbágyi szolgálatot végezzenek. Ily esetekben olyan munkakörre voltak kötelezve, mint aminőkre a vármegyei jobbág্যok feleségei is.¹¹¹ E célból a jelzett 1619-iki orsz. végzés szerint egy komissziót szerveztek, bizottságot, amely az ősjobbág্যok dolgainak mibenvoltát s azokét, akik 1601 és 1614 között lettek jobbág্যok, felülvizsgálta és utóbbiakat a végzés szerint továbbra is a jobbágyságban hagyta. E bizottság, úgy látszik, jól végezte munkálatát, mert az 1622-iki országgyűlés is abban

kivetőt nem talált. Abból a tényállásból azonban, hogy az az ősjobbágyok és az 1614 előtt jobbágygyá lettek ügyeit később is mindig egyformán kezelték, arra lehet következtetni, hogy ezek a jobbágyok egy külön osztályt képeztek, amely mindazon jobbágyokétól, kik ezután estek ilyen állapotba, lényegesen különbözött. Az előbbieket tudniillik, akik földesuraik örökös tulajdonai voltak, a fejedelem nem adományozhatta el, míg utóbbiakra nézve a fejedelem esetleg érvényesíthette *jus regiumát*. A komisszió munkája egyébként alapvető volt annyiban, hogy mostantól fogva a fejedelmek korszaka alatt birói uton, mint jobbágy, senki más egyebet nem kívánhatott, mint a mit a komisszió az ősjobbágyokra és az 1614 előtti jobbágyokra nézve megállapított s a mi tényleg az 1623-iki cikkelyben is ott vagyon. A bizottság munkájával azonban sok székelv nem értett egyet, mert Bethlen halála után megint bolygatták az ügyet. Többek panaszára mindjárt már Brandenburgi Katalin alatt, azt a végzést hozta az országgyűlés, hogy miután a komisszió ezeket a dolgokat nem vizsgálta meg eléggé — a mi persze nem áll, annak okáért a fejedelemnek idevágó rendelete oda módosítandó, mely szerint az, kinek jogosult ígé-

nye és bizonyítéka van effajta jobbágyokra, hát ő azt a fejedelmi táblánál érvényesítheti.¹¹² S minthogy I. Rákóczi György kormányra léptekor még mindig bolygatták ezt az ügyet, elhatározta az 1633-iki országgyűlés, hogy az efféle panaszokat *processus brevis* útján (kurtán-furcsán) a széki tisztviselők elé kell vinni, s ha a felek azok ítéletével nincsenek megelégedve, hát fölebbezhetnek a fejedelemhez.¹¹³ Minthogy pedig némelyek nem ezen megszbott pörrend útján, de egyenest a királyi táblához vagy az országgyűléshez fordultak, azért a legközelebbi országgyűlés ujolag elvégezi, hogy a székely jobbágyok ügyére nézve az előbbi pöreljárás a kötelező.¹¹⁴ Ekként a székely jobbágybirtokosok kivívták, hogy pöreikben mindkét fajta jobbágyra nézve a széki törvényszék dönthetett, ami reájok nézve előny volt annyiban, hogy köztük és jobbágyaik között atyjokfiai ítélték. Ekként a jobbágyok teljesen földesuraik kezébe kerültek, mert hát a táblai felebbezés költséges, a siker pedig kétséges volt. Nagy hasznok volt a földesuraknak ama tényállásból is, mely szerint az 1614 előtti jobbágy és az ősjobbágy egyforma elbánás alá esvén, a földesur az előbbieik jószágainak közvetlen birtokába juthatott. Mert hát az ősjobbágyoknak, mint

a hajdani földönlakók utódjainak, nem volt földbirtokuk, ők csak kenyéradók földjeit művelték; most ugyanazon sorba kerültek az új jobbágyságok is, jóllehet ők hasonlóan a vármegyei jobbágyságokhoz,¹¹⁵ személy szerint földesuraiknak szolgálni s földjükről tizedet adni tartoztak ugyan, de azért jószágaik fölött meg volt nekik a birtokjoguk s a felett zálogjogviszony és az idő szerint, legalább egy ideig, jogérvényesen rendelkezhettek.

A jobbágyság birtokok szabad eladásának a földesurak a magok részéről iparkodtak lehetőleg gátat vetni. 1632-ben a többi közt ezt határozza az országgyűlés. Mint hogy a Székelyföldön némelyek, szegény nemesek jobbágyságtól házakat, telkeket vásároltak, mostantól fogva 500 ft. büntetés alatt senki örökös jószágot jobbágyságtól vásárolni ne merjen.¹¹⁶ A vármegyei szokásjog tehát e ponton is kezdett terjedni a székelyek közt. Az approbátákba ez a cikkely oly módosítással vétetett föl, hogy efféle adás-vevés a földesur bejegyezése nélkül 500 ft. büntetés terhe alatt meg nem történhetik.¹¹⁷ Eme közönséges jobbágyságoknak el- és kiengedési módja ugyanaz volt és maradt, ami 1633- és 1634-ben az ősjobbágyságokra nézve állapított volt meg kötelezőleg; a panaszosnak t. i. a széki törvényszék előtt

kellett érvényesíteni jussát és jog igényeit bekellett bizonyítani (1723).¹¹⁸ Igaz ugyan, hogy 1624—1632-ig másféle volt az eljárásmód,¹¹⁹ legalább egy ideig, de hát az 1623-iki végzés megint hatályba lépett. A fejedelem ugyanis az egyszer eladományzott és magánbirtokba lévő jobbágyot nem emelhette a nemesi rendbe, mielőtt azt az illető földesur szabadon nem bocsátotta. Az 1597-iki évnék ez a határozata a régi viszonyok visszaállítása után is, még a 17. században is, jogérvényes volt s az approbatákba fölvetett.¹²⁰

Ezek a jobbágyok egyébként a földesuraikkal szemben szokásos jobbágyi terheket hordozták mind. Azaz földesuraiknál hetenként bizonyos napokon dolgoztak. Bethlen Gábor említi 1622-iki országgyűlési előterjesztésében ezt s ki van az mondva 1623-ban is az ősjobbágyokról szóló rendelkezésekben. De vannak másnemű oklevélszerű bizonyítékok is. 1640-ben Gábor András, csiki darabont, jobbágyinak áll adósságai miatt feleségével együtt s kötelezik magukat, hogy a meddig élnek, földesuroknak hetenként egy napot dolgoznak; Gábor András még hadba menni is késznek nyilatkozik. De ha sikerülne mégis a földesurnak őt a hadi szolgálattól megszabadítani, akkor hetenként 2 napot is dolgoznék neki.¹²¹

Ugy látszik, hogy egyik-másik jobbágy a körülmények szerint több kevesebb időre kötelezte magát; csak-hogy hát a legkisebb vagy legnagyobb munkaidő, a mit tenni kellett, sehol sincs valamely törvény által megállapítva. Hogy tizedet is fizettek a jobbágyok földesuraiknak, abból látjuk, hogy 1671-ben Béli Pálnak Bodolán 2964 kalongya saját gabonáján kívül még 584 kalongya tized buzája is vagyon; egyébként jobbágysai vetnek neki őszi búzát is.¹²² Voltak jobbágyok aztán, kik tartozásaikat pénzben rótták le. Így Csicsóban megbizsa Petki János udvarbíróját, hogy hajtsa be „az ő summáját a künnlévő jobbágyoktól.”

Az ilyen jobbágyok a községen kívül vagy távol laktak s birtokaik terjedelme szerint kisebb vagy nagyobb sommát tartoztak fizetni. A bent a faluban lakóknak családonként 16 frtot s egy porcio fagygyut vagy hájat kellett adniok.¹²³ Petki utasítása udvarbírójához némileg érdekes világosságot vet az ur és jobbágy viszonyára: Az udvarbíró nehogy valakitől megvesztegetesse magát, hanem minden jobbágyot egyaránt hívjon szolgálni. Csukassa be az engedetlent s arról őt tudósítsa. De aztán ügyeljen, nehogy a jobbágyok éppen miatta szökjenek meg; ne üsse-verje őket, ne huzza-vonja, mert a jobbágyok főleg ezért szök-

nek meg, nem a munka miatt. Ha nagyobb utra kell őket küldeni, szerre-sorra küldje, ne csupán egyeseket, hogy egyformán viseljék a terüt.¹²⁴ A jobbágyok szolgálmányairól rendszeres és pontos adatok nem közölhetők, mert nincsenek, de az idáig elősoroltak mégis nyújtanak némi tájékozást, mely szerint a székely állapotok e tekintetben is mind inkább illeszkedtek a vármegyei viszonyokhoz.

Az adófizetés kötelezettségé, a mely 1622-ben törvényileg szabályoztatott volt, hogy ez a kötelezettség vajjon az 1614 után jobbágyokká váltakra nézve is, mint szabályszerű teher egészen 1660-ig vajjon hatályban és érvényben maradt-e, azt eldönteni biztosan nem lehet.

E pontra nézve nincs semmi utalás az országgyűlési végzéseken, meghagyásokban, vagy rendeletekben. Minthogy pedig úgy a székelyföldi, mint a vármegyei jobbágyokra kivetett adó 1660 után rendesen és szabályszerűen említettik, azt kell hinnünk és feltennünk, hogy az az országgyűlési határozat, mely szerint az 1614 után jobbágyá lettek adóval rovattak meg, csak a papíron maradt és nem foganatosított. Igen jellemző az országgyűlési cikkelyek erre vonatkozó hallgatása, mert hát méltán elvárhatnók, ha már alkotmányosan jártak volna el,

hogy az 1622-iki országgyűlési végzést hatályon kívül helyezték.

A jobbágyok, mint ilyenek tagjai voltak és maradtak azután is a faluközösségnek, annak jogaiban és kötelességeiben osztoztak. Kaptak osztó földet,¹²⁵ kaptak rét-részt is s úgy élvezték többé-kevésbé a községi erdőt és legelőt, mint a többi szabadok.

Ezen jobbágyokon kívül, a kik magánszemély birtokában voltak, léteztek kincstári jobbágyok is, a kik az udvarhelyi váré voltak. Bizonyos, hogy 1601-ben minden hajdani kincstári jobbágy legnagyobb részt szabadon bocsáttatott. De már 1601 után mindjárt nem csekély számu szabados, akik a hadi szolgálat alól menekültek, büntetésből jobbágyságba tétettek megint és kényszerítették őket, hogy az udvarhelyi várföldeken kincstári jobbágyok gyanánt szolgáljanak. Már 1609-ben Báthori Gábor egy komisszió utján rendeletileg tette kincstári jobbágyokká azokat, akik birtokuk tulajdonjogát a mit bizonyítani igen nehéz volt, kimutatni nem tudták,¹²⁶ 1614-ben pedig Bethlen Gábor, azokra a székelyekre nézve, a kik hadi kötelezettségeiknek nem tettek eleget, elrendelte, megparancsolta, hogy a kincstári jobbágyok rendjébe tétessenek.¹²⁷ E rendelet alapján többen kerültek aztán jobbágyságba megint,

vagy pedig egyeseknek eladományoztattak. 1621-ben pl. két ilyen kincstári jobbágyot adományoz Bethlen G. egy nemesnek jobbágyul.¹²⁸ 1644-ben Udvarhely várának még 95 jobbágya van; ezek közül 9 darabontnak, 1 kék darabontnak van nevezve. Volt ezen kívül a várnak még akkor több jószága, erdeje, nemesi telke s egyéb örökölt birtoka is.¹²⁹ Többnyire ragadományok.

Voltake jobbágyokon kívül még ugynevezett szentegyház jobbágyai is. A mennyiben ezek nem az egyház zsellérei, de jobbágyai voltak az egyháznak, adót kellett fizetniök. Mikor ezek a XVII. század folytán a falu terhei alól magukat kihuzni próbálták, az 1639-iki országgyűlés a következő határozatot hozta rájuk: Azok, akik valósággal a templom földjén laknak, nem kötelesek a falu terhét fizetni, de igen azok, akik olyan jószágon laknak, amit az egyház legatummal örökölt, valamint azok is, akik a falu közönséges földjére vannak letelepedve.¹³⁰ A közönséges szó, láthatjuk ebből, azt jelenti, közösséges.

A zsellérek egy külön rendet képeztek. Az 1622-iki országgyűlés meghatározása szerint a zsellérek „azok, akiket a nemes az ő udvarába vitt és telepitett.”¹³¹ Udvar alatt ebben az esetben nem pusztán udvarház vagy nemesi telek értendő,

hanem mind az a birtok is, ami öröklés, vásár, csere vagy királyi adományozás útján szereztetett. Ebbe azonban nem volt a tulajdonképpeni jobbágybirtok számítható, mert a jobbágnak a saját telkére való birtokjoga, amint említettük, érintetlen maradt. A zsellér tehát abban különbözött a jobbágytól, hogy birtoka nem volt, ura földjén annak kegyelméből élt, birt szabad költözési joggal; a szolgáktól és cselédektől abban, hogy némi árendásféle volt, a ki urától bizonyos darabföldeket kapott, amelyekért aztán dézsmát kellett neki adni. Mennyi hasznat vagy dézsmát kellett azonban megmivelt földjéből urának adni, megmondani a legjobb akarattal sem lehet. Bizonyosan a legkülönfélébb szokások uralkodtak ebben. A zsellérek elődei nyilván a hajdani földönlakók, akik idők folytán ősjobbágyokká váltak. Hogy e zsellérek többsége megvásárolt, eladósodott, szabad székelyekből való volt, említettük már, épp úgy ama külső körülményeket, amelyek a harmadik rend elzüllését okozták. Voltak ugyan közöttük, voltak bevándorlók is, Moldvából és egyebünnen, de hát ez csak a kisebb szám vala. Az 1622-iki országgyűlési végzés épp úgy a zselléreket, mint az ősjobbágyokat fölmentette az adótól és pedig ugyanazon okból; ezek is ne-

mesi birtokon laktak, mely eo ipso adómentes volt. Voltak a Corpus Statutorum szerint a személyileg szabad zsellérekén kívül olyanok is, kik a jobbágyok közül kerültek ki.¹³² A zsellérek megkötött voltát bizonyítja egyébként egy országgyűlési cikkely is 1635-ből: „Mikor egy zsellér magát valakinek jogi formában elkötelezi, azt a fejedelem nem adományozhatja el; de ha egy csavargóról van szó, akinek kötelezettsége *justo modo* senki iránt nincs, akkor az ilyen azé, akinek őt a fejedelem adományozza.”¹³³ A végzés szavai szerint éppenséggel nincs okunk feltenni, hogy a zsellérek eme kötött volta erősebb lett volna, mint akármelyik szolgálé, aki meghatározott időre szegődött be. A falu közösségnek a zsellér nem volt teljes jogu tagja. Nem kapott nyilat az osztóföldből és a széki jószág felosztásakor sem vették őt számba.¹³⁴ Ámbár nem volt elvileg adófizetésre kötelezve, de azért néha kényszerítették arra.¹³⁵ Sőt fegyveres szolgálatra is felhívták nagy szorongatás eseteiben.¹³⁶ Minthogy pedig a községi lakosok jogaiban nem volt részők, könnyen megérthetjük, hogy a falu terhét hordozni nem valának kötelezhetők.

A cselédek vagy szolgák, más szóval a nemesség cselédsége, a szabad rendhez tartozott. Ezek

uraik belső környezetében végeztek személyes szolgálatot s alkalmilag a hadba is elkisérték őket. Tudvalevőleg a primorok vagyonuk szerint kisebb-nagyobb számú szolgát vagy fegyverhordozót szereltek föl s azokat a háboruba vitték magokkal. Az ily hadakozók szolgálata azonban ideig-óráig tartott, rendszerint a hadjárat végéig; annak okáért az ily szolgák vitézi rendje nem tudott kifejlődni, sőt egy ilyen rend kifejlődésére a Székelyföldön még irmagot sem találunk, valami hasonlót a németországi szolgák vagy fegyvernökökéhez a 12. és 13. században. Odáig nem fejlődtek itt a viszonyok, hogy osztályszerű különbség legyen olyan szolgák közt, akik hadba jártak, s olyanok között, akik mezei munkát végeztek. Ilyesmire a székelység szegény és kevés számú volt. Nem ritkán fordult elő egyébaránt a XVII. században, hogy hadköteles székelyek beszegődtek szolgának, hogy így a hadjárat alól kibujjanak. 1667-ben az országgyűlés erélyes eljárást határoz ellenök.¹³⁸ 1670-ben megint panasz van az országgyűlésen, hogy éppen azok a szolgák, akik hadban legügyesebbek volnának, nem hogy zsoldra számítanának, sőt inkább ők fizetnek uraiknak, hogy a hadi szolgálattól így megszabaduljanak. S mikor kiadódik a parancs a készülő-

désre, kihúzzák magokat a hadi szolgálat alól s nem ülnek fel. Ily módon a hadkötelesek a rájuk legkevésbé nyomasztó formában szépen megkerülik a törvényt s beszegődnek szolgának. Ha jobbágyok lennének, örökre le volnának kötve, de mint szolgák csak ideiglen vannak, azaz a szegődség idejéig. Az orágyülés utasítja a tisztviselőket, hogy tegyenek e visszaélések ellen. A szolgák gyanánt élő szabad székeltek már a Consuetudo Municipalis ex 1555 szerint meg voltak kötve a szegődség idejére.¹³⁹ Az Approbaták szerint az elszökött szolgákat erőszakkal is visszatérésre lehetett kényszeríteni.¹⁴⁰ De béröket pontosan kellett fizetni uroknak; ha nem fizetett az ur, a károsult szolgák panaszára bíróilag kellett eljárni a tisztviselőknak. Ha pedig a szolga kilépett helyéből, szolgálati bizonyítványt kellett kiállítani urának. Ha ilyen bizonyítványa nem volt, akkor őt a széki tisztviselő, kivált ha az illető hazátlan vagy nem nemes vala, addig tarthatta bezárva, míg dolgait rendezte. Ha pedig valaki ily bizonyítvány nélküli szolgát fogadott fel, akkor neki azt, amennyiben korábbi ura iránt kötelezettségei voltak, szabadon kellett bocsátani.¹⁴¹ Viszont a szolgának az ő urát, mikor háboru volt kitörőfélben, nem volt szabad elhagyni.¹⁴² Mikor

pedig hadköteles székelyt fogadott fel szolgának valaki, akkor annak, ha megfelelő birtoka volt, háboru esetében zsoldost kellett fogadni maga helyett; de ha urokat a hadban is szolgálták azok, akkor zsoldos állítására nem köteleztettek. A valódi szolgák ilyesmitől akkor is mentesek voltak, mikor urok őket otthon hagyta.¹⁴³

Említve volt fennebb, hogy a szabadosoknak csaknem egész rendje az 1622-iki országgyűlés végzése következtében felbomlott, elenyészett és hogy közülök az alkalmasabbak kivétel nélkül a darabontok rendjébe kerültek, vagy legalább hasonló kötelességekre kényszerítették. Különbség köztük és a darabontok közt, kik a rendbe királyi kinevezés folytán jutottak, a következő időkben nem konstatálható. Az azutáni idők lustra listájában a libertinusok nevével már nem találkozunk; szabadost és darabontot egy rubrikába irtak.¹⁴⁴

A XVII. század folytán többször találkozunk mégis az oklevelekben a libertinus névvel, kivált midőn rangemelésről van szó.¹⁴⁵ Levelekben is, melyek az egész székely nemzethez szólnak, „a szabadosok összesége” van említve, és mindjárt a darabontok után következnek.¹⁴⁶ A libertinusok száma a XVII. században úgy elolvadt, hogy egészen jelentéktelen lőn a többi

szabad rend mellett. 1701-ben pl. Alcsikon 116 darabont mellett csak 6 szabados volt.¹⁴⁷ A szabadosok tehát nem kerültek mind a darabontok osztályába, de a velők egyenlő jogokban és köteleességekben részesültek, sőt a szabad sóizás jogát is hasonló mértékben élvezték.¹⁴⁸

Jogilag a darabontok helyzete 1601 után sem igen változott lényegileg. Ezután is az volt a feladatuk, hogy gyalog puskásokként szolgáljanak a hadmezőn. Fegyverökről, felszerelésükről magok gondoskodtak. Azonkívül alkalmazták Udvarhelyt és Görgényben várszolgálatra is, még pedig az erősítési munkálatoknál kézi munkára. Udvarhelyszék 1647-ben a görgényi vármunkák végzésire 1500 szekeret és 200 darabontot rendelt ki.¹⁴⁹ Továbbá a foglyokat kíséretetni a darabontok feladata volt,¹⁵⁰ kötelesek voltak falusbiróságot viselni s attól huzalkodni nem volt szabad.¹⁵¹ S a mellett Vásárhelyt még hidvámot is kellett fizetniök.¹⁵²

Ellenben adófizetéstől mentségesek voltak s csak az 1659-iki nehéz esztendő után vették rá erre. Elvileg a várszolgálatról is fölmentették,¹⁵³ csak hogy e szabadságokat nem igen respektálták. Saját használatukra 1651-ben I. Rákóczi a szabad sóizás jogát megadta a darabontoknak is, s mint a lófők vagy

primorok csak bizonyos taksát fizettek. E cikkelyt fölvevették az Approbatákba s törvényes hatályát a XVIII. században is megtartotta.¹⁵⁴ Telkeiket nem adhatták el s így e rend a teljes elszegényedéstől megmentődött. Egy 1636-ik évi parancs szerint olyan darabont, kinek fiai nem voltak, s leányait jobbagyok vették el, az ő jószágát azok semmikép sem birhatták, hanem azt a legközelebbi fegyverfogható rokon kapta meg, azonban a birtok becsértékét a leányok mégis megkaphatták.¹⁵⁶ A fejedelem e parancsának az volt a célja, hogy a szabad székelly vagyon elpusztulásának gátat vessen.

Később aztán, a darabontok rendje rohamosan kezdett apadni, úgy hogy Udvarhelyszékben 1721-ben már csak 310 volt, míg 1627-ben még 1197 lélek. A többi székekben sajnos! a darabontok vagy pixidariusok kivétel nélkül a lófők közé vannak számítva, ezért nem állapithatni meg, minő a számviszony a két rend között. 1721-ben mintegy 1400 darabont mellett 8000 lófő volt, voltak ezeken kívül 348 privilegizáltak is — zetelakiak, oláhfalviak, solymosok; mindazáltal az ily számolásokban a vármegyei és a székellyföldi adatokat nem lehet és nem szabad egyformán kezelni.¹⁵⁷ A darabontok ily csekély száma abból érthető.

meg, hogy közülök sokat a lófők rendjébe emeltek. A XVII. század minden fejedelme alatt gyakoriak az ily emelések, mikről oklevelek és a liber regius beszélnek.¹⁵⁸ Egyébként, hogy 1623 után részint önként, részint kényszerítve, sokan álltak jobbágynak, rendszabályok bizonyítják, amelyeket a fejedelmek éppen ellenők adtak ki. Rákóczi 1635-ben külön listába iratta a rendeket és jövőre nézve a rendi hovátartozás megállapítására ez volt a bázis. A tisztviselőket hivatalvesztés terhe alatt utasították, hogy a hadkötelest ne hogy jobbágyságba engedjék, kivéve azokat, kik a szabadságokért pert folytattak; aminek pör útján kellett eldőlnie, azt a királyi táblához fölebbezni szabad volt. Voltak olyanok is, kik ellen magok a nemesek is, bár jogigényök lehetett, pört nem indíthattak.¹⁵⁹ E rend gyors és rohamos apadásának bizonyossága a többek közt az az országgyűlési határozat, mely szerint oly községekben, hol a darabontok száma igen leapadt, magok a lófők és gyalog puskások is, sőt 1657 után nemesítettek is, a falusbíró-ságot viselni tartoztak.¹⁶⁰ Szabad akaratból is mentek jobbágynak a darabontok, hogy így a hadiszolgálat terheitől meneküljenek.¹⁶¹ E rendnek számszerű súlya Erdélynek Habsburg-uralkodás alá kerülté után

mind kisebb lőn, mert a Habsburgok nem hadi szolgálatot követeltek, hanem adópénzt tőlük.

... A lófők 1601-ben az ősi viszonyoknak Báthori Zsigmond által való helyreállítása után, kevesebb kárt vallottak, mint a primorok, mert a korábbi fejedelmek nekik csak kevés számú jobbágyot adtak volt. Így hát ők voltak, kik az új helyzetből legtöbb hasznot húztak. A régi nemeseket ugyanis a szabadosok gyűlölték, mert azok intrikáltak mindig ellenök s az 1662-iki támadásban is ludasok voltak. A mellett egészen 1601-ig mint birtokosok nem jó hirt-nevet szereztek magoknak s végül mindenképpen azon voltak az ősi rendezés helyreállítása után, hogy Báthori Zsigmond szabadságlevele az országgyűlés támogatásával valahogy megsemmisüljön.

A szabadosoknak a nemesség elleni eme haragját fölhasználták a jobb módu lófők, hogy az általános bomlás-zavarodásban jobbágyokat szerezzenek magoknak. Hogy ez sikerrel járt, bizonyítják uzoni Béldi Kelemen, háromszéki kapitány panasza.¹⁶² Háromszéken ugyanis a szabad székelyek nem akarták magok közt türni a nemesek jobbágyait. Levagdalták mind őket, mondták, ha szolgálni merészkednek és fenyegetődztek, hogy a fejedelem ha-

lálakor a nemeseket fölapritják mind, sőt Béldi Ferencet már meg is ölték. Vannak lófők mondja Béldi, a kiknek több székely jobbágyaik vannak, mint neki és csak kevés vagy tán egy sincs is köztük, a kik jobbágyot nem szereztek volna s azokat Mihály vajda betörése óta birtokukban nem tartanák. Miért becsmérlik hát a fejedelemnél a lófők a szabad székelyből lett régi nemeseket? kérdi Béldi. Azért feleli Béldi, mert azoknak jobbágyai nálunk vannak és jól meghiztak tőlünk a lófők. Ha ez nem bizonyulna igaznak, akkor tegye le ő felsége hivatalából őt és büntesse halállal. A háromszéki jobbágybirtokosokról, sajnos! nincs lista számunkra, de van udvarhelyszéki lista, mely oldalvást megerősíti Béldi állítását és itt csakugyan több lófő lett ezidétt jobbágybirtokos. Innét 200 jobbágybirtokos közül 1627-ben csak 79 tartozott a nemesi rendbe, ellenben 121 a lófő rendbe, utóbbiakból is azonban csak 96-nak volt egy-egy, a többinek pedig csak 2—4 jobbágya.¹⁶³ Ha meggondoljuk, hogy a zsellérek nincsenek ezek közé számítva, akkor az udvarhelyszéki lófők jobbágyait ebben az időben nagyobb számúnak kell tartanunk, mint 1601 előtt volt, még nagyobbnak a háromszékiekét, mert ott Béldi tudósítása szerint is a lófők jobb lá-

bon álltak, mint a többi székekben. Hogy a lófők között volt sok hitvány gazda is, levitézlett ember, kik a jobbágy állapot felé dűledeztek, megérthető, ha arra gondolunk, hogy a következő időkben általán sok darabontot, sőt jobbágyot is tettek meg lófőnek, mert közülök sokan nem birtak annyi vagyonnal, hogy hadba tisztességesen fölfegyverkezve mehessenek.¹⁶⁴

Az 1650 utáni háborus idők a lófőket is erősen megviselték. 1659-ben a székelyekre is adót vetettek, hogy a tatárfogságba esteket kiválthassák. Minthogy pedig úgy a lófők, mint darabontok közt sokan voltak, a kik adót fizetni nem tudtak, azért az országgyűlés ezeknek megengedte, hogy az adó erejéig másoknak „elkössék magokat, azaz: kölcsönözhettek pénzt valakitől az adóösszeg erejéig s ezért aztán a hitelezőkhöz beszegődhettek jobbágyoknak. Ha pedig az adósságot nem tudták visszafizetni, akkor nekik esztendőnként a jobbágyszolgálatra egy forint volt felszámítható. Mindazáltal a jobbágyságba menés bármely okból is szigoruan meg volt tiltva s ha lófő vagy darabont annak ellenére cselekedett mégis, akkor elköltését semmisnek nyilvánították.¹⁶⁵ Már 1664-ben keservesen panaszkodnak az adószedők, hogy a székelyek fizetni nem tudnak s hogy a Székely-

földön mind nagyobb lesz a kívándorlás.¹⁶⁶

Ezek szerint a 17. században a lófőknek csak kicsiny része állott jobban anyagilag, mint a 16. században, viszont a többség a súlyos haditerhek és a török-tatár pusztítások következtében mind szegényebb lett. Ebből magyarázható meg, hogy a lófők a 17. században rendileg a darabontokhoz közelébb állottak, mint a nemesekhez. A nemesi predikatum nem ritka ugyan az oklevelekben, így pl. 1668-ban is lófő nemességről van szó,¹⁶⁷ ez azonban nem sokat jelent, mert nevezik a darabontokat is nemeseknek,¹⁶⁸ a mennyiben ez a cím minden szabad székeltyt megilletett, mert hiszen nemesi szabadságokat élveztek és fegyverrel szolgáltak. De hát nemeseknek vármegyei értelemben ettől fogva és alapjában véve mégis csak a régi főnépek tekinthetők és a nemeslevéllel ebbe a rendbe emelt ugynevezett ármálisták, a fegyveres szolgálat folytán nemesítettek. A székelty széki lófők kezdenek elkülönülni a vármegyei szabásu nemesektől formailag abban, hogy nekik is, mint a darabontoknak, címerök nem volt. Ebből a korszakból nincs egyetlen eset, mikor egy székeltynek, a kit a lófők rendjébe tettek, nemességi címet adtak volna. Ősi módon nem is a cím és forma volt a

döntő, hanem döntő volt a lényeg, vagyis a vagyon, az adómentesség és a fegyverfoghatóság. A lófők mindennemű adómentességéről gyakran van szó, de cimer adományozásról a lófők részére soha.¹⁶⁹

Ez időszakon keresztül a lófők rendjébe való emelés igen nagyszámu, a miről könnyű meggyőződni a Jakab Elektől írt Udvarhelyvármegye történetéből vett kivonatokból. Ezt bizonyítják a hadszemle listák kimutatásai is. Udvarhelyszéken pl. volt 1602-ben 566 lófő, 1614-ben 682, 1627-ben már 1508, sőt 1721-ben 2096, sőt ha 33 százalékot a kihagyottakra nézve ehhez hozzá adunk, még ennél is több. 1721-ben a primipilusok Udvarhelyszékben sajnos! a darabontokkal egy rubrikába vannak beírva s így nem állapítható meg, vajjon miként történt a többi székekben a gyarapodás. Minthogy a viszonyok mind a 6 székely szék területén ugyan azok voltak, a meny nyiben a 6 szék közül jogilag különleges állása egyiknek sem volt, akkor ha mi az udvarhelyszéki két rend viszonzyszámát 2096, 310, a többi székre is alkalmaznók, úgy a következő eredmény jőne ki: volt a Székelyföldön 1721-ben 7406 lófő és 1231 darabont, nem számítva ide az özvegyeket, holott csupán Háromszéken 300 özvegy volt akkor, ha tehát az özvegyekre 10 százalé-

kot véve, ezt az összeget az előbbi-
 hez adjuk, akkor kereken 8000 lófő
 vagy primipilus és 1400 darabont
 vagy pixidarius volt 1721-ben. A ló-
 fők 1602-ben 2172-en vannak, de
 1711-ben már 8000-en, tehát csak-
 nem megnégyszereződnek. És a míg
 Udvarhelyszéken a darabontok 1614-
 ben és 1721-ben szám szerint nem
 igen állnak a lófők mögött (1614-
 ben volt 682 lófő és 558 darabont,
 és 1627-ben 1508 lófő és 1197 da-
 rabont), annál fogva a lófők 1721-ig
 a darabontokat csaknem hatszoro-
 san multák felül. Alcsikon a két
 rend viszonya egymáshoz átlag 594,
 116, vagyis 5:1: 1-hez való arány-
 ban állt.¹⁷⁰ Ezek az adatok világosan
 mutatják, hogy a 17. században mi-
 lyen irányt vett a rendi fejlődés a
 Székelyföldön. A két első rend rop-
 pantul megnövekedett (a primorok
 vagy főnépekre nézve alább szóla-
 nak az adatok), míg a darabontok
 rendje viszont roppantul visszaesett.
 Hogy ez a nagy szaporodás termé-
 szetes fejlődésnek nem, csupán mes-
 terséges rangemelésnek tulajdonít-
 ható, magától értődik. Ezek a rendi
 és rangemelések a tanusított vitéz-
 ségért és egyéb érdemekért, nem va-
 lának egyebek, mint méltányos és
 olcsó jutalmazások, a melyek a fe-
 jedelmeknek nem sokba kerültek s
 a melyek a hazának fegyverrel szol-
 gáló fiainak rendjét aztán megsza-

porították. A jószág adományozásokkal csinján kellett bánni a fejedelmeknek, mert 1601 után nem igen volt mit eladományozgatni.

A lófők lényeges kötelessége abban állt, hogy a fejedelem parancsára háboruba kellett menni és pedig lóháton, ahhoz való fölszereléssel. Számtalan oklevél és országgyűlési végzés bizonyosága szerint elvileg föl voltak mentve az adófizetés alól, valamint a tizedek, egyéb szolgálmányok és várszolgálatok alól; mindazáltal nehéz időkben, minők 1659 után álltak be, az egy sessios nemességgel együtt ők is adó alá vonattak. Az országgyűlési követi adót fizették ők is mindig.¹⁷¹ Voltak ez alól is persze huzalkodások. Már 1597-ben panaszkodtak a háromszéki és aranyosszéki székelyek az országgyűlésen a lófőkre, hogy az országgyűlésen a széki képviselőtért való költségekben nem akarnak részt venni. Az országgyűlés kötelezte a lófőket is a fizettségre s annak végrehajtásával a Várhegyi kapitányt bizta meg.¹⁷² Tartoztak továbbá oly községekben, hol kevés volt vagy hiányzott a darabont, a falusbírósgot is 1656 után elvállalni¹⁷³ és egy 1665-iki végzés szerint 200 frt büntetés alatt részt venni a foglyok őrizésében is.¹⁷⁴ E két utóbbi kötelezettségnek a lófőkre való kiterjesztése és a számtalan rangemelés

volt a darabontok apadásának az oka. 1650 után, mint a darabontoknak, nekik sem volt szabad jószágokat eladni,¹⁷⁵ és pedig azon egy okból: nehogy a rend vagyona elolvadjon s így fegyverviselő képességek csökkenjen!

Az adómentesség elvi szabadságán kívül még több rendbeli előjogaik is voltak a lófőeknek, szemben az alsó rendekkel. Ebben az időben is, mint esküdtek, a törvényszéki ülésekre meghivattak,¹⁷⁶ sőt a 18. század folytán ősi jogként gyakorolták azt a hatáskört, miszerint az esküdtek fele a lófő rendből való volt.¹⁷⁷ Az országgyűlésre követet küldöttek a maguk rendjéből.¹⁷⁸ — 1584-től fogva a szabad sóizáshoz való jogukat mindig megtartották.¹⁷⁹ Eredetileg mintha csak a nemességnek lett volna korcsoma joga, regáléja; de 1655-től fogva az országgyűlés: lófőnek, darabontnak megadta a sör italmérési jogát.¹⁸⁰ Az osztóföldek felosztásakor egy lófő két annyit kapott, mint egy közsékel, tehát két sessiot, két részt; ez a szokásjog hatályban maradt mindenkorra.¹⁸¹ A falu terhét ők is hordozták s tolvajság, kárvallás esetén ők is olyan segedelemben részesültek, mint a falu többi lakosai.

A mondottakból kiviláglik, hogy ebben az időszakban lófő és darabont között kevés volt a jogi kü-

lönbség s hogy a XVII. század folytán a két rend mindinkább közeledett egymáshoz, látjuk ezt: a foglyok őrzéséből, a falusbiróságból, a sóizási jogból, a követi adóból, a falu terhei viseléséből s az országos adónak mind kettőre kivetett kezeléséből. Mihelyt az egyik nem birta tovább viselni a terheket, áthárult az, a csekély rendi különbség folytán, a másik rend vállaira.

... Mielőtt a sajátképeni nemesiségről szólnánk, meg kell itt emlékeznünk a lovas puskásokról, egy rendről, mely a lófők és darabontok közt foglalt helyet. Modern szóval lovasított gyalogságnak lehetne mondani. II. Rákóczi György szervezte e csapatot 1655-ben. Hogy a lovas puskások a darabontok rendjéből kerültek ki s annak jogaival birtak, látjuk egy 1656-iki oklevélből. Ebben Rákóczi 98 marosszéki lovas puskást a moldvai hadjáratban tanúsított vitézségökért a lófők rendjébe emel s annak minden jogaival ellátja; de kötelesek a csatában, ha a szükség kívánja, leszállani és gyalog harcolni.¹⁸² Más oklevelek szerint voltak a többi székekben is ily lovas puskások,¹⁸³ pl. Alcsikon 1701-ben 50. Mikor a darabontok közül először szervezték a lovas puskásokat, önkéntes jelentkezéstől függött a felvétel; az 1655-iki országgyűlési

végzésből látjuk ezt. E szerint oly sok darabont jelentkezett a csapatba való szolgálatra, hogy némely faluban még falusbirónak való sem maradt, mert a darabontok nem sokkal azután a lófők közé tétetvén, ez alapon nem akartak falusbirók lenni. Annakokáért aztán a falusbiróság vezetésére kényszerítették őket.¹⁸⁴ A lófők közé való emelésök útján, természetesen, birták annak jogait és kötelelességeit; csak annyiban különböztek a lófőktől, hogy azután is hadban a puska maradt a főfegyverök, s a mikor a helyzet úgy kívánta, gyalogcsapatul is alkalmazták. Bizonyost nem lehet mondani számukról. De ha fontolóra vesszük, hogy Marosszéken 1656-ban kereken 100 és Alcsikon 1701-ben 50 gyalog puskás volt, legalább is 500 főre tehetjük a számukat. Ilyen arányban jókora ezredet tett az ki, mely a hadmezőn számba jöhetett. Az 1721-iki számláláskor nem irták külön rubrikákba őket, hanem a lófők közé számították; ez főleg udvarhelyszékről áll és az akkori becslés pénzügyi célzattainál fogva érthető is. Mikor aztán 1691 után hadi szolgálatra többé a székelyeket nem alkalmazták, idő folytán a puskások teljesen átolvadtak a lófők rendjébe.

.... A p r i m o r o k voltak a Székelyföldön a felső rend, kiket

ezen idő alatt röviden főnemeseknek, nemeseeknek neveznek. Állásuk megfelelt a vármegyei nemesek állásainak. Az 1601-iki jobbágy felszabadítás erősen megcsapta őket; soknak elapadt a jelentékeny jövedelmi forrása. Némelyek azonban kárpótlást kaptak veszteségeikért a vármegyei földön s a megmaradt régi jobbágyaik, az ősjobbágyok, a következő időkben is jobbágy szolgálatra valának kötelezve náluk. Az 1601 utáni bomlási folyamatban még mindig elegendő jobbágyot sikerült nekik megtartani jószágaikon. Vagyoni erejöknél fogva az elszegényedett szabadosokat kiváltották s az ekként megvásárolt telkekre telepítették őket zselléreiknek. Gyorsan ment akkor ez az oldás-kötés. Hogy e közben sokféle furfanggal, erőszakkal és kényszerrel igyekeztek célhoz jutni, láttuk már fennebb, és azt is, hogy a többi rend érellyes ellenállást fejtett ki. Mindannak dacára is helyzetök 1625 körül oly szilárd volt már, mint 1601 előtt. Az azelőtt is gazdag familiák visszaszerezteék és megtartották régi pompájukat. Az udvarhelyszéki jobbágybirtokosok egyik jegyzéke tanúságot tesz erről. De hát egy székelly nemes állapota ebben az időben nem mérhető össze egy magyarországi gazdag mágnáséval, a kinek százakra ment a jobbágysága.

A székelyek közt a leggazdagabbnak sem ment száznál többre. Udvarhelyszéken a többek közt volt ez időtájban Kornis Ferencnek husz faluban 105 jobbágya, Balássy Ferencnek tizben 79, Daniel Péternek és Mihálynak nyolcban 60, Ugron Pálnak nyolcban 58, Petky Jánosnak tizenegyben 50, Geréb Andrásnak tizenháromban 44, Péchy Simonnak ötben 28, Balázs Istvánnak hatban 26, Pálffy Ferencnek nyolcban 24, Maróthy Györgynek háromban 22. Továbbá 38 birtokosnál a jobbágyok száma 19-ről 5-re esik s a többi 35-nek csak 2—4 jobbágya volt. Minthogy reánk közvetlen 1601 előttről valamelyes lista nem maradt, azért az ekkori és a korábbi viszonyok között pontos párhuzamot nem vonhatunk, mindazáltal utalunk ama jelenségre, hogy ugyanebben a székben 1576-ban Kornis Farkasnak 139, Kornis Mihálynak 81 jobbágya volt, s hogy ehhez az állapothoz a többi székek viszonya is hasonló vala. Nyilvánvaló mégis, hogy 1627-ben több olyan nemes élt, a kinek 10-nél több jobbágya volt, mint 1576-ban. Emez időközben tehát számos familia gazdagodott meg. Ámde azért a leggazdagabb vagyona is ebben az időben általában szerénynek, kicsinek mondható; a legtöbb olyan módon éldegélt csak, mint a közönséges kurta nemes a vármegyei földön.

Egyes családok magas állásra és mágnási rangra vergődtek, kivált a Habsburgi-uralom kezdetén. Emlitünk erre egy pár példát. Így 1687-ben Apor István, Daniel Mihály, Kálnoki Ferenc, Ugron Ferenc — régi székely családok utódai, székülők a királyi táblánál. Van oklevél,¹⁸⁵ mely mágánásoknak nevezi: Mikes Mihály, Daniel Péter, Daniel Ferenc, Mikes Pál, Kun Miklós, Henter Benedek régi székely nevű családfőket. Egy 1687-iki adólajstrom szerint Kolozsvár megyében nagy birtokokat kaptak,¹⁸⁶ Kun Gotthárd, Mikó Ferenc, Mikó István, Henter András, Kun Benedek és Mikó Gábor. Nemzedékrendi táblázat nélkül bajos eldönteni, vajjon ezek nemesi földre telepedtek-e le, vagy nem, de az bizonyos, hogy székely eredetű családok. A saját képi nemesség, úgy 1601 előtt, mint 1601 után, viselte a legfőbb széki tisztségeket, úgy azokat, a melyek választás alá estek, mint pl. főkirálybiróság, alkirálybiróság, vice kapitányság, dulló, szolgabíró vagy székbiróság, valamint azokat is, a melyek fejedelmi kinevezéstől függöttek, mint pl. a főkapitányság és néha a székelyek generálisa című katonai tisztség is. Vannak oklevéli adatok arról is bőven, hogy közülök nem egy viselt magas tisztséget az udvarnál, fejedelemnél; hivatalnok volt, pl.: fő-

kamarás, pohárnok, főlovászmester, gárdakapitány stb.¹⁸⁷ Idegen udvarokhoz titkos és fontos diplomatikai küldetésekkor gyakran alkalmazták őket, a legfőbb bíróságoknak tagjai voltak s végül soraik közül kerültek ki az ország „minden seregének generálisa” is. Hogy csak egy példát említsünk: uzoni Béldi Pál, szolnoki főispán volt, egyszersmind a fejedelem titkos tanácsosa, főgenerális és minden seregek generálisa.¹⁸⁸ Látjuk ezekből az adatokból, hogy sok székely eredetű család állt az egész országban kiváló tekintélyben, gyakran összeolvadtak a vármegyei nemességgel, úgy hogy székely és vármegyei nemeseknek egyaránt tekintették őket. Többségük azonban csak a Székelyföldön bírtak jószággal és szegényebbek voltak. A Székelyföldön hát jogi különbség mágánás, főrend vagy nemes ember között nem létezett. Kivételes állást, a mennyiben arról törvények és oklevelek tanuskodnak, közülök egy sem foglalt el. Mindnyájan a székely jog és alkotmány sáncaiban voltak elhelyezkedve s úgy katonai, mint igazságszolgáltatási tekintetben a széki tisztviselők alá tartoztak. Ezt egy 1675-iki országgyűlési cikkely tisztán és határozottan¹⁸⁹ kiemeli s ez természetesen áll az azelőtti időkre nézve is. Erdélynek Habsburg-uralkodás alá kerülte után, a legtöbb

s jelentékenyebb családok fejeit a bárói és grófi rendbe tették és emelték... Mikes Mihály 1698-ban már grófnak írja alá magát.¹⁹⁰ Alcsikszéknek egy 1701-iki listája szerint volt akkor ott három gróf, kiknek méltóságos a jelzőjük és négy főrend, kiknek tekintetes, nemzetes a megszólítása. A következő században aztán mind eme jobb nemzetségek fejei bárói és grófi rangra emeltettek; erre nézve csupán a Lázár, Kornis, Apor, Mikes, Daniel és Henter családok említendőek.

A 17. század folytán a fejedelmek számos embert emeltek a nemesi rendbe, mi által ez a rend föltötte megnövekedett. Ezek az emelések és nemesítések az ugynevezett litterae armales útján történtek és ármálistáknak, fegyveres nemeseknek nevezték őket. Valamely jogi különbség emez ármálisták és a régi nemesek között nem volt, legfőlebb, hogy eme novi homines társadalmilag és tényleg akkora külső fényt szegénységök miatt nem tudtak kifejteni, mint a gazdagabb régi nemesek, kiknek tekintélye hagyományon és vagyonon alapult. De hát a régi nemesek közt is volt elég cseg-bog ember; nem mindegyik birt az Aporok, Kornisok jószágaival.

1602-ben a hat székben pl. 162 nemes volt csak, míg 1721-ben 1149.¹⁹¹ 1614—1626-ig Udvarhely-

széken a nemesek 46-ról 79-re gyarapodtak és 1721-ig 211-re növekedtek.¹⁹² Minthogy eme rangemlések érdem szerint történtek s nem ritkán magából a jobbágyi és darabont rendből, így érthető meg, hogy egész sereg ember volt a 17. század kezdetén, a kiknek épenséggel nem volt jobbágya vagy pedig legfőlebb egy-kettő. Utóbbiakat aztán egyházi nemeseknek nevezték s az adó-kivetésnél úgy bántak velök, mint a vármegyei földön az egy sessiós nemesekkel; tudniillik 1664 óta ezek is fizettek adót. Ettől az időtől fogva ugyanis az ország adóterhei akkorára nőttek, hogy a székelyekkel is adót kellett fizettetni. 1662-ben a rettentő hadi költségek előteremtésére úgy a székely nemeseknek, mint az ország többi nemesének és főnemeseknek adózniok kellett.¹⁹³ A következő években aztán csak a nemesek jobbágynak hajtották be az adót; s minthogy az egyházi nemeseknek jobbágaik nem voltak, ezeknek is úgy kellett adózniok, mint a szabad székelyeknek. 1730-ban ezeket olyanokul jelölik meg, mint a kik adót régi szokás szerint fizetnek.¹⁹⁴ Alcsikon 1701-ben 33 közönséges nemes és 37 egy sessiós nemes volt, ha ezekhez hozzászámítjuk még a 4 mágnást és a 3 grófot, úgy ezek együtt csak 3-mal tesznek ki többet, mint az egyházi

nemesek; e szerint a nemeseknek jó nagy százaléka épenséggel nem volt jómódu.¹⁹⁵ De azért az ország nagy része mégis a nemesek kezében volt. Az 1721-iki összeíró bizottság becslése szerint pl. Udvarhelyszéken átlag minden telek 1 negyed része nemesi birtok s ebbe nincs belészámítva a zsellérek által mivelt és a jobbágy tulajdonu birtok.¹⁹⁶ Kitészik ezekből, hogy a Székelyföld igen jelentékeny része egyenes nemesi birtok vala, teljesen az ősi székely nemzetségeké.

A nemeseknek főkötelességök volt a hadmezei szolgálat, amiben nemcsak személyesen, hanem jobbágyaik bizonyos számával s birtokaik terjedelmének megfelelő szolgálal, vagy vitézzel kellett részt venniök. Készen kellett lenniök a fejedelem parancsára bármely percben az indulásra; a szokásos széki mustrán vagy hadi szemlén is meg kellett vitézeikkel jelenniök. 1666-ig a fejedelem kézírásával (regalis) néhány nemes az országgyűlésre is meghivatott. A meghívottak e kitüntetést tehernek tartották, azért a nevezett év országgyűlésén kivitték, hogy jövőre külön fejedelmi kézírással ne hívják meg őket, hanem maradjanak meg ők is régi szabadságaik élvezetében¹⁹⁷ s ezt a kérésöket az 1690-iki nagydisznódi országgyűlésen újra ismétlik.¹⁹⁸ Azok t. i., kiket a király

egyenest hívott meg az országgyűlésre, nem kaptak követi, diétai költséget, míg a széki követek költségeit a szék lakosai fizették. Mint-hogy pedig az országgyűlésről való távol maradást, az absentiát, nagy összeggel büntették, azért a székely nemesek tanácsosnak tartották lerázni magukról ezt a költséges megtiszteltetést. De azért a megtiszteltetést a későbbi időkben mégis meg kellett fizetniök. A viszonyok egyik ismerője ezt írja ugyanis 1730-ból idevonatkozólag: „Vannak a széke-lyek között bárók, nemesek, grófok, kiket regálistáknak, királyi meghivottaknak neveznek s kiket a király hiv meg az országgyűlésre, a hol szavazatjoguk van, ámde saját költségükön jönnek, mennek és élnek az országgyűlésen.”¹⁹⁹

Ezen korszakon keresztül csak a székely nemesek birtak saját személyökre nézve ugyanazon jogokkal, a minőkkel a vármegyén a nemesek birtak. Előleges ítélet nélkül egy nemes sem a fejedelem, sem más el nem fogathatott, sem jószágait el nem kobozhatta;²⁰⁰ de a kiket rajta kaptak a büntényen, azt szabad volt elfogni.²⁰¹ Mikor főben járó bünt követett el, akkor jobbágyság tanúnak nem lehetett kihallgatni.

Elvileg adómentes volt a székely nemes saját jószágait illetőleg, kivéve a nehéz idők szorongattatásait.

Vám és piaci taksát sem fizetett.²⁰² 1669-ben a többi közt fölmentetnek a gabonavám fizetése alól, mint a vármegyei nemesek, a miket Moldva és Oláhországból a saját szükségökre hozattak.²⁰³ Ebből azonban az is látszik, hogy olyan cikkekért, a minőket kereskedelmi célokból ki-behordoztak, ők is, mint a vármegyei nemesek, vámot fizettek.²⁰⁴ Bekvártélyozás és postalovak állítása alól,²⁰⁵ szintén mentesek voltak. Még a fejedelemnek sem volt szabad a Székelyföldön valamely nemes jobbagyát a szabadok vagy nemesek rendjébe tenni, a nélkül, hogy azt az ő ura előbb szabadon ne bocsátotta volna.²⁰⁶

A nemességnek különös diszjoga volt a cimer viselés. Országgyűlési végzés e jogot nem korlátozta ugyan kizárólag reá, de azért cimert csak a nemesség kapogatott. Cimeradó-mányozási joggal csak a fejedelem birt s azt csupán ő is gyakorolhatta, azért cimert más nem is hordozhattott, csupán az, kinek a fejedelem azt kifejezetten megadta. A cimer-viselés azonban csak diszjog volt, esetleg zászlójog is és semmi anyagi haszon nem járt vele; ebben az időben a Székelyföldön a cimer képez és alkot bizonyos, megkülönböztető mozzanatot nemes és lófő között, egyéb nem.

A korcsmárlási jogot, melyet 1610-

ben szabályoztak, a Székelyföldön csaknem kizárólag birták a nemesek.²⁰⁷ Mikor egy faluban több nemes volt, akkor a kiadásra nézve egymás közt egyezséget csináltak. Ha a bor esetleg rossz volt, a kémérő hordóit a tisztviselők szét törhették. Nem nemesek, sőt egyházi nemesek is²⁰⁸ a falu nemeseinek engedelmé nélkül sem bort, sem sört nem mérhetnek. 1655-ben azonban a sör korlátlan árulását a többi szabad székely rendeknek is megengedték.²⁰⁹ Az országgyűlésre küldött követi adók²¹⁰ fizetésétől fel voltak mentve, valamint a fiskusnak sem fizettek sem ők, sem jobbágyaik tizedet.²¹¹ Sőt a nemesek 1562 után is a vágásért járó bizonyos természetbeli leróvás ellenében, a székely bányákból ingyen kaptak.²¹² A gonosztévők személyes keresése alól, ők is, mint a vármegyei nemesek, föl voltak mentve.²¹³

A falu kötelékében rendszerint befolyásos és tekintélyes állásuk volt. Községi szabályokat, törvényeket közreműködésükkel hoztak s a falugyűlésen lényegesebb határozatok náluk nélkül nem létesültek; sőt ha a községi határozat az ők anyagi érdeküket érintette, az ellen felszólamlással élhettek.²¹⁴

Az osztóföldekből sokkal többet kaptak, mint a többi rendek, sőt néhol még halászati jogot is szerezt-

tek magoknak.²¹⁵ Testi büntetést a nemesre kiszabni nem lehetett, ellenben erkölcsi kihágásokért annál nagyobb pénzbüntetéssel sújtották.²¹⁶ Így pl. Csik-Kozmásan egy nemes, ki dolgozott vasárnap 6 ftot, jobbágya 2 ftot, káromkodásért 1 ftot fizetett, a jobbágyot pedig a község fogházába csukták.²¹⁷ Csik-Gyergyó-Kászon széki gyűlésén egy 1707-iki határozat szerint káromkodásért először 12 ft, másodszor 24 ft büntetés fizetendő; ez összeg lófőnél, darabontnál 6-tól 12-re, 12-től 24-re emelhető; a jobbágy virgács, vagy bot büntetést kapott.²¹⁸ A jobbágy felett való igazságszolgáltatásra éppen úgy joguk volt, mint a vármegyei nemeseknek; ezt ők részint személyesen, részint udvarbíráik által gyakorolták.

A székely nemességnek képe, a mint az előadottakból látható, fölötte hasonló a vármegyei nemesség képéhez, kivéve, hogy a székely nemesség bizonyos jogokból többet birt megőrzeni, a melyek helyzetét kedvezőbbé tették, mint a vármegyei nemesség.

.... Némely kiváltságos rendek. Mielőtt a székely rendek borozdolását bevégeznők, meg kell emlékeznünk az ugynevezett kiváltságos rendekről. Ideszámítandók: a városi polgárság s néhány kiváltságos hely, mint pl. Oláhfalu,

Zetelaka lakosai. Ezekről lesz még szó az alábbi fejezetben, mely a „városokat a Székelyföldön“ tárgyalja. Itt csak a solymosokat vagy solymárokat említjük meg.

A 17. és 18-ik században Erdélyben a sólyom madarat használták még vadászatkor. Különösen a székelyek foglalkoztak annak fogásával szelidítésével, mert a hegyek közt, sziklákon, gyakori volt. Azért az erdélyi fejedelmek némely embert megbíztak e ragadozó madár fogásával és szelidítésével. Nem lehet azonban megmondani: miótától fogva voltak a székelyek közt fejedelmi-
leg engedélyezett sólyom vadászok. 1652-ben már régi foglalatosság és intézkedés volt.²¹⁹ Feltehető, hogy Aranyosszék kivételével talán, az egész Székelyföldön voltak solymárok. Oklevélileg kimutatható ez Udvarhely, Bardóc, Csik-Gyergyó és Orbai székekre nézve²²⁰ De a solymárok számát nehéz megállapítani. Az, a helyi viszonyoknak megfelelőleg, az egyes székekben nagyon különböző lehetett.

1652-ben Korond, Sófálva és Parajd községekben 16 solymár volt, Sófálván egyedül 1701-ben 58.²²¹ Alcsikon 1701-ből 9 van említve,²²² 1702-ben Vargyason 5, az udvarhelyi Lövétén 7.²²³ Ha fontolóra vesszük, hogy 1700 körül az orbai és gyergyai székből még 79 solymár

mutatható ki oklevél szerint, úgy a solymosok számát 100-nál többre kell becsülnünk, bár pontos számadatunk nincs rájuk nézve. Egyébaránt számuk, a mint a sófalvi adatokból következtetni lehet, folyvást növekedett, még pedig azért mert a solymárok a darabontok mellett lényeges kiváltságokat élveztek. Az 1701-iki alcsiki listában mindjárt a darabontok után sorakoznak rang szerint, tehát utolsó helyre a szabad székelyek között; de azért meg volt nekik is, a mint a listából kitetszik, a szabad sóizási joguk.²²⁴ Viszont a hadi szolgálattól s minden egyéb adótól is mentesek voltak. 1652-ben megerősíti II. Rákóczi György a parajdi, korondi és sófalvi solym fogókat azokban a jogokban, miket nekik az apja adott volt.²²⁵ A hadi szolgálattól való fölmentés nagy kiváltság vala. Kétség kívül könnyebb és veszélytelenebb mesterség volt, szépen otthon ülni, solymot szelidíteni vagy a hegyek közt fogdosni, mint háboruban az életet kockáztatni.

Kiváltságaik élvezetében egészen 1691-ig megmaradtak, sőt az új kormány is sokáig respektálta szabadságaikat. Csak 1698-ban kezdtek az orbai solymárok erélyesen protestálni az adó és a szolgálati kényszer ellen,²²⁶ ugyanazt tették a csikgyergyai és az udvarhelyi solymá-

rok is²²⁷ Erre a gubernium 1700-ban az udvarhelyi solymároknak, adóként zálogul elkötött marháinak visszaadását rendelte el és meghagyta a tisztviselőknek, hogy jogaikat respektálják.²²⁸ További rendelkezésekről nem tudunk azután, de hogy kiváltságaik dacára is a következő időkben adót fizettek, abból látjuk, hogy azt még a jobbágytalan lófőeknek is meg kellett tenniük.

... Foglalkozunk össze most a rendek fejlődésére nézve, az idáig elmondottak eredményeit. E korszakon keresztül világosan felismerhető a társadalmi viszonyoknak a vármegyék mintája szerint való átalakítása. 1562-től 1601-ig ez az átalakulás erőszakos módon hajtatott végre, onnan kezdve pedig természetes következménye volt a katonai, gazdasági és társadalmi föltételeknek.

A társadalmi állapotok emez átalakulásából a legnagyobb hasznót a nemesség huzta. Még az 1601-iki felfordulást is hasznukra tudták fordítani. Jóllehet azok a jobbágyok, a kiket ők 1601 előtt adományképp kaptak, teljesen egyenlők voltak a vármegyén lévőkkel, vagyis ingatlan jószágaik tulajdonosai maradtak, mégis sikerült nekik 1601. után a gazdaságilag tönkre ment és jobbágyokból lett szabadosokat, libertinusokat, vásár, adósság, kölcsön,

tessék-lássák alapon jószágaiból kitudni és azokat megszerezni magoknak. Ily módon a birtokaiktól elesettek: bérlők, zsellérek, vagy felesek és harmadosok lettek; annyi jövedelmük sem maradt, hová fejőket lehajthatták volna s földesuraik kénye-kedvétől függtek. A zsellérek sorsára jutottak az ősjobbágyok is s mindazok, a kik 1614 előtt lettek jobbágyok. Ezekhez viszonyítva a jus regium alapján 1614 után eladományozott jobbágyokat, ezeknek száma amazokéhoz viszonyítva igen csekély volt s a következő időkben még jobban apadott. A jus regium t. i. a birtokosok vagy azok örökössei beleegyezése nélkül az App. P. T. 76 art. 7 szerint olyan ingatlanra nem volt kiterjeszthető, a melyen már azelőtt is nem volt meg. Ha pl. egy jószág, a melyen a jus regium érvényes volt, mikor a tulajdonos örökös nélkül halt el, akkor az valakire rászállt és ha a fiskus 32 éven belül jogigényét arra nem érvényesítette, akkor arra a jószágra a fiskus jogigénye elévült s a birtokból örökségi jószág lett, allodium.

Ez a viszony és helyzet önmagában elég világosnak látszik ugyan, de a következő század folytán igen nehéz lőn döntení a fölött, vajjon melyik jobbágy tekintendő bérlőnek, melyik valóságos jobbágy? Ez a kérdés még fogósabb jelentőséget

nyert 1847-ben, akkor, mikor az urbéres viszonyokat rendezni s föl kellett szabadítani a jobbágyokat. Örökségi birtokra, ha mindjárt bérelt föld volt is az, nem lehetett az urbériséget kimondani, viszont jobbágybirtokra érvényességgel birt kimondás. Hogy mekkora zürzavar uralkodott e kérdésben magok a székelyek között is, azt eléggé bizonyítják az 1847-iki január 25-től április 6-ikig tartó országgyűlési tárgyalások.²²⁹

A székely nemességnek szemben a vármegyeivel további előjoga volt, hogy valamely birtokosnak örökös nélküli halála esetében, olyan jószág, a melyre a jus regiumnak érvényessége nem volt, nem a kincstárra, hanem a szomszédra szállt, s hogy az a birtok leányágon is örökölhető volt. Birtokának elkobozhatatlanságát még felségsértés esetében is elismerték elvileg, bár nem mindig respektálták. Egyébaránt ez a birtoklási és örökösödési jog a többi szabad székelyekre nézve is hatályban állott.

A nemesség mellett vagy velök szemben az ugynevezett szabad székelyek voltak: a lófők, lovas puskácsok, darabontok, solymárok s más kiváltságoltak. Ezek közt számban és tekintélyben első helyen a lófők állottak. Jogaikat századokon át sok veszélyen és viszályon ke-

resztül hathatósan megőrizték, s a viszonyok és állapotokból sem nagy hasznot nem huztak, sem 1691-ig nagyobb kárt nem szenvedtek. Ezek képezték a közép rendet, ezekbe olvadtak belé az alsóbb rendek legjobb és legderekabb elemei.

Mellettök a darabontok idővel mindinkább alább-hátrább kerültek, részint állandó fogyogatás, részint magasabb rendbe emelés folytán, jóllehet erejüket a harciasabb erdélyi fejedelmek nagyra becsülték. Szabadságukért, hazájukért nekik is, mint a magasabb rendeknek, bármely pillanatban készen kellett lenni a halálra is, s mikor ezt a véradót a 18-ik században többé már nem kívánták tőlük a Habsburgok, nekik is adófizetésre kellett fanyalodni.

Ezekkel a szabadokkal szemben állottak a jobbágyok, a misera plebs contribuens, akik dolgoztak, hogy uraik fegyveres szolgálatot tehesse nek. Sokkal jobb dolguk volt azonban azoknak itt, mint a nemesi földön a vármegyén levő társaiknak. Meg volt nekik is a pörölhetési és örökösödési joguk. A fiskusnak 1601 után nem fizettek tizedet és a XVIII. században félannyi adót fizettek, mint a szabadok és sok tekintetben emberhez méltóbb állapotjuk volt, mint amazoknak. Ezt főleg a székely alkotmányos jogoknak köszönhatték. A jobbágy rend-

nek Székelyföldön való — habár kis méretű keletkezése azonban, nem tulajdonítható teljesen a nemességnek, vagy pedig egyik vagy másik fejedelemnek; ez az egész országban általános nézeteknek és szociális viszonyoknak volt kifolyása. Ebben változást vagy változtatást remélni csak a jobbágyoknak az egész Magyarországon való felszabadítása által lehetett; csakhogy odáig még ennek az erdős, ködös székely országnak sok felleget látni, sok sohajtást hallani és sok könnyet kellett hullatni.

XI.

A SZÉKELYEK HADI SZOLGÁLATAI.

A hadi terhek felosztása a
rendek között.

A székelyek ősidőktől fogva kötelesek voltak, mint szabadok és nemesek: fejenként és fegyverrel szolgálni a királyt és a hazát. Derék katonák voltak. Vitézségi jutalmul kapták pl. a kézdii székelyek Aranyosszéket is a királytól. Abból az időből, mikor még nemzetségek szerint vitézkedtek, nincsenek okleveleink. A mennyiben azonban hadszolgálati kötelezettségeik viszáfé nyomozhatók, mindig lovas és gyalogsapatok gyanánt álltak ki. A lovasok a két első rendből, a lófők és főnépek közül, a gyalogosok pedig a harmadik rendből, a közsékelyek közül kerültek ki. De a banderális rendszer behozatala után a főnépeknek birtokaiknak megfelelő szolgálát is kellett hadba vinniök.

1463-ban Mátyás király szabályozta és állapította meg alkotmány-

szerűleg az erdélyi 3 nemzetnek s köztük a székelyeknek is hadszolgálati kötelezettségeit. Szabályzata szerint a fegyverfogható székely legénység kétharmadának kellett háboru esetén hadba menni, egyharmadának pedig otthon kellett maradni határőrül a moldvai és havasalföldi betörések ellen. De bármely pillanatban hadra készen kellett állani az egész népnek, hogy a parancs vétele után rögtön indulhasson. Az ember és fegyverzet ellenőrzése, vizsgálata a széki tisztviselők dolga volt, akik a legénységet időnként ellenőrző gyülekezetre, mustára hítták össze, ahol embert és lovat szigoruan szemügyre vettek. A mozgósítási vagy felülési parancs a királytól, a vajdától vagy a székely ispántól, jött-ment a széki kapitányokhoz, kik az embereket dob, véres kard vagy tűzjelek által szólították fegyverre.¹

E határozmányokat, mint akkor is már régi szokást, 1499-ben II. Ulászló király bizonyos tekintetben módosította és speciálizálta: Moldva elleni, a király vezetése alatt indított támadó háboruban, kivétel nélkül mind három rend fegyverfoghatói a hadjáratban való részvételre voltak kötelezve és pedig előnyomuláskor az elővédet, visszavonuláskor a hátvédet képezik. 15 napig sajátjukból élelmezik magukat. Mikor a hadjá-

ratot csak a király helyettese vezeti, akkor csak a fele áll ki; ugyanez az eset forog fenn, mikor a király vezetése alatt Oláhország ellen foly a támadó háboru. Mikor azonban a király egy Oláhország elleni háboruban magát képviselteti, vagy pedig személyesen folytat háborut az ország északi ellenségei ellen: akkor a székelyek a széki kapitány vezetése alatt huszanként tartoznak hadba menni s a legénységnek a szék fizeti a zsoldját.

Nyugat felé folyó háboruban csak 10 székely kelhet föl és látandó el zsolddal. Viszont ha az ország határain belül foly a háboru, akkor ezek a megszorítások nem állnak, hanem az egész legénység addig marad a harctéren, míg a nyugalom helyre áll és az ország az ellenségtől meg van tisztítva. Mikor pedig Erdély védelme forog szóban, akkor a körülmények szerint a vajda vagy ispán állapítja meg a részarány számot. A földönlakók és a teljes szegények, Erdély védelmezésének esetét kivéve, a hadi szolgálat alól fölmentetnek.

Mihelyt a csapatok a főparancsnoknak át vannak adva, minden szökevény, vagy aki szót nem fogad, hallálal és ingóságának elvesztésével lakol. Ugyanigy járnak azok, kik a hadi kötelezettség alól kibujnak, vagy menet közben szöknek el.²

E rendszabályok elég világosak és érthetők, de két pontot ki kell belőlük emelnünk: 1. A 15 napig tartó szolgálati kötelezettség csupán a Moldva és Havasalföld elleni hadjáratban a teljes érvényű és 2. Kisebbségi csapatok, melyek 10, 20 lélekből állnak, zsoldot kapnak, mit nem a király, hanem az otthon maradtak fizetnek; itt voltaképp nem zsoldról van szó, hanem élelmezési pénzről, mert zsoldosokat a székelyek később sem küldtek soha háborúba. Mint-hogy minden fölkelésre, insurrectiora nézve szabály, hogy a vitéz ellátásáról önmaga gondoskodik, jogos és méltányos vala, hogy mikor a legénység délen vagy északon 15 napnál tovább volt hadban, azon küzdelmen és veszélyen kívül, minnek kitéve volt, legalább az ők ellátásáról az otthon maradtak gondoskodjanak. Hogy ez nem Ulászló király ujitása, de régi székely szokás volt, kétségtelenül bizonyítja egyébként egy 1493-iki székely panaszevél Báthori István ellen.³ E vajda a fegyverfogható legénység 8-ad részét felülésre parancsolta. Ezek számára mindeu székelytől fölszerelésre s a hadjárat idejére egy-egy forintot szedett bé, mely összeg mintegy 10—12 ezer frtra rugott. Minthogy ők a pénz nagyobb részét a fölkelő csapatok fölszerelésére szánták volt, ennek ellenére a

vajda a primorokat magához hivatva és mindent elvett tőlük ... E pontnál az a fontos, mint tény, hogy a székelyek részarányaik élelmezésére és fölszerelésére magok közt a vajda vagy a főispán rendelkezése nélkül gyűjtöttek e fajta összegeket, s ez természetes is volt, mert ahhoz nem volt köze a vajdának, hogy a székelyek magok közt miként osztják fel a szolgálat terheit s ebben egymást miként támogatják. Rájok nézve az volt a fő, hogy a tőlük kívánt csapatokat megfelelő számban és jól fölszerelve küldjék hadba. Mint főhivatalnoknak, a vajdának az lett volna a kötelessége, hogy védje a gyengébbet az erősebb ellen — nem pedig, hogy pénzüket elszedje, a mi durva erőszakosság volt Báthoritól, ettől a kegyetlen embertől, aki II. Ulászlóban olyan királyt akart választani, kinek üstökét markában tarthatja. Ily és hasonló eljárások a Székelyföldön azután is szokásban voltak.

II. Ulászló e törvénye a XVI. század második feléig maradt érvényben. Verancsics vallomása lényegileg teljesen összevág ezzel. 1552-ből említi Ferdinánd követe, hogy a székelyek, mihelyt egy hónapnál tovább maradnak a harcmezőn, a királytól zsoldot szoktak kapni, továbbá, hogy az udvarnál közülök állandóan 100 ember szolgál, akik évenként háromszor váltatnak fel.⁴

Az 1562-iki országgyűlés mélyreható változtatásokat tett a Székelyföld katonai viszonyain. Odáig vagyis akkor a fegyverfogható székelység 12.500 főt tett ki; ebből háromnegyed rész, mintegy 9400 fő, gyalogság volt és egynegyed rész, 3100 fő, lovas. 1562 után csak a két első rendet hitták fel hadi szolgálatra, míg a jobbágyságba esett harmadik rendet abból elvileg kizárták. E határozatok szerint megszűnt ekkor a gyalogság. Ekként a székely fölkelő sereg kezd hasonlítani a vármegyeihez, vagyis a székelység is kizárólag lovassal megy hadba. Sőt egy önálló székely gyalogságnak, a darabontoknak, szervezése után is, a székely lovasság állandóan tulsúlyban volt és maradt a gyalogság mellett — kivéve Báthori és Bethlen Gábor hadjárait ideit.

A lófők és primorok hadi szolgálataira nézve az 1562-iki országgyűlési határozatok az egész XVI. és XVII. századon keresztül alapvetők és döntő fontosságúak voltak. E szerint a két rendnek bármikor hadra készen kellett állani és a fejedelem parancsára, jól fölszerszámozva háboruba menni. Bizonyos kedvezésnek, korlátozásnak ezután a hadi szolgálatban helye nem volt, mint II. Ulászló cikkelyeiben, hogy t. i. Moldva felé teljes számmal,

vagy nyugot felé csak minden 10-ik, embernek kell menni. A fejedelem bármely irányban mozgósíthatta az egész legénységet. E jogát, kivált a XVI. században bőven ki is használta, úgy, hogy e miatt a szegényebbek csaknem tönkre mentek. Hogy a két rend anyagi romlásának elejét vegye, határozta aztán el magát a fejedelem, János Zsigmond, adományozgatásra, mi által a primorok vitézlő képessége tetemesen fokozódott, míg a többi rendet a hasonló helyzet elérésének reménye nagyobb buzgóságra serkentette.

Mig a lófők jövőben is csak személyes szolgálatra voltak kötelezve a primoroknak birtokaik terjedelméhez mért lovasokat kellett hadba vinni. A fejedelem e vitézekért 8 ft. évi pénzt ígér nekik, a tettleges szolgálat idejére pedig 2 ft. hópénzt ad. Vajjon megkapták-e tényleg e támogatást, kérdéses, dolog, és az 1566-iki adományozgatások után nem is valószínű. Az Approbátákban és országgyűlési cikkelyekben, nincs erről említés téve és következtetni lehet, hogy az országgyűlési végzés e pontja nem valószínűsített meg.

Személyesen és fejenként kellett e korszak végéig a nemeseknek szolgálni, vagy ha esetleg részleges mozgósítás vált szükségessé, a fe-

fedelemtől kívánt számban megjeleníteni a hadmezőn. Gyakran fordult elő az általános fölkelés. Minden komolyabb veszélykor fel kellett ülni az egész nemességnek. Lovast állítani a birtokaiknak megfelelő arányban, ez a kötelezettség is az egész következő időben jogerejű maradt. 1565-ben a székely nemesség kötelezve lőn, hogy ha az ország részére toborzandó zsoldosok elegendők nem lennének, jobbágyaik után minden 16-ik ember után, azaz minden 16 jobbágy egy lovast állítson.⁵ 1576 januárban elrendeli az országgyűlés, hogy a nemesek a 16-ik embert indulásra készen tartsák.⁶ 1578-ban megállapítja az országgyűlés, hogy minden nemes, lakjék akár a Székelyföldön, akár a vármegyén, régi szokás szerint 20 kapu után egy lovast vagy gyalogost állítson, a székelyföldieket pedig a széki tisztviselők vizsgálják meg.⁷ 1592-ben megbizsa Báthori Zsigmond Sibrik Gáspár generálist, hogy a hadjáratra magával vigye a rendes székely csapatokon kívül a háromszéki primorokat is, és nézzen utána, hogy az út és szükséghez képest, szekereik, szolgálk és lovaik jól legyenek látva.⁸ A fegyveres szolgálkon kívül a nemességnek szekereken élelmiszert is magukkal kellett vinni a hadba, szolgálk és magok számára.

A nehéz idők folytán 1594-ben magok a nemesek ajánlkoznak 20 kapu után egy lovas kiállítására.⁹ De minthogy e husz után kiállítottak gyarlók és használhatatlanoknak bizonyultak és a mellett sokba kerültek, 1599-ben ezt az egész csapatot föllozlatták, viszont helyettök rendkívüli szükség esetére, súlyos büntetés alatt a jobbágyokat kötelezték fölkelésre.¹⁰ Nincs kimondva szóval, hogy ez az országos határozat a vármegyék mellett a székely nemességre is kötelező, de a kivételre nincsen ok. E föltevés mellett szól pl. az a tény, hogy ez év júniusában fejenként 5 ember 2 ft. adót fizet, hogy azokkal zsoldosokat fogadjanak miért aztán azok a hadi szolgálat alól fölmentetnek.¹¹

Látjuk az adatokból, hogy a személyes szolgálaton kívül a székely nemesség a XVI. század végéig, valamint a vármegyei is, előbb 16, később 20 jobbágy után, egy-egy lovast állított ki hadi szolgálatra.

Az 1599-ben hozott határozat azonban csak rövid ideig maradt érvényben. Mert 1600 nov.-ben az országgyűlés kénytelen volt megint a nemességet 25 kapu után egy-egy lovas, és 20 kapu után egy-egy gyalóg kiállítására kötelezni. A kiállítandó fegyveresek számát a Székelyföldön a királybírók irták elé minden nemes részére. Elismervényt

adtak nekik birtokaik nagyságáról s jobbágyaik számáról, hogy a legénység kiállításakor nehogy valaki részeről csalárdság történhessék. Kinek csak 10—15 jobbágya volt, annak szintén egy lovast kellett kiállítani.¹² 1615-ben Bethlen Gábor nyomatékosan figyelmezteti a nemességet ebbeli kötelezettségei teljesítésére.¹³ 1601-ben elvesztették volt ugyan — a mint tudjuk már, a nemesek jobbágyaikat, de aztán okkal-móddal sokat visszaszereztek közülök. Az Approbátákban és Kompillátákban nincs ugyan említés téve, hogy a székely nemeseknek külön lovasokat is kellett volna állítani, mindazáltal valószínűnek látszik ez, mivel a székely nemesség a vármegyeivel idővel sok tekintetben egyivásu lett.¹⁴ Ennek bizonyosága a többször említett Gábor András esete 1640-ből, aki kötelezi magát urát hadba kísérni, miből az következik, hogy ura egy lovas kiállítására legalább is kötelezve volt.

A kevésbbé vagyonos lófők csak személyes szolgálatra voltak a hadban kötelezve és e kötelezettség állott ugy az 1562—91-iki időszakra, mint az azelőtti évekre nézve. A szükség szerint ugy összesen és együtt, mint részben, tetteleges szolgálatra behívhatók voltak ők. Benkő ugy véli,¹⁵ hogy a székelyeknek 1555-től 1597-ig legénységöknek csak

ötöd¹⁶ részét kellett hadba küldeniök, de hát ez nem áll. Igaz, hogy 1555-ben csak egyötöd volt köteles elmenni a háboruba, csak hogy az általuk kiállított csapatarány, igen változó és különböző vala a következő időben. 1564-ben az országgyűlés határozata szerint, a körülményekhez képest csak egytizenhatod, egytized, egyötöd, néha pedig minden fegyverfogható székely köteles volt hadba merüni.¹⁷ 1565-ben a lófőknek minden ötödik embert föl kellett szerelniök, kikért a jobbagyságba esett harmadik rend fizette a zsoldot. Ennek a fölszerelt legénységnek a székelyvásárhelyi őrségen kellett tanyáznia. A többiek otthon indulásra készen álltak.¹⁸ 1592-ben Háromszéken csaknem minden lófő fölkel, míg a többiek Csik kivételével nem állítottak csapatot.¹⁹

1597-ben kimondja az országgyűlés, hogy jövőre a székelyek, a fegyverfoghatók ötöde helyett csak egyhuszadot tartoznak kiállítani,²⁰ de az általános fölkelés kötelezettsége továbbra is megmarad,²¹ magok a lófők pedig szükség szerint ezután is kisebb-nagyobb arány szerint tartoznak felülni. 1604 augusztusban a lázongó hajduk elleni hadjáratra 2000 darabont mellett csak 500 lófő ült fel.²² A többiek októberben táborba vonattak össze, hogy szükség esetén rögtön indulhas-

sanak.²³ 1606-ban 2000 lófő megy hadba,²⁴ és 1620-ban egy részleges mozgósításkor 600.²⁵ 1683-ban parancs megy, általános fölkelésre szólító stb.²⁶ Kitészik ezekből, hogy a fejedelmeket a fölkelésben az idők követelményei s az ország helyzete irányították. Egészen és nagyban bátran állithatni, hogy a hadi szolgálat terhei a XVII. században folyvást növekedtek, úgy, hogy a székely fegyerviselők emiatt igen gyakran fakadtak panaszra.

A lófők és főnépek fegyverzete egyforma volt. Az első és legszükségesebb hadfelszerelési eszköz a ló volt. Az a lófő, kinek lova nem volt, annak a míg vásárolhatott, még a XVII. században is gyalog kellett szolgálnia²⁷ és nagy bánatára (ha nincs lovad, járd gyalog) néha végképp a darabontok közé degradáltak.²⁸ A második nélkülözhetetlen fegyver a kopja volt; az országos cikkelyekben nem ritkán van szó k o p j á s l o v a s o k r ó l. 1545-ben a marosvásárhelyi országgyűlés a primitívusok fölszerelésére nézve a következő határozatot hozta: kinek 50 forintot érő vagyona van, legyen annak páncélja, sisakja és lándzsája, kinek csak 15 ftja van, lovon kívül legyen sisakja és kopjája, de a többi lófő is készen tartson legalább egy lovat. Ez maradt azután is, a következő időkben is, a fölszerelés.

1601-ben kötelez Báthori Zsigmond egy általa lófőrendbe emelt székelyt, hogy háboru esetére ellássa magát egy jó paripával, karddal, sisakkal, páncéllal s egyéb vitézi szerszámmal.²⁹ 1605-ben megkivánja egy székely lófőtől Bocskai, hogy legyen neki legalább egy lova és egy kopjája.³⁰ 1636-ban is a lovon kívül a paizs, sisak és a kopja — így van hivatalosan megjelölve,³¹ minden lófőnél a köteles és nélkülözhetetlen fölszerelési eszközök — és ezek tényleg azután is azok maradtak.³² A ló megszerzése azonban akkor is, ezután is, nehéz dolog volt. Még 1683-ban is, az általános fölkelés megparancsolásakor, meg van mellesleg és külön jegyezve, hogy a székelyek fejenként tartoznak megjelenni, de jól fölszerelve, jó számmal, tisztességes ruhában, lóval, fegyverrel, s ne farkaskengyelesen, mint az elmúlt esztendőben.³³ Egyenruházatot azonban, uniformist nem viseltek. A XVII. században a lófők rendje, a székelység eme derékhada, igen meggyarapodott, miért aztán a fegyverviselők száma is jelentékenyen megnőtt.

A székelyek harmadik rendje 1562-ig nyilasokat, lövőket (innét a helységnevének is: Lövőte) állított és küldött hadba; fegyverök a kézijj volt, sokaknál pedig egy-egy jó kézbeli vagy kopja, innét aztán az ők

pixidárius nevök is, a pixistől. 1562-ben jobbágyságba kerültek ezek mind, amely eleinte türhető formában nyilvánult, mert néhány éven át kincstári jobbágyok valának. Mint ilyenek, hadi szolgálatot tettek kezdetben. Ők voltak, mint a vármegyén a jobbágyok, nehéz időkben a fölkelők utócsapata. Mert nagy szorongattatáskor, a mint azt Bethlen Gábor 1615-ben megparancsolja, fölkelni és menni kellett háboruba a lövőknek és a jobbágyoknak is a többivel, a földönlakóknak és zseléreknek is, általában mindenkinek, aki a fegyvert elbirta.³⁴ De csak ritkán esett meg mozgósításuk. Ellenben a hadban szolgáló szabadok részére nekik kellett gondoskodni a zsoldról.³⁵ 1593-ban minden 10 kapunak egy teljesen fölszerelt lövőt kellett állítani.³⁶ Ugyanezt tették 1601-ben is.

Minthogy pedig a jobbágyokat rendes hadi szolgálatra nem lehetett alkalmazni, már azért sem, mivel hogy ezt a terhet egyebekkel együtt ugy sem voltak képesek hordozni, annak okáért közülök a fejedelmek kiválogatták a vitézebbeket és jobb móduakat és ezekből egy külön lövészcsapatot szerveztek. Képeztek belőlük és általuk egy új rendet, a darabontok vagy pixidariusok rendjét. Katonai okok birták erre a fejedelmet, János Zsigmondot. Velök

és bennök egy gyalog csapatot teremtetett magának; a fentartás és fölszerelés kevésbe került és bármely pillanatban rendelkezhetett azzal mégis. Fő és csaknem kizárólagos fegyverök a puska volt, amelyet magoknak kellett megszerezniök; nem könnyű dolog, mert a fegyver akkor igen drága volt. Ezen egész időszakon keresztül a tüzi puska volt a legfőbb katonai fölszerelési eszköz.³⁷ Ezen kívül vörös egyenruhát viseltek, uniformist, amit maguk vásároltak maguknak,³⁸ s ez után a vörös uniformis után nevezték őket aztán vörös darabontoknak. Benkő zöld darabontokról³⁹ is tesz említést; ez a név azonban nem fordul elő az oklevelekben. Teljes fölszerelésökhöz tartozott továbbá egy pár színes, többnyire vörös bakkancs, vagy cepők is. 1665-ben keservesen panaszkodnak a háromszékiek, hogy a bakkancs oly drága lett, hogy felnőtt embernek 2 ft. 50 dénárba kerül. A széki tisztviselők folyvást intik őket, hogy bocskorban ne járjanak. Kérelmezik hát, engednék meg a brassói timároknak, kiknél vásárolni szoktak, hogy azok a bőrt festhessék.⁴¹ A lábbelijök a behívottaknak egyébaránt a későbbi időben is nyomorúságos volt. 1683-ban a fölkelési parancs különösen kiemeli, hogy mindenki jól összeszedje magát, tisz-

tességesen öltözve, jó fegyverrel jelenjék meg és ne bocskorban, mint ezelőtt.⁴² Bizony a szerszám és fegyver, kivált mikor a darabontok és lófők a szabadosokkal is összer kerültek, igen gyarlandó vala. A fedelmek néha támogatták őket, tekintettel a hadmezőn való nagy jelentőségükre. 1636-ban a többi közt, Rákóczi György 2000 puskát hozatott nekik, még pedig azért, mert a gyalogság használhatóbb és elmentállóbb, mint a lovasság és könnyebb egy lovasságot, mint egy gyalogságot összeállítani. A gyalogság nagyobb alkalmazhatóságának oka egyébként a jobb fegyverzet volt, másfelől a jobb régula.

A lovasság nagy előnyét, a gyors mozgékonyt, hogy valamiképpen a gyalogság több rendbeli alkalmazhatóságával összekösse, azért szervezte és alkotta II. Rákóczi György 1655-ben az úgynevezett lovas pus k á s o k a t, mely mintegy 500 emberből állott és egészen a legközelebbi századig fenmaradt.⁴³ Bizonyos lovasított gyalogság az, annak lenne nevezhető és fő fegyvere a puska. A szükséghez képest, majd lovasul, hol gyalogként alkalmazták őket.

A lovas pus k á s o k n a k még a lófők rendjébe való emelése után is, mihelyt szükségesnek látszott, a parancsnok rendeletére le kellett

szállniok a lóról és gyalog harcolni. Puskaporról, ólomról persze maguknak kellett gondoskodni, a mellett maguknak beszerezni a lándzsát is, a szokott lovas fegyvert. II. Rákóczi 1655-iki kiváltság levele szerint, minden általános vagy részleges fölkeléskor a szükséghez képest, a lovas puskásoknak rendelkezésre kellett állniok.⁴⁴

... A hadi terheknek egyesekre való felosztása dolgában a széki tisztek intézkedtek. Ez főleg részleges mozgósításkor történt, mert általános felkelésnél be kellett hívni minden a mustralistába beirt fegyverfogható embert. A részleges mozgósításra behívottakat, melyre nézve a fejedelem vagy az országgyűlés rendelkezett, a székekre vetették ki, miféle kulcs szerint szólitották be az egyes székekből a vitézeket, s a székek minő alapon állitották aztán össze az elküldendőket, adatok híján nehéz megmondani. Kétségesnek látszik azonban, hogy minden egy-egy kisebb csapatot, az összes székekből állitották volna össze. Hogy azonban az őrségi csapatok kicsiny számát pl. több székből írták össze, az egyebek közt abból a tényből tűnik ki, hogy minden egyes szék szakasza mellé tiszteket kellett adni.⁴⁵ Ez kétségtelenül kiviláglik abból a reformjavaslatból, melyet Béldi Pál 1670-ben Apafi fejedelem-

nek terjesztett elő.⁴⁶ Azt ajánlja ugyanis a fejedelemnek Béldi, hogy részleges mozgósítás esetében egy vagy két széeknek a szükséges csapatszámig, mozgósítsa az egész legénységet. Ennek az a haszna, hogy a széki kapitányok ezekkel a csapatokkal együtt jönnek-mennek és a rendet köztük maguk tartják fenn. E mellett a rendszer mellett az idejében való felváltás is lehetővé válik aztán, mert a parancsnokok ekkor ügyelnek majd a legénységre, nem úgy, mint most: az egyik jő, a másik megy, csupa csadara mindenben. Azon kívül a részleges hadmozgatósnál igen gyakori, tudjuk és tapasztaltuk, hogy a szegények hivatnak be, míg a java az embernek otthon marad, szóval a székekben igen nagy a pártolkodás.

Ezzel a javaslatával Béldi a meglévő intézmény sebhető pontját érintette vala. Mert hiszen a felkelési parancsok foganatosítása a széki tisztek által, egész rakás kedvezést és jogtalanságot tett lehetővé, csalárdságot, mely ellen az önkormányzat nem nyújthatott semmi védelmet, mivelhogy a tekintélyes és gazdagabb nemzetségek befolyása a székekben rendkívüli volt. Bocskay azt mondja 1605-ben, hogy mind a két füle teli van a kapitányok ellen való panaszszal; sokan közülök üzérkednek a hadkötelezettség

alól való szabaditással jó pénzért. Vizsgálatot rendel és fenyegetődzik, hogy ha valamelyik tisztet hibásnak találja, nem köszöni meg, úgy elbánik vele.⁴⁷ Panaszkodik azután az utóbbi hadjáratra küldött sereg miatt is; csupa elcsapott szolgálóból állott, kik a szolgálatra teljesen képtelennek bizonyultak. A kapitányok — figyelmezteti őket — ne csak a szegényeket és rongyosokat kényszerítsék szolgálatra, mint a mult esztendőben, hanem főleg az alkalmasokat és kiválogatottakat.⁴⁸ Egyébaránt magok a fejedelmek sem mindig egyformán szabták ki a hadi szolgálatot az összes székekre; így Báthori Zsigmond fölkelő serege Moldva ellen 1592-ben 800 emberből állott és azok: a primorok, a lófők, a darabontok, mind-mind Háromszékről és Csik-Gyergyóból kerültek ki.⁴⁹

A hadkötelezettség nem volt határozott korévhez kötve. A míg egy széki tiszt valakit alkalmasként a listába beirt, addig annak meg kellett a kötelességét tenni. E kötelesség alól csak súlyos betegség mentette föl, mely miatt aztán a szolgálatra képtelenné vált; viszont ha valaki szolgálatban állott és nem pusztá látszataból szegődött el szolgának, akkor igénye lehetett a hadkötelezettség alóli fölmentésre magánszolgálati idejének tartamáig.⁵⁰

Ellenben azok, akik birtokalapon fegyveresek állítására voltak kötelezve, valamint a vármegyén is, még oly esetben is, mikor személyi vagy fejedelmi szolgálatban állottak, kötelességeiknek eleget kellett tenniök. Ez a kiváltságból folyó kötelesség főleg a primoroknak szólt, mert hát a lófők és darabontok a hazának úgy is csak személyes szolgálattal tartoztak. Egy 1672-iki tanukihallgatásból értékes következtetéseket vonhatunk a hadi szolgálat családi formáját és teljesítését illetőleg. Valamely lófőnek vagy darabontnak osztatlan háztartásban élő családjá, bármely hadjáratra csak egyetlen férfit küldött és állított ki. Ez volt a szabály. A míg ez hadban járt, azalatt a többi fegyverviselhető családtagok szolgálatra kötelezhetők nem valának. Ha a vitéz fogságba esett, ennek tartama alatt a többiek a tetteleges szolgálattól szintén mentesek voltak. A családfő helyettesíthette magát valamelyik fiával vagy felnőtt fia nélkül, egy zsoldossal is. Ha pedig betegeskedett, esetleg magát a szolgálatra gyengének érezte vagy általán nem birt szolgálni — akkor is helyettesíthette magát.

Kászonszék 1645-iki listája szerint gyakori jelenség volt a fiú vagy az öcs által való helyettesítés.⁵¹ Mikor egy családfő egyéni törődöttség, bénaság, egykaruság vagy hűdés miatt képtelen lőn szolgálni, maga

helyett mást állított, a mennyiben a családban akadt egy olyan. A zsoldossal való helyettesítést különben nem örömet látták, mert ilyesmire rendesen a nem megbízható elemek vállalkoztak. E szempontból érthetőnek találjuk, mikor Apaffy Mihály réthi Székely Mózesnek, tekintve hü szolgálatait és lábfájását, megengedi, nem veszi rossz néven, hogy maga helyett minden hadi vállalatkor egy-egy zsoldost állít.⁵²

A fejedelmek időnként erélyesen dolgoztak az ellen, nehogy valamiképp a székelyek, a mire nyíltan törekedtek, kihuzzák magukat a szolgálat alul és lehetőleg meggátolták azt, hogy jobbágyok legyenek a szabadok. Hasonlóképpen az országgyűlés is ellene volt a székelyek közt mutatkozó ama szántszádéknak, hogy zsoldosoknak fogadtassák meg magukat, mert ezzel csak az országot károsították, amennyiben a zsoldos azt a kötelezettséget, a mely őt mint szabad székelyt terhelte, ilyenképpen szépen kijátszotta. Így pl. a többi közt 1611-ben szigorúan megtiltották a székelyeknek, hogy a szabad hajduk közé fölvételessék magukat, s rájuk parancsoltak, hogy kizárólag a székely zászlók alatt szolgáljanak.⁵³ 1579-ben azokat a székely lófőket, akik szolgáltnak szegődtek be, országgyűlésileg kötelezték, hogy magok helyett hadba fölszerelt embert állítsanak.⁵⁴

XII.

MUSTRÁK VAGY HADI SZEMLÉK.

Hogy a hadkötelesek indulásra készen legyenek mindenkor, időnként ellenőrző gyülekezetbe kellett őket hívni. Az első ilyen szemléről szóló tudósítás 1463-ból való. Erdély három nemzetségének ama hadszervezeti alkotmányában, Constitutiones Exercitiales, melyet Mátyás király is megerősít, utasítja a széki kapitányokat, hogy békés időben, „de nem nagyon ritkán“ vitézi vizsgálatot, mustrát, vagy hadi szemlét tartsanak, ellenőrzést, hogy a fegyverviselők bármikor is indulni, készen legyenek.⁵⁵ 1473-ban generális lustát rendel el a király⁵⁶ A későbbi idők fokozottabb katonai követelésesei szükségessé tették ennek az intézkedésnek fentartását a XVI. és XVII. században is. A nemeseknek szóló e határozatokat az országgyűlések ismételten hangsúlyozták s később azok az Approbátákba is fölvetettek.⁵⁷ Külön a székelyeket illető efféle határozatokat, legalább a békében való mustrára nézve, nem találunk ugyan az Approbátákban,

de hogy azok hatályban voltak, számos országgyűlési cikkely és fejedelmi parancs által igazolható. Az Approbáták III. rész 76 tit. 20 articulusában van egy megjegyzés a mustrákra vonatkozólag. Az összefüggés logikájából következtetve ez a cikkely különben csupán egy pontot emel ki, azt, hogy a fölkelő legénység az indulás előtt közvetlenül megvizsgálandó. Az 1566 márc. 10—17-iki országgyűlési végzés szerint, a székely lófők tartoznak husvét utáni csütörtökön, Udvarhelyt, teljes fölszerelésben megjelenni és ott a fejedelem parancsát meghallgatni.⁵⁸ 1577 októberében az országgyűlés Szentandrás napjára elrendeli a székelyeknek székenként, a királybíró által való megvizsgálását, hogy szükség esetén, jól fölszerelve mehesse nek hadba.⁵⁹ A következő évben az országgyűlés meghagyja, hogy a székely nemesség által 20 kapu után kiállított zsoldosokat székenként mustrálják meg.⁶⁰ A marosszéki lövészeknek az udvarhelyi várban való várszolgálataik szabályozásakor, kötelességükké teszi Báthori Zsigmond a széki kapitányoknak, hogy csapatjaiknál tartsanak mustrát, legyen jó karban a fölszerelésök, vitézi tekintetben gyakorolják, nehogy különben e tétlenség lustává tegye őket.⁶¹ Ilyen őrségi alkalmakkor a

szemlét a csapatparancsnokok végezték, nem pedig a széki kapitányok. A székely kapitányokat 1592. áprilisban megbizsa az országgyűlés, hogy hazaérkeztök után a királybírókkal együtt mustrát rendezzenek 15 nap alatt s alaposan szemügyre vegyenek minden fegyvert, szerszámot és szekeret. És mindazon újonnan megtett lófőket, akik szabályszerűen nem igen jelennek meg, fokozzák le, degradálják, hogy a többiek példát vegyenek róluk.⁶² Mert az országgyűlésen ugyanis felszólalás történt amiatt, hogy a kapitányok olyanokat is lófőkké tettek, kik arra sem személy szerint, sem fegyverzetőknél fogva nem alkalmasak. A szokott büntetéssel való fenyegetéssel rendel el 1616-ban az országgyűlés, hogy a fejedelem által megszabott napon a fegyverviselők mustráját pontosan tartsák meg.⁶³ Maga Rákóczi György is tart 1635-ben egy székenkénti hadi szemlét az egész Székelyföldön.⁶⁴ Az ily mustrák sok herce-hurcával jártak mindig, mert rendesen a szék központi helyére, vagy Udvarhelyre kellett gyülekezni, amellet pénzt, időt vesztegetni ott. Panaszkodnak is a székelyek 1670-ben a sűrű mustra miatt,⁶⁵ s hoz is az országgyűlés erre vonatkozólag végzést, hogy a bajon valamiképp segítsen. Kitűnik ezekből az adatokból, hogy állandóan voltak és tar-

tottak bőven hadi szemléket a Székelyföldön. De hát az itt elsoroltakon kívül, volt még más apró szemle is, mustra, olyan, minőt nem országgyűlési végzésre tartottak a kapitányok vagy a fejedelmek, de a mikről azért maradtak fenn lajstromok. Említ ilyeneket Szádeczky⁶⁶ 1614-ből és megjegyzi a mellett, hogy az egyes székeknek vannak ilyen mustralistái a XVII. és XVIII. századból,⁶⁷ sőt megvan az 1811-ből való is Udvarhelyt. A legtöbb székely névlajstrom, 1614-től fogva egészen 1811-ig, ma az Udvarhely-megyei levéltárban található meg, részint eredetiben, részint másolatban. (Ford.)

A mustrákra nézve törvényileg megszabott és rendesen visszatérő határidő nem volt megállapítva hivatalosan. Annak megállapítását az Approbáták a fejedelemre, a generálisra és a kapitányokra bizzák. Következtetni lehet ebből a jelenségből, hogy háborus időkben gyakoriak lehettek a szemlék, mert a fegyverfoghatókat ilyenkor mindig készenlében kellett tartani. Mint-hogy 1601 után a szabadosok, a libertinusok, akik mint kincstári vagy magánjobbágyok csaknem 40 éven át hadi szolgálatot nem tettek és most ujlag fegyver alá vonattak, annak okáért ezeket gyakori mustrák által kellett rendre és fegy-

lemre szoktatni s őket célszerű fölszerelések és hadi szerszámok beszerzésére kényszeríteni.⁶⁸

A mondottakból látjuk, hogy a mustrák székenként és többnyire a szék központján történtek ugyan, mindazáltal az összes székek csapatainak általános szemléje vagy mustrája, mégis Udvarhelyt történhetett vagy legalább ez az eljárás volt szokásban, mert 1623-ban idevonatkozólag az országgyűlés azt határozza: A mustrák pedig a Székelyföldön, mint nem régen is, a mint emlékezünk még, ujabban már székenként, az illető szék helyén történjenek, nehogy különben a legénységnek olyan nagy területről való egybeáradása miatt, azok a szegény emberek még több kárt valljanak. Egyébként a fejedelemnek jogában áll generális mustrákat egyetlen helyen is tartani a szükséges rendszabályok mellett.⁷⁰ Az efféle generális szemlék az ezutáni időben sem mentek ki a szokásból, mert az 1670-iki országgyűlés azt határozza, hogy a székelyek mustrára a szék határain kívül nem tartoznak megjelenni, kivéve mégis a fejedelmi parancsot erre nézve.⁷¹

E hadi szemlék célja a fegyverviselő és hadköteles legénység ellenőrzése volt. E végett írták listába őket. Már Mátyás király rendelte volt el ilyen listák írását és álla-

pitotta meg, hogy a lófők elkülönítendőek, vagyis, hogy a lófőket és a harmadik rendet külön listába kell írni. Hogy e tisztán katonai rendszabálynak a rendek kifejlődésére nézve, mily nagy fontossága, szerepe volt, azt az előbbi fejezetekben láttuk már. Itt e listákban voltaképp, áttekinthető formában, a lovasok és a gyalog szolgálatra kötelezettek nyilvántartásáról volt szó; később ebből az összeírásból jogi természetű különbségek származtak. Számos országgyűlési végzésből és fejedelmi meghagyásból látjuk egyébiránt, ami a listákból volt megállapítandó, hogy a katonai teljesítő képesség irányadó volt később is az egyik rendből a másikba való áthelyezésre nézve.

Ezek a rendek azonban nem voltak zárt rendek, mert bármelyik székelv kerülhetett magasabb rendbe, mihelyt vagyoniilag a megállapított katonai igényeknek eleget tudott tenni. Természetesen a tisztviselők hatalmától függött, mikor rá a föltételek megvoltak, hogy egyik rendből a másikba juthasson valaki. Hogy ez nem mindig pártatlanul, sőt néha vesztegetéssel történt, különféle panaszokból állapítható meg.⁷² Vannak listák, a mint mondottuk — különböző időkből, vannak általánosak és részlegesek, pontosság és megbízhatóság tekintetében az

idő és hely szerint különböző értékűek. Az 1602—03-iki Básta-féle listában pl. csak tisztán a családfők vannak beírva, azok nevei t. i. akik Rudolf királynak hűségesküet tettek,⁷⁵ vagy pl. az 1741-iki listában azok nevei, akik Mária Teréziának tettek hűségesküet. Az összeírás az egyes székek határain belül falunként történt, néha hadnagyságonként és századonként. Adva van néhol az egyes családfőknek rendi jellege, önálló háztartása, néhol ökrei és jobbágysai száma, confiscationális dolga stb. stb. Eredetileg csak a primorok, lófők és (pixidarii pedites) gyalogok három rendjét különböztették meg. Később az 1562-iki események következtében további rendi tagolódás ment végbe a Székelyföldön és több osztályszerű csoport képződött. Az 1614-iki udvarhelyszéki lista pl. a következő címeket mutatja: primorok, lófők, libertinusok, négyféle jobbágysok, zselérek, jövevények, özvegyek, árvák és végül e rendek egyes tagjaihoz beszegődött szolgák.⁷⁶ E szerint nemcsak a nagy veszedelmek idején népfölkelőkül alkalmazott jobbágysok irattak listába, hanem az özvegyek, árvák és jövevények is abba kerültek, többféle okokból, olykor: a rovatal, tized, adó kiszabhatása végett is. Árvákat, özvegyeket azért vettek föl, mert azok birtokaiknak

megfelelő zsoldos állítására vagy azok helyett való fizettségre voltak kötelezve; a szolgálatban lévőket azért, mert helyetteket kellett küldeniök és a jobbágyokat azért, mert azoknak száma uraik katonai teljesítő képességének mekkoraságát jelentette. Utóvégre is ez a hadszolgálati kötelezettség alapjában földadó volt, de csak a szabad rendeket nyomta személy szerint!

Időnként, többnyire fejedelmi parancsra, merőben. új listák is készültek, kormányzati célokra, amelyek a kapott utasítások szerint íródtak. Olykor kiegészítések, pótlások is történhettek rajtuk.

A békés időben tartott eme mustralistákon kívül, melyek az egész székelységet foglalták magukban, voltak közvetlenül a hadba indulás előtt készült listák is, mikbe csak a tetteleg elvonulók neveit írták be, hogy így azokat ellenőrizni lehessen a hadmezőn. Ily alkalmakra rendszeren két példányt készítettek. A zászlóhagyásnak, megszökésnek, (utközben vagy a harcmezőn) ily módon igyekeztek elejét venni. Rákóczi Zsigmond 1606-ban pl. meghagyja Petky székelý generálisnak, hogy az egész felkelő sereget irassa listába, jelenjék meg minden felírott, de személyesen, ne küldjön maga helyett szolgát vagy mást, és a hadmezőn a tisztet és közembert épp

ugy nyilván kell tartani, mint a hogy azt otthon szokták tenni.⁷⁷

A háborus idők mustrájának a többi közt érdekes példája 1645-ből, a Kászonszék hadkiegészítő mustrájáról szóló lista. Meg volt e fölírásból állapítandó, vajjon ki huzta ki magát a hadi szolgálat alul?! A legtöbben, kik a listában fel vannak sorolva, betegesnek, aggkori gyengének, szolgálatképtelennek mondják magukat, vagy pedig magok helyettesséül önnön fiukat, öccsüket vagy egy zsoldost állítanak.⁷⁸ Az ily listák tették lehetővé a részleges fölkelésnél is a fegyverviselők arány-szerű behívását, vagy legalább a kulcsot, mely szerint azok behívtak.

A mustrák egyszersmind fegyvergyakorlattal voltak összekötve. Alkalmul szolgáltak a fegyverfoghatóknak kisebb szakaszokba és fegyvernemekbe való beosztására, a melyeket a kapitányok felügyelete alatt hadnagyok és tizesek végeztek, vezettek.

A széki fölkelő sereg élén a kapitány, vagy annak helyettese a vicekapitány állt; a csapatok fölszerelésiért felelősek voltak ők, felelősek becsületökkal, nevökkel.⁷⁹ A fölkelés szervezése pedig a széki tisztek hatáskörébe tartozott, akik maguk is tisztii állást foglaltak el ugyan, de azért a katonai tisztségre nézve a személyes tekintély és a már tanusított

vitézség volt az irányadó minősítvény. A tizesek és hadnagyok szakaszaikért a kapitánynak voltak felelősek és kötelesek valának kivált az ismételt hadiszemléken, a legénységet „biztatni és tanítani“ vagy a mint ma mondjuk: lelkesíteni.⁸⁰

Mindenek előtt a lövőket kellett begyakorlani jól. Okmányyszerű adatok erre nézve gyérek ugyan, de hát a dolog természete hozza magával, hogy annak meg kellett történnie, mert hiszen arra valók voltak a gyakori mustrák. Báthori Zsigmond 1591-ben a marosszéki lövők és puskások hadnagyának nyomatékosan ad jogot mustrák tartására, „hogy így a katonai dolgokban forgódni tudjanak, szerszámjok jó karban legyen és testők a tétlenség miatt ne reštüljön el“.⁸¹

A mint a mondottakból kivehető, a mustrák tartása a széki tisztek feladata volt és pedig a szék legfőbb tisztviselője, a kapitányé és a vicekapitányé. Már a *constitutiones exercitiales* szerint is reájok hárul e kötelesség.⁸² Mikor a királybíró kezd élre kerülni, tartott ő is hadi szemléket.⁸³ A lövőket és kisebb szakaszokat a hadnagy mustrálta és tanitgatta. De hát a székely comes vagy ispán, annak helyettese,⁸⁴ sőt magok a fejedelmek és meghatalmazottjaik is tartottak mustrákat, melyek néha az egész Székelyföldre

kiterjedtek. Sürgető szükség volt ezekre, kivált a székelyek alkotmányának visszaállítása utáni időben, 1601-ben, midőn a fejedelmeknek gyakran személyesen kellett közbelépni, hogy gátat vessenek a hadköteles rendek hanyatlásának a jobbágyságba önként lépők miatt. Rákóczi György az ő felügyelete alatt 1635-ben készült listát jogérvényesnek nyilvánítja jövőre nézve, és büntetés alatt hagyja meg a széki tisztviselőknek az abban megállapított rendi beosztás pontos megtartását.⁸⁵

A generális mustráknak hát az volt a célja, hogy a listákba minden család rendi karakterének megjelölésével beírva, s ez alapon katonai képessége megállapítható legyen. A listába hát nem pusztán a hadkötelesek vétettek föl, miként azt az özvegyek és árvák beírásából láthatni, hanem mindazok, a kikre a hadi szolgálat földteher gyanánt nehezült, tehát a jobbágyok is, kiknek kisebb-nagyobb száma szerint volt köteles a földesur kisebb-nagyobb számú fegyverest állítani. Az egyes család vagy ember hadi szolgálata ez általános lista szerint lőn aztán megállapítva és szabályozva.

A fegyverviselők az ily mustrákon teljes szerszámmal vagy fölszereléssel jelentek meg, mert eme számban való megjelenés szerint ál-

lapították meg aztán az illetőnek katonai, vitézi és rendi jellegét. Mátyás király ugyan azt a zsinórmértéket állította volt fel, hogy a primipilusok rendjébe csupán azokat sorozzák, a kik birnak 3 sesszióval, telekkel vagy osztófölddel, de a későbbi idők gyakori panaszaiból szemmel látható, hogy egy hadi paripa bírása elég minősítvény vala mindig a lófőiségre. Mikor egy lófőnek nem volt lova, akkor egyelőre a gyalogok rendjébe osztották őt be s ha tartósan nem tudott lovat szerezni magának, akkor abban a rendben meg is maradott. A fejedelmi időben iparkodott természetesen mindegyik lófő a föltételeknek megfelelni, mert különben a köz- vagy községi székelek rendjébe cseppent alá, mi rá nézve fontos jogok elvesztését jelentette. Mikor a fejedelmi korszakban szigorubb rendi osztályozás jött divatba, a magasabb rendbe jutás különösebb fejedelmi jogadástól vagy gráciától függött. És ebben az időben a lófőnek is, aki időnkint paripa hijában a gyalog rendbe került, ha lovat is adott az Isten neki, azért igen megvala nehezítve, hogy a saját rendjébe megint visszakerüljön. Az idők azonban változtak. Az 1670-iki országgyűlés a többi közt, határozatilag mondja ki, hogy olyan lófők, a kik képesek ujra lovon szolgálni, visszahelyezendők a saját rendjökbe.⁸⁶

A ló szerszámjához és fölszereléséhez a szükséges szíjjak, kengyel és nyereg tartoztak.⁸⁷ A mustránál azokat, valamint a védő és támadó fegyvert, mely többnyire kopja volt, kifogástalan állapotban kellett előmutatni és tisztességes ruhában megjelenni. Harisnyákon, a székelő kabátokon vidékenként, a különböző színű zsinór és szegő, alkalmasint a különböző zászló és parancsnokság ismertető jele volt hajdan (f.)

A gyalogság a mustrán szintén tökéletesen fölszerelve jelent meg. A tüzi puska föltalálása előtt igazi gyalogsági fegyver a kézi volt, később a puska, a darabontoknak a vörös egyenruha és színes bakkancs. Bizonyos, hogy a ki a mustrákon nem kielégítő fölszereléssel jelent meg, rendetlenségeért büntetést kapott; de hogy mi volt, mi lehetett az, erre nézve sem a Monumenta comitalia, sem az Approbáták nem tartalmazzak végrehajtási csattanót. Valószínű, hogy a büntetés, mint a nemeseknél, rendi és vagyoni lépcső szerint alakult, és pénz volt, pénz.⁸⁸

Minden hadköteles székelőre nézve a mustra vagy hadi szemle kötelező volt; betegség, mentség. A ki valamely komoly baj miatt nem jelenhetett meg, a parancsnoktól engedelmet kért.⁸⁹ A ki a kijelölt helyen a megmondott időben ott nem volt, megbüntették. Az Approbátákban

erre nézve csak annyi áll, hogy a szokott büntetés szabandó ki rá.⁹⁰ A büntetés kétség kívül megint pénzből állt és mindenestre nagyobb volt azokénál, akik hiányos fölszereléssel jelentek meg.

Mihelyt a parancs a fölkelésre kiadódott, mindenkinek teljes fegyverzetben, szerszámozva a kijelölt helységbe kellett indulnia. Ki nem mentett elmaradást szigorúan büntették. Azokra, akik még nyolc nap alatt sem tudtak megérkezni, az 1598-iki szászvárosi országgyűlés büntetést állapított meg és pedig jobbágys nemesre 100 frtot, egytelkes nemesre 12 frtot. Ez a büntetési eljárás nyilván kiterjedt a székelyekre is. Ezt az összeget a következő évben 200 frtra emelték,⁹² mi több, az 1600-iki léczfalvi gyűlés halálbüntetést és vagyonelkobzást mondott ki az elmaradókra és a félreállókra.⁹³ Mikor a székely szabadságok visszaadása után, 1601-ben, a libertinusok, kiket a 40 évi jobbágyság elszoktatott a vitézségtől és most újra katonáskodniok kellett volna: szolgai állapotjukban annyira megirtóztak azok a vérontástól, hogy inkább a jobbágyságba maradtak és menekültek, mintsem hogy hadi szolgálatot tegyenek. Nem használt azoknak sem intés, sem enyegetés, még a halálbüntetés sem émitette. Bethlen Gábor kényszer-

munkákkal, jobbaggyátevással, vagyonkobzással igyekezett erőt venni rajtok, de minden nagyobb látat nélkül. Csak az 1622-iki országgyűlés vetett véget a hadköteles szabadrendek további züllésének, mikor is elhatározta, hogy a jobbagyokra adót vet, hogy ha már nem szolgálnak, hát fizessenek. De azért a már jelzett büntetések zászlóhagyásért vagy a hadi szolgálat kerülésért, a többi szabadokra nézve továbbra is fennállottak s időnként alkalmaztattak is. Rákóczi György 1636-ban lemondott ugyan a fiskus öröklési jogáról a Székelyföldön, de a vagyonelkobzást, mint a hadi szolgálat kerülése és a zászlóhagyásért való büntetést, csak az 1648-iki országgyűlés szüntette meg. Annálfogva az Approbáták szerint⁹⁴ minden székelyre, aki a hadkötelezettség elől elbujt vagy félreállt, fejedelmi igazságszolgáltatás szerint halálbüntetés vár, a mennyiben saját tisztjétől írásban indokolt mentséget nem tud előmutatni; ha pedig a fejedelem a halálbüntetéstől való megváltást megengedi, akkor szabad a bűnösnek a megváltási summa megszerzése végett örökségét elzálogosítani.⁹⁵ — Az országgyűlés elrendeli 1662-ben, hogy az App. Const. III. rész 19 tit. 2-ik cikkelyét alkalmazzák mereven azokra a nemesekre és székelyekre, akik a harcmezőn épen-

séggel nem jelentek meg, minélfogva nagy összeg pénzt is róttak rájuk. Aki fizetni nem tudott, azt a sóbányákba küldötték és ott addig maradott, míg büntetését ledolgozta, azután a széki tisztek hadi szolgálatra fogták a komét rögtön.⁹⁶ A széki tisztek 1665-ben utasítatnak, hogy járják be az országot, megállapítandó mindenfelé, hogy ki szegődött be szolgának valósággal, kicsoda látszatból, hogy ez által a hadi szolgálat alól kibujjék. Hadi szolgálatra kell kényszeríteni e szélhámos csalókat — mondja az utasítás s ha vonakodnának, fogoly gyanánt a legközelebbi várba kell csukni.⁹⁷ 1645-ben megparancsolja Rákóczi György, hogy kinyomozandók azok a székelyek, akik a hadi szolgálat elől megszöktek és a hová való illetőségük, azon széki tisztviselőknek kell kezébe adni, hogy ezek őket az általános mustrára előállítsák.⁹⁸ Az általános fölkelésre való parancsot 1685-ben Apaffy ama hangsúlyozott utasítással adja ki Marosszéknek, hogy minden szemfüles félreállót, a rendi és követi határozat szerint, a tisztek vagyonelkobzással és halálbüntetéssel sujtsanak.⁹⁹ Ily drákói rendszabályok azonban inkább fölhangzottak, mintsem alkalmaztatnak. Mert kitetszik az adatokból, hogy a legszigorubb határozatokat sem vették elég komolyan, még kevésbé

hajtották végre az Approbáták által megszabott büntetéseket, úgy hogy a XVII. század kezdetétől fogva a székely csapatok között a fegyelem és regula, cselekedve is, parancsolva is, igen meglazultnak látszik. Igazolja ezt a többi közt a háromszéki kapitány esete is: 1622-ben, kinek 100 embernyi csapata Lippától Fehérvárig az uton mind egy szállig megszökött egy éjjel. Ezek a liber-tinuszok — mondja a kapitány, mindnyájan jobbágyokká lennének, ha ő nem legyintené és kordázná őket; csak a minap is 11-et erőszakkal kellett elvinni a lófők jószágaiból, a kikhez jobbágyinak álltak be; nehányat közülök kezesség mellett elbocsátott, de a többit fogva tartja.¹⁰⁰ A viszonyok valóban szörnyűek voltak ebben az időben, úgy hogy maguk az illetékes tényezők is látva a súlyos körülményeket, maguk irtóztak a szigorubb büntetések végrehajtásától.

Mihelyt a felkelő sereg marsban, menőben volt, vagy hadi lábon állott, abban a percben zászlóhagyásnak tekintetett minden igazolatlan eltávozás és annak ép oly szigorún a büntetése, mint a hadi szolgálat elkerülésének. A kik sebesülés vagy betegség folytán a harcmezőn szolgálatképtelenné váltak, azokat a parancsnok haza bocsátotta.¹⁰¹

Mig a fejedelem vagy a főparancsnok a hadból való visszafor-

dulásra az engedelmet vagy a parancsot meg nem adta, addig senkinek sem volt szabad haza menni, ha mindjárt egy hónapnál tovább is nyult a közönséges fölkelés ideje. Apaffy 1686-ban megparancsolja a székely csapatoknak, kik határőrzésre Kolozsvárra voltak rendelve és haza kíváncsoztak, hogy maradjanak továbbra is ott, mert követeli a haza sorsa. Aki e parancs vétele után, ha elindult, nem tér vissza, vagy odább áll, az személyi tekintet nélkül, bárhol kerül majd kézre, fel fog akasztatni.¹⁰² 1670-ben a dési táborból kéri Daczó János a fejedelmet, hogy a sokféle nélkülözésben, nyomorban levő székely csapatokat bocsássa haza, ne tartsa itt, s alkalmasabb időben, nagyobb szükség esetén mozgósítsa majd őket.¹⁰³

XIII.

ŐRSÉGI ÉS HATÁRSZOLGÁLAT.

A mezei szolgálaton kívül a szükséghez képest várszolgálatot is tettek a székelyek, azaz: helyőrségi szolgálatot. Védelmezniök kellett néha, főleg Erdély nyugoti részén, a várakat és városokat. Ilyenek voltak: Szamosujvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Fehérvár, Déva, Huszt, Lippa, Karánsebes, Lugos és Jenő; Keleten pe-

dig Görgény és Udvarhely. Ezeket a helyőrségi csapatokat praesidiumnak nevezték. Volt e várakban és városokban egy kis őrség még békés időben is. A városokban az őrzést, vigyázást a polgárság maga végezte, míg a várföldeken a letelepített és várőrzésre kötelezett várjobbágyok őrködtek. Ezt az állandó őrséget háborus időkben megerősítették a három rendből, megerősítették főleg a székelyek közül vett és összeállított csapatokkal. A rendek maguk az Approbáták szerint szükség és ok nélkül praesidiummal nem voltak terhelhetők.¹⁰⁴ Mikor a fejedelem ilyen várbeli erősítést szükségesnek tartott, közösen tárgyalt és kellett a fejedelmi tanácscsal döntenie arról, vajjon szükséges-e ilyen praesidium összeállítása és ha igen, akkor miféle módon, mekkorra számban és milyen időben hivandó be a támogató őrség?! Tehetett az országgyűlés is efféle rendelkezést.

Ámbár nem állapíthatjuk meg részletes pontossággal, hogy időnként mekkora őrségi csapat szerveződött a székelyekből, s nem határozhatni meg, vajjon átlag meddig állottak azután szolgálatban azok, de azért a meglévő adatokból mégis némiképp világos képet formálhatni a székely őrségekről.

Részleges insurrectionál — legalább a székelyeket illetőleg, alig

láthatunk egyebet a praesidium eredeti formájában. Már 1540-ben kötelezik a székelyeket, hogy mint közönségesen, állítsanak ki 1000 embert.¹⁰⁵ Abból a tényállásból, hogy a nemesek és szászok által küldött csapatok rendszeren hópénzt kaptak, arra lehet következtetni, hogy az ilyen őrségi csapatok hosszabb ideig lehettek szolgálatban. A tordai országgyűlés 1552-ben azt határozza, hogy tartson mindegyik nemzet az ország védelmére két-két ezer embert s azokat a vajda vagy generális mozgósíthassa aztán akár részben, akár egészen is.¹⁰⁶ A vajda kérésére 1554-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen azt határozzák a rendek, hogy egy „praesidiumot” állítsanak össze, még pedig a nemesek 16 kaputól 1 lovast, a székelyek fegyverviselőiknek egynegyedét, megfelelő számot a szászok is, összesen a három nemzet 6000 embert. Ezen kívül mindnyájan általános fölkelésre buzdultak.¹⁰⁷ A következő hónapban a határozatot, a mely praesidium tartásáról (conservare) szól, megújítják, ismételik, nagy pénzbüntetéssel fenyegetve a másként cselekvőket.¹⁰⁸ 1555-ben jónak látják biztosítani és megnyugtani Ferdinándot, miszerint határozatuk a 6000 emberről, nem neki és ellene szól, hanem az ország védelmezését tartják szem előtt.¹⁰⁹ Ennek az állandó

jellegű őrségnek eltartására a nemesek fejenként 99 dénár adót adnak össze, a szászok pedig a szokásost, míg a székelyek adójáról e pontnál nincsen szó téve, mert nekik a maguk seregéről bizonyára maguknak kellett gondoskodni addig, amíg szolgálatban állottak. A kolozsvári országgyűlés 1556-ban a 6000 embernek a három nemzet által való fentartását e szavakkal indokolja: Minthogy sokféle környülállások követelik, hogy mi k é s z e n á l l ó seregeket tartsunk, elhatároztuk, hogy két-két ezer embert mind-egyik nemzet indulásra készen tartson, de a székelyek közül a 2000 emberen kívül a tehetősebbek és a primipilusok is ha kell, készen legyenek mind.¹¹⁰ Erre a székelyek júliusban tényleg 2000 embert állítottak talpra.¹¹¹

Tényleg mintegy 3—6000 főre rugott ez a hadi lábon lévő, állandó jellegű praesidium, a melyből egy harmadot tartott és fizetett mind-egyik nemzet. Csakhogy ez a mintegy rögtönözve 16 kapu után kiállított és 3 nemzetről szedett-vedett vitézekekről nemsokára kitűnt, hogy azok nem sokat érnek, hasznavehetetlenek s mindenk fölött a szászok panaszkodtak, hogy ők 2000 ember zsoldját nem bírják fizetni. Az 1562-iki országgyűlés egyik végzése erre és idevonatkozólag, sokkal

későbbben: csupa tapogatódzás, pénzhiány, panasz és gyarló fegyverzet elősorolásából áll. Végül abban állapotodnak meg akkor, hogy a nélkülözhetetlen zsold előteremtésére a fejedelmi uradalmakat is számításba kell venni.¹¹² Ily módon egy állandó hadsereg, praesidium, szerveződne, mely a szükséghez képest majd várőrség lenne, majd a hirtelen betörő ellenség ellen első határvédelmiül szolgálna. Ez a határozat, ez a kísérlet is azonban az állandó seregre nézve, dugába dőlt s a következő évben már mit sem hallunk felőle. Annak okáért a rendek 1564 januárban az insurrectiora nézve ujolag ugyanazon eljárást állapítják meg, mint aminő korábban volt szokásban. Hogy a rendek t. i. jobbágyaiknak egytizenhatod, egytized, egyötödével, vagy a a szükséghez képest fejenként üljenek fel.¹¹³ Ugyanez év juniusában 1500 ember eltartására kapunkként 40 dénárt szavaznak meg a követe, mert a „német király fenyegeti az országot“. E teher viselésére székelyek is, szászok is köteleztetnek.¹¹⁴ Ez a sereg ne csak egy-két hónapig álljon hadban, — állapítják meg, hanem amíg szükség lesz reá. Ugyanez év októberében ugy a székely primorok, mint a vármegyei nemesek, 20 dénárt fizetnek minden kapu után, a mivel zsoldosokat fogadnak,

egyszersmind minden öt lófőt is köteleznek egy zsoldos állítására. A székelyek által állított seregek maradjanak Vásárhelyt őrségnek.¹¹⁵ Minthogy a két nemzet által ekkor kiállított csapatok 1000 főre rugtak, ennél a székelyekét többnek kell tartanunk. Bizonyos praesidiumféle volt hát a mondottakból kifolyólag ez a sereg: őrségen tartva, fizetve, bármely pillanatban csatára készen — csakhogy kevés ideig állhatott fenn, nem sokáig volt vagy lehetett azt együtt vagy összetartani. Mert 1566-ban a székely primorok és lófők már megint és újra fejenkét kelnek föl, a közszékelyek pedig a fejedelemnek zsold célokra 20 dénár kapuadót fizetnek.

A régi szokásnak és az új rendnek eme többrendbeli kísérletei, próbálkozásai és végzései közepette, végül a praesidium helyébe a fejedelmek egy zsoldos csapatja lép homlokterbe 1557-ben, a darabontok, melynek fentartására a rendek külön adót szavaznak meg. Az első évben kapunként 20 dénár,¹¹⁶ a következő 1569-ben 50 dénár¹¹⁷ stb. A részletek, történeti adatok, meglehetősen hézagosak itt. 1571-ben János Zsigmond temetéséig, 1500 embert az ország védelmezése végett Tordán tartanak és zsoldjukat a három nemzet fizeti.¹¹⁸ 1574-ben 20 dénárt szavaznak meg a rendek ama seregek ré-

szére, melyeket a fejedelem Oláhországba küldött és a határ őrzésére tart.¹¹⁹ Az ezutáni időkben, egészen 1594-ig, több ízben szavaznak még meg a fejedelemnek adót, de mindig ama szigorú kikötéssel, hogy ő azt a határok vigyázására tartott zsoldos csapatok fizetésére fordítsa. Viszont próbát tesz megint az országgyűlés a fejedelem határozott kívánságára egy határőrserég, praesidium felállítására. E csapatnak most az a célja, hogy az országot a hirteleni betöréstől megóvjá, mert híre járt, hogy a szomszéd nyugati ország készülődik. Ehhez az őrséghez, mely Kolozsváron állomásoz, a székelyek 200 lovast küldenek és egy hónap múlva ez a lovasság a fejedelmi kincstártól kap majd havi zsoldot; a fejedelem maga is 100 darabontot és 200 lovast állít az ő udvari népeből.¹²⁰ 1576-ban megint egy praesidium indul Kolozsvárra, melynek zsoldját a rendek fizetik; a székelyek ahhoz 300 lovassal járulnak, kik addig maradnak helyükön, míg szükség van rájuk.¹²¹

Minden szék maga állít fölkelő csapata élére parancsnokot. A következő évben hasonló nagyságu csapat indul oda közönséges vigyázásra; a mindenkori főkirálybírája az egyes székeknek velök megy, tizeket nevez ki és a rendet köztük fentartja.¹²²

Az 1590 utáni évek zürzavarai arra birták végül az országgyűlést, hogy

a kevésbé megbízható határőrség helyébe, zsoldoscsapat tartására, kapuadót szavazzon meg. 1594 februárban rótták ki portánként a 20 dénár adót első ízben.¹²³ Az augusztusi országgyűlésen különösen ki is emelik a rendek, hogy ők azt a pénzt a határ őrzésére szervezett praesidiumi csapatok tartására adják s kizárólag arra is vetették ki ezt a különadót.¹²⁴ Ugyanez év novemberében 50 dénár^t vetnek ki megint azzal a rendeltetéssel, hogy azt a fejedelem a praesidium eltartására fordítsa.¹²⁵ Ugyanerre 1595-ben 150 dénárt írnak elő,¹²⁶ amely a kászoniak által tartománnyos^{tól} fizetendő. Ugyanazon célra decemberben 150 dénárt vetnek ki;¹²⁷ azután 1596-ban 125, 1597-ben 175, 1598-ban 175 és pedig két ízben és 1599-ben 175 dénárt.¹²⁸ De már 1598-ban tiltakoznak a rendek emez adó ellen, megszavazni most megszavazzák ugyan, de jövőre kimélik meg őket attól.¹²⁹ Ámde azért a következő évben, tekintve az ország szorongatott helyzetét, megint csak megszavazzák most az egyszer még, de kérik a fejedelmet, ne terhelje tovább őket, mert nem képesek hordozni.¹³⁰ Az országgyűlési cikkelyekből csakugyan el is tűnik azután ez az adó. Ezzel megghiusul az a kísérlet is, hogy az egyes nemzetek praesidiumi csapatja helyett, állandó zsoldos sereg alkalmaztassék.

A XVII. században gyéren-gyéren találunk már adatokat a praesidiumról. Annak oka, hogy a jelesebb fejedelmek alatt a három nemzet részéről ilyen zsoldos sereg fentartása nem látszott többé szükségesnek.

Mert a nyugatra eső legfontosabb határvédelem — s a legtöbb esetben csak arról lehetett szó, a fejedelem zsoldos csapata s a magyarországi vármegyék feladata volt.

Vannak azonban okmányyszerű adatok, hogy az ország nyugoti és északnyugoti részei egyes veszélyeztetettebb erős helyein is — őrségül ebben az időben, néha székelyeket alkalmaztak. Mindazáltal az országgyűlés mindinkább tartózkodott bizonyos praesidiumok megszavazásától. Hiszen a várakban való több havi szolgálat az insurrectio címe alatt és keretében is keresztül vihető volt, miközben az illető csapatok az időn túli szolgálatért, mintha hadjáratban volnának, zsoldot kaptak. Ennek bizonyossága Béldi Pál 1670-iki levele, amelyben Ujvár őrizete végett bizonyos részbeli fölkelésről van szó.¹³¹ Rákóczi Zsigmond 1605-ben továbbá, az ország délnyugoti határának és Dévának védelmére, 900 székely vitézt kér, ellátva három hónapra élelemmel, kéri pedig Petky székely generálistól.¹³² Továbbá várőrségül 1622-ben, néhány száz székelyt Lippára vezényelnek.¹³³ 1685 január

26-án egy főhadnagy vezetése alatt álló 60 főnyi székely csapat, mely Huszt várának őrizetére volt oda rendelve, hűség-esküt tesz s egyszersmind vitézi és katonai fogadalmat, hogy a várat bármely ellenség ellen megvédelmezi s a fejedelemhez élvehalva hű marad.¹³⁴ A csapat tíz emberenként 6 kisebb szakaszból állt, mindegyik élén egy tizes; van közöttük egy vicehadnagy, egy zászlótartó, egy dobos és egy nyavalyki (felcser); puskásoknak, lövőknek vannak nevezve s fele a csapatnak tényleg birt is fegyverrel.

E töredékes adatokból, ezek után arra vonhatunk következtetést, hogy a székelyek alkalmaztattak néha a nyugoti határ őrizésére s az arra fekvő erősített pontok megszállására és védelmezésére is, csak hogy mindez a meglévő hadkötelezettségi és insurrectionális fölkelés keretében történt; ezért nincs aztán szó az országos aktákban nagyobb határőrség állításáról az ország nyugoti részében, holott ilyen határőrségre a székelyek jártak.

Hasonlókép alkalmazták a székelyeket és pedig kizárólag a darabontokat, az ország keleti részein, még pedig Görgényben és Udvarhelyt, sőt Fehérváron is, várszolgálatokra. Az Udvarhelyen való alkalmaztatás, az 1562-iki események következtében, természetesen csak a

vár építése utáni időben történt s várszolgálatot itt többnyire a marosszéki, Csik-Gyergyó-Kászoni darabontok, lövők és puskások tettek. Báthori Zsigmond privilégiumából olvassuk 1591-ből, mely szerint e székelyeket őrszolgálatra fejenként rendelte ki a várkapitány, hosszabb időre, és kapitányuk tudta nélkül, úgy hogy gazdaságukat és munkáikat, a miből éltek, abba kellett hagyniok. A fejedelem megvonja levelében a várkapitánytól a jogot, mely szerint a darabontokat várszolgálatra egyenest és kapitányaik megkerülésével rendelheti vala. Önkényes eljárására kötőféket huzott illetén módon, mi által elvileg is kifejeződött, hogy az illető darabontok nem állnak közvetlenül az ő parancsnoksága alatt, tehát nem várnépek, hanem független, szabad székelyek, a kik csak katonai kötelezettségeiknek, szükség esetén még a várban is, tesznek eleget. Viszont ha veszedelem van keletkezőben — mondja a levél, akkor a várkapitány ad ki fölkelési parancsot a darabontok kapitányának, s ennek ilyenkor nem szabad parancs ellen cselekedni, hanem legénységét mozgósítania kell.¹³⁵ A háromszéki darabontoknak is a várhegyi várban, valószínűleg hasonló szolgálati viszonyaik voltak; erre nézve azonban nincs oklevél. A két várat mind eme hatalmaskodások

dacára is 1600-ban földig lerombolták a székelyek. Udvarhely egy darabig kincstári birtok maradt még, de benne darabontok szolgálatáról nincs többé emlegetés.

A görgényi várban a marosszéki darabontok egy része végzett szolgálatot. Már 1590-ben van szó öt székely darabontról, mint várörökről, kik közül lázadás miatt az egyik halállal lakolt, a többit pedig jobbagysággal büntették.¹³⁶ Abból a 114 marosszéki darabontból, a kik Bástának 1602-ben hűségesküet fogadtak, 40-en várszolgák voltak s lakott közülök: Mikházán 2, Remetén 10, Köszvényesen 3, Demiénházán 3, Jobbagyteleken 18, Hodoson 1 és Ehedén 3.¹³⁷ E szolgálati kötelezettség alól azonban 1607-ben felmenti őket az országgyűlés, mivelhogy ők szabad székelyek és őket is úgy megilleti a szabadság és hasonló kötelezettség, mint a többi székelyt.¹³⁸ 1649-ben a görgényi várszolgálatról újra fölmenti őket a fejedelem, miből az tetszik meg, hogy az 1607-iki végzésnek nem sok fogamatja volt.¹³⁹ Az Approbatákba is belékerült azután ez a fölmentés.¹⁴⁰

Időnként állítottak Fehérvárra is őrseget a székelyek. Panaszkodnak 1630-ban az aranyosszéki székelyek, hogy ha kell, ha nem kell, nekik állandóan gyalogságot kell küldeniök Fehérvárra. Csak akkor tartoznak ők

hadi szolgálatot tenni, rendeli el az országgyűlés, mikor a körülmények parancsolják és akkor is együtt a többi országos rendekkel.¹⁴¹ Fehérváron állandó gyalogságot tartani, az Approbáták szerint, nem voltak kötelesek a székelyek.¹⁴² Csakhogy ezt a törvényt gyakorlatilag éppen nem foganatosították, a mennyiben az 1688-iki országgyűlési végzéseken az áll, miszerint azok a székely gyalogok, a kik az udvarnál szolgálnak, két évi szolgálat után olyanokkal cserélendők és váltandók fel, a kiket a székely tisztviselők szoktak összeírni. Ezek a csapatok, hogy vajjon az egész 17-ik századon keresztül szerepeltek-e, megvoltak-e? — eldöntetlen dolog. Igen sok jel mutat arra, mintha ebben az udvari csapatban az a 100 lovas térne vissza és fordulna elő megint, a melyet I. Ferdinánd kövétének 1552-iki vallomása szerint, a székelyek a fejedelmi udvarnál szoktak tartani s a melyek évenként háromszor felváltandók valának.¹⁴³

A fejedelem testőrségében, a kék darabontok között, nem ritkán találkozzunk székelyekkel, ugy a 16, mint a 17. században. Így 1587-ben egy a fejedelmi gárdában szolgáló lőfő eladja a maga örökségét.¹⁴⁴ Egy másik 1590-ben cserevásárt csinál.¹⁴⁵ 1594-ben megint fordul elő egy fejedelmi darabont.¹⁴⁶ 1611-ben Bát-

hori Gábor 24 háromszéki testőrt (praetorianos) nemesít, a jobbágyság és nem-nemesek rendjéből a nemesekébe emeli és cimert adományoz nekik.¹⁴⁷ I. Rákóczi György 1642-ben két testőrt a jobbágyságból szintén a székely vörös darabontok rendjébe tesz át.¹⁴⁸

A kék darabontok, mint fejedelmi zsoldosok, hópénzt kaptak a fejedelemtől és egyenruhát. Apafi Mihály 1666-ban eladományoz jobbágynak egy székely gárdistát, mert a hópénzzel és fölszerelésével kétszer szökött meg már tőle.¹⁴⁹ Az országgyűlés 1649-ben foglalkozik a székely kék darabontokkal. A székely jobbágynak szabad volt, ha kedve tartotta, a fejedelem testőrségébe állni, így hangzik a határozat. És hozzá teszi, hogy annak otthon maradt felesége és gyermekei tartoznak azért végezni a szokásos munkát földesuraiknál; szabad a földesurnak is a testőrkapitány beléegyezésével egy ily jobbágyot más alkalmassal kicserélni, viszont méltányos volna a fejedelemtől, hogy ha a gárdába nem rég fölvetet, a menyinyiben az kérelmezi, abból elbocsátaná.¹⁵⁰ 1657-ben a testőrök, a kik adómentesek voltak, olyan adó alá kerültek, mint a lófők.¹⁵¹ A gárda tisztek között is vannak székelyek.¹⁵² Így Bethlen Gábor alatt fiatfalvi Geréb András volt a gárdacsapat fő-

parancsnoka és Balássy Ferenc a fejedelem főlovászmestere.¹⁵³

A gárda zsoldos sereg volt. Abban a szolgálat nem volt a székely nemzetet terhelő kötelesség, a meny-nyiben abba meghatározott részes arányt a székelység nem küldött, hanem az állt be oda, akit bevettek. S minthogy nem volt rossz fejedelmi kenyéren élni, találkoztak bőven vállalkozó székely testőrök.

Rendkívüli fontos feladata volt a székelyeknek az ország határainak védelmezése, kelet és délkelet felé; ők voltak a hivatott határőrök ebben az irányban. Szerepük e tekintetben oly jelentékeny volt, hogy sokan azt hitték: kiváltságolt határőröknek kell a székelyeket tekinteni. Igen természetes, hogy az ők dolga volt a keleti határ megvédelmezése; ezt a kötelezettséget már az a helyzet róta rájuk, hogy az ország keleti határainak hosszában laktak. Dél és délkelet felé hasonló szerepük voltak a szászok is az ők váraikkal. Ez a helyzet és feladat abban leli magyarázatát, hogy oly esetekben, mikor a székelyek nyugat felé mentek hadjáratra, akkor II. Ulászló ex 1499¹⁵⁴ privilégiuma szerint, legénységöknek csak 1 tizedét délre a felét és kelet felé az összes fegyverfoghatókat állították ki. Bizonyos, hogy ez az irányzat szigoruan nem lőn megtartva az időben,

mert a székelyek nyugat felé is nem ritkán fejenként keltek föl. Az is igaz másrészt, hogy maradt vissza otthon a pillanatnyi helyzethez, elegendő legénység. Voltak továbbá bizonyos környékek, a melyek kifejezetten határőrzéssel voltak megbizva, és kötelezve a határ védelmezésére. Kászonszéket Zsigmond király éppen azért szakította el Csiktől, hogy neki a határra vigyázást megkönnyítse. A kászoniakat az erdélyi fejedelmek a 16. század folytán igen gyakran fölmentik az insurrectionális kötelelességek alul, főképpen és kizárólag azért, hogy a legszorgosabban vigyázzanak a Molduva felé vivő utakra és helyi ösvényekre, és minden ellenséges mozdulás felől hiráddal legyenek. És Kászonnak tényleg sikerült ezen ürügy alatt megmentődni a generális fölkelés terhétől. Rudolf alatt azonban nem ment a dolog és Kászon is fölkel, miként ez 1604-ben egy királyi bizottság irásából kitetszik. De hát a bizottság is megenged nekik annyit, hogy határvigyázásra a mennyi szükséges, annyi embert otthon hagyhassanak.¹⁵⁵ Báthori Gábor azután, tekintettel arra, hogy ebben az időben is a határszéli szolgálat el nem mulasztható, kiváltságglevelet ad Kászonszéknek, miszerint a jövőben is, a mint a környülállások megkívánják, mente-

sek legyenek a hadi szolgálattól, de annál sietősebben vigyázzák a hegyi utakat és ösvényeket, a mikén keresztül az ellenség berontani szokott, az legyen a dolguk s ha valami előfordul, mindjárt a fejedelemnek, vagy a kinek illik, tudósítással és híradással legyenek.¹⁵⁶ De már a következő évi országgyűlésen felszólalás történik, végzés is aztán, a miért néhány falu és pedig: Kászon, Zágon, Dánfalva, Madaras és néhány magán személy, a kik együtt 5—600 lovast és gyalogost tudnának kiállítani, kihuzzák magokat a hadi szolgálat alul olyan ürügy alatt, hogy nekik néhány hegyi ösvényre vigyázni kell. — Tegyenek ők is hadi szolgálatot és a hegyi ösvények őrizetére állítsanak a széki tisztek a körülményekhez képest öröket, vigyázókat.¹⁵⁷ Ebben a cikkelyben nem csupán a kászoniakról van szó, hanem a Bodzaszoros közelében fekvő háromszéki Zágonról és Felcsikon a gyimesi szoros tájékán fekvő Dánfalva és Madaras lakosairól is. Ebben az időben, úgy látszik, hajlandóság mutatkozott megszabadulni a hegyi ösvények őrzése fejében, a tetteleges katonai szolgálattól. A kászoniakra nézve emez országgyűlési végzés hatályát azonban felfüggesztette Báthori Gábor, mert 1613-ban megerősíti újra a kászoniaknak adott kedvezményét s azt

Bethlen Gábor is helyben hagyja 1626-ban.¹⁵⁸ A határőrség állandó rendjének fejlődésére, azután is megmaradt némi hajlandóság. 1670-ben is voltak pl. Csikban olyan határőrök, a kiket, mint a vashámorban dolgozókat, fölmentették a hadi kötelezettségtől.¹⁵⁹ Olyan forma szervezettel bírtak ezek a határőrök, hogy élükön különös gondviselők¹⁶⁰ állottak, a kik biráskodási hatalmat is gyakoroltak. Az 1655-iki¹⁶¹ országgyűlés erre vonatkozó határozata a Kompilátákba¹⁶² is fölvétetett, bizonyosság a mellett, hogy ez a határőri intézmény meg volt.

A határszorosokban a vámoló felügyeletet a harmincad szedők végezték, a kiknek segítségére tartoztak menni a székelyek, mikor a csempészek és a vámot fizetni nem akarók ellenében a vámszedők őket szőlítették.¹⁶³ Ez természetesen csak oly szorosok közt történt, hol vámállomások vagy hivatalok voltak. Ilyent állított Ojtozon 1627-ben Bethlen Gábor.¹⁶⁴ Magok a szorosok, hegynyergek és fontosabb átjárók apró várgyepükkel és töltésekkel voltak megvédve, melyeknek fentartásáról a székelyek gondoskodtak.¹⁶⁵ A kiváltságolt helységek közé, melyek határszéli vigyázásban éltek, tartozott eleitől fogva Bereck, eredetileg oláh falu, szemben a hasonló nevű szorossal. Lakosai Zsigmond

király idejében, valamint azelőtt is, határőrzésre (custodia) és Moldva felől kémlelésre, híradásra (explorationes) voltak kötelezve.¹⁶⁶ Bereck lakosait 1602-ben Báthori Zsigmond a Moldva és Oláhországban való állandó hirszerzők tartására kötelezi, a határok gondos őrzésére, rájuk parancsolja a Kézdi-Vásárhely—Tatrosi utvonalon a fejedelmi hirnökök részére lovak és szekerek állítását s ezek fejében aztán fontos jogokat s minden terhektől való mentességet biztosít nekik.¹⁶⁷ A 17. századon át ezt a kiváltságlevelőket ismételve megerősítik a fejedelmek, utóljára I. Lipót 1701-ben; jogi érvénynyel birt hát az hosszú időn keresztül.

Midőn ellenséges beütéstől lehetett tartani, azonnal a székek lakosait a fenyegetett területen, a szorosok és egyéb átjárók védelmezésére a kapitányok előparancsolták. Erre vonatkozólag fejedelmi fölkelési parancsra természetesen nem volt szükség; de azért nem volt ritka az olyan eset, mikor a szorosok védelmezésére a fölkelést magok a fejedelmek rendelték el. Bocskay 1606-ban, tekintettel az eshetőségekre, mielőtt 4000 főnyi székely fölkelő sereggel nyugatra indulna, a határszél vigyázó védelmére 500 gyalog vitézt és 200 lovast mozgósít és annak, parancsa folytán, Petky, székely generális belátása, szerint a

határon, vagy annak közelében kell állomásozni.¹⁶⁸ Egy a határvédelemre szolgáló általános fölkelésnek találó és élénk képét festi meg Bethlen Gábornak az a parancsa, melyet ő 1626. szept. 25-én a három székek helyettes kapitányához, Toldalagi Mihályhoz ír, akkor, mikor ő az országtól való távollétében egy Moldva felől az ojtozi szoroson át tervezett tatár beütésről hall hirt. Meghatalmazza Toldalagit, hogy minden ott hon lévő és fegyverfogható lófőt és darabontot Maros, Udvarhely és a három székből fegyverre szólítson, üssön tábort azután a hegy lábánál, szemben az ojtozi szorossal, küldjön innen egy nagyobb zászlóajt a szorosba, a kik csináljanak magoknak ott kalibákat és csupán csak élelmiszerért bocsássa őket haza. Sürgős szükség esetében az összes jobbágyokat és általán minden fegyverfoghatóat állítson talpra s nem sokat keresve a fegyvert, ásóval, kapával, lapáttal, villákkal ellátva, állítsa őket oda. A szorosok erősítésében ne elégedjék meg fa és cserklye rakással, hanem vegye körül azokat árkokkal, töltésekkel. Esetleg Csikból is, a vashányák gondviselőinek beléegyezésével, az ottani legénységet rendelje oda, de azért a többi szoros is ne maradjon őrizet nélkül. Mig a tatárok oda át Moldvában tanyáznak, addig jó előre

meg kell tenni ezeket a dolgokat. Egyébaránt ezen instrukción kívül is saját tudása és lelkiismerete szerint járjon el; Kemény Boldizsárral s a többi gondviselővel egyetértve, tehet további intézkedéseket is.¹⁶⁹ Tipikusnak tekinthetjük ezt az utasítást nagyobb ellenség beütései alkalmával. Ily esetekben minden embernek munkához kellett látni és a parancsoló kapitány vagy gondviselő, széles körű rendelkezési joggal birt.

1689-ben a berecki szorost szintén védelmi állapotba teszik farakásokkal, és Teleki Mihály utasítja a háromszékieket, hogy a felkelő seregek Henter Mihály kapitány parancsa szerint igazodjanak a határszélnek a tatárok elleni védelmezésében.¹⁷⁰

Még a 18. században is voltak általános insurrekciók az ország határának megvédelmezésére.

Csik, Gyergyó, Kászon székek lakosi 1707-ben egyik székgyűlés határozata alapján, együttesen, fegyverrel, kinek miye volt, de legalább is vasvillákkal, fejszékkel és tarisznyával ellátva, Csikszeredába gyűlnék a határ megvédésére.¹⁷¹ 1715-ben 31 kiváltságolt határőr van Szépvízen.¹⁷² 1736-ból Fel- és Alsikból 60, Gyergyóból 32 ilyen határőr van följegyezve. Ez a rend csak a katonai határőrvidék szervezése után vált fölöslegessé.

Hírszerzőket, kémelőket is tartottak a székelyek, mint végbeliek, a szomszéd tartományokban.¹⁷³ Ilyen hírszerzők tartása nem csupán a kászoniaknak, de kötelességében állt a többi székeknek is.

Ezen az egész korszakon keresztül a székelyek az országnak, mint gyorsaságos vitézek és derék katonák, nagy szolgálatokat tettek. További szolgálatokra voltak kötelezve a Leopoldi Diplomában is. Azonban a habsburgi kormányzat a könnyen lobbanó és cselekvő székelyek iránti bizalmatlanságból, nem szőlította őket fegyverre 1742-ig. Az egész nemzetet 1705-ben és 1713-ban¹⁷⁴ lefegyverezték s azután is szigorúan büntették azt, a kinél fegyvert találtak. A széki kapitányok hivatala megszűnt. De annál keservesebben nyomorgatták a székelyt az adók és bekvártélyozások terhei.

XIV.

A SZÉKEKELYEK ADÓZÁSA.

Első időszak 1562-ig.

A székelyek adózásának története négy időszakra osztható. Az első 1562-ig terjed; ez az ökoradó korszaka. Ennek az időszaknak két utolsó tizedében próbálkozás törté-

nik, átváltoztatni az ököradót rendes, szabályszerű adóvá.

A második korszakban, 1562-től 1601-ig rendes adót fizetnek azok a szabadok, a kiket János Zsigmond s utána a többi fejedelmek, jobbágyokká tettek. 1601-től 1657-ig, a harmadik korszakban, elvileg elvala ismerve az egész Székelyföld adómentessége; csekélyebb rovataalt fizetnek ugyan a székelyek, de önként és szabadon. A székelyek voltaképpen első ízben 1657-től 1691-ig fizettek adót, melyet eredetileg haditaksa (contributio) cím alatt hajtottak be, de a miből a portának fizetendő szabályszerű adó lett idővel.

Minthogy 1562 előtt jobbágyok nem voltak a Székelyföldön, érthető, ha nem találkozunk ebben az időben pénzadóval, mert a középkorban a nemesség leglényegesebb előjoga az adómentesség volt. Az ököradó a nemzet szabad adománya volt a mindenkori királynak. A munus, az ajándék jellegével birt még Mátyás király korában is, ki „prompta et spontanea oblatió“-nak nevezi azt.¹ E jellegét megőrizte a 16-ik század közepéig, mert I. Ferdinánd követének vallomása szerint,² a székely nemzetgyűlésnek kellett azt megszavazni. Egyébként a középkori munerák sorsa érte ezt az ajándékot is, t. i. bizonyos alkalmakkor megszavazták, azután az uralkodó részéről

kérték is s ekként az ajándék később kötelesség, végül a székely nép terhévé lőn. A 16-ik század³ egybehangzó tudósításai szerint a királynak koronázása, házassága és a trónörökös születésekor adták. Változott az idők folytán a behajtás módja és ez, tekintve a székely nemzetgyűlés hozzájárulási jogát, másként el se képzelhető. Fejadó volt az, Oláh Miklós szerint, de Ferdinánd követének írása szerint az ökrök száma arányában rótták ki, vagyis minden 4 ökörből 1 az uralkodóé lett.⁴ Sikerrült idővel ezt a terhet a harmadik rend vállaira tolni egészen, míg a főnépek és lófők attól megmentődtek, sőt földönlakóikat is megtudták szabadítani tőle. A földönlakók mentessége ama tényállásnak tulajdonítandó, hogy ők a primorok és lófők jószágain csak telepesek, vagy bérlők, taksások voltak s tulajdonjogot ott, sem nem birtak, sem nem érvényesíthettek. Mentések voltak az adótól a városi lakosok és a hospitalesek is.

Karácsonyi János ily című munkájában: *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*. Budapest, 1905., azt a nézetét fejezi ki, hogy a székelyek az ököradon kívül más egyéb adókat is fizettek és pedig az alábbi oklevélszerű adatok szerint. A székelyek comese Simon, 1321—22-ben, a székelyektől

az őt megillető jövedelmeket (*jura nostra*) követelte. Ebből Karácsonyi arra okoskodik: „Ha a régi széke-
lyek a király hivatalnokának (adót) fizettek, mennyivel inkább kellett fizetniök magának a királynak“. Igen valószínű, hogy a székely ispánok az ítéleti birságpénzekén kívül kaptak jövedelmeket is a székely területről. Hiszen a 7 szék, a comes hivatalba lépésekor II. Ulászló privilégiuma szerint 7 lovat adott neki.⁵ Igaz, de teljesen elhibázott következtetés, hogy a király az ököradón kívül, melyet ő maga is említ, a székelyektől más jövedelmet is huzott volna. Mert valóban feltűnő volna, ha annyira feledésbe mentek volna más jövedelmek, miszerint 1473-ban Mátyás király azt mondhatta: a székelyek sem nekünk, sem a mi embereinknek semmiféle pénzadóval nem tartoznak, a nekünk és a magyar királyoknak mennyegzőjekor s fiaik születésekor (*hilaria*) adott ünnepi ajándékon kívül, necnon juxta *redituum suorum equitatem ad legaciones ab illis et ad illos*⁶ és hogy ezt a kijelentést II. Ulászló ilyképp erősíthette meg: „a székelyek mindennemű tributumtól és bármiféle adófizetéstől mentesek“ kivéve az ököradót.⁷ Ököradót valóban fizettek, de Mátyás király azt is *sponsanea oblaciónak* nevezi s így annak jellege még Mátyás király korában

is érintetlen volt. Elképzelni is naivság, hogy a magyar királyok bizonyos adót, a mit egyszer kapogattak, szótétetlen elengedték volna. Elképzelhetlen az is, mely szerint az erdélyi fejedelemség idejében a rendek, ilyen régebbi ajándékadókat ürügyül ne használták volna fel arra, hogy a székelyekre szabályszerű adót vessenek ki. Karácsonyi két oklevelet idéz, mely szerint a király a Székelyföldről a királyi jövedelmek tized jogát a „pecudibus pecoribus et animalibus quibuslibet“-ből megerősíti az esztergomi érsek javára. A pecora et animalia alatt ő sertést és juhot ért. Meglehet, sőt valószínű, hogy a székelyek oly körülmények közt, mint az ökrökből, bizonyos alkalmakkor az apró jószágból is ajándékot adogattak és ennek meg is találjuk a párját a tőlük már 1562 előtt fizetett bárány, malac, liba, méh tizedekben, mindazáltal ez még éppenséggel nem jelenti, hogy ebben az utóbbi adóban tekintsük mi valamiképp az előbbinek folytatását. Itt csupán az a tény, azt emeljük ki, hogy sem Mátyás, sem az ezutáni időben 1562-ig valaki más, nem tesz említést ilyen adományról és ez, a mi lényeges, ez, a mi dönt.

A székelyek adózására nézve megszűni ható elvi változtatás, vagy inkább magvetés történik 1540 után, vagyis az önálló erdélyi fejedelemség fejlő-

tésének kezdete óta. Egy alapelv védődött fel eme korszak kezdetén mely hivatkozással a régi szokásra és az ország alkotmányára, a tordai unió országgyűlésen mondatott ki, az, hogy a védelem terheit és az adózást mind a három nemzet hordozza egyaránt, mert a haszonból, mi az ország megmaradásából származik, mindegyiknek egyformán része lesz.⁸ Föltehető ebből az elvi felfogásból, mely szerint a székelyek 1540 óta szabályszerű járulékot, vagy adót fizetgettek ugyan, de ez az országgyűlési cikkelyek följegyzéseinek hézagossága s az adatok csekélyisége miatt, nem mutatható ki. 1540-ben a közsegedelemhez (subsídium) való hozzájárulásra köteleztetnek.⁹ 1543. ököradót fizetnek a szultán taksája fejében.¹⁰ Martinuzzi 1544-ben késznek nyilatkozik, mely szerint a török portának járandó sarcot arra és a következő évre, valamint azt a 4000 ftot is, mely a természetbeliek szállításaért a szultánnak jár, a székelyek helyett kifizeti, ha az országgyűlés végzése szerint azok neki az ököradót megadják.¹¹ Az ezutáni évben a vásárhelyi határozat szerint adóösszeírás (conscriptio) történik, de annak a székelyek fegyverrel állnak ellen.¹² A székely képviselők 1548-ban a tordai országgyűlésen megigérik, hogy az ők nemzetgyűlése által a vásárhelyi gyűlésen meg-

állapított 4000 ftot megszavaztatják.¹³

Figyelmeztetik az 1549-iki országgyűlésen Martinuzzit, a helytartót, gondoskodják, hogy a török-adó teljesen kifizetődjék, mert annak megadására a három nemzet köteles.¹⁴ Ebben az időben a székelyek a rájok eső részarányt szabályszerűen megfizetik. Az ezutáni években elmaradt a pénz, de később megint megadták. Az országgyűlés-egyértelmű megállapodásából származik ekkor az a határozat, mely szerint a királynénak adandó segedelemre mindnyájan késznek nyilatkoztak.¹⁵ 1552-ben Tordán, tekintve követeik csekély számát, vonakodnak a székelyek segedelmet adni a királynénak; kérik tőle, küldjön egy meghatalmazottat közéjük a nemzetgyűlésre, Székelyudvarhelyre, ott azt nem vonakodnának megszavazni és megadni.¹⁶ Nem éppen kopasz mentesség volt ez az eljárásuk; a csekély számú székely követek nemzetük nevében nem merték az új adót vállalni. Báthori András, a vajda és Castoldo, a német generalis, 1553. januárban meg vannak bizva, hogy a székelyekkel és szászokkal tárgyaljanak az általok fizetendő subsidiumról, miközben kölcsönösen megállapodnak egymással, hogy fizeszenek még 500 frtot a határerődítések helyreállítására.¹⁷ A következő évben késznek nyilatkoznak ugy a

székelyek, mint a megyei nemesek 99 dénár kapuadó vállalására¹⁸ és az ezutáni 1556-ik évben 1000 ember őrségi ezred eltartására adót vetnek ki önmagukra.¹⁹ Izabellának és fiának visszahozatalára ugyanez év júniusában 40 dénárt ajánlanak föl.²⁰ A nemességhez hasonló terhet vállalnak a székelyek 1556, 1557, 1558, 1559, 1560 és 1561-ben²¹ és pedig ezt az adót 1557, 1558, 1560 és 1561-ben évenként kétszer, tavasszal és ősszel vetik ki. Ez alkalmakkor a vármegyén a nemesek telepesei 99 dénárt fizetnek kapunként. A Székelyföldön a teherrel rovandókat az adózás céljából már 1546-ban megbecsülték s a vásárhelyi gyűlés meghagyása szerint összeírták volt.²² Vajjon ez a becslés volt-e most is irányadó? nem tudhatni. 1556, 57 és 60-ban az országgyűlés az előbbi és a mult connumeratoria utal.²³ 1559-ben az országgyűlés a listák átnézését és felülvizsgálatát rendeli el, mert a harmadik rend az adó felosztása miatt zajongva panaszkodik.

E becslés és összeírás következtében azt kell hinnünk, hogy a székelyek adófejében bizonyos átalányösszeget adtak, melynek kulcsa valószínűleg 1546-ban állapítottatott volt meg. 1559-ben 12,000 ftról beszél János Zsigmond, a mely összeg rend szerint a székelyekre esik és rovatik ki. A harmadik rend minden egyes por-

tájára e summa felosztásakor (a földönlakók mentessége folytán) 1 frt 50 kr volt kivette ekkor, miből 50 dénárral több esett minden egyes székelyre, mint a nemesség jobbágyaira, a mi a három nemzet közt az egyenlő adófelosztás elvével ellenkezett. A következő évben nyomatékosan hangsúlyozza is az országgyűlés, hogy a székelyeket nem lehet jobban megterhelni, mint a nemesi földadó fizetőit, de azért általánjuk az eddiginél nem lehet kevesebb.²⁴ 1558 óta a székelyek adója rendszeren 12,000 ftot tett; történt időnként ingadozás ebben; 1557-ben 15,000 forintot szavaztak meg, míg ugyanazon év februárjában 5000 ftot vállaltak;²⁵ ez utóbbi esztendőben a nemesek és szászok adója a rendszernek csak a felét tette ki.

A három nemzet egyenlő megterheltetése, azon tényben jutott kifejezésre, miszerint a székelyekre is megszavazás folytán kiróttak minden adót. Nemcsak a török adót fizették hát, hanem a fejedelmi és valószínűleg a hadi adót is, mely utóbbinak az a magyarázata, hogy 1558-on kezdve a fölkelési határidő egy havi tartamán tul, mikor a két első rend hadi szolgálatot tett, azért azoknak zsoldot kellett adni. 1558-ban elrendeli az országgyűlés, hogy a főnépek és vármegyei nemesek által állított fegyveresek és telepések

zsoldjára, a harmadik rend fizessen adót. Ugyan ez évben a hadjáratra fizetendő adóról van szó.²⁷ Ily alkalmkor megfelelő mennyiségű buza és zab szállítását is kiróvják; egy ily róvás a szászok listája szerint minden gabonanemüből 12,000 vékát is, mensurát tett ki néha.

Az adóterhet a székelyek két első rendje egészen a harmadik rend vállaira nyomta. A korábbi időben már az ököradóban volt meg ennek az eljárásnak az előjátéka. A két első rend akkor is kihuzta magát a teher alul. A hadi szolgálat a két első rend szemében csak lovon látszott nemesinek, míg a gyalog szolgálat kevésbbé vala vitézi foglalkozás.

Mínthogy a Székelyföldön jobbágyság nem volt, a harmadik renden állt, vagy önként, vagy kényszerítve, de adót fizetni, mivelhogy a két első rend az országgyűlésen azt az ők nevökben is szavazta meg. A vármegyén a nemesség az adót jobbágysággal fizettette, a Székelyföldön pedig nem lévén jobbágyság, a harmadik rend került ségóra, mely ily módon szabadságának és nemességének lényeges előjogaitól esett el. Hogy a két első rendnek sikerülhetett e kötelességet lerázni magáról, ez arra a különös tüneményre mutat, mely szerint a két első és harmadik rend között társadalmi különbség, áthidalhatlan ür képződött,

mely magyarázatát egyébként abban leli, hogy János Zsigmond hadi szolgálatra csak a két első rendet szólította.

Az országgyűlési cikkelyekben ez idétt kétségtelenül visszatükröződik ez az állapot. 1556-ban kijelentik a székelyek, hogy az előbbi összeírás szerint kapunként 50 dénárt készségesen fizetnek. De a lófők közül azok, a kik az akkor folyt hadjáratra nem álltak ki s jövőre sem akarnak kiállani, megbecsülendők, hogy jövőre fizessenek adót.²⁸ Ebből az világlik ki, hogy a két első rend adómentes volt ugyan, de azért hadi szolgálatot tett s olyankor ha ezt nem tette, a megállapított terheket viselni tartozott. 1558-ban ugyanis azok a földönlakók (inquilinus), kik a főnépek és lófők földjein laktak, ezekkel és az oda szegődött béreseikkel együtt az adó alól fölmentetnek, ellenben azok a földönlakók (inquilini), kik „a szabad székelyek“, azaz: a harmadik rend földjén laknak, azok nem mentetnek föl.²⁹ A szántszándék és fejlődés iránya itt kétségtelenül látszik, nyilvánvaló az, hogy a harmadik rendet az adóban egyenlővé akarták tenni a jobbágyokkal. Ebből a cikkelyből az is megtetszik, hogy az adó földadó volt eredetileg, mely azonban csak a harmadik rend birtokát terhelte, míg a két első rend

birtoka a vármegyei nemesség birtokának előjogait élvezte.

A földönlakóknak ilyen jó dolga és adómentessége, nagy tolongást keltett a harmadik rendben amazok viskója felé és e miatt az adóteher, mely általányban volt kivetve, elviselhetetlenné lőn a harmadik rendre. A sokféle panasz után, a mit ez okozott, 1559 júniusban a fehérvári országgyűlés elhatározza, hogy külön kiküldöttekkel a földönlakókat, szolgálakat és a harmadik rendet összeiratja. Ez azt jelentette, hogy eddigi adómentességeket az előbbieket elvesztik, viszont a főnépek és lófők, kik harmad, negyed izen ugyanazon rendből származtak s kiknek ősei vitézi érdemeket szereztek, nem irattak össze, nem becsültettek meg, hanem hadi szolgálataikért régi szabadságaikat megtartották.³⁰ Nem nehéz fölismerni ebben a tüneményben, hogy a fejlődés iránya, egy a vármegyeihez hasonló és adót fizető jobbágyság felé tartott, melynek erősítése végett az adóztatás kiterjedett most a földönlakókra és a cselédségre is, miközben a primorok és primipilusok megróvhatlansága elvének hódoltak és kedveztek.

János Zsigmond alatt próbát tesznek, kiterjeszteni a tizedadást a lófőkre is. Az országgyűlés t. i. azt határozza 1559-ben: minthogy birói ítélettel lőn kimutatva, miszerint a

primipilusoktól a primorok nemcsak a 3 székben, de egyebütt is tizedet szedegettek, akkor adják meg ő felségének is az igazi tizedet.³² Vajjon, miféle cím alatt szedtek a primorok tizedet? — azt nem tudhatni. Valószínű, hogy itt részben a primorok által bérelt püspöki tizedekről van szó, melyeket 1556-ban szekularizáltak. A harmadik rend adogatott kétség kívül tizedet, de a lófők attól mentesek voltak. Ilyesmiket szedni a lófőktől, bizonyára jog és szokás ellenes is volt. De ennél a pontnál az a jellemző: maga a fejedelem próbálgatja törvénynyé tenni ezt a visszaélést.

Ezen állandó adóztatás ellen az adóhoz nem szokott harmadik rend kézzel-lábbal tiltakozott és egy erőszakos támadásban, fegyverrel próbált védekezni a jobbágyságba való lassu, de következetes leszorítás ellen. Mert a fölkelés oka nem egyedül az adó; de az örökös nyomás s a két első rend elleni gyűlölet is volt, mint a mely kihuzta magát a szokatlan terhek alól, a fejedelemmel egy követ fujt, úgy hogy a székelly támadás nem csupán a fejedelem ellen, hanem a két első rend ellen is irányult, melynek jószágait rettenetesen megdulta. De hát hiába. Vaskézzel verték le a harmadik rendet s békóba, jobbágyságba tették. Nem volt ennek talán kizárólagos oka

sem a fejedelem maga, sem a más két rend s még kevésbbé a védekező harmadik rend, hanem főként a viszonyok, a körülmények, melyek kívülről a hódító, belülről az új fejedelemség részére áldozatokat követeltek s ez az áldozat, ez a tragikai sors a harmadik rendet találta. Hiszen az akkori gazdasági jövedelem a gyakori hadjárat terheit nem bírta el és hogy valamiképp mégis elbirja, a társadalomnak két részre kellett szakadnia, mint éppen a vármegyén: egy hadi szolgálatot tevő s egy adót fizető osztályra. A szászok, kik az idegen betörés eseteit kivéve, hadi szolgálatot nem tettek, csak zsoldosokat fogadtak, gazdasági erejüknél fogva leginkább meg tudtak birkózni az új helyzettel.

XV.

AZ EGYENLŐ MEGTERHELTETÉS KORSZAKA 1562—1601-IG.

A segésvári országgyűlés cikkelyeiben 1562-ből, elvi határozatot nem találunk ugyan a székelyek adózási kötelezettségéről, de maga az a ténykörülmeny, hogy a harmadik rend tagjai csaknem kivétel nélkül mind kincstári jobbággyokká tétettek, magában foglalja az adófizetés kötelezettségét. Annak okáért hát a székelyek az ők szabadságaik vissza-

adásáig 1599-ben, vagyis a Báthori Zsigmond által visszaadott alkotmányos jogaik jogérvényes fogantatásáig, 1601-ben, szabályszerűen fizettek adót.

A mondottakból következik, hogy az összes adókat, a melyek a más két nemzetre kirovattak, azoknak is hordozni kellett, a kik most lettek jobbágyokká. Az adónemek közé tartozott első sorban a török adó, melyet rendszeren a tavaszi országgyűlésen, ami január és június közé esett, róttak ki. Kapunként 99 dénárt, néha 1 ft 50 krt tett az rendszeren. A fölösleget, ami esetleg megmaradt, a fejedelem saját belátása szerint a maga és az ország szükségére fordította.

Azonkívül a fejedelemnek az őszi gyűlésen, mely augusztus és december közt volt, de többnyire szeptember vagy októberben tartották, a subsidium vagy segedelem cím alatt egy külön adót szavaztak meg, melyet ő a maga és az ország céljára, a mi voltaképp egy volt, fordíthatott. Nem ritkán a fejedelmi gárda fentartására nyomatékos címet adták ennek. Az e fajta adó nagysága a fejedelem és az ország szükségleteitől függött; abból kellett ugyanis fedezni a gárdát, a bizonyos célra toborzott zsoldosokat, az udvartartást, továbbá a követségeket idegen udvarokhoz és más

egyebet. Erre is 99 dénárt szavaztak meg rendesen, de szükség esetén adtak néha egy negyed, egy ketted, három negyed és 1 forint pótlékot is kapunként. A század vége felé még 1 ft. kapuadó is fordul elő. A fejedelmi pótlékokat a tavaszi országgyűlésen szavazták meg többnyire s ritkán mentek azok többre egy negyed és egy ketted ft-nál.

Rendkívüli ritkák voltak az olyan adók, mint pl. az 1589-iki¹ 66 dénár adó, melyeknek nem ez az egyszerű felosztási mód lett volna a bázisuk. 1570 óta csaknem minden évben szerepel egy adó, a váradi vár kiépítésére szolgáló rovatál, a nennyiben Várad, mint nyugati háárerőd, nagy fontossággal birt. — Évenként gyakran kétszer vetik azt ki. E célra 15, 20, 35, 50 dénár közt ingadozott a kapuadó, de legtöbbször 50 dénárt tett.

A szultánnak fizetett adó helyébe 1594-ben, kinek köntöse alul az ország Báthori Zsigmond alatt szabadulni próbált, praesidiumi, őrségi adó került kiróváásra, azaz: egy állandó hadsereg fentartására szolgáló adó, a határszéli erősségek oltalmazása végett, mely adó 50 és 175 dénár közt ingadozott, miglen a rendek sürgetésére 1598-ban megszüntették azt.

Az ebben a korszakban fizetett és országgyűlésileg megállapított

adónemekre nézve, a melyek közt ott vagyon a székelyek adója is, az alábbiakban összeállítjuk itt az egyes adótételeket és azok rendeltetését, úgy és akként, a mint azok az országgyűlési cikkelyekben foglaltatnak. Technikai okokból e helyütt a következő rövidítéseket használjuk: 1. **Z** jelenti a török szultánnak fizetett adót; 2. **F** nem egyéb, mint a fejedelmi adó, a mely gyakran subsidiumnak van nevezve és ebben a gárda is bentfoglaltatik, amikor ekként van az adó rendeltetése jelezve: „udvarnép tartására“; 3. **V** jelenti a Váradnak szóló adót; 4. **Cs** a csapat-adót; 5. **Ö** a rendes sereg vagy várőrségi adót; 6. **K** jelenti a követek vagy orátorok költségeit.

Erd Orsz. Eml. II. kötet

lap.

211 november 1562, 99 dénár Z.

216 junius 1563, 99 dénár Z, 40 dénár Cs,
10 dénár K.

222 január 1564, 99 dénár F, 40 dénár Cs.

286 junius 1565, 99 dénár F, 40 dénár Cs.

293 október 1565, 99 dénár Z, 20 dénár Cs,

299 Art. 1. március 1566, 99 dénár F.

301 Art. 3. március 1566 ? dénár Cs.

327 Art 18. nov. 1566, 25 dénár F. Ujvár.

332 szeptember 1567, 99 dénár Z.

340 január 1568. 50 dénár Cs.

346 május 1568, 99 dénár Z. 50 dénár F.

351 február 1569, 99 dénár Z.

362 junius 1569, 99 dénár F.

367 január 1570, 99 dénár F. 20 dénár V.

371 Art. 1. máj. 1570, 99 dén. Z, 15 dén. V.

375 január 1571, 99 dénár F, 30 dénár V.

- 474 május 1571, 99 dénár Z.
 495 Art. 3 nov. 1571, 99 dén. Z, 50 dén. V.
 528 Art. 2 május 1572, 99 dénár Z.
 532 Art. 3 jan 1573, 99 dén. F 50 dén. V.
 540 Art. 2 május 1573, 99 dénár Z.
 546 Art. 6 október 1573, 99 dénár F.
 548 Art. 2 január 1574, 50 dénár V.
 550 Art. 1 u 3 junius 1574, 99 dénár Z.
 20 dénár F s Cs.
 555 Art. 5 dec. 1574, 99 dén. F, 50 dén. V.
 561 Art. 7 jul. 1575, 99 dén. Z, 50 dén. V.
 572 Art. 6 s 7 december 1575, 50 dén. V,
 99 dénár F.
 576 január 1576, 99 dénár F.

Erd. Orsz. Eml. III. kötet.

- 105 Art. 1 május 1576, 99 dénár Z.
 115 Art. 3. 5 október 1576, 99 † 25 dénár
 F, 50 dénár V.
 116 Art. 1 ápr. 1577, 99 dén. Z, 50 dén. F.
 122 Art. 2 s 3 október 1577, 99 dénár F,
 50 dénár V.
 127 Art. 3 április 1578, 99 dénár Z és F.
 159 Art. 2 u. 3 október 1578, 99 dénár
 F 25 dénár V
 143 Art. 3. s 4 október 1579, 99 dénár
 F 50 dénár V.
 146 Art. 1 2 április 1580, 150 dénár
 Z 25 dénár F.
 153 Art 2 3 november 1580, 99 dénár
 F 50 dénár V.
 159 Art. 4 május 1581, 150 dénár Z.
 163 Art. 1 szept 1581, 99 † 99 dén. F G V.
 166 Art. 3 ápr. 1582, 99 dén. Z, 50 dén. F.
 170 Art. 2 szeptember 1582, 99 dénár F,
 és G 50 dénár V.
 179 Art 2 március 1583, 99 † 50 dén. Z.
 198 Art. 3 szeptember 1583, 99 dénár F,
 50 dénár V
 293 Art. 3 április 1584, 99 dénár Z, 50
 dénár F.
 209 Art 2 szeptember 1584, 99 dénár F,
 50 dénár V
 213 Art. 2 május 1585, 150 dénár Z,

- 216 Art. 1 és 2 szeptember 1585 99 dénár F, 35 dénár V.
- 226 Art. 1 április 1587, 150 dénár Z és F.
- 220 Art. 2 12 május 1586, 99 + 40 dénár F 10 dénár korábbanos
- 226 Art. 1 április 1587, 150 dénár Z és F.
- 231 Art. 2 április 1587, 99 dénár F és G, 50 dénár V.
- 234 Art. 2 április 1588, 99 dénár Z, 50 dénár F.
- 246 Art. 42 dec. 1588 99 + 50 dénár F.
- 364 Art. 1 április 1589, 99 dénár Z 50 + 16 dénár F.
- 367 Art. 1 október 1589, 99 dénár F. 50 dénár V.
- 371 Art. 2 április 1590, 99 dénár Z, 75 dénár F.
- 374 Art. 1 szeptember 1590, 99 dénár F, v. g 50 dénár V
- 376 Art. 1 április 1591, 99 dénár Z, 75 dénár F.
- 387 Art 5 november 1591, 99 + 25 dénár F, 50 dénár V.
- 402 Art. 2 április 1592, 99 dénár Z, 100 dénár F.
- 410 Art 2 szeptember 1592, 99 F és G, 75 dénár V.
- 416 Art 2 április 1593, 99 dénár Z, 100 dénár F.
- 420 Art. 2 szeptember 1593, 99 dénár F, és G 50 dénár V.
- 433 Art. 7 s. 8 február 1594, 99 dénár Z, 50 dénár F.
- 441 Art. 4 5 máj. 1594, 25 dénár F, 50 dénár Ö.
- 447 Art. 3 4 augusztus 1594, 90 dénár F s G, 50 dénár V.
- 460 Art. 1 2 november 1594, 25 dénár F és G, 50 dénár Ö
- 469 Art. 5 6 április 1595, 200 dénár F és G 150 dénár Ö.
- 485 Art. 4 5 december 1595, 99 dénár F és G, 125 dénár Ö.
- 494 Art. 3 április 1596, 99 + 25 dénár F és G, 125 dénár Ö.

Erd. Orsz. Eml. IV. kötet.

103 Art. 2 november 1596 99 + 25 dénár
F és G, 175 dénár Ö

115 Art. 1 április 1597, 99 + 25 dénár
F és G, 175 dénár Ö.

129 Art. 2 január 1598, 99 + 25 dénár
F és G, 175 dénár Ö.

157 Art. 1 március 1598 99 + 26 dénár
F és G 175 dénár Ö.

243 Art. 1 október 1598 (pro 1599) 99 +
100 dénár F és G.

268 Art. 8 9 március 1599, 99 + 25 dénár
F és G. 175 dénár Ö.

299 Art. 1 június 1599 5 ember után
200 dénár F

553 Art. 5 október 1600, 300 dénár Cs.

578 Art. 1 január 1601, 400 dénár Cs.

Erd. Orsz. Eml V. kötet.

94 Art. 1 június 1601 400 dén. F. és Cs.

E porták szerinti adónemeken és
rovatalokon kívül, csupán 1562-ből,
3000 ft. átalányösszeg van említve
még,² melyből a szultán 1000 ftot,
a fejedelem pedig csapatokra és
ágyukra 2000 ftot kapott.

Az elősorolt adótételek nem vo-
natkoznak ugyan a székelyekre egye-
nest, hanem a nemesi jobbágyokra,
de azért a székelyekre is birtak ér-
vényességgel. Mert az országgyűlési
cikkelyekben az itt idézett esetek
mellett „a székelyek hasonló terheket
vállalnak“ féle megjegyzésekkel vagy
hasonló, vagy csaknem szó szerint
egyező fordulatokkal találkoznak, a
melyekből az tűnik ki, hogy a szé-
kelyek is, mint a többi nemzetek,
éppen annyi terheket hordoztak. Ezt

az állapotot az a jelenség erősíti meg, mely szerint az országgyűlési cikkelyekben, egyetlen esetet kivéve, ebben az időszakban átalány öszszegről nem történik említés.

Azonban csak a jobbágyság, mely a közszékely vagy községi székelyek és a földönlakók közül került át ebbe az osztályba, fizetett adót. A földön lakókkal (inquilini) ezentul jobbágyokként bántak. A földönlakók a közszékelyekkel közösen irandók össze — mondja a segesvári 1562-iki országgyűlés utasítása.³ 1564-ben az országgyűlés újra megbecsülteti a kincstári jobbágyokat és a földönlakókat.⁴ Nehányszor a következő években is utasítások történnek a földönlakók és községiek adóztatása végett.⁵ Ezentul, mint magától értődő dolog eltűnik az országgyűlési cikkelyekből ez az adóintő rendelkezés. A kincstári jobbágyok eladományozásának kezdetén, 1566 után, az országgyűlés azonban kötelességének véli még egyszer, 1569-ben erősen hangsúlyozni, hogy a fejedelem keze közt maradtak, tehát a kincstári jobbágyok, ugyanazon terheket tartoznak hordozni, mint a magánosoknak eladományozottak.⁶ Az adófizetéstől való szabadulás órája földönlakókra, jobbágyokra nézve akkor ütött, akkor állt be, mikor nekik eredeti székely jogaik végleg visszaadattak.

Az adókiróvás alapja a kapu volt, a porta. Az összeírást magát a fejedelem megbizottai végezték, a fejedelemtől adott s néha az országgyűléstől kidolgozott szabályok szerint. 1562-ben maga a fejedelem küldött ki ilyen összeírókat, hogy a szükséges munkálatokat elvégezzék.⁷ Az ekként készített listák addig maradtak érvényben, míg tényleg beálló félreértések, változások vagy zavarok új számlálást szükségessé nem tettek. A székelyek külön kérésére 1564-ben új összeírást rendel el az országgyűlés⁸ s erre minden jobbágyot és földönlakót, kinek 6 ft. érő vagyona van, megbecsülnék vagyis: az adófizetőket listába írták mind, de a szegényebbeket nem 1566-ban az adó megszavazásánál a többi közt utalnak, mint normára, erre az összeírásra.⁹ 1671-ben újra számlálnak. „Minthogy a székelyek a csapások miatt, melyek őket érték, sokat szenvedtek, elhátározta az országgyűlés, hogy a fejedelem nevezzen minden székben jámbor, hűséges, istenfélő embereket, ki részökre és őket újra becsültesse meg, számláltassa a fejedelemtől nekik adandó utasítás szerint.”¹⁰ Az összeírási utasításban ez áll:

1. Mindenki (jobbágy), kinek, házbeli marhájától elválva, 6 ft. érője vagyon 1 fttal adózzék.

2. Kinek a faluban egész telke van, itt hozzáteendő volna: de 6

ft. érő marhája nincs), az fél adóval azaz: 50 dénárral rovandó meg; de ha csak fél telke van és marhája nincs, akkor ő segítse a többit fizetni.

3. A falusbíró ne fizessen adót.

4. A primorok és primipilusoknak csak azon szolgálai adómentesek, a kik bérért szolgálnak; de azokat, a kik libertinusok, oltalom végett, vagy valamely más okból, tehát nem bérért szolgálnak, azokat az összeírók becsüljék meg.

5. A darabontok nevei is, kiknek meggróható ingóságuk vagyona, beírásuk a lajstromba; de oda kell tenni, hogy darabontok, adót azonban nem kell tőlük behajtani. Azok is felirandók, kiknek vagyona nem akkora nagy, hogy egy forinttal meggróhatóak volnának.¹¹

A darabontok tehát, a mint látjuk, nincsenek megróva, mi tekintettel arra, hogy hadi szolgálatot teljesítenek, érthető; a két első rend pedig éppenséggel szóba sem jő.

Csak önálló háztartással bírókat rónak meg általában, míg a béres szolgák adómentesek. A 6 ftot érő marha birtoka, mint alap voltaképpen egy pár ökör ára;¹² egy kapu után ez volt a legkisebb kivetés. Kiknek ennél kevesebbje van, az másokkal együtt fizet egy kapu erejéig. A kivetésnél tehát nem a ház birtokát veszik föl zsinórmértékül,

hanem a marha és egyéb ingóság birtokát; végül aztán a szó valódi értelmében vett termelő vagyonnak, a nyilföld birtokosának és adóalanyának az ő földbirtokát. Ez volt a bázis.

A nemesi és a székelyföldi birtokon, 1578-ban, egy új összeírást rendeltek el, mert a szükségletek igen megnőttek volt.¹³ Erre külön részletezett utasítást dolgozott ki az országgyűlés s kérte a fejedelmet, hogy azt a végrehajtáskor vegye foganatba.

Ezuttal a bázist fölemelték. Egység gyanánt most 2 pár igás ökörnek birtokát vették fel. Ezzel egy értékű volt egy pár lófogat is, vagy 50 darab juh. Kinek nem volt ökre, de volt egyéb hasonló értékű barma, azt szintannyival rótták meg, mint a 4 ökrös gazdát, azaz: 99 dénár-al.

Tehát két pár igás ökör birtoka volt az alapegység. Ezt portának, vagy kapunak nevezték, jóllehet semmi összefüggésben nem állt a portával, de hát régi (római jogi) elnevezés volt.

A tüzkárosultak, elégettek 3 évi adómentességet élveztek, de azért marha állományukat bevették a listába, hogy majd a határidő lejártá után ismét adót fizessenek.

Adómentesek voltak minden községben: a bíró, továbbá a darabon-

tok, béresek, majorok és molnárok, kik mindennapi kenyerüket uroktól kapták. A zsellérek sem fizettek adót.

A becslés foganatosításakor a becsubiztosok mellett a falu birája és két esküdtje jártak-keltek.

Mikor a zsoldosok fizethetése végett minden ötödik ember fölkelése helyett, az 1599-iki országgyűlés 5 ember után 2 ft. adót vetett ki, végzésileg, akkor ezen a bázison országsszerte összeiró számlálást tartottak. A vármegyén ezt az összeírást a vicispán szolgabíróival végezte, míg a Székelyföldön valószínűleg konskribált maga a főkirálybíró, a dullókkal és a falusbírókkal együtt.¹⁴

Bizonyosnak tetszik, hogy az az uzus vagy szokás, mely szerint a vármegyén a nemesi jobbágysok adóit a falu vagy jobbágy ház elpusztulása esetén leírták, vagy egyszerűen meg sem rótták, a Székelyföldön is alkalmazásban volt.¹⁵

Ebben az időszakban fizettek még a székelyek tízedet is ezeken az országgyűlés által megszavazott adókon kívül. Erről a tízedről az országgyűlési végzésekben igen-igerritkán történik említés, minek oka abban keresendő, hogy az országgyűlés eme szolgálmanyok vagy porciók megszavazási jogával nem bírt s így azok évenként minden országgyűlési meghatalmazás nélkül szabályszerűen szedettek bé.

A székelyek 1564-ben a fejedelelemhez írt panaszlevelökben jussoknak mondják erre vonatkozólag, mely szerint ők sertések és juhok után tizedet adtak, de hát ne egy heted rész préseltessék ki tőlük, mint most, továbbá hogy ők mint idáig, egy bárányt 6 dénárral, egy malacot 4 dénárral megválthassanak.¹⁶ Ezért folyamodtak. A székelyektől beszédett eme tizedek, a p r ó m a r h a t i z e d e k voltak; ugyanis nyoma sincs e panaszlevélben gabonated adásáról. E szerint hát ők gabona tizedet bizonyára nem fizettek. A segesvári országgyűlési cikkelyekben a székely tizedek részletezésére vonatkozólag, mint adóköteles dolgok, semmi más egyebek, csupán a bárány, malac, liba és méhraj vannak felsorolva. Ez az aprómarha tized a fejedelmi kincstárnak fizetendő porció volt, olyan adó, miből a fejedelem az ország több rendbeli szükségleteit fedezgette. A megvámolt állatokat a tizedlés után a tulajdonosok, legfőlebb három hónapig tartoztak tartani. Azután azokat a tizedszedőknek, kik e határidőn túl eshető károkért felelősek voltak, elszállítaniok kellett. A tizedszedők ezeket a kiróvott porciókat, — ebből a cikkelyből is kitetszőleg, a primoroknak pénzért eladogatták,¹⁷ éppen, mint a hogy a vármegyéken szokták volt. A panaszlevélben szoká-

sosnak gyanítják ezt a tizedet a székelyek, nem is az ellen tiltakoznak, mint jogos ellen, hanem a visszaélések és igazságtalanságok ellen a végrehajtás körül, mely szerint a megtizedelt malacot tőlük akkor hajtják el, mikor a makkon hizott disznó lett már belőle.¹⁸

Tizedkötelesek csupán a községi székelyek, a földönlakók és a szolgák voltak; azok, akik saját gazdagsággal és tizedköteles jószággal bírtak. Lófők, primorok mentesek voltak attól a segesvári cikkelyek szerint.¹⁹ E szerint az 1559-iki országgyűlés azon végzése, hogy a lófők is adjanak tizedet, nem lépett hatályba.²⁰ Nincsen abban semmi kétség, hogy ezt a tizedet mindenütt e század végéig szedték-rótták. A rendek kéri 1566-ban a fejedelmet kapcsolatban a tizeddel, miszerint a vásárhelyi tanulók konviktusa részére a székely tizedekből kegyeskedjék 250 ftot átengedni s azt a summát kötelezővel jövőre is annak biztosítani, hogy az országgyűlés ne legyen kénytelen a fejedelem előtt ezért az összegért évenként alkalmazkodni.²¹ Ebből kiviláglik nyilván, hogy a székely tized szabályszerű rovatat volt és az ezutáni időkben is beszédetett.

Az 1568-ik év orsz. cikkelyeiben a többi közt az a rendelkezés áll, mely szerint Aranyósszék területén

bármely faluban, csak némelyek lehetnek a tizedfizetéstől fölmentve, mások ellenben a magok módja és szokása szerint adják meg a tizedet.²² 1591-ben a székelyek tizedje szabályszerű rovatok, vagy porciókként vannak említve és az országgyűlés azt a rendelkezést teszi a mellé, hogy a tizedszedőknek a bárányt és malacot nem szabad Szent Márton napon túl a megtizedeltek-nél hagyni.²³ Abban a szabadságlevelben, melyet Báthori Zsigmond a székelyeknek 1595-ben ajánlott, de a mely nem fogadtatván el, hatályba nem lépett, az áll, hogy a székelyek csirkét, malacot, bárányt, méherajt továbbra is a régi szokás szerint adjanak.²⁴ A tized fizetéstől végül aztán Báthori szabadságlevele 1601-ben, amely azután jogerejűvé is lőn, fölmentette, megszabadította a székelyeket²⁵

Ézeken a tizedeken kívül adták és fizették a székelyek e korszakban az ugynevezett kepe vagy kalongya pénzt is. Ez az adó sem volt időnként való, hanem állandó jellegű adó. Az 1591-iki országgyűlés emlékeztetőleg mondja ki, hogy a tizedszedők a székelyektől a régi szokás szerint hajtják be a kepet miből következtethető, hogy az már rég meghonosult állandó adóként szerepelt, melynek behajtásához főlősleges is volt az országgyűlés jó-

vághagyása. A kepe e szerint rendes rovatál s nem országgyűlésileg megszavazott segedelem volt. 1593-ban megint székelyekről van szó, akik tizedet adnak, öt kalangya vagy csomó után egy dénárt adnak. Eből a pontból úgy látszik, mintha a Székelyföldön is adtak volna gabonátizedet.²⁷

Mint rendkívüli költséget szavazták meg 1593-ban az ugynevezett kalangya pénzt. Bizonyos fajta jövedelmi adó volt az. Az ország minden lakosát terhelte: nemes, jobbágyot, városi polgárt és fejedelmi jószágot egyaránt. Minden csomó vagy kalongya buza, lencse, rozs után 1 dénár pénz járt ki, ennyit szedtek; két kereszt zab után ugyanennyit a nemesektől s másoktól, a kik pedig közönségesen nem fizettek tizedet. A tized fizetésre kötelezettek azonban csak 5 kalongya után fizettek 1 dénárt. Azok, a kiknek gabonaneműjük nem termett, marhalétszám szerint fizették ezt a rendkívüli adót; a birtoktalan napszámosok, kornyelven szólva semmiek, 5 dénár fejadót adtak, a taksás városok pedig meghatározott summát. Az ezen megszavazás folytán begyűlt pénz a Konzervátorokhoz (zsugorgatók?) volt szállítandó; a székelyek között ezt a hivatalt Siger János igazgatta akkor, kinek székhelye Kolozsvár volt.²⁸ Rendkívüli

esetekre egy állandó fundus, alap megteremtése vala ennek az adónak a célja. De a behajtása, vagy talán az értékesítése, nagy nehézségekkel járt s Háromszék még a következő év augusztusában is 1100 fttal hátrálékban volt.²⁹ Közadókból pótolták egyelőre és később határerősítésekre fordították azt. A század végéig ennek az adónak újra kivételéről nincsen többé szó.

Míg a kalongya pénz már rendeltetése szerint és annál fogva is, hogy az nemesre és nemtelenre, tized kötelesre s tizedtől mentes polgárra, kivétel nélkül volt kivetve, róva s így rendkívüli adónak nevezhető, addig a kepe pénz szabályszerű rovatat volt, mi abból is kitűnik, hogy idézett privilegiumában Báthori Zsigmond 1595-ben régi szokás szerint a székelyeket annak fizetésére tovább is kötelezni akarta, továbbá hogy később 1601-ben a capetiaetől, azaz: kepe pénz fizetésétől fölmentette őket.

Kepe alatt Dózsa Elek³¹ „a papnak és tanítónak a hivek által adott jövedelmet érti, a mi gabonából, tűzifából s borból, a lelkészi földek megmiveléséből és stólából állott. Csak-hogy ez a jövedelem éppenséggel nem volt tized, mint az volt a szász-földön, hanem a lelkész díjazása a hívők által, mely a századok folytán helyileg különféleképp fejlőd-

dött. A fent idézett esetekben azonban, nem az egyházi vagy lelkészi javadalom forog kérdésben, hanem magának a fejedelemsnek adott tized vagy rovatal.

Kepe és kalongya gabonaneműt, takarmányfélét jelent, maga a kepe pénz tehát egy rész, egy porció volt a gabonaneműekből, hasonló a rozstizedhez, a melyet azonban úgy látszik nem természetben, hanem készpénzben fizettek.

Kérdés, vajjon honnan ered, miből származik ez a kepepénz? Jól-lehet sok jel mond ellene, mégis kénytelenek vagyunk azon feltevésre, hogy ez a rovatal az 1556-ban sákulárizált püspöki tizedekben kere-sendő.³² Utaltunk már azon jelen-ségre, mely szerint a székelyek közt 1560 után az aprómarha tized szo-kásos rovatal vagy porció gyanánt jelentkezik. Hogy a tizedszedés nem az 1562-ik esztendő következménye volt, kétségtelenül kitűnik abból, hogy Izbella az 1557-iki³³ tordai ország-gyűlésen késznek nyilatkozik, mely szerint a marosvásárhelyi iskolának a székely tizedekből segélyt fog nyújtani. Ugyanazon országgyű-lésen visszaadni szándékozik A. B. magyar papnak az ő régi javadal-mait, azaz: visszaadja ennek a lel-késznek a mult évben sákulárizált tizedből a neki járó részt.

Valószínűleg a székely tize-dek szintén secularizáltak ekkor,

legalább erre a következtetésre kényszerít a dologi összefüggés. De mint-hogy itt nem visszaadásról, hanem ajándékozásról van szó, föl kell tennünk, hogy ez az alap vagy legatum azelőtt a püspöknek járó, de most a már secularizált tizedekből képződött. Most a székelyek fizettek püspöki tizedet. Ez pedig aprómarha és gabonafélék adásából állott, mikre a kepe szó is mutat, mint a természetbelieknek javadami formája.

Korábbi időkből a székelyek püspöki tizedeire vonatkozólag a következő adatokat találjuk: 1213-ban megköveteli Vilmos, erdélyi püspök, a székelyektől, hogy ha mindjárt a Bárcaságba kivándorolnának is, azért fizessék meg neki a tizedet.³⁴ 1328-ban Róbert Károly király meghagyja az erdélyi vajdának, kényszerítse a szászokat, székelyeket és magyarokat, hogy adják meg az erdélyi püspöknek a teljes tizedet.³⁵ 1466-ban az erdélyi püspök panaszára megparancsolja Mátyás király Aranyos, Maros, Udvarhely, Csik és Gyergyó székelyeinek, hogy adják meg a teljes tizedét a püspöknek.³⁶ Bár fel-tűnő, hogy az efféle tudósítások abból az időből oly gyérek, kétségtelen dolog mégis, hogy a székelyek a püspöknek fizettek tizedet. Erre nézve csupán egyetlen kifogást tehetni, azt, miként történhetett, hogy Báthori Zsigmond, mikor 1601-ben

a székelyeknek szabadságaikat visszaadta, a fiskusnak azt a jövedelmét, mely még 1562 előtről származott és secularizált tizedeken alapult, számba sem vette, föl nem használta?! Ezt a kifogást azonban megdönti annak meggondolása, hogy ugyanakkor az ököradóhoz való jogáról is lemondott. Már Rákóczi Ferencnek pl. az összes székely rendek 1607-ben ököradó helyett *subsidium* ot adtak, segedelmet ajánlottak, ámbátor csak utoljára, mert hiszen Thököly erre vonatkozó kívánságának gyakorlati következése nem volt. A székely tizedek megadása sem ment egyébaránt könnyedén, a mint azt a következő időszakban látni fogjuk, s e pontra nézve is később a székelyek álláspontja kerekedett felül. A mint kivehető e két adatból, Báthori Zs. szabadságlevele nem volt hát *restitutio in integrum*, a minek látszik, hanem a székely alkotmány tovább képződése volt, annak előnyére. A 17. század első felében ez a privilégium volt a bázis a székely jogok fejlődésére nézve, mi közben az abban megállapított rendi viszonyok időnként hol jobbra változtak, hol balra ingadoztak, de azért az adómentesség elve az egész 17. század első felében érvényben maradt s nem pusztá elméleti jelentőséggel bírt, míg viszont a szabadságlevél által a tizedadástól való

fölmentés csupán átmeneti zavarokat okozott, hogy aztán megváltozhatlanul érvényben maradjon.

A székely főnépek az országgyűlésekre bizonyos diátai költségeket kaptak volt, melyeket a közszékelek is viseltek, de a mikhez, mint a következő időszakban majd meglátjuk, a lófők is hozzájárultak. A 60-as években ez a szokás már oly szilárd gyökeret fogott volt, hogy a primorok keserűen panaszkodnak a jövedelem miatt, melyet a két vár kapitányai elhuztak tőlük.⁸⁷ A meglévő uzust aztán 1594-ben két országgyűlési végzés erősíti meg.⁸⁸

Ebben a korszakban kezdődnek meg a postalovak állításával való zaklatások. De abból igazi kinszenvedés csak a következő időszakban lesz, mikor aztán majd bővebben szó esik arról.

XVI.

A RENDES KÖZTERHEKTŐL VALÓ MEGSZABADULÁS KOR- SZAKA 1601—1657-IG.

A székelyek 1602 augusztusában jutottak végleg szabadságaik teljes birtokába, a melyet Báthori Zsigmond 1599 és 1601-ben oklevéllel biztosított volt nekik, de a melyet az or-

szággyűlések ismételten nem ismer-
tek el. A korábbi állapot visszaállí-
tása az adókra nézve a Básta által
a medgyesi gyűlésen (1602 aug.) meg-
erősített cikkelyekben nincs ugyan
külön hangsúlyozva és kiemelve, de
ki van fejezve adómentességök ama
tényben, mely szerint a székelyeket
ezen az országgyűlésen a szászokra
és a nemesi jobbágyságra kirótt 1
és fél frt. adó fizetésére nem köte-
lezték.³⁹ 1657-ig tartott el ez az ál-
lapot, mikor a köznyomoruság meg-
változtatta azt. Előfordulnak ugyan
ebben az időszakban is apróbb il-
letékek, rovatalok, miket a széke-
lyekre is kiróttak, de a melyek ezért
elvileg elismert adómentességökkel
nincsenek ellentétben, sőt azt épen-
séggel megerősítik.

Először is a székelyeknek közön-
ségesen a külföldi államokkal, a tör-
rökkel és a német császárral való
diplomáciai érintkezésekből az or-
szágra eső kiadásoknak egy harma-
dát, mint terhet, hordozniok kellett.
E terhekben való résztvevést indo-
kolta az a körülmény, hogy az ide-
gen államokkal való követségi érint-
kezésből mind a három nemzetnek
a haszna egyaránsu volt. Az orszá-
gos adóktól pedig személyes hadi
szolgálatuk alapján, mely a leglé-
nyegesebb nemességi jog volt, de a
legsúlyosabb nemesi kötelesség szá-
mába is ment, fel voltak mentve. A

külföldi államokkal való diplomáciai érintkezés oly ügy vala, a melyet a hadmezőn nem mindig lehetett eligazítani, de a mely az ország minden polgárának előnyére válhatott. Párhuzamos jellegű volt ezzel a teherrel a diätai költség, a melyet a székelyek országgyűlési követeknek fizettek s a melyet adó gyanánt vetettek ki, hadi szolgálatot is tevő lófőre és főnépre egyaránt. A két adó egyneműsége és hasonlósága kifejezésre jut abban a kötelezettségben, hogy azokat a hadi szolgálatot tevő főrendek is egyformán fizették. Felötlő körülmény egyedül az, mely szerint a székelyek a követségi adó megszavazásakor az illető országos cikkelyekben nincsenek megemlítve. De viszont országgyűlésileg adófizetésre vagy teherhordozásra, a következő esetekben vannak kötelezve: az 1602-iki medgyesi országgyűlés pl. úgy a lófőkre, mint az egy sessiós nemesekre, a császári ajándékok és a követségi költségek fedezéséül 75 dénár adót ró ki; a darabontok személy szerint fizetnek ekkor 10 dénárt. Továbbá egyéb szükségekre családonként még a lófőkre is 20, a darabontokra és libertinusokra 10—10 dénárt vetnek ki.⁴⁰

Minthogy pedig a székelyek azt az adót, mely akkor szeptemberben volt fizetendő, még decem-

berben sem adták meg, az országgyűlés biztosokat rendel ki, a kiket a hátrálékok kényszerű behajtásával bíz meg.⁴¹ De mivel a jelzett célra még ez az adó sem volt elegendő, ahhoz 1603-ban pótlékot szavaztak meg, a mely a nemes székelyekre 32, a lófőkre 10 és a közszékelyekre 5 dénárt tett ki. Mint-hogy a székelyek a mult esztendőben is az adózásban részt vettek — indokolja az országgyűlés, ugy most sem vonhatják ki az alól magokat és elrendeli, hogy a széki kapitányok és királybírók azonnal adószedőket nevezzenek ki, melléjük kellő számu fedezetet adjanak, hogy ellentállás esetén azok a rendes büntetést alkalmazhassák.⁴²

1607-ben 6 dénár fejadó fizetésére kötelezvék a székelyek, de ez alól kivétetnek a vagyontalanok, (inquilini) a semmisek.⁴³ 1610-ben 1333 egyharmad ftot, azaz az országos kiadások egyharmadát hordozzák a székelyek, a mibe a portánál Bethlen Gábor követsége került⁴⁴ s még ugyanazon évben további 1000 ftot fizetnek a különféle országokba küldendő követek számára;⁴⁵ ezután hasonló célra 1615-ben 533 egyketted,⁴⁶ 1617-ben 1200 ft.⁴⁷ és 1616-ban is egy ilyen Legatióra és Konstantinápolyban az erdélyi ház helyreállítására 1333 egyketted ftot adnak.⁴⁸ A konstantiná-

polyi erdélyi ház részére 1653 és 1655-ben is külön adó van kivetve.⁴⁹ Nevezett cikkelyekben nincsen szó külön a székelyekről, de hogy az utóbb költségeket ők is hordozták, az az elszállított adókról reánk maradt számadásokból kétségtelenül kitűnik, a melyekben Aranyos, Maros, Udvarhely és Háromszék egyéb apró kiadásai is föl vannak jegyezve.⁵⁰ Ekként nem alaptalan a föltevés, hogy hasonló célokra a székelyek máskor is adóztak.

Az önkéntes adakozás formájában való másnemű adózásra, közterhekre, az említetteken kívül a fejedelmek csak kérőleg iparkodtak rábírní a székelyeket. Bocskay 1606-ban unszolva kéri őket, hogy csapatai részére szállítsanak Gyulafehérvárra némi élelmi szert; de hát a jövőre nézve nem lesz az semmiesetre kószoló, — hangzik az utasítás, ne is a kapitányok és királybirók gyűjtsék azt össze — hivatalból, hanem az egyes székek saját keblökben bizalmi emberekkel szedessék össze.⁵¹ Látjuk ebből, hogy a fejedelmek mily kiméletesen érintették a székelyek legérzékenyebb oldalát! Mint-hogy a 17. század kezdetén az erdélyi fejedelemség pénzügyei siralmas állapotban voltak, Rákóczi Zsigmond ezért legalább az ököradó fölevenítésére igyekvék rábírní a székelyeket. Hivatkozva a székely sza-

badságok teljes visszaállítására, kéri őket, hogy ősi szokás szerint „adják meg a császárnak, a mi a császáré” s ne feledkezzenek meg az ököradóról.⁵² Az országgyűlés a fejedelem kérésére a választ nyilván a székely nemzetgyűlésre bizta, mert az a fejedelemnek ököradó helyett subsidiumot szavazott meg, segédelmet, a melyhez primorok, lófők darabontok, libertinusok, marha állományuknak megfelelőleg (hat ökör után egy-egy forinttal) járultak. 1608-ban fölkeri az országgyűlés a fejedelmet, mely szerint biztosok útján bírja rá az udvarhelyi nemzetgyűlést, hogy a fejedelem és gárdája részére a székelyek természetbelieket szállítsanak.⁵³ 1614-ben a rendeket felszólítja a fejedelem, hogy közös adakozásból, az adóval és szolgálattal súlyosan megterhelt jobbágyságok mellőzésével, teremtsenek egy kincstári vagy tartalék alapot (publicum aerarium), a melyhez azonban az országgyűlés rendjeinek csak különös meghatalmazásával lehessen nyulni.⁵⁴ E felszólításra a székelyek az alap megteremtéséhez készek hozzájárulni, valamint a gyulafehérvári fejedelmi székváros megépítéséhez is, csak-hogy a fejedelem követeléseit terjessze előbb a nemzetgyűlésük elé.⁵⁵ Az is megemlítendő itt, mint adomány és nem kötelezettség, hogy 1626-ban a székelyek Bethlen Gá-

bor feleségének, mint választott fejedelem nejének gratuláció gyanánt 2000 ftot ígérnek s hogy az egész Székelyföld már 1621-ben a szultán serege részére szállítandó 300 köből buza és 300 köből árpaliszt adására kötelezé magát, ami a csikiak részéről aztán panaszra is adott okot, minthogy abból igen sok esett rájuk.

Bizonyos foku büntetés jellegét hordja magán ezekkel szemben az 1616-iki országgyűlés ama végzése, mely szerínt: „minden lófőből, darabontból és szabadosból jobbágygyá lett székely a vármegyék szokása szerint 110 dénárt fizet”.⁵⁸

De hát e büntető határozattal a hadi szolgálat alól való tömeges kibuvás elé állítottak csapdát, minthogy a székelyek csapatonként kezdtek, akkor jobbágyinak beállani. Mindazáltal nyomósan hangsúlyozva lőn egyszersmind, hogy ez az adó a magas porta követelésének fedezésére lesz fordítva. Az adókötelesek összeírására ez alkalommal a fejedelem biztosokat küldött ki, akik jól ismerték a székely viszonyokat. E határozatra való utalással 1620-ban azután a székelyeket kétszer kötelezik a portának fizetendő adóra,⁵⁹ másod ízben kapunként egy forintra. A közbe eső időben — az országos cikkelyek hallgatásából következően a székelyek adót kétségtelenül nem

fizettek. 1621-ben az országgyűlés, mint a múlt évben, hasonló terhek hordozására akarja rábizni a székelyeket, de hiába.⁶⁰ Hogy ezuttal sikerült nekik az adót elhárítani magukról, az a körülmény bizonyítja nyilván, hogy a székelyekre vonatkozó cikkely eredetijében az adófizetés törölve van, tehát elfogadás előtt sikerült azt megváltoztatni. Ugyanazon év szeptemberében az 1616-iki cikkelyre való utalással az országgyűlés 1 ft. török adót ró ki azokra a székelyekre, a kik a „zászló alól kiállottak“, vagyis azelőtt szabadok voltak ugyan, de önként jobbágysággá álltak.⁶¹ Ebből a cikkelyből megtudjuk azt is, hogy a székelyek utalva arra, mely szerint ők zsoldos fizetés és személyes hadi szolgálat által ugy is súlyosan meg vannak terhelve, küldöttség által kérték a fejedelmet arra, hogy mentessenek föl az adózástól s a dolog egyelőre maradjon függőben. A fejedelem az illető cikkelyt csakugyan törléssel az országgyűlésnek visszaküldötte stb.

1622-ben fontos határozat történt ebben a közteherviselési ügyben. A székelyek megigérték ugyanis hozzájárulásukat a portának fizetendő adóhoz. Adó alá fogták hát azokat, kik az Oláh Mihály vajda betörése után jobbágyok lettek, akár ősjobbágyoknak, akár fejekötött jobbágyoknak hívták őket; csupán a zsellérek s a

valódi űsjobbágyok maradtak adómenteseknek. űsjobbágyok alatt olyanokat értettek, kik a mondott idő előtt olyanokul tekintettek. A megkülömböztető eljárás jővőre nézve pro rato et firmo volt érvényesítendő.⁶² Ez a kényes ügy ezzel, úgy látszik egyelőre s végleg elintéződött. Egy összeíró komissiót nézett ki erre nézve a fejedelem és az dolga után látott. De hogy annak megállapításai közmegelégedést nem keltettek, nem is kelthettek, a panaszok hosszú sora bizonyítja, melyeket a háromszékiek követeiknek adtak az 1623 július 14-iki gyulafehérvári országgyűlésre. Bizonyára kényes dolog volt is megállapítani, vajjon valaki 20 év előtt űsjobbágy volt-e, vagy pedig ezután lett azzá, annál kényesebb, minthogy e kérdésben csak szóbeli tanúságra lehetett támaszkodni, ebben pedig döntő szerepet az érdek és az egyéni nézet játszott.

A legnyomósabb panaszok ekkor abból álltak, hogy a biztosok olyan űsjobbágyokat, a kiket lőfőktől vagy darabontoktól megvásárolt földre telepítettek le, továbbá idegen nemzetiségű jobbágyokat, valamint elszőkött és visszajött jobbágyokat is stb. jogtalanul irtak be az adólistába.⁶³ Pláné a székely viszonyokban, a mint el is képzelhető, oly sok csalafintaság volt, hogy előforduló esetkor a legjobb akarattal sem lehetett tiszt-

tán látni bennök; érthető hát, hogy a biztosok némi szigorúsággal jártak el, mert az érdekeltek nem csináltak lélekfordulást abból, ha imitt-amott lapithattak, tódithattak, csürtek-csavartak.

A fejedelem és az országgyűlés eme rendelkezései után azt kellene hinnünk, hogy ez az adóalap a következő időkből állandó lett és zsinórmértékül szolgált. Csakhogy már 1622 után mindjárt talányszerűen tűnnek el az adók az országgyűlési cikkelyekből s valamely támaszpont azután sincs, miből következtethető volna, hogy az 1622-ik év adóztató cikkelyét végre is hajtották. Annak sincs nyoma, hogy a nevezett rendelkezést hatályon kívül helyezték volna. Van szó ugyan a székelyek kapuadójáról, de hát az erre vonatkozó cikkelyek másként nem magyarázhatók, mint úgy, hogy azok csupán a vármegyékben birtokos székelyekre vonatkoznak, mert ott voltak kapuadók. Már 1620-ban, tehát két évvel a nevezett országgyűlési végzés előtt, a székelység mellett olyan székelyek adózásáról van szó, „kiknek a lakáson vagyon jószágok, ő kegyelmek közt”.⁶⁴ 1626-ból egy cikkelyben ugyanis az van kimondva, hogy vannak a székelyek közt sokan, kik porta szerint fizetnek adót.⁶⁵ Hogy pedig ez a portaadó tényleg vár-

megye földjén jószágos székelyekre vonatkozik, az 1630-ik év ide vonatkozó ama helyéből tűnik ki kétségtelenül, mely szerint: »A székely uraink atyáinkfiai, kiknek ő kegyelmök közül is kapuszámok vagyon, a vármegyében, szintén vállalják az adófizetést.» És a következő időszakban a kapuszámra vonatkozó törvénycikkelyek, egyszerűen a vármegyei birtokot értik. — Hogy a Székelyföldön lévő s az 1622-iki országgyűlés végzése szerinti adóköteles jobbágytelek ebbe az adózásba bele nem foglalható, az minden erre vonatkozó cikkelyek és helyek világos értelmészerint kétségen kívül áll.

A vármegyén fekvő székely birtok adóügyének pedig a székely joghoz és alkotmányhoz semmi köze nem volt és nincsen; azért e kérdésbe bővebben nem is bocsátkozunk. Mikor ugyanis a fejedelmek az alsóbb rendekből némelyeket az adómentesség világos kifejezésével főfőiségre, primorságra emelnek, ebből a darabontok, szabadosok és jobbágyok stb. adófizetésére épenséggel nem lehet és nem szabad következtetni, mert ezekben a kiváltságlevelekben csupán formai, alaki fordulatokkal van dolguk, mi pl. abból is kitetszik, hogy az illetők néha olyan kötelezettségek alul is fölmenetnek, a minőket a Székelyföldön

egyetlen székely sem fizetett soha mint a minő pl. a *lucrum camerae*.⁶⁸ Egy nemeslevélben csupán egyetlen egyszer adományozza a fejedelem az adómentességet olyan megjegyzéssel, mely szerint az orbai szék tisztviselői utasítvák, hogy a nemesítettnek házát és jószágát adóval ne rójják meg;⁶⁹ ez alatt az adó alatt azonban nem közteher volt értendő, mert közterheket a székelek nem hordoztak.

Az országgyűlési cikkelyek hallgatása, melyek ugy az előbbi, mint a következő időszakban is, melyben a székelyek 1665 után évenként rendszeren ugynevezett általánysummát (*pausale*) fizettek s a mely cikkelyek a székelyek adóiról kifejezetten emlékeznek meg mindenkor, továbbá a fejedelmek választása módja I. Rákóczi Ferenc után,⁷⁰ végül az immunitás, a székelyek adómentességének határozott emlegetése az *Approbatákban*:⁷¹ mindezek azon feltevésre kényszerítenek bennünket, hogy a székelyek a Székelyföldön 1622 után sem fizettek rendszeres szabályszerű országos adót. Ennek bizonyossága az is, hogy a mint látni fogjuk, ilyesmi a következő időszakban sem történt; annál fogva az adómentesség ezen egész korszakon keresztül tényleg érvényben maradt, de azért ritka esetben fordult elő az, hogy a szé-

kelyek a szükségelt önkéntes segédelmet, a subsidiumot, az országtól megtagadták volna.

Korábbi szabadságaik elismertetésével együtt, a bárány, malac stb. tizedek fizetésétől is sikerült a székelyeknek megszabadulni. De azért ebben a tekintetben sem hiányzott másrészt a visszarándító törekvés, a reakció, legalább a bárány tizedeket illetőleg, a mennyiben az országgyűlés 1613-ban megállapítja, mintegy óvásul a követelésekre, miszerint a székelyek, minthogy ők bárány tizedet, sajtot, vagy túrót a fejedelem részére az ők lázaik után, faluhatáraikból, majorjaikból és pásztoraik által (!) sohasem adtak, azoktól ezutánra is mentesek legyenek.⁷² 1615-ben ismétlődik ez a határozat⁷³ s az Approbatákba aztán ilyen fogalmazásba kerül bele: „A székelyek földjén sem ők magok, sem jobbágyaik, pásztoraik, majorjaik (bács) gabonát vagy egyéb jószágot a fiskusnak tized gyanánt nem tartoznak adni”.⁷⁴ Az Approbaták e cikkelye gyakorlatilag hatályban maradt; a Leopoldi diploma a székelyek tizedfizetésétől való mentességét szintén megerősíti. Ekként, az 1854-iki tizedmegváltás alkalmával a székelyek közt nyom sincs, szó sincs arról.⁷⁵

Aranyosszéket illetőleg, mely hajdan várföld volt, az országgyűlés

1624-ben beakarta vinni kisebbarányban a tizedadást, miközben elhatározta, hogy fizessenek ott a jobbágyok a szabad szék földje után tizedet, míg az odavaló székelyek, kik e fajta földet fogtak művelés alá, legyenek adómentesek.⁷⁶ Túl buzgó hivatalnokok e követelést kiebb ügyekeztek terjeszteni, mire az országgyűlés 1655-ben megszüntette e tizedadást.⁷⁷ A székely jog és alkotmány még e területen is érvényesült.

Az országgyűlésen való képviselés költségeihez természetesen hozzájárultak a székelyek ebben az időben is s e költségeket primorok és primipilusok egyaránt hordozták. Mikor Báthori Gábor kiváltságlevelével a háromszéki lófők kivonták magukat e költség alól, panaszt tettek a szék képviselői az országgyűlésen és határozatot módoltak ki, mely aztán a lófők e kiváltságát megsemmisítte.⁷⁸ Az ily költségek hordozása egyébként a szék belső ügye volt. Magok állapították meg a kiróvást és behajtást s erre nézve adószedőket neveztek ki. Közjog volt az. Ily körülmények közt nem csoda, ha az udvarhelyi székgyűlés 1612-ben a lófölkön kívül a darabontokat, szabadosokat, sőt a primorokat is követi adóval róttá meg, megterhelte, még pedig a közszékelyekkel szem-
dúlán.⁷⁹

Rendkívüli esetek alkalmával e korszakban is teljesítettek a székelyek fuvarozási és tenyeres munkát, csakhogy ezekkel is oly nagy mértékben őket nem terhelték meg, mint a más két magyar és szász nemzetet. 1616-ban a fejedelem keményebb büntetés helyett azokat, kik a hadi szolgálat alól kivonták magukat, figyelmeztetésül kézi munkára a fehérvári vár építéséhez parancsolta.⁸⁰ Az 1628-iki székely kívánságok között az is szerepel, hogy ők gratuitus labor-ra, azaz országos célok végett ingyen napszámos munkák végzésére ne alkalmaztassanak.⁸¹ A következő évben efféle munkák megtevésére készeknek nyilatkoznak, de kívánják és sürgetik, hogy a fejedelem adott szavát — valószínűleg az ily munkáktól való fölmentést — tartsa meg.⁸² Meglehet, ilyen munkálatokat régebben is végeztek. De 1630-ban fejedelem és országgyűlés az e fajta terhek alól fölmenti őket.⁸³ Ezen előjog élvezetében azután is megmaradtak, mert pl. 1649-ben Nagyvárad és Jenő várainak építési munkálataival csupán a vármegyén is birtokos székely nemeseket terhelték meg,⁸⁴ de a székelyföldi székelyeket azokkal nem terhelték.

XVII.

HADI ADÓT, TÖRÖK ADÓT FIZETNEK A SZÉKELYEK IS. 1657—1691.

Az idő követelései rendesen hatalmasabbak, mint a kiváltságok és fejedelmi irások biztosítékai. A 17. század 50-es éveinek zür-zavargásai a székelyeket sem kimélték meg a terhektől a vesztfáli béke s a spanyol-örökösödési háboru után, a mennyiben még a nemesi adómentességnek sem vala ez időtájt foganatja már. Végső szükség esetén gyakrabban kényszer-kölcsönnel próbálkoztak segíteni magukon, hordozni a közterüt, melynek súlya alatt maguk a legvagyonosabb nemesek szenvedtek a legtöbbet.

Ezekhez a közterhekhez hasonló jellegűek voltak azon adók, melyeket ezidétt a székelyekre róttak ki. Több-

nyire hadi költségek voltak azok, katonai természetű okok idézték elő s az ország köznyomoruságából származtak. Főként az 1657 —1664 közti évekre estek azok tömegesen. Közteher jellegét ennek a háborús jellegű adónak kivált az bizonyítja, hogy a Székelyföldön egyetlen rend sem maradt ment attól. Időnként magok a primorok fizettek fej- vagy marhaállományuk szerinti adót, máskor meg jobbágyaik száma szerint róvattak meg, vagyis utóbbiak adójára nézve, a primok legalább is felelősséget vállaltak. Barcsai Ákos egyik nyilatkozatából egyébként emez adókra nézve a közteher jelleg kétségtelenül megállapítható. A fejedelem ugyanis kéri egy hozzá küldött székely követségtől, hogy ne vonakodjanak az 500,000 tallér fizetésében valamivel részt venni, mert ha adnak is valamit abba, ezzel ők még nem válnak adózókká, épenséggel nem adófizetők, hanem csak a kirótt birságpénz fizetői lesznek, minthogy ez a közteher voltaképp az ország lázadásáért való büntetés pénz, sarc, vagyis Rákóczi bukásának a következménye.¹ Egyébiránt a székelyek ez időtájt az ország folyó szükségleteinek fedezéséhez semmivel sem járultak, míg a vármegyén birtokos székely nemesek és mások, mint azelőtt, most is hozzájárultak azokhoz.² Mily nyo-

masztók lehettek időnként e súlyos közterhek, azok az 1659-iki országgyűlés végzéséből tűnnek ki pl., a mely szerint lófők és darabontok, ha fizetni nem tudnak, jobbágyokul köthetik le magukat annak, aki megfizeti az adót helyettük, mely lekötés ideje alatt minden esztendő a jobbágyoknak 1 ftot számít.³ Érthető tehát, ha erélyesen tiltakoznak a székelyek az adók egy részének szabálylá lett rájuk tukmálása ellen. Ezért 1662-ben az országgyűlésen a következő megjegyzéssel iktatják a székelyek adóját törvénybe: „Mint-hogy pedig a székelyek rendkívüli szükség esetén s az ország romlott állapotjában nemesi szabadságaik megsértésével adófizetésre kényszerítettnek, annak okáért ők, mihelyt Isten az idegen népeket az országból elviszi, adóval többé meg nem terhelhetők“.⁴

Az évenkénti török portaadó egy részének vállalására sikerült 1664 után a más két nemzetnek a székelyeket is rábirni. De ők ismételen szabadulni igyekeztek attól is. 1666-ban az országgyűlésen határozottan vonakodnak adót fizetni tovább, mert nekik hadi szolgálatot kell tenni. A más két nemzet e határozottságot azzal igyekszik megintgatni, mely szerint a hazát közösen olyan eszközökkel kell megvédelmezniök, a melyekkel Isten segítség-

gével nyugodálma megvédhető, az pedig nem egyéb most általában, mint az adófizetés. A fejedelem válasza is huzakodó követeléseikre elutasító vala.⁵ Udvarhely ennek dacára még 1670-ben is utasítja követjeit, hogy a székely adók levonásán, törlésén munkálkodjanak és adóemelésbe semmi áron belé ne menjenek;⁶ ugyszintén 1682-ben is.⁷

1664 januárban fejadót vállalnak aztán, juniushban pedig kapu adót. A következő évben átalány járulékuk 5000 tallérban állapittatik meg. Ezt a pausálét évenként 1686-ig fizették. 1666-ban ehhez az átalányhoz 500 tallér pótdó járult, mert az akkor megszavazott összeg nem volt elegendő. 1665-től 1670-ig az adót rendesen tavasszal vetették ki; de minthogy a behajtás és beváltás nehezen ment s a portához való szállítás halogatása is az ország biztonságára nézve veszedelemmel járhatott, azért 1670 decemberben a következő évit már előre rótták ki a Székelyföldön. Az őszi országgyűlésen a következő évre való kivételnek ez a módja és megszavazása egészen 1681-ig szokásban maradt. De az ezutáni öt éven át ez a szokás többé-kevésbé érvénytelenné lön.

1687 után kezdett az évi adó ijesztő módon emelkedni. 1687 tavaszán és őszén már 23.000 ftot

fizettek a székelyek és pedig 15.000 ft. portaadót és 8000 ft. kényszerkölcsön hátrálékot.

Midőn 1687 őszén Lothringen Károly az országot megszállotta hadával, 700.000 ft. iszonytató közterhet, vagy inkább hadi sarcot rótt Erdélyre ki.⁸ Ebből 100.000 ftot a székelyek fizettek; a következő évben a kivetett 600.000 ftból 120.000 ft esett rájuk;⁹ 1690-ben azonban kimerültségök tekintetbe vételével csupán évi 25.000 ftot és megfelelő mennyiségű zabot róvatott ki rájuk Lotringen. 1691-ben, a Leopoldi Diploma évében, 5000 ft. adópénzt követeltek tőlük, de azon kívül a hadsereg számára muszáj volt 23.000 frt ára élelmiszert szállítaniok.

Elvileg a székelyek adómentessége 1657 után sem szűnt meg voltaképp; eltekintve az 1657—1663 és az 1686—1691 évek országos közterheitől, csapásaitól: a törökadó részarányán kívül, tényleg a székelyek kevés adót fizettek. Az 1690 évi nagydisznódi országgyűlésen adómentességek Thököly által futólag s végül a Leopoldi Diplomában is elől ismerte papiroson. Utóbbi szerint: „a székelyek minden adózástól, a téli és nyári bekvártélyozás terheitől, tizedtől s ama javaik elvételétől, melyekkel a fölkelést teljesítésére rendelkez-

nek, most és a jövőre nézve is mentesek lesznek.“ Ellenben kötelezték, a haza védelmezésére saját költségeiken hadi szolgálatot tenni.¹⁰ De már a következő évben szabad akaratból 22.000 ft. adót vállaltak a székelyek s innen kezdve az évről évre emelkedő országos adóban mind nagyobb arányokban vettek részt, úgy hogy pl. 1703-ban már 93.750 ftot fizettek.¹¹ A török háború bevégezése után szabadulni reméltek végre a sok adótól. Azért az 1701-iki országgyűlésen követek által a béke-kötésre való utalással felszólaltak a további adóemelések ellen, hangsúlyozván, hogy idáig csak az Unióra való tekintettel vállalták az adókat, a melyeknek fizetésére ők különben kötelezhetők sem volnának. De jog, törvény és felszólalás nem sokat használt; a sok katonaság, az orátorok, az őrség, mind-mind az országban maradt s velök együtt ott voltak az elviselhetetlen adók, melyeket tényleg azok eltartására hárítottak össze. Működött az osztrák uralom. Valamint a Leopoldi Diploma sok más pontja, úgy a székelyek adómentessége, szabadsága és alkotmánya is, csupán formáság, papiros, írott malaszt lett a sok teher folytán. Ezek a rengeteg adók voltak tényleges okai annak, hogy a 17-ik század végének roppant szenvedé-

sei után alig-alig birt magához jönni többé az egész Erdélyország.

Hadi adóknak, közterheknek tekinthetők egyébként azok a természetbeli adományok is, termények, melyeket a székelyek 1661, 1662, 1672 és 1683-ban a töröknek és 1688—1691-ig a császári csapatoknak fizettek, szállítottak. A török seregnek adott szállítmányok csekélységek voltak, viszonyítva ahhoz, a mit 1688, 1689-ben s azután, az osztrák csapatok emésztettek, zabáltak fel; 1689-re esik a szállítmányok tetőpontja, a harácsolás garmadája. Ekkor a székelyekre a januári és novemberi országgyűlésen 3398 köből búzát, 12150 köből zabot és 1690 (!) mázsa húst róttak ki. Azonkívül 1500 darab ökröt, 2500 szekér szénát és 350 hordó bort kellett szállítaniok. Valóban súlyos terhek, rettentő adók voltak ezek, kivált ha a Székelyföld szegénységét tekintjük s a mellett azt is számba vesszük, hogy ugyanezen idő alatt 262.000 ft. készpénzt is kellett fizetniök. Ebből a roppant összegből az 1688 és 1689-iki évekre kizárólag 251.000 ft. esett. Valóban nagy teher!

A Székelyföldön állomásozó osztrák csapatok számára a természetbeli szállítmányok 1691 után is megmaradtak. Csupán 1699-ben változtatták azokat át készpénzre,¹² akkor,

mikor sem termény, sem pénz nem volt már.

Emez országos közterhek és török adók mellett a székelyek egyéb járulékaik az ország szükségleteinek fedezéséhez aránylag igen csekélyek voltak, annál csekélyebbek, mivel hogy azok nem szabályszerű rovatalok, hanem csak szórványos és időszaki illetékek, adakozások és kivetések voltak. Azoknak célja az adólajstromokban nincs mindig megjelölve vagy legalább speciálizálva, a minők a többek közt pl. az 1667-iki 500 és az 1671-iki 600 tallér is. Fontosabb követségek alkalmával, most is, mint azelőtt, a székelyek is hordozták a rendkívüli költségeket ama korszerű felfogásból indulva ki, mely szerint a diplomáciai érintkezésből mind a három nemzet egyaránt húz hasznot. Így 1674-ben 500 tallért fizettek a szultánhoz küldendő követség részére, 1688-ban pedig 3500 ftot a császárhoz indított követség számára.

Ebben az időszakban a székelység adófizetését, rovatalait és annak módozatait szemmel láthatóvá teszik az alább közölt lajstrom adatai:

1657. okt. Erd. Orsz. Emlékek XIII. köt. 527 l 10 jobbágy után esik 3 tallér, kinek 10-nél több jobbágya van, fizet 5 tallért, kinek kevesebbje 1 kettő tallért; lófő, darabont, solymár, gárdista, kiknek egy igájuk van, adnak 1 tallért, 2 iga után 1 kettő tallért. Marhátlanok 4-en 1 tallért,

6 teljes szegény 1 tallért. Határőr, sóvágó, kosárfonó, bányász, mint a lófők. A hadi foglyok kiváltására.

1658. április E. O. E. XII. k. 372 l. art. 2. és XIII. k. 279 l. 2000 tallér Kemény J. és Kornis Ferenc kiváltására.

1658. november E. O. E. XII. k. 100 l. art. 3. és XIII. k. 279 l. A nemesek és lófők 10 jobbágy után fizetnek 20 ftot, a többi lófő, darabont és libertinus fejenként 2 ftot Portaadó a töröknek.

1659. május E. O. E. XII. k. 293 l. art. 1. és XIII. k. 279 l. A portának és kezesek kiváltására 2000 tallér.

1659. június E. O. E. XII. k. 159 l. Udvarhely, Maros és Aranyos székből, továbbá Vásárhely, Udvarhely és Gyéresről 16424 ft gyűl be. Csik, Háromszék még nem fizettek. Portaadó kivette májusban.

1660. július E. O. E. XII. k. 444 l. 7, 8 és 20 art. és XIII. k. 279 l. A nemesek és lófők fizetnek minden jobbágyház után 4 ftot, minden ökör és ló után 50 dénárt, 1 tehén után 25, 1 juh után 10 dénárt. Lófők, darabontok, szabadosok s azok özvegyei fejenként 2 tallért vagy 4 ftot, marha után ugyanannyit. Hadi adó a portának.

1660. november E. O. E. XII. k. 457 l. 4 és 7. art. Magok a nemesek fizetnek minden zsellér és jobbágy, valamint saját személyök után 1—1 tallért; ugyanannyit 15 nap alatt a darabontok és jószágos özvegyek. Portaadó.

1660. december XII. k. 483 l. art. 11. A júliusban marhára kirótt adót elengedik; a többi behajtják.

1661. április XII. k. 501 l. art. 8 Természetbeliek szállítása: minden porta után egy köből buza, vagy rozs, borsó, hüvelyek, kukorica. Nem bizonyos, vajjon adták-e a székelyek is?!

1661. november XIII. k. 86 l. art. 1. Természetbeliek szállítása a török seregnek.

Minden 10 ember ad egy köből buzát és minden egyes egy köből zabot vagy e helyett egy fél köből rozsot vagy árpát. A jobbágytalan nemesek úgy fizetnek éppen, mint a jobbágyok, annál fogva a lófők is

1662 március XIII. k. 128 l. art. 11. Természetbeliek szállítása a múlt évi szerint; a hátrálékok behajtása elhatározatik.

1662 június XIII. k. 165 l. Adó helyett sószállításra csak azon székelyek köteleztetnek, kiknek adózó jobbágyaik vannak, tehát csak azok, kik a várnagy földjén birtokosok; szállításokat azonban a székelőföldiek is végeztek

1662 október XIII. k. 190 l. art. 11 és 15. Szabadok és jobbágyok fizetnek: 4 ökör után 1 tallért, 2 ökör után félallért vagy 1 forint, marhátlanok 4-enként fizetnek 1 tallért „a török porta kielégítésére.” Természetbeliekben a török csapatoknak adnak az egy igások 4 fertály lisztet és 8 fertály zabot, a féligások és marhátlanok 4-enként 1 fertály lisztet és 1 fertály zabot; 10 ember ad egy kost, 40 egy juhot.

1663 február. XIII k. 219 l. art. 2. és 9. Meghatározatlan nagvságu rovatal a portának; azonkívül adó a főnemesektől.

1663 szeptember XIII k. 267 l. art. 13. és 279 l. 5 százalékos adás-vételi adó hozatik be, melyből kétharmad a porta kielégítésére fordittatik.

1664. január. XIII k. 292 l. art. 28. A porta kielégítésére a nemesek fejenként fizetnek 1 tallért, lófők, darabontok felét. A marhával bíró jobbágyok hármanként 1, marhátlanok ötönként 1 tallért.

1664 július. XIII k. 326 l. A porta kielégítésére a nemesek fejenként fizetnek 10 jobbágy után 2 tallért, a jobbágytalanok adómentesek.

1665 május E. O. E. XIV. k. 122 l. art. 30. A székelyek együtt 5000 tallért fizetnek.

1665 szeptember XIV. k. 139 l. art. 2. Minden kapura, mint a szultánnak fize-

tendő adót, 10 ftot rónak ki. Minden rend fizeti, tehát a székeleyek is.

1666 február. XIV k. 187 l. art. 15. A székeleyek adója a portának 5000 tallér.

1666 szept. XIV. k. 197 l. art. 15. u. a.

1667 január XIV. k. 229 l. art. 39. Szultán adója 5000 tallér.

1667 április XIV. k. 255 l. art. 6. Az ország szükségeire 5000 tallér.

1668 január XIV. 333 l. art. 40. Porta adó 5000 tallér.

1669 január XIV. 401 l. art. 32. Porta adó 5000 tallér.

1670 február. XV k. 118 l. art. 16. A székeleyek a Compilátákban (V. pars. ad. 43) megállapított 5000 tallért fizetik a portának.

1670 december XV. k. 179 l. art. 29. 5000 tallér porta adó, nyilván 1671-re.

1671 március XV. k. 189 l. art. 1. Adó az ország rendkívüli szükségeire 600 tallér.

1671 november XV. 257 l. art. 33. Adó a portának, 5000 tallér.

1672 július EOE, XV k, 280 l, a székeleyek a szultánnak, ki Lengyelország ellen háborút visel, 79 szekér élelmiszert adnak.

1672 október XV k, 319 art 4, 5000 tallér, mint a mult évben.

1673 november XV 350 l, art 20. 1674-re 5000 tallér.

1674 május XV 374 l. 500 tallér a szultánhoz menő követségnek.

1674 november XV 472 art 30, 1675-re 5000 tallér a Compilátik szerint.

1675 november XVI k, 229 art 21, 1676-ra 5000 tallér.

1676 november XVI, 341 art 23, 1677-re 5000 tallér

1676 november „ 5000 tallér a Compilát szerint.

1678 junius „ 531 l, Pillanatnyi szükségekre 5000 tallér.

1678 október XV, 621 l, 51 art, 1680-ra 5000 tallér.

1679 május XVI 664 l, 7 art, Székeleyek pótléka a porta adóhoz 833 tallér.

1679 május XVI 669 l, art 18. 5000 tallér 1680 ra, a mult évi adó szerint.

1680 november XVII k, 156 l art 1. 1681-re 5000 tallér.

1682 február XVIII. 249 l, art 1. 330. 5000 tallér.

1683 február XVIII k, 87 és 142 l, art 1. 1683 ra 5000 tallér.

1683 április XVII 111 l, art 5. A székelyek az átvonuló tatár Khán seregének 1200 juhot és kost, 100 ökröt és 2050 drb kenyeret szállítanak.

1684 március u o 210 l, art 1. 1684-re 5000 tallér.

1685 február u o 314 l, art 1. 1685-re 5000 tallér.

1685 október u o 364 l, art 3. A vég-határok erősítésére s má e fajta célra minden 20 székely jobbágy két kis köből buzát és 1 kis köből zabot ad.

1686 május u o 498 l, art 1. A székelyek a rendes adót fizetik és pedig összesen 10000 ftot; a székely jobbágyoktól azon-kivül még egyenként 50 dénárt hajtának fel.

1686 augusztus u o 546 l, art 1. Aranyos kivételével a székely székek 6000 frt rendkívüli költséget fizetnek.

1687 február EOE XIX 109 l, art 2. A székelyek az ország kényszerkölcshözjárására 8000 ftot fizetnek.

1687 július u o 186 l, art 1. A török szultán adója 15000 ft.

1687 november Alvinczy Okmánytár II k, 236—271. A székelyek 100000 ft közterhet, sarcot fizetnek V ö EOE XX k, 159 l.

1688 január EOE XIX 315 l, A székelyek a császári seregnek 3000 köből zabot szállítanak.

1688 március u o 341 l, További 5000 köből buzát szállítanak.

1688 május u o 416 l, A székelyek a császári sereg ételmezésére 26 szekeret 6—6 ökrrel és hajtókkal állítanak ki.

1688 június u o 425 l, A fejedelem ud-

varában lévő delegáció el'artására a szé-
kelyek 3500 ftot fizetnek.

1688 november u o XX k, 142 l. Há-
romszék a delegáció parancsára a császári
csapatoknak 110 köből zabot szállit Bras-
sóba.

1689 julius u o 185 l, A székel'eknek
120000 ft közterhet muszáj fizetni; ebbe
fizetnek a molnárok is fejenként 2 ftot, a
marha és juh'pásztorok 1 ftot, a béresek
évi béröknek 1 tizedét. A császári sere-
geknek muszáj továbbá 3398 köből buzát,
12150 köből zabot és 1690 mázsa hust száll-
litani.

1689 julius XX k 258 l, A seregek eltar-
tására s más egyeb célokra fizetnek 6000
forintot.

1689 november XX k 313 l, 25000 f
közadón kívül szállitanak a császári seret-
geknek 15000 köből zabot.

1690 április u o 397 l, Adó a császárnak
6000 ft.

1690 szeptember u o 417 l, art 22. A
székelyek a 100,000 főnyi császári csapa-
toknak 3000 köből buzát, 8000 köből za-
bot, 1500 drb vágómarhát, 350 hordó bort
szállitanak.

1691 január u o 437 l, art 2 és 441 l
art 1, 3000 köből buza, 5000 köből zab,
2000 mázsa hus, 1500 szekér széna száll-
litandó 23000 ft értékben, azonkívül 5000
ft adót fizetnek kész pénzben.

1691 augusztus u o 455 l, A székel'ek
3000 ft adót fizetnek.

1691 december u o 470 l, 25000 köből
zabot szállitanak a székel'ek.

Sokat mondó közgazdasági és sta-
tisztikai adatok ezek!

1656-ig a székel'ek adómentes-
sége, mint kiváltság, minden meg-
szorítás nélkül állt érvényben. Az
ezutáni 8 évben azonban még a
primorok sem maradtak mentek az

adótól; mindenkinek, a ki fizetőképessé volt, a közterhet hordozni kellett. Sőt 1657-ben kötelezve lőnek a nemesek is, hogy oly jobbágyaik helyett a kik fizetni nem tudnak, fizessenek ők magok¹³, még pedig 10 jobbágyház után 3 tallért, kevesebbért 1-et, több után 5 tallért, 10 jobbágyház után 1658-ban 20 ftot kellett fizetniök „még pedig ők magok, nem pedig a jobbágyaik, mert eme súlyos teher kiróvása miatt, nem azok a hibások.”¹⁴ Ez az észrevétel nyilván a vármegyei nemeseknek szólt, de a jobbágyos székely nemes is értett belőle — 20 ftig. 1660 júliusában minden jobbágyház után a nemesek és jobbágyos lófők 2 tallér vagy 4 ftot fizetnek, mindegy az, magok fizetik-e, vagy jobbágyaikon hajtják be.¹⁵ E szerint a nemeseknek hát maguknak kellett felelősséget vállalni, vagy legalább is magoknak fizetni, mert a jobbágyok erre képtelenek valának. Novemberben minden jobbágy és zsellér után „a vármegyei és székelyföldi nemesek a saját szabadságaik félre tevésével és nem a jobbágyaik” egy-egy tallért fizetnek és vetnek ki magokra.¹⁶ Az 1661 és 62-ik év természetbeli szállításai, úgy látszik, nemcsak a nemeseket, de a jobbágyokat is terhelték,¹⁷ mert 1662-ben már a jobbágyok magok fizettek.¹⁸ Az 1663-ik év 5 százalé-

kos adásvevési adója alól a székely nemesek sem voltak kivéve.¹⁹ Az 1664. januári országgyűlés szerint a székely nemesek fejenként 1 tallért és tiz jobbágy után juliusban 2 tallért fizetnek. A következő 1665 évtől kezdve 5000 tallér átalányt pausal summát fizettek a székelyek: mind közönségesen s ezzel a nemesség külön adómentességének megint fogantja lett.

Hogy ezt a 8 esztendőt azonban a lófók, solymárok, darabontok, libertinusok sem vitték el, mint szabadok, szárazon, könnyen elképzelhető. A mennyiben voltak jobbágyaik, az adó azok számához arányítva volt kivetve; némelykor meg alacsonyabbra becsülték őket, mint a nemeseket, vagy pedig a marhászámhoz igazodtak a kivetők. A szabad rendek 1657-ben fizetnek pl. 1 iga vagy járom után 1 tallért, kettő után másfelet, fél után 1 ftot. A marhátlanok 4-en adtak 1 tallért, 1658-ban fejenként 2 ft adót fizettek; 1660-ban 2 tallért vagy 4 ftot, ugyanazon novemberben fejenként 1 tallért; 1662-ben 4 ökör után 1 tallért, kettő után fél tallért vagy 1 ftot; 1664-ben fejenként fél tallért. 1665-ben a jobbágytalanok adómentesek.²⁰

Mióta a székelyek az ország évenkénti törökadóijából, mely 80000 tallér volt, 5000 tallér átalánysummá-

fizettek arányszerű járulék gyanánt, ezt az összeget székek szerint osztva fel, rendesen a székely nemzetgyűlésen s a székek azután saját keblökben, a székgyűlésen, állapították meg. Hogy az egyes rendek közt magukban a székekben ezt az összeget micsoda elv vagy kulcs szerint osztották fel, erre nézve a nyomtatva kiadott okmányok látszatos utalást vagy kézzel fogható adatot alig tartalmaznak. Csak némi föltevés engedhető itt meg, de a mely legalább is a valószínűség látszatával bír. A nemesség jobbágysai ugyanis, hogy ezt az adót fizették, az alig vonható kétségbe, mert a vármegyei földön a legtöbb terhet a jobbágysok viselték s 1691 után is adóztak mindenkor.²¹

Minthogy ebben az időben nem nagyobb összegekről volt még szó, mint pl. az 1657—1664 közti években, állithatni méltán, hogy ezekben az években a jobbágysok nemességének nem lehetett oka, a jobbágysokat fölmenteni a tehertől s helyettök magok fizetni. A többi szabad rendek, mint a minők a lófők, darabontok, solymárok, szabadosok voltak, ehhez fogható előjogot bizonyára nem élveztek s ha igen is, érvényesíteni azt nem bírták.²² Az a körülmény, hogy a vármegyén ezen egész időszakon át a jobbágytalan nemesek adót fizettek,²³ nyomósan szól a

mellett, hogy a székelyek is fizettek, ámbár a vármegyei és a székelyföld, szabad közrendek helyzete és ereje, más-más vala. Annyi abban a bizonytalanságban is kétségtelenül bizonyos, hogy a Leopoldi diploma létrejötte után ezek a szabad rendek papiroson igen, de tetteleg nem voltak mentek az adótól.²⁴

Az 1865—1691-iki -évekre vonatkozólag is az adók felosztását illető adatok és följegyzések rendkívüli fogyatékosak. 1686-ban a 10.000 ft átalány-összegezen kívül, melyet az összeség fizetett, a jobbágyokra 50 dénár külön adó volt kivetve, melyre nézve úgy szól a tudósítás, hogy annak listáját az országgyűléshez benyújtották²⁵. 1689-ben a 120.000 frt rengeteg summa előteremtésére fizetniök kellett a székely földön szolgáló béreseknél: évi bérök egy tizedét, molnárok, szabadok és nemteleneknek 1 frtot, marha- és juh pásztoroknak 1 frtot, a szabad rendeknek marha állományukhoz viszonyítva természetesen még többet kellett adniok²⁶. Ezuttal azonban a nemesség sem volt kivétel, mert ökrei számához arányítva fizetett az is.

A bázis, a melyen az adókivetés történt, ha nem is jogtalan, de sok tekintetben ingadozó volt. Kétségtelen törekvést látunk oly irányban, mely a fiskális érdekeknek a kivételkor kedvezni látszik, s ami en-

nél is többet mond, szántszándékot, mely egyeseket erejükhöz mértén aránytalanul igyekszik megterhelni. Nincs semmi következetesség a kivetés arányában s a mi van, az is keresztezi egymást. 1657-ben pl. a nemesség jobbágysai, számához arányitva fizet adót, lófők, darabontok solymárok fogatjaik száma szerint egy tallért a marhátlanok 4-en fizetnek, teljesen szegények 6-on; továbbá annyit adnak a sóvágók, kosárfonók, határőrök, bányászok, mint a lófők. Ezután 1658-ban a nemesek jobbágysaik után fizetnek adót a többi szabad rendek pedig fejenként adnak 2 ftot. Az 1660. júliusban kirótt terhet fejadónak tekintették, de azért a marhaállománynyal járt az párhuzamban²⁷, a miért aztán decemberben meg is szüntették²⁸. 1662-ben 4 ökör után fizetnek 1 tallért, kettőtől felet, marhátlanok 4-en 1 tallért. Marhaállomány szerint történt a felosztás és kivetés 1685. és 1689-ben, valamint az ezutáni időkben is. Ezek után a részletek után nem lehet abban kétség, hogy az átalány összeg kirovása is hasonló elvek és módok szerint történt, a melyeknek fogatosításakor, a mennyiben az adózásnál a molnárokat, pásztorkat, kosárfonókat is ez adatok szerint számba vették, feltehető, hogy a többi ipari foglalkozásukat sem hagyták figyelmen kívül.

A jármás vagy igás ökrök szerint való adóalap egy lényegében földmiveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó népnél, minő a székely, igen helyes módozat és alapelv volt. A székelynek teljesítő képessége leginkább a fogat és ökör számból volt megállapítható; a kinek volt marhája, az mivelhette földjét, szerezhett pénzt, volt munka ereje s így birta a terület, tudott fizetni. A marha (tehén, ökör, ló) volt a termelő tőke, nem pedig a könnyen építhető ház kaliba vagy pajta; innét az eltérés a Székelyföldön a ház, kapu vagy portaszerű becsalaptól. A földtalaj nem volt tekinthető akkor — a szó gazdasági értelmében, termelő tőkének — a mennyiben hiányzott ehhez az üzemtőke, az okszerű gazdálkodás és irtvány hijjában, a kellő terjedelem; ellenben klíma és talaj a legeltetésre igen alkalmas volt. Egyébiránt a földnek adó szempontjából való jövedelemszerű becslése, értékelése nagy technikai nehézségekkel járt volna akkor, míg a barmok összeírása s a fejadó kivetése a legegyszerűbb dolog volt a világon. Csakhogy a fejadó kivetése sem lehetett, nem is volt igazságos, mert az egyénnek birtok- és teljesítő képességét nem vették, de nem is vehették eléggé számba. Legcélyszerűbb adóalap volt a marha vagy ököradó. Annakokáért az adónak iga

szerint való kivetése a 18. században is szokásban maradt, mert ez az adónak szabályszerű behajtására a legtöbb biztosítékot nyújtotta.

Az adók felhajtását a perceptorok vagy adószedők végezték: a székgyűléstől külön választott hivatalnokok, kiknek aztán a széki, tisztviselők is segédkeztek. Így a többek közt Udvarhely 1657-ben öt járásra osztotta a széket, mindegyikben egy vagy több perceptor volt, kik között maga a vicekirálybíró s a keresztúrfi széki nótárius is szerepelt.⁹² Ezek több éven át viselték hivatalukat. 1659-ben hat olyan perceptor közül, kik Udvarhelyszék pénzét szedték-vitték, négyet már 1657-ben választottak volt.³⁰ 1658-ban az országgyűlés a királybírókat és esküdteket bizza meg perceptor-sággal.³¹ 1664-ben elrendeli az országgyűlés, „hogy a Székelyföldön az adókat a tisztviselőkkel, székülőkkel és nótáriusokkal karöltve, az arra kirendelt hites perceptorok hajtsák be;”³² júniusban utasítás jön felülről, mely szerint a szék által választandó adószedők csak a szék területén hajtsák fel az adókat, nehogy különben visszaélések történjenek.³³

Minthogy az országgyűléstől kiadott utasítások nem csupán az adók behajtására, de az egyes székekben azok felosztására is vonat-

koztak, ebben a széki tisztviselők közreműködése úgy értendő, hogy a széki esküdtek és falusbírók támogatásával ők maguk irták elő az adókat, míg a perceptorok pusztán a fölvevést vagy bekasszálást végezték. Egyébaránt az egyes tisztviselők hatásköre ebben az időben nem volt szigoruan elkülönítve. Az adófizetőknek a behajtott összeget 2 dénár cédulapénzért szokták volt nyugtázni.³⁴ A perceptoroknak ebben a törvényes határozatokhoz kellett tartani magukat, felelősek voltak a beszedett adókért s azokról az országgyűlésnek számot kellett adni.³⁵ Mikor 1659-ben az adóbehajtás miatt zavargások keletkeztek, az országgyűlés mindegyik székbe külön ellenőröket, exaktorokat küldött ki, kik a perceptorokat felülvizsgálták.³⁶ Az adószedőknek az adókat olykor az országgyűlés által arra meghatalmazott bizonyos személyekhez bizonyos megállapított helyre is kellett szállítani. Az ilyen személyeket az egyes nemzetek számára néha külön nevezték ki. Így Brassó székhelylyel 1662-ben a székely adók kezelését két személyre bízta; 1664-ben pedig egy generális perceptor neveztetett ki magához az udvarhoz. Ezután az adók egyenest az egész ország generális perceptorához szállították; így 1659-ben és 1684-ben stb.³⁷

A behajtott adóknak a portánál járatos tallerra való felváltása nagy nehézségekkel járt ebben az időszakban, mert azokat többnyire forintokban szedték be. A székelyeket annál fogva 1677-ben utasítják, hogy adóikat jó pénzbe váltsák fel; a már felhajtott pénzeket a görögök váltották akkor tallerra.³⁸ Az országgyűlés 1680-ban utasítja a székelyeket, hogy az adókat beváltás végett a görögökhöz szállítsák, mert ők maguk jó pénzbe váltani nem tudják.³⁹ Ez a szokás az ezutáni időben is állandó lett, sőt az országgyűlés 1687-ben nyilván elrendeli, hogy a székelyek az eddigi uzus szerint adóikat „a nagyszebeni görög kompániánál váltsák be.

Az egyes székeknek tisztára belügye volt ama járulékok kiírása és behajtása, melyek a széki követek országgyűlési s esetleg a fejedelemséghez küldött követségek költségeire vonatkoztak. Az országgyűlésen mindegyik szék a főhivatalnokán, a hivatalosokon kívül, még külön választott követ által is képviseltette magát. Ezeket kárpótolni kellett valamivel kiadásaikért, mert közérdekben szolgáltak. De hogy napidíjuk mekkora volt, nem állapítható meg; maga kivetett adók nagysága is a szükségletek szerint változott; rend szerint fejenként 3, 6, 8, 9 dénár közt ingadozott. Ezt az illetéket vagy ki-

róvást a szék gyűlésén állapították meg, akkor mikor a fejedelem meghívó levelét is kihirdették,⁴⁰ ugyanakkor határozták meg a képviseltetés költségeinek fedezetét.

Fejadó volt ez az adó és minden szabad rendekre⁴¹ egyformán vetették azt ki u. m. nemesekre, lófőkre, darabontokra és szabadosokra stb. Ugy látszott a 70-es években, mintha a sóvágók, határőrök és bányamunkások e tehertől szabadulni akarnának; de az 1674-iki országgyűlés e költség viselésére szorította őket.⁴² 1691-ben is a diétai kiadásokat minden szabadrend hordozta. 1707-ben pedig a nemeség két annyit fizetett e nemből, mint a többi szabadok.⁴³

Az országban e korszakon át fejlődött ki bizonyos ágazatu posta forgalom. Az országutakon a fejedelem hradóit és biztosait, valamint a követeket idegen országokba kocsival, szekéren, fuvarral vitték. E célból azoknak hivatalos helyen egy menedéklevelet, *salvus conductus* állítottak ki, mely szerint ingyen fuvarra igényök lehetett. Idő folytán ebből az alkalmatosságból igazi országos csapás lett, mert igen gyakran olyanok, néha maguk a nemesek is, kik nem hivatalos ügyben utaztak, ingyen vitelt, fuvar követeltek magoknak és a zaklatott parasztok kárára a kirendelt

lovakkal igen kiméletlenül bántak.⁴⁴

E tekintetben a székelyeket sem kimélték. Ismételten foglalkozott az országgyűlés e dologgal. Bethlen Gábor oly módon próbálta szabályozni a posta ügyet, hogy bizonyos embereket kötelezett postalovak állítására. A csikiak kérését, hogy nemesek postaszolgálatra ne kényszerítenek, teljesítette az 1620-iki országgyűlés és utasította a széki tisztviselőket, hogy úgy itt, mint Háromszéken kijelölt emberek lásák el a postaszolgálatot.⁴⁵ 1630-ban minden hadi szolgálatra kötelezett szabad rendet a postalovak állításától fölmentettek.⁴⁶

Ily értelemben már 1614-ben történt volt a nemességet illető rendelkezés, mikor is több város, a Székelyföldön pl. Udvarhely és Ilyefalva, megfelelő számú postalovak tartására utasítottak volt.⁴⁷ A kolozsváriak kérelmére, kik a miatt panaszkodtak, hogy az ők postalovaik Nagyváradig és Husztig járnak, újra hangsúlyozta 1616-ban az országgyűlés, hogy gondoskodjék maga a postastáció a postalovak állításáról.⁴⁸ Az 1668 és 1673-iki országgyűlések további végzéseiből látjuk, hogy a Székelyföldön Marosvásárhely és Bereck ilyen postaállomások vagy stációk voltak.⁴⁹

A háromszékieknek 1626-ban az országgyűlés a fejedelmi hiradások-

nak a kapitányokhoz s az ezek parancsainak továbbításáért való közvetítésért, kárpótlásul a vámbevételeket igérte oda, azzal a megjegyzéssel, hogy ők közügyben ingyen postaszolgálatra jövőre nem kényszeríthetők.⁵⁰

Tekintettel ama jelenségre, hogy Csikból és Háromszékről a fejedelmhez gyakran érkeznek hiradások, tudósítók, rendeli az országgyűlés hogy postának csak olyanok tekintendők, kik *salvus conductus* tudnak felmutatni s postalovát csupán ilyeneknek kell állítani, másoknak nem.⁵¹ A postaszolgálatra nem lényegtelen ujitást hozott a következő évben az országgyűlés. Fölkérte ugyanis a fejedelmet, hogy a csiki és háromszéki postakocsikra tétessen egy-egy cimert, legalább hadd tudja meg a szegény ember, hogy ha lovai az uton tönkretalálnak menni, kitől követelje azok megfizetését.⁵² Mily kiméletlenül bántak a postalovakkal, fuvarosokkal, ebből látható.⁵³

Magánemberek szállítását, ismételten vivését az országgyűlés az illetők tetszésére bizta; de a szállást, kvártélyadást, vendégjogot a falu lakosai kötelességévé teszi. Mig a szászok és a máramrosiak panasza az országgyűlésen csaknem állandóan hangzanak a miatt, hogy magánosok és fejedelmi hirnökök

folyvást zsarolják őket, zaklatják postalovakért és tartáspénzért, addig a Székelyföldön a 80-as években szóba sem kerül a postaszolgálat, mi annak bizonyága, hogy e területen, mint véghelyen, ritkábban fordultak elő törvénytelenések.

Hogy a fejedelemség megszűntével az után az idő után, mikor később az osztrák csapatok a Székelyföldön őrségnek szálltak meg, magokat oda kvártélyozták, a székelység is e tekintetben mindennemű zaklatásnak és erőszakosságnak volt kitéve, azt a többek közt az 1688-iki országgyűlés elé vitt panaszokból látjuk.⁵³ Erdélynek a Habsburgház uralma alá kerülésével, a mint az nem is történhetett másként, a postaszolgálat terhei, kinjai természetesen csak szaporodtak, gyarapodtak meg, a forspont vagy f o s s p o n t képeiben.⁵⁴

Vajjon terhelték-e ezen az időszakon keresztül a székelyeket közmunkákkal, az oklevéli adatok híjában nem dönthető el. Ugy látszik, igen néha-néha, mert 1690-ben kéri a nagydisznódi országgyűlés Thököly Imrét, ne engedje meg, hogy a fő és vice tisztviselők a székelyeket ingyenes munkákkal terheljék.⁵⁵

A székelyek az állandó bekvártélyozás gyötrelmeitől a fejedelmi korokon át egészen addig, míg az

osztrák seregek az országba be nem jöttek, meg voltak kímélve. Még II. Ulászló privilegiuma biztosította volt őket, hogy a székely faluk és városok bárminő sereg beszállásától (descensus) mentesek legyenek, kivéve azt az esetet, mikor a komes vagy vajda áll meg Moldva elleni hadjáratában földjükön, de akkor is kárért kártétellel tartozik.⁵⁶ Ennek a kiváltságnak folytonossága gyanánt föl is kéri 1555-ben a székelyek Kendi és Dobó vajdákat, hogy csapataikat a Székelyföldről vigyék ki és őket jövőre beszállásolással ne terheljék többet, mert köztük emberemlékezet óta hadsereg sohasem járt.⁵⁷ A fejedelmi korszakban volt ugyan futólag megszállva ez a föld, így 1562 és 1601-ben, de ott állandó hadról, őrségről, kivéve az udvarhelyi és várhegyi vár őrségét, sehol sincsen szó. Ellenben 1687 után a Székelyföldnek is az osztrák csapatokat muszáj volt vendégül látni. Az országnak Habsburg uralom alá adása után pedig hosszú időközön át csupa osztrák csapatokat találunk ott.⁵⁸

XVIII.

A SZÉKELYEK BIRTOK- ÉS
ÖRÖKÖSÖDÉSI JOGA.

1562 előtt a székelyek nemcsak személy szerint voltak szabadok, de meg volt a teljes tulajdonjoguk is telekre, földre, vízre. Abban a régiebb időben a fiskus örökösödési joggal nem birt köztük. Valamely familiának kihalása esetében, sőt perpetua infidelitatis, nota infidelitatis,¹ azaz a szó tágabb értelmében vett felségsértés esetében sem vesztette el a székely a maga örökségét, hanem a Tripartitum szerint utódjaira vagy testvéreire szállott az.² Ezt az előjogot a Tripartitum szerkesztése előtt is élvezték a székelyek, a mint azt több oklevélszerű adatból világosan lehet látni.

A csiki székelyek Róbert Károly idejében pl. kétszer szegültek ellene Apor fiának, Sándornak, Lökkászon³ birtoklásába való iktatásának, a mi nyilvánvaló bizonyítékaul szolgál annak, hogy érezték a magok jussait és a király ajándékozását érvényesnek magok között nem tekintették. A birtokba helyezések elleni általános kifogások egyébként nem igen ritkák, de az általános kifogásokkal szemben fontolóra veendő, hogy itt olyan possessiok-

ról van szó, melyeknek birtokosa örökös nélkül halt meg és hogy itt Csikszék, mint örökös úgy protestált. Csikszék jogigénye a vérség és a szomszédság örökösödési jogán alapult, mely hajdanában hatályban volt a Székelyföldön. Mátyás király 1481-ben a többek közt Báthori Istvánnak adományozza, erdőszentgyörgyi Meggyes Balázsnak hazaárulás miatt az ő minden jószágát, közvetlen a székelyeké mellett fekvők kivételével. Ebből a kivételes adományozásból az tűnik ki, hogy a király respektálta a székelyek jogait és a székely jószágokat egyebektől külön meghagyta az elitelt örökösöknek.⁴ Szapolyai János, mint erdélyi vajda, 1521-ben a Lázár családtól elvette Kisfalud székely birtokát az 1519-ik évi fölkelésben való részvétel miatt és Kisfaludot Tóth Jánosnak adományozta. E miatt a két familia közt hosszú pör támadott, melynek folyamán Lázár képviselőjének sikerült bebizonyítani, utalván a Tripartitum idevágó rendelkezésére, mely szerint a székelyek örökségeiket még felségsértés esetében sem veszthetik el és Szapolyait meggyőzni, és őt ilyen módon az elkobzott jószág visszaadására bírni.⁵ A mit meg is tett.

1551. decemberben elhatározza az erdélyi országgyűlés, hogy néhai Borosnyai Simon özvegyének a kon-

fiskált székely birtokok visszaadandók, mert a székely örökségi birtokok még nóta miatt sem vesznek el, hanem az örökösökre szállnak rá. Castaldó e határozathoz Ferdinándhoz írt tudósításában semmiféle megjegyzést nem tesz, elfogadja, az ellen kifogása nem volt hát. A székely nemzetgyűlés által összeállított s 1555-ben a Kendi és Dobó vajdák által megerősített: „Municipalis consuetudo Siculorum ex Iudiciis“ 3. articulusa a többi között így hangzik továbbá: Egy székely még abban az esetben is, mikor felségsértés miatt életével lakolhatna, az ő örökségét nem vesztheti el semmi módon, hanem az ő atyafiaira száll az.

Ezen idézett kutfők alapján s ama tényállapot szerint, melynél fogva örökös nélkül elhalálozási vagy felségsértés esetében a székely birtoknak, nem hogy eladományozása, de még annak a megkísérlése is olyan igen ritka, méltán és kétségtelenül föl tehetjük, állítván azt, miszerint abban a régiebb időben, melyből nekünk oklevéli anyag még áll rendelkezésünkre, a Székelyföldön a királynak vagy államnak, örökösödési joguk nem volt.

Igaz, hogy szólnak és nem súlytalan adatok szólnak, az elkobzás és az elkobozhatóság mellett is: így az 1466-iki zabolai székely közgyű-

lés⁷ és az udvarhelyi 1505-iki nagygyűlés:⁸ kimondják ezek a székely birtok elkobozhatóságát. Csakhogy e pontnál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy itt a nemzet, illetőleg a három székely székek határozatáról van szó, hogy tehát itt az esetleg elkobzott jószág nem a fiskusra, hanem magára a nemzetre, illetőleg a székre vagy valószínűleg a falura szállott vissza. Ezeken a gyűléseken föl nem vetődött, szóba sem került a fiskus örökösödési joga.

Ellenben az 1606-iki agyagfalvi nemzetgyűlés nyomatékosan jelenti ki, hogy azok ellen büntetésül, kik a gyűlés határozatait meg nem tartják, megtorlás és ingó vagyonuknak elkobzása alkalmazandó, mindezáltal az ők földbirtokaik örököseiknek maradjon meg. E szerint a nemzet ezen a gyűlésen a székely örökség elkobozhatatlanságának alapelvét, a mely a királyt és hivatalnokait illette, a saját hatáskörébe tartozónak ítélte. Ebből kifolyólag tényállapotként állapitható meg az, mely szerint a praxisba épenséggel nem mentek át Ulászló király 1499-iki privilegiumának ama határozatai, melyek a székely örökség elkobozhatóságára vonatkoztak.⁹

A székelyek emez előjogai ellen az országgyűlés intézett már 1550 után éles támadásokat. Sőt már

1542-ben, tehát előbb is fenyegetőzött a konfiskatioval, ha átlépné valaki székely jelentés nélkül Moldva és Oláhország felé a határt; ez a fenyegetés azonban nem másra, mint pusztán a kereskedők által szállított árukra vonatkozott.¹⁰ 1557-ben elhatározzák továbbá, hogy felségsértés esetében, in nota infidelitatis, mint a nemesek, a székelyek is veszítsék életüket, vagyonukat és egész örökségüket.¹¹ E végzés keresztülvitelét azonban 1562-ig az országgyűlések nem vették komolyan. Csak a veszedelmes székely támadás leverése után, a segesvári országgyűlésen ujitották meg aztán ezt a határozatot és a bűnösökre azonnal fogamatba is vették. „Minthogy a székelyek — jelenti ki az illető cikkely — bizva az ők régi kiváltságaikban, melyek szerint javaikat és örökségüket nem veszítik el, gyakran föltámadtak a király méltósága és az ország békessége ellen s oly dolgokat merészkedtek elkövetni, melyek miatt országunk nagy károkat vallott, annakokáért mink, hogy ilyen gonoszságok és támadások alapjai kiirtassanak, elhatároztuk, hogy mostantól fogva, mihelyt valaki olyan bünt követ el, miből felségsértésre szokás következtetni, a székelyek is, mint a többi nemesek és hazánk egyéb hivei, felségsértésben marasztalódnak és életüket, jószágukat, örökségüket veszítsék el.”¹²

A fejedelem a fölkelésben részes harmadik rendbe tartozókra nézve kiszabta az ezen országgyűlésen megállapított büntetést. Azonban javaikat nem koboztatta el, hanem jobbágyaivá tette őket, miközben korábbi birtokaikat csaknem mindenütt jobbágybirtokul hagyta meg nekik; viszont nem csekély terjedelmű székelly szántókat és réteket várföld gyanánt Várhegy és Udvarhely váraihoz kapcsolt. A megbüntetettek közül sok székelyt a fejedelem később (csak 1566 után) a primorok rendjének¹³ adományozott el és az adománylevelek csak 1569-től fogva tartalmazzák rendesen ezeket a szavakat: „cum toto ac omni jure nostro regio.”¹⁴

Ezzel az országgyűlési végzéssel, adományozással és elkobzással ki lőn azután a jus regium hatálya a Székelyföldre is terjesztve és azt nem csupán a jobbágyságba tett harmadik rend birtokára, hanem a primorokra és a lófőkre is alkalmazták később gyakran.

Báthori István kormányra léptekor próbát tettek a székelyek eme jus regiuma felfüggesztetésére. Folyamodásukra, mely szerint János Zsigmond előtt a Székelyföldön oly földbirtokra, melyet örökösödési jog alapján birtak, jus regium nem alkalmazható, utasítatnak, hogy bizonyítsák azt be és ha ez nekik majd si-

kerül, úgy azok, kik 32 éven át telkeik zavartalan birtoklásában voltak, abban tovább is meg fognak hagyni. De ha meg van a törvény szerint a jus regium, úgy azzal az állapottal elégedjenek meg.¹⁵ Jus regium alatt a szónak legtagabb értelmében a király adományozási jogát értjük azon örökségi birtokra nézve, mely felségsértés vagy örökös nélküli elhalálozás esetében a fejedelemre szállt át.¹⁶ Minthogy pedig a harmadik rendnek jobbágyságba tévése s birtokainak jobbágyságbirtokká való átalakítása, nem a jus regium, hanem egy külön országgyűlési végzés alapján történt, annál fogva érthető, mikor Báthori István azt jelenti ki, mely szerint az ő kormányra lépte előtt „igen kevés, talán egy-kettő kapta csak a maga birtokát jus regium alapján”.¹⁷ S jóllehet a harmadik rend eladományozása nem a jus regium, de a segesvári országgyűlés határozata alapján történt, mégis ez a végzés szolgált bázisul a fejedelem örökösödési jogának a Székelyföldön oly birtokra, mely megszakadás vagy felségsértés következtében lett gazdátlaná.

A jobbágyság adományozgatása Báthori István és utódai alatt egészen 1661-ig folyvást tartott. Ennek feltüntetésére a következő adatokat soroljuk elő: Báthori Kristóf 1576-

ban Szotyorfalván 37 jobbágyot adományoz Pernezy Istvánnak, de Oztópán;¹⁸ ugyanazon évben Báthori István¹⁹ 8 jobbágyot ad szentdemeteri Nyujtódi Györgynek; Maros-szék 33 falujában Kovácsóczy Farkas nagyszámu jobbágyot kap Báthori Kristóftól²⁰ Mily nagyszámu fejedelmi jobbágyos birtok volt már 1576-ban a Székelyföldön, abból tudjuk meg, hogy akkor több mint 6300 fiskális és körülbelöl 3200 magán jószágon élő jobbágy létezett. És ezek a jobbágyok régi birtokjogaikat, a mennyiben nem ősjobbágyok voltak, csak Báthori Zsigmond 1601-iki szabadságlevele alapján nyerték vissza megint, mikor is birtokuk ez által a jobbágytelek jellegéből kivetközött.

1601-ig a *jus regium* teljes hatályban működött. Hogy 1601-ig a *jus regium* alapján kihalás vagy felségsértés folytán a fejedelemre szállt birtokokból fordultak elő adományozások is, azt az alábbi oklevélből látjuk: Báthori Kristóf 1580-ban Váczmán *prädiumot* és Kisernie egy részét, melyek koronkai Mihályfi János örökös nélküli elhalálozása után «az ország régi, hiteles törvényei szerint» reá szálltak és törvény meg szokás szerint tőle eladományozhatók lettek, eladományozza mindazon *jus regiummal*, mely esetleg a jószágról ő rá néz, az ő kan-

cellárjának. Kovácsóczy Farkasnak.²¹ Ily adományozások örökös nélküli elhalálozások esetében fordulnak elő még az 1587, 1588, 1590 és 1595-iki években is.²²

1601-ben felszabadulnak megint az 1562-iki országgyűlési végzéssel jobbágyokká lettek az ők birtokaikkal együtt mind, sőt azon jobbágyok is, kik vásár vagy cseré útján az adományozott kezéből másod vagy harmad kézbe kerültek, sőt legutolsó uruk iránti kárpótlási kötelezettség nélkül szabadokká tétetnek. Mindazáltal a fejedelem joga a magszakadás folytán gazdátlan, vagy felségsértés miatt elítéltek birtokaira nézve ezután is egészen 1636-ig érintetlenül megmaradt. És az ilyen jószágok eladományozásának esetei az oklevelek fogyatékosága dacára sem igen ritkák. Két ilyen örökös nélküli adományról szól pl. a többi közt, 1601. március 28-tól 1602. június 28-ig, Báthory Zsigmond Liber regiusának töredéke.²³ A következő fejedelmek alatt is vannak még ilyen adományozások; pl. Bocskay 1606 májusban tesz egy ilyen.²⁴ Báthori Gábor 1609-ben Balássi Mihálynak és Ferencnek udvarhelyi összes birtokaikra nézve a jus regiumot nekik adományozza.²⁵ Bethlen Gábor²⁶ számtalan adománya közül csak a Székely Mózesé emlitendő, ki az örökös nélkül elhalt

fiatfalvi Geréb András birtokát kapta meg 1628-ban²⁷ és a Boros Tamásé, kinek kezébe 1624-ben a rablók által megölt Vajda János birtoka jutott.²⁸ Számtalam példából ítélve az ily adományozások I. Rákóczi György alatt is tartottak még.

Már a felségsértések miatt való vagyon elkobzások ritkább jelenségek voltak ebben az időszakban. Bastától 1603-ban sok jószágot kap Háromszékben Donát György, a felségsértés miatt megbüntetett Apa Jánoséból, Felsőtorján.³⁰ Báthori Gábor 1611-ben a hazaárulásért megbüntetett Imecs Mózes székely birtokait,³¹ két lovas székely kapitánynak adja, de Bethlen Gábor visszaadja azokat, mert Imecs ártatlannak bizonyult.³² Mikor 1617-ben a moldvai hadjáratra több aranyosszéki szabados és gyalogos nem állott ki fölkelőnek, Bethlen Gábor ezért jobbagyokká tette őket és 1620-ban Székely Mózesnek adományozta.³³ Ugyanezen Székely Mózestól, továbbá Petky Ferenc és Maróthy György társaitól, minden jószágaikat zendülés miatt,³⁴ 1633-ban elszedeti, elkoboztatta; I. Rákóczi György azokat a következő két évben aztán részint eladományozta, részint zálogba adta.³⁵

A férfi örökös nélkül elhalt és a felségsértésért megbüntetett szabad székelyek birtokaira hát a fejedelem joga, ezek szerint a Báthori-féle sza-

badságlevél dacára is egészen I. Rákóczi György kormányzatáig csorbitatlanul megmaradott, de azért a hájdani állapotok visszaállítása az egész székelység állandó vágya volt. A hagyomány szivósan élt bennök. Az 1636-iki aranyosszéki hadiszemle alkalmával kérték is a nemzet nevében egy küldöttség által ismételt a fejedelmet székely szabadságaik visszaadására. Rákóczi ekkor az örökösödési jogot illető sürgetéseikre megígérte nekik, hogy valamely család kihalása esetében ezután annak birtoka nem fog többé a fiskusra szállni, hanem ősi jogszokás szerint férfi és női ágon atyjok fiaira fog maradni.⁸⁶

A fejedelem elkobzási jogát azonban ez a régi jogszokás nem érintette. A székelyek törekvése természetesen arra irányult, hogy ebben a pontban is a régi állapotok térjenek vissza. Udvarhelyszék 1636-iki kívánságai között találunk erre az állapotra vonatkozót. A székgyűlés ebbeli folyamodványát a következőkép indokolta ekkor: «Mint-hogy a székelyek öröklése és birtoklása a donatiok szabadságának idejében sem szünetelt soha, mivel-hogy a székely semmi körülmények közt, még felségsértés esetében sem vesztette el az ő jószágát, sem pedig a fejedelem azt kihalás esetében el nem adományozhatta, hanem mi-

kor halálos bünt követett el, személyével és testével lakolt azért, miközben vagyona és öröksége maradvékaira szálltak, magszakadás esetében pedig az ő atyjafiaira, vagy azok hiányában a falura“ annakokáért kérik a fejedelmet régi szabadságaik visszaadására.³⁷ De azért a fejedelmek az ily kérelmek dacára sem mondtak le vagyonekobbzási jogukról, sőt közülök többen még II. Rákóczi Györgynek az örökösödési jogot illető privilégiumát sem respektálták, a mint azt 1651 után számos adományozás bizonyítja.³⁸ Ugy látszik csak Apafi Mihály vette tekintetbe Rákóczi privilégiumát. A háromszéki oroszfalvi lófők kérésére ugyanis elrendeli 1668-ban, hogy ő a Senyei Pongrác örökös nélküli elhalálozása esetekor az Oroszfaluban átvett birtokot a kérelmezőknek visszaadja, átengedi, mert belátja, hogy a nevezett birtok átvétele az általa megerősített privilégiummal ellentétben áll.³⁹

Hogy maga Rákóczi az örökös nélküli székely birtok örökösödési jogáról való lemondásakor, a vagyonekobbzási jogról nem mondott le, azt abból látjuk, hogy két évvel azután a zabolai három Mikes testvér nőrablás miatt halálra és jószágvesztésre ítélte⁴⁰ és hogy a székely szombatosok az ő rendelete szerint vagyonuk elkobbzásával bűnhődtek

szintén.⁴¹ Ettől a felfogástól azután Apafi sem tért el, mert 1662-ben a hűtelen Kemény Simon⁴² és 1678-ban a rebellis Béldi Pál és Cserei János javait ő is konfiskáltatja.⁴³ Erre vonatkozólag a 18-ik század első felében is (egy tudósítás szerint) „bizonyos esetekben, főleg felségsértés esetében,” a jószágok elkobzása a Székelyföldön szokásosnak mondatik.⁴⁴

Az Approbaták a székelyek birtokjogát illetőleg a következő határozatot tartalmazták: „A Székelyföldön fekvő ama jószágokra nézve, a melyek az örökösödési jog és a régiebb törvények szerint vannak birtokban, a tulajdonos s annak törvényes maradékai vagy igaz örökösei kívánsága és akarata ellenére, jus regium nem alkalmazható, sem annak erejével az a birtok el nem foglalható; de még azok a jószágok sem, a melyekre nézve a possessorok a határidőig egy a régi privilégiumokkal ellentmondásban nem álló jogot nem alkalmaztak“.

„Ha valamely birtokra nézve a jus regium valamikor érvényben volt és azt valaki a tulajdonos halála után birtokába vette és az 32 év lefolyása alatt a fiskus kezére nem került és az illető ama jószág zavartalan birtoklásában volt, akkor az a kellő idő elmúltával a jus regium igényeitől megszabadult és

igy abból a korábbi jus hereditarium lett és annak erejénél fogva birtokolható. Ha pedig nem telt el a 32 esztendő zavartalan birtoklásban, akkor az, az erre vonatkozó általános országos törvények szerint jus regium alá esik. Ez a modus követendő a Székelyföldön levő, a jus regium alapján vagy örökösödési jog szerint idáig birt jóságokra vonatkozólag. Azokra a birtokokra nézve pedig, melyekre a tulajdonos maga szerzett vagy kellett később jus regiumot szereznie, az általános országos törvények maradnak érvényben“. ⁴⁵

A székely örökösödési jogra vonatkozólag az Approbaták eme homályos és nehézkes mondatai a következő régi tényállapotokra mutatnak rá: Volt a Székelyföldön olyan birtok, melyre nézve a jus regium érvényesült és volt olyan, mikor a helyett a székely örökösödési jog érvényesült. Annálfogva föl kell tennünk, hogy Rákóczi 1636-iki privilegiuma csak azokra a birtokokra terjedt ki és vonatkozott, melyek nem valamely fejedelmi adományozás alapján kerültek magánbirtoklásba. E felfogás mellett szólnának aztán amaz előbb említett adományozások is, melyek 1650 után az örökös nélküli elhalálozás folytán tétettek és adattak.

A jus regium kiterjedt vagy ki

volt terjeszthető olyan birtokra is, a melyre nézve eladdig a székely örökösödési jog érvényesült; mindazáltal ez csak a tulajdonos kívánatára vagy beleegyezésével történhetett, a fiskus ilyesmiben önkényüleg nem járhatott el.

Meg is szünhetett a *jus regium*. Mikor egy székely valamely birtokosnak örökös nélküli elhalálozása-kor olyan jószágot, melynek a rajta levő *jus regium* szerint a fiskusra kellett volna szállnia, elfoglalt, kezett tenni rá és annak 32 évig zavartalan birtoklásában maradt vagy maradhatott, akkor a fiskus elvesztette az ő jogát arra és az a birtok az örökségi birtok jellegét öltötte magára.

A *jus regium* a Székelyföldön semmiben sem különbözött a vármegyei földtől. Amarra nézve is ugyanazon országos törvények álltak, mint erre és azoknak lényeges rendelkezése az volt, hogy olyan birtok, mely a fiskusra volt *jus regium* alapján szállandó, kincstári birtokká nem volt tehető, hanem el, tovább kellett azt valamely magánosnak adományozni. Ugyanezen elbánás alá esett a fiskus tulajdonába felségsértés következtében került birtok is; ugyanis a kettő közt az *Approbaták* nem tesznek különbséget.⁴⁸

Voltak továbbá örökölt birtokok, ősiségek, olyanok, melyek az 1636-ik

évi privilegium szerint magszakadás. esetében sem szálltak a fiskusra, hanem a székely örökösödési törvény alá tartoztak. Az ily birtokok, elkobozhatóságának jogát, mint büntetést a hadi szolgálattól való elmarádásért, az 1648-iki országgyűlés megszüntette ugyan, de az más tekintetben hatályban maradt.

A kincstári birtok ebben az időszakban nem csekély terjedelmű volt. Ilyenek voltak a csiki vashámor, az udvarhelyi és várhegyi várföldek. Várhegy 1601-ben elpusztult és magánbirtokba kerültek a várföldek. Székely támadt várához Báthori István korában még mintegy 600 hold szántó tartozott.⁴⁷ A székelyföldi viszonyokhoz mérve nagy terület. E birtokok egyrésze 1601-ben aztán visszaadatott a hajdani tulajdonosok maradékainak, de azért ez a várföld még 1645-ben is tekintélyes volt.⁴⁸ Ezen az időszakon keresztül a várhoz nagyszámu jobbágy is tartozott természetesen, kik hajdani szabadságaikat s földjeik feletti rendelkezési jogukat 1601-ben többnyire visszanyerték ugyan, de azért úgy látszik, hogy többen azután is függő viszonyban maradtak. Járultak a várföldnek 1601-ben még meglévő eme maradványához a 17-ik század első felében más egyéb elkobzott és magtalanság folytán a fiskusra szállt birtokok is, mert a fejedelmek ke-

zei 1636-ig, sőt azután is az Approbaták szerkesztéséig, az ily jószágok hovafordításánál nem voltak megkötve, rendelkeztek azokkal, mi több nem is tartották szigoruan magukat a törvényekhez. Magok a várkapitányok pedig a várföldeket erőszaktételekkel is gyarapították. Van rá példa. 1649-ben t. i. elrendeli az országgyűlés, hogy a fejedelem azoknak földjeit, kiknek szántói és rétjei a várföldekhez kapcsolattak⁴⁹, adja vissza és kárpótolja őket; külön birtokosokat küldenek ki felülvizsgálni ezt a dolgot. Minthogy tehát az illetők törvény szerint kárpótolandók valának, joggal föl lehet tenni azt, hogy a várföldek nem pusztán elkobzott, vagy a fejedelemre örökségül szállott birtokokból kerültek össze, hanem azok egy részét erőszakkal kaparították meg. Az ügy ezzel elintéződött aztán, de azért voltak még 1654-ben is olyanok, kik kárpótlási igénynyel álltak elő⁵⁰.

1562-ig minden magán kézben levő székely földbirtok és 1636-ig, a székely örökösödési jog visszaállításáig minden, a jus regium alá nem eső magánbirtok, ősiség, vagyis székely örökösödési jog alá tartozó birtok volt: Allodium. Első sorban a fiuk voltak jogosult örökösök; a leányokat a szülők vagy testvérek, megfelelő értékű ingósággal, vagy parafernummal, hozománynyal elégi-

tették ki. Férfi örökös hiányában a leányok a férfi utódnak örökösödési jogával bírtak. Ezt az átmeneti eljárást hajdan úgy nevezték *fiusítás*, azaz: örökösödési jogánál fogva a hajadonból fiuleány lett. A leányoknak ezt az örökösödési jogát az 1555-iki cikkelyek a következőképp állapítják meg: 1. Ha egy embernek két gyermeke van s azok közül az egyik fiú, a másik leány, akkor a leány nagyatyja után bátyjával egyenlő arányban örököl; 2., mikor fiú nincs, de van két leány, ezek egyenlő részben örökösödnek; az egyformán felosztott vagyonból választani azonban az ifjabbik leánynak van elsőbbsége⁵¹.

Egyébaránt a fiusítás nem specialis székely intézmény. Az Anjouk idejében Magyarországon is fordult elő, a székely földön azonban még a *jus regium*nak 1562—1636 közti kivétel nélkül való hatálya idejében is, ismételten találkozunk vele. Mindazáltal ebben az időszakban fejedelmi engedmény kellett annak érvényesítésére. Báthori Zsigmond pl. Zichy János de Mikháza 3 leányának fiujogot ad 1585-ben és azokat szülőiknek teljes jogu örököseivé teszi⁵². Ezen kívül számtalan székely birtok eladományozásának esete maradt fenn, Bethlen, Rákóczi, Apafi korából, a melyekben a férfi ág kihalása esetén az örökösödési jog biztosít-

tatik a leányoknak⁵³. A leányok emez örökösödési joga, mely 1562 után csupán fejedelmi kiváltság útján volt gyakorolható 1636-ban, Rákóczi által ünnepiesen visszaállított⁵⁴ és azután érvényben is maradt.

Abban az időben, mikor a székely örökösödési törvény még jogerővel bírt, a birtok az egyenes utód vétsége következtében, felmenő ágban, az atyafiakra vagy a rokonokra szállt rá. Ez az adás-vevési esetek alkalmával világosan kitűnik már magából a rokonság elsőbbségi jogából⁵⁵ és azt megerősíti a következő időkre nézve, egy 1730-iki tudósítás is.⁵⁶ A vérrokonok kihalása után szállt a szomszédokra is a birtok.⁵⁷

A székely örökség eladása (ezekben az esetekben ingatlanokról van mindig szó) rendesen a székely földön bizonyos föltételekhez volt kötve, melyeknek tartalmából igen nagy régiségre lehet következtetni. Erre vonatkozólag a Municipalis Consuetudo a következő szabályokat jelenti ki mint szokásjogot: Az atyafiuság kárára senki az ő birtokát el nem adhatja, sem el nem testálhatja; ha megesnék az utóbbi, akkor a vérrokonok azt visszaszerezhetik. Mikor egy székely elakarja adni jószágát, először vérrokonait kell megkínálni vele. Ha nem teszi, úgy azok az eladás ellen protestálhatnak, és neki

azoknak 15 napi határidőt kell adnia. Ha ez alatt az idő alatt az atyafiak a vásár összegét nem bírják kifizetni, vagy elmulasztják az idegennek való eladás ellen tiltakozni, akkor a vevő tulajdonába megy át a jószág, anélkül, hogy az ellen azok pört indíthatnának.⁵⁸

Csaknem száz évvel később, 1650-ben, az országgyűlés igen körülményes intézkedéseket tesz a birtok eladásokra vonatkozólag a székely földön, és azok az intézkedések az előbb említett consuetudoval lényeg szerint egybehangzók. Ezek szerint maguk a szomszédok is azok voltak, kiknek első sorban kellett a jószágot megvételre kínálni. És csak akkor volt szabad a vásár, ha a vételről a legközelebb jogosultak lemondottak. Mind a mellett az eladónak a várakozási időt nem volt szabad rövidebbre szabni, sem annyi sokat kérni, a mennyit a legközelebb jogosultak sem adhatnak meg s így a birtokot idegen kézre játszani. Tulontuli árt sem szabad követelni. Ha ez megtörténnék és a jószág eladatnék, akkor tisztességes áron azt a vérrokonok visszavásárolhatják, a tulárt pedig elveszti az eladó. Minden javításért, építésért stb. melyet ez első vásárló a közben itt-ott végeztetett, kárpótlást kérhet ő.⁵⁹ Az Approbatákba ezek a döntvények csaknem szó szerint vannak fölvé-

ve⁶⁰ s azokat az 1664-iki országgyűlés is ujolag megerősíti.⁶¹

Ez a municipalis consvetudoban fentmaradt szokásjog, természetesen érvényes volt 1555-ben minden székelyre nézve, a mennyiben akkor minden székely szabad volt, de közéjük a földönlakók nem valának sorozhatók, mert azok idegen földet mivelték. 1562 után is a szabad rendek ezeknek a szokásjogból képződött, mondhatni történeti jogoknak élvezetében megmaradtak, sőt maguk a jobbágyok is 1632-ig nem voltak adásvevési jogaiknak szabad gyakorlatában a meglévő törvények szerint akadályozva. 500 ft. büntetés terhe alatt épen ebben az évben tiltották el a jobbágyokat birtokaiknak földesuraik előleges beléegyezése nélkül való eladásától.⁶² Vásárlási jogaik e korlátozása azután is jogerejüvé lőn, míg végül az Approbatákba nem került az.⁶³

A lófőket és darabontokat ugyan-ezen pénzbüntetés súlyával tiltották el birtokaik eladásától⁶⁴ s jöllehet az erre vonatkozó cikkelyben csak a darabontokról van szó, de hát a lófők is ide értendők. 1650-ben ezt a törvényt megújították, végre is hajtották, mert az Approbaták megtiltják félreérthetlenül a vitézlő rendeknek, kivéve a nemességet, birtokaik eladását.⁶⁵

Rendkívüli szükség esetén azon-

ban mind a két rend, ugyanazon országgyűlési határozat és az Approbaták szerint birtokait értéke egyharmadáig elzálogosíthatta. A ki azonban birtokát elakarta zálogosítani, ebbeli szándékát 1650 után a széki tisztviselőknek bejelenteni tartozott; ezek a helyszinére szálltak ki aztán, megbecsülték azt és megengedték az elzálogosítást a megállapított értékig. A tisztviselők mellőzése, megtorlással, mind két félre nézve a zálogsumma nagyságáig való büntetéssel járt.⁶⁶ A vásárlási jognak e korlátozása, hogy mennyire terhelő volt a székelyekre nézve, azt a fejedelemhez és országgyűléshez intézett és annak megszüntetése iránti számos folyamodványaikból látjuk.⁶⁶ E kérések azonban hiábavalók voltak, a mik bizonyságok a korlátozás célszerűsége mellett. Gát volt ez adásvevési tilalom a lófők és darabontok rendjének széthullása ellen. Azoknak gondozása, az ország katonai és gazdasági teljesítő képességének érdekében állt.

A szabad birtok megapadását, széthullását, kivált a darabontok és lófők örökségeit, ősi birtokát, I. Rákóczi azzal is próbálta megakadályozni, hogy 1635-ben utasítá a székely tisztviselőket, ne engedjék meg, ügyeljenek rá, hogy valamelyik szabad és örökséges leány keze által, ki jobbágyhoz ment feleségül: ne-

hogy a szabad birtokból jobbágybirtok legyen. Az ily leányági birtokot esküdteknek kellett megbecsülniök és azt a becsüösszeg letévése után a legközelebbi szabad férfi rokon tulajdonába át kellett engedni.⁶⁸

Az előadottakból meg lehet állapítani azt, hogy a 16. és 17-ik század folytán a Székelyföldön a birtok- és az örökösödési jog mennyire különféleképpen alakult és fejlődött, de meg lehet állapítani azt is, hogy 1562 előtt az egyes rendek között ebben a tekintetben nagy különbség nem konstatalható.

XIX.

A SZÉKELYEK SÓHORDÁSI JOGA.

A Székelyföld területén nagy mennyiségű sótelepek fekszenek, melyekből a székelység házi szükségletére a kívánt mennyiséget ősidők óta ingyen hordhatta.¹ A sófejtés, vágás igen egyszerű dolog volt, mert egyes helyeken a só a föld színén meredezett. A sóbányák régen nem voltak országos vagy állami kezelés alatt, sőt úgy látszik folytonos üzemben sem voltak és egyesek magok hordogatták szét a sót. Udvarhely és Kereszturfiszek lakosainak már

Zsigmond korában meg volt az a kiváltságuk, hogy ilyen sóval Segesvár és Kőhalom felé kereskedést folytathattak. Minthogy Udvarhelyszék ezt a sót olcsóbban és könnyebben kaphatta meg, mint azt, melyet az állami sóbányákból szállítottak, azért féltékenyen őrködött e kiváltsága fölött és azt Ulászló, Mátyás és II. Lajos stb. által ismételtén megerősíttette.² Jóllehet az állami sóbányák kamara hivatalnokjai, sótisztjei vagy grófjai fogyasztó területeiket erélyesen védelmezték,³ a székelyeknek sikerült mégis Fogaras vidékéig terjeszteni ki a maguk privilégiumát.⁴

I. Ferdinánd király 1553-ban a fiskust eme károsító székely kereskedésnek útját akarta vágni, miközben megparancsolta, hogy a székelyek jövőre nézve csak annyi sót hordjanak széjjel, amennyi a háztartásukra szükséges;⁵ e rendeletben kétséghívűl akkor csak a Görgényvára melletti sóbányákról volt szó. A mondott két székre és Fogaras területére nézve, szemben a parancssal, a Municipalis Consuetudo a székelyek sókereskedését megengedettnek jelenti ki, csupán a királybírótól kellett arra nézve minden sókereskedőnek egy-egy eladási bárcát váltani, melyért a székelyek szekeenként 2—3 dénár illetéket fizettek.⁶

1562-ben a székelyföldi összes

sóbányákat elvették a székelyektől és kincstári tulajdonná tették. A fejedelem ezt a cselekedetét azzal indokolja, hogy Magyarország egy részének elvesztése folytán a föld segédforrásai megapadtak, hogy a székelyek lázadó támadásuk által az országnak sok költséget és kárt okoztak s végül, hogy a sókamarák minden országban az uralkodó kincstárát képezik stb.; mindazáltal ígéretet tőn a fejedelem a primoroknak, hogy saját házi szükségleteikre, mint a vármegyén a nemességnak, nekik is adat sót.⁷ E kedvezményesó alatt első sorban Udvarhelyszéken, a sófalvi és parajdi sóbányákat értették, mint a melyek eddig a székely nemzet tulajdonai voltak.⁸ Utalva az 1568-iki tordai országgyűlés határozatára, mely szerint a nemeseknek a kamaragrófok tartoznak sót adni, utasítást ad a székely sótisztaknak is János Zsigmond, hogy azok a hat szék primipilusainak és primorainak, szolgáltassanak rendjöknek és birtokaiknak megfelelő sómennységet ki.⁹ Minthogy a kedvezményesóóról való cikkelyben a székelyek s különösen a lófők megemlítve nincsenek, azt kell föltennünk ebből az utasításból, hogy a hat szék követei együtt megkérték a fejedelmet a lófők érdekében eme sóizási jog biztosítására s hogy a lófők csak eme rendelet alapján jutot-

tak megint a szabad sóhordás birtokába, amennyiben az 1562-iki országgyűlés ezt a jogot kifejezetten csupán a primoroknak adta volt meg. 1584., 1591., 1613. és 1626-ban az országgyűlés a két rendnek ezt a jogait újra meg újra megerősíti¹⁰ s később aztán ez az Approbátákba is fölvétetik.¹¹

A jobbágyokat és darabontokat e jog élvezetéből kizárták s e tekintetben az 1601-ik év sem hozott változást nekik. Csak egy 1651-iki országgyűlési végzés alapján lettek e kiváltság részeseivé a darabontok.¹² Velök együtt a libertinusok is valószínűleg ezen előjog élvezetébe jutottak később, mert Alcsik széknek egy 1701-iki listájában a sójogosultak között őket is följegyezve találjuk. A grófok, mágnások, nemesek, lófők, lovas puskások, darabontok, solymárok és a szék libertinusainak neveit szintén megtaláljuk ebben a listában, tehát a székelyek minden szabad rendjét, továbbá a lelkészeket is, azonkívül három grófi kuriát, egy mágnásét és nemesét. A csikiak az ők sójukat szintén Parajdról szállították. Apafi idejében pedig kaptak a mágnások 60 darab, a nemesek 40, a lófők 24, a darabontok 16 darab kőst. Ezt a listát Alcsik királybírója és jegyzője írják alá, tehát föltétlenül megbízhatóknak tekinthető.¹³

A sót ingyen kapták ugyan a kiváltságoltak, de azért a kamarának előállítási költség fejében fizetni kellett valamit; ez a szokás a székely sóbányák kincstárivá tévése, vagy államítása után is, állandóan megmaradt. A lófőknek, nemeseknek a szabad sóhordás jogát azon föltétel alatt engedte volt meg János Zsigmond, hogy a sótisztéknek, vagy a kamaragrófoknak ősi szokás szerint vágáspénzt, girapénzt és a szokásos ajándékokat meg kell adni.¹⁴ Ugy látszik azonban, hogy a sótiszték ennyivel nem voltak megelégedve, mert az országgyűlés ismételten megtiltotta nekik a zsarolást és a vámshedést.¹⁵ 1591-ben az országgyűlés mint illetéket, egy tásk a darab só fejtéséért és felhozásáért 10 dénárt állapított meg. Ugyanazon mennyiségért szokásban volt azonban a Székelyföldön még egy köből zabot és egy sókockáért egy dénárt is fizetni; ez a szabad só vámmentes volt.¹⁶ A 18-ik század kezdetén is a székelyek e nemű illetékeiket zabbal fizették.¹⁷

A székelyek nemcsak régebben, de még 1562 után is, dacára a sóbányák államításának, folyvást kereskedtek sóval. Minthogy azok, a kik szabad sót élveztek, csak annyit kaptak, a mennyi házi szükségleteikre kellett s abból eladni tilalmas volt, a kereskedők maguk valószínűleg a só-

bányákból vásárolták a sót. Kereskedelmi területök a korábbi maradt, csak azt tartják meg, mert annak kiterjesztése miatt különben az ország többi kamaragrófjai azonnal sorompóba léptek. Így 1604-ben a császári biztosok megtiltják a székelysónak a régi területen kívüli eladását, különösen pedig tiltják azt a vizaknai sóbányák területén.¹⁸ De azért a székelyek sóeladási területe 1701-ben a hat széken és fűszéken túl kiterjedt még Segesvárra, Kőhalomra és Fehérmegye felső járásaira.¹⁹

A sókereskedőknek ebben az időszakban bizonyítványt kellett váltani mindig a megvásárolt sóról s azt a hatóságok kívánatára annak eredete felől bárhol is tartoztak előmutatni. Sokféle panaszok származtak ebből azután. 1670-ben panaszt tesznek az országgyűlés előtt, hogy ők e miatt a bizonyítvány miatt gyakran vallanak kárt, mert Udvarhelyt másodkézből sokan vásárolgatnak csekélyebb mennyiségű sót s az ilyenek a sótiszték bizonyítványát az első vásárlásról nem mindnyájan képesek megkapni. Erre az országgyűlés elrendeli, hogy ezeket a sókereskedőket efféle alapon nem szabad többé zaklatni és megkárosítani.²⁰

Néhány székely községre nézve mekkora jelentősége volt ennek a sókereskedésnek, azt abból látjuk,

hogy még 1725 körül is Sófalva, Parajd, Atyha, Korond, Pálfalva és Siklód lakosai, voltaképp sókereskedésből éltek.

A Habsburgház alatt a székely sóbányák, Parajd és Sófalva fölötti való felügyeleti jog, a mint gondolható, szintén a királyi kincstárra ment át. 1701-ben Udvarhelyszék összeállva a többi székekkel, 2700 frt. évi haszonbérért, árendába vette a sóbányákat a fiskustól, miáltal aztán a régiebb sóhordási föltételek érvényben maradtak.²¹

Ezzel befejezzük a székelyek jogai, intézményei és alkotmánya felől való tanulmányunkat. A jogászok feladata volna most a székelyek pörös eljárásainak tárgyalása. A mi a székely városok fejlődését illeti, annak kimerítő feldolgozása a Székely oklevéltárban kiadott s Udvarhelyvármegye történetében említett, de ki nem adott oklevéli anyag összehasonlítása nélkül alig lehetséges. Összehasonlítani kellene végül a székelyek és a szászok intézményeit is egymással, de hát annak sincs még itt az ideje.

IDÉZŐ JEGYZETEK

a szövegben számokkal jelzett ama történeti adatokra, törvényekre, szokásjogra és kutfőkre vonatkozólag, melyeknek rövidítései, számai és címei a következők:

Sz. O. — Székely Oklevéltár, Szabó Károly és Dr Szádeczky Lajostól, 7 kötet. Ap. Const. — Approbatae Constitutiones Regni Transsylvaniae. Ex articulis ab anno 1540—1653. compilatae, Klausenburg 1779. E. O. E. — Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, Szilágyi Sándortól, 20 kötet. Budapest 1875—1897., kiadja az Akadémia. C. St. — Corpus Statutorum Hungariae Municipolium. Tomus I. Statuta et constitutiones municipiorum Transsylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII., Dr Kolosvári Sándor és Dr Óvári Kelemenről, Budapest, 1885., kiadta az Akadémia. Udv. — Udvarhelyvármegye története a leg-

régibb időtől 1849-ig, írta Jakab Elek és Szádeczky Lajos dr, Budapest, 1901.

I—V-ik fejezet. 1) Sebestyén Gyula dr: A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1904. I. k. 66. lap. 2) Sz. O. II. köt. 81. és 99. l. 3) u. o. és Benkő: Transsylvania generalis, I. k. 400. l. 4) Connert János dr: A székelyek intézményei. Kolozsvár, 18. l. 5) E. O. E. II. k. 212. l. 6) Sz. O. IV. k. 322. (1684.) 331. (1694.); VI. k. 173. l. (1644.), 371. (1677.), 420. (1690.). E. O. E. XVI. k. 600. l. 8) Kállay F.: A nemes székely nemzet eredetéről. 191. l. 9) Sz. O. IV. k. 382. l. 10) u. o. V. k. 177. l. 11) u. o. VI. k. 173. 12) Kállay F.: A nemes székely. 191. l. 13) Sz. O. IV. k. 16. l. 14) u. o. VI. k. 46, 133, 140, 141, 191, 193, 401. 15) u. o. VI. k. 77, 109, 112, 162, 198, 232, IV. k. 141. l., 16) u. o. IV. k. 151. l. 17) u. o. IV. 173, 190, 228. l. 18) u. o. V. k. 216, VI. k. 176, 179. l. 19) u. o. VI. k. 299, 322, 367. l. 20) u. o. III. k. 98. l. 21) u. o. I. k. 306. l. 22) u. o. II. k. 99. l. 23) u. o. IV. k. 225. l. (1628.), 291. l. (1645.) E. O. E. XVI. k. 600. l. ex 1678. Sz. O. IV. k. 346. l. (1704.), IV. k. 401. l. (1686.) 24) Udv. 304. l. 25) u. o. 361. 26) u. o. 355. l., itt a privil. kiadatlan oklevele is idézve van. 27) Sz. O. IV. 346. l. 28) u. o. IV. 269. l. (1638.), 346. 1701.), E. O. E. XVI.

k. 600. l. (1678.) 29) Sz. o. IV. k. 31, 84, 131, 151, 165, 173, 183, 184, 228, 293, 311, 351.; VI. k. 26, 46, 77, 109, 112, 133, 179, 193, 198. stb. l. 30) u. o. IV. k. 293. 31) u. o. VI. 193. l. 32) E. O. E. XVII. k. 99, art. 14. 33) Sz. O. VI. k. 130 l. 34) u. o. VI. k. 197, 198, 337, 338, 360. 393, 398, 451, 457, 458. 35) u. o. VI. k. 197. 36) u. o. VI. k. 360. l. 37) u. o. VI. 398. l. 38) u. o. III. k. 309. l. 39) u. o. IV. k. 59, 80, 82. l. 40) u. o. VI. k. 158, 165, 176, 218, 232, 306. l. 41) u. o. IV. k. 334, 335. l. 42) u. o. IV. k. 163, 191, 306. l. 43) u. o. VI. k. 300, 322, 336. l. 44) u. o. IV. k. 207. l. 45) u. o. IV. k. 50. l. 46) u. o. IV. k. 187. ex 1612. és IV. k. 346. ex 1694. 47) u. o. IV. k. 33, 187, 340. l. 48) u. o. IV. k. 51, VI. k. 294. 49) u. o. IV. k. 52. 50) u. o. IV. k. 141. 51) E. O. E. VII. k. 492, art. 13. 52) u. o. VIII. k. 134, art. 20. 53) u. o. VIII. k. 271, art. 14. 54) C. St., lásd Aranyosszék. 55) Kálay F.: *Históriai értékek a nemes székely nemzetről...* 147. l. 56) Bővebben a XI. fejezet alatt. 57) Udv. 465. l. 58) u. o. 138—145. l. 59) Sz. O. I. k. 306. 60) E. O. E. II. k. 204. l. 61) L. X. fej. 62) C. St. 127, 128. 63) u. o. 39. 64) u. o. 128. 65) Udv. 271. 66) u. o. 272. 67) Sz. O. I. k. 291. 68) Connert J. *A szék. intézm.* 35. l. 69) Sz. O. V. k. 68. l. 70) Udv. 269. l.

71) Sz. O. II. k. 177. l. (1564.), 210. (1566.), 215. és 216. ex 1567., 238. 1569; u. o. III. k. 323. ex 1564. és 328. ex 1568. 72) u. o. II. k. 245. l. 73) Sz. O. II. k. 250, 263, 287. l. 74) u. o. II. k. 293. 75) u. o. II. k. 317. 76) E. O. E. II. k. 403, art. 6. 77) Sz. O. IV. k. 158. 78) u. o. 79) u. o. 150. 80) u. o. 18. 81) Apr. Const. P. II. T. J. l. art. 5. cond. 14; art. 6, cond. 14; Comp. Const. P. II. T. J. l. art. 1, cond. 17; art. 4, cond. 17; art. 5, cond. 17. 82) E. O. E. XII. k. 461, art. 2. 83) u. o. V. k. 455. art. 4. 84) Sz. O. IX. k. 240. 85) u. o. 163, 175, 189, 306. stb. 86) u. o. IV. k. 168. 87) u. o. 227. és VI. k. 173. 88) u. o. IV. k. 346, és VI. k. 133, 140, 144, 150, 159. 322. 89) u. o. IV. k. 182, 277. 90) Kálay F. i. h. 149. l. 91) E. O. E. III. k. 403, art. 6. 92) u. o. V. k. v. ö. 141, art. 22, 26, 27, 28. 93) u. o. IV. k. 55. J. art. 14. 15. 94) u. o. art. 16. 95) Sz. O. VI. k. 144, art. 4. 96) E. O. E. VII. k. 334, art. 9. 97) E. O. E. V. k. 510, art. 9. 98) u. o. V. k. 468, art. 6. 99) E. O. E. VII. k. 433. l.

VI—XIX-ik fejezet. 1) Sz. O. II. k. 163. l. 2) u. o. 176. l. 3) u. o. 179. l. 4) u. o. 183. l. 5) u. o. 325. l. 6) u. o. 292, 293. l. 7) u. o. IV. k. 16, 51. l. 8) u. o. 51. l. 9) Benkő: Transylv. gener. l. k. 419. l. 10) u. o. III. k. 431, art. 3. 11) Sz. O. VI. k.

26, 44, 49, 64, 65, 122, 127, 131, 137, 150, 199. 12) u. o. 131, 150, 175. l. 13) u. o. 189. l. 14) u. o. 127. l. 15) Lásd II. fej. 16) Sz. O. VI. k. 131. l. 17) u. o. 122. l. 18) C. St. 56, art. 5. 19) u. o. 57. l., art. 8. 20) u. o. 59, art. 16. 21) u. o. 59, art. 14. 22) u. o. 162. art. 6. 23) u. o. 63, art. 21. 24) u. o. 64, art. 22. 25) u. o. 64, art. 24, 65, art. 25. 26) u. o. 64, art. 24. 27) u. o. 66, art. 27. 28) u. o. 93, art. 5. 29) 91, art. 3. 30) 71, art. 11. 31) 55, u. o. art. 3. 32) u. o. 110. l. 33) E. O. E. l. k. 224. l. 34) u. o. II. k. 196. l. 35) u. o. II. k. 119. l. art. 6—16. 36) Sz. O. II. k. 215. l. 37) u. o. II. k. 257, 259, 261, 264. 38) u. o. 293, 305. l. 39) u. o. III. k. 334. és 337. l. 40) u. o. IV. k. 347. l. 41) u. o. 56. 56. és 74. l. 42) Sz. O. IV. k. 67. l. 43) u. o. 131. l. 44, u. o. 59, 80, 82. l. 45) u. o. 85. l. 46) u. o. 94. és 112. l. 47) u. o. II. k. 334. l. 48) u. a. VI. k. 131. l. 49) VI. k. 184, 187, 193, 196, 201, 211, 218, 237, 239, 287, 366. 50) u. o. VI. k. 158, 165, 176, 232. 51) u. o. VI. 158. l. 52) u. o. IV. 237. l. 53) u. o. IV. k. 248. l. 54) Udv. 380. l. 55) E. O. E. VI. 362, art. 21. 56) u. o. IX. k. 98. l., art. 46. 57) u. o. IX k. 154, art. 14. App. Const. II. T. 1., art. 5., cond. 14; art. 6, cond. 14; art. 7, cond. 14; Comp. Const. P. II. T. 1, art. 1, cond. 17; art. 5, cond. 17;

App. Const. P. III. T. 76, art. 1. 58)
 E. O. E. III. k. 368, art. 403. l., art.
 5. 59) u. o. III. 436. l. art. 11. 12.
 60) u. o. IV. k. 105. l., art. 13. 61)
 u. o. art. 11. 62) u. o. 300. l. art.
 5. V. k. 142. l. art. 28. 63) u. o. IV.
 k. 558. l. art. 17. 64) u. o. V. k.
 468. l., art. 6. 65) u. o. VII. k. 514.
 l., art. 5. 66) C. St. 56. l., art. 5.
 67) Lőtsey Spielenberg: A nemes
 székely nemzet institutioi, 54. l. 68)
 Jakab E. Udv. 359. l. 69) C. St. 63.
 l., art. 20. 70) E. O. E. II. k. 205. l.
 71) C. St. 60. l., art. 17, 18. 72)
 Udv. 359. l. 73) S. O. VI. k. 198. l.
 74) u. o. 137. l. 75) Kálay F.: A szé-
 kely nemz. 175. l. 76) Sz. O. II. k.
 283. l. 77) C. St. I. k. 106. l. 78)
 Sz. O. II. k. 240. l. 79) u. o. V. k.
 127., art. 19. 80) Schuler—Libloy:
 Rechtsdenkmäler: Székely széki al-
 kotmány. Akad. könyvtár. kézirat. 81)
 Sz. O. II. k. 283. l. 82) C. St. 61.,
 art. 19. 83) Jakab E.: Udv. 292. l.
 84) Sz. O. II. k. 183, 187, 192. 85)
 u. o. II. k. 25. l. 86) u. o. VI. k. 66.,
 art. 9. 87) C. St. 6., art. 19. és Sz.
 O. II. k. 283. l. 88) Sz. O. III. k. 335.,
 2. pont. 89) u. o. II. k. 283. l. 90)
 u. o. VI. k. 189. l. 91) C. St. 67. l.,
 art. 1. 92) u. o. 76. l., art. 22; 65.
 l., art. 25. Sz. O. VI. k. 316. l., art.
 5, ex 1666. 93) Sz. O. V. k. 124. l.
 94) u. o. VI. k. 65. l. 95) Sz. O. VI.
 k. 315. l. 96) Sz. O. VI. k. 358. l.
 Megye alatt egyházi község ndő,

mely a politikai községgel nem mindig azon egy. 97) Sz. O. IV. k. 300. l. 98) C. St. 76. l., art. 21. 99) u. o. 39. l. 100) u. o. 90, 122. l. 101) u. o. 132. 102) u. o. 104. l. 103) u. o. 129. l. 104) u. o. 130. 105) u. o. 124., art. 4. 106) u. o. 93., art. 5. 107) Marosszéki const. C. St. 69., art. 6. 108) C. St. 63. l., art. 20. 109) u. o. 125., art. 13. 110) u. o. 91., art. 3. 111) u. o. 74., art. 17. 112) u. o. 64, 24. 113) u. o. 70., art. 8. 114) u. o. 70., art. 9. 115) Sz. O. VI. k. 316., art. 8. 116) C. St. 92., art. 4. 117) u. o. 75., art. 8. 118) Schuler—Libloy: Rechtsdenkmäler: Székely statutumok, Aranyosszék 17—18. 119) C. St. 123., art. 3. Sz. O. VI. k. 68., art. 7. 120) Csikszentmihály 1639., art. 30. 121) Sz. O. VI. k. 316. l. 122) u. o. 358. 123) C. St. 106. l. 124) Csereszéna, a csere vagy tölgyfák közt kaszált széna. 125) C. St. 147. 126) u. o. 165. 127) Sz. O. VI. k. 301., art. 3. 128) Schuler—Libloy. 129) C. St. 61., art. 19. és Schuler—Libloy: Olasztelek alatt. 130) C. St. 75., art. 19. 131) C. St. 124., art. 8. 132) u. o. art. 9. 133) Sz. O. VI. k. 316., art. 9, 10. 134) C. St. 65. l., art. 25. Maros 52. 135) C. St. 67., art. 2. 136) u. o. 77., art. 23. 137) u. o. 77., art. 10. 138) u. o. 105. l. 139) Apr. Const. P. III. T. 34. 140) C. St. 135, ex 1744. 141) C. St. 77., art. 24. 142) Schuler—

Libloy: i. h. Füle. 143) C. St. 125., art. 10. és Schuler—Libloy: Bibarcfalva alatt, art. 10. 144) Schuler etc. Vargyas alatt. 145) C. St. 124., art. 6. 146) C. St. 73., art. 14. és 136., art. 8. v. ö. Apr. Const. P. III. T. 47., art. 22. Comp. P. III. T. 14., art. 2. 147) C. St. 90., art. 2. 148) u. o. 90. l., art. 1, ex 1650. 149) C. St. 73. l., art. 16. 150) u. o. 72. l., art. 13. 151) u. o. 150, 1739. és 152. l. 152) C. St. 131. l. 1727-ből. 153) u. o. 133, 1727. 154) u. o. 146. és 151. l. 155) u. o. 51., art. 32. és 139., art. 19. 156) u. o. 164. 157) u. o. 149. 158) u. o. 151. 159) Comp. Const. P. III. T. IV., art. 3. 160) É. O. E. XI. k. 236., art. 17. 161) u. o. XVI. 608. l., art. 3. 162) u. o. XVII. k. 98., art. 11. 163) Udv. szék. 164) Sz. O. IV. k. 302., art. 8. 165) Sz. O. VI. k. 124. 166) C. St. 129, 1726-ból és Sz. O. VI. k. 69., art. 25. 167) Sz. O. VI. k. 315. 168) u. o. 356. 169) u. o. 359. 170) C. St. 52. l., art. 32. 171) Sz. O. VI. k. 69., art. 25. 172) C. St. 162. l., art. 8. 173) u. o. 140., art. 10. 174) u. o. 162., art. 12. 175) u. o. 52., art. 32. 176) u. o. 64., art. 24. 177) u. o. 91., art. 3. 178) u. o. 93., art. 5; 123, 129., art. 1. 179) u. o. 124., art. 7. 180) u. o. 140., art. 19. 181) u. o. 65., art. 25; Sz. O. V. 126., art. 7. 182) C. St. 73., art. 14. és 136. l. 183) Sz. O. 316., art. 1. Csik-

szenttamási közs. törv. 1667-ből. 184) Sz. O. VI. k. 359. 185) Sz. O. V. k. 127., art. 17. 1581-ből. 186) u. o. art. 14. és 18, 87. u. o. IV. k. 302., art. 11. 188) u. o. II. k. 177; D. St. 64., art. 23. Sz. O. IV. k. 324. l. 189) C. St. 63., art. 22. 190) Sz. O. VI. k. 69. l., art. 24. 191) Sz. O. VI. k. 315., art. 3. és V. k. 127., art. 14. 192) Sz. O. IV. k. 301., art. 5. 193) u. o. VI. k. 359. 1676-ból. 194) Sz. O. V. k. 127., art. 14. 195) u. o. IV. k. 303., art. 15. 196) u. o. III. k. 335., art. 3. 197) C. St. 51., art. 31. 198) Sz. O. IV. k. 314. l., art. 16.

X-ik fejezet. 1) Sz. O. II. k. 124. l., art. 63. 2) u. o. III. k. 312. l. 3) u. o. III. k. 153. 4) u. o. II. k. 178. e panaszlevél keltezésére nézve l. E. O. E. II. k. 153. l. Megj. 4. 5) Sz. O. II. k. 161. l. 6) u. o. III. k. 320. 7) u. o. III. k. 321. 8) u. o. III. k. 325. 9) u. o. II. k. 321. 10) u. o. III. k. 340. 11) u. o. II. k. 237, 321. 12) u. o. III. k. 323. 13) u. o. II. k. 208, 213. 14) u. o. IV. k. 37. 15) u. o. II. k. 166, 16) u. o. II. k. 186. 17) u. o. II. k. 188., art. 11. 18) u. o. III. k. 340. 19) u. o. 20) u. o. IV. k. 147. 21) u. o. IV. k. 144. 22) u. o. IV. k. 147. 23) u. o. II. k. 182. 24) u. o. II. k. 189. 25) u. o. II. k. 190. 26) u. o. II. k. 208. 27) u. o. II. k. 213. 28) u. o. V. k. 85. 29) u. o. II. k. 343. 30) u. o. II. k. 215.

- 31) u. o. II. k. 245. 32) u. o. II. k. 245, 248, 252, 254, 261, 263. 33) u. o. IV. k. 38. l. 34) u. o. V. k. 177, 321. 35) Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában 1720—21. Bpest, 1896. 36) Sz. O. II. k. 245, 246, 255. 37) u. o. V. k. 143. 38) u. o. V. k. 134, 137, 138, 143, 154. 39) u. o. V. k. 123. 40) Jakab E.: Udv. 293. 41) u. o. 294, Megj. 1. 42) E. O. E. V. k. 512., art. 58. 43) u. o. XI. k. 58., art. 54. 44) Ap. P. V. Ed. 56. 45) L. Sz. O. IV. k. 51. l. és V. 110. 46) Sz. O. IV. k. 52. 47) u. o. VI. k. 21. 48) u. o. VI. k. 24. 49) E. O. E. VI. k. 510., art. 49. 50) Sz. O. VI. k. 23. 51) E. O. E. IX. k. 314., art. 6. 52) L. a fejezetet «A székelyek birtok- és örökös. jogáról.» 53) Udv. 292. 54) Sz. O. IV. k. 51. 55) u. o. 112. 56) u. o. II. k. 246. 57) u. o. II. k. 256. 58) u. o. II. k. 306. 59) u. o. V. k. 171. 60) u. o. IV. k. 37. 61) u. o. II. k. 320. 62) u. o. II. k. 266. Levél 94 és 103 szám. 63) u. o. II. k. 296. 64) u. o. V. k. 152. 65) *Liber regius* Sz. O. V. k. 171. 66) Sz. O. II. k. 237. 67) u. o. 68) Szilágyi S.: Erdélyorsz. történ. 400 és 404 l. 69) Udv. 294 l. 70) E. O. E. IV. k. 311. 71) Lőtsei—Spielenberg: A nemes székely nemzet *constitutioi*, 81—85 l. 72) E. O. E. IV. k. 431. 73) u. o. 335., art. 17. 74) u. o. 417. 75) u. o. 533. 76) Szilágyi S. Erdélyorsz.

történ. II. k. 17. 77) E. O. E. IV. k. 551., art. 12. 78) u. o., art. 14. 79) u. o., art. 17. 80) u. o., art. 10. 81) u. o. IV. k. 583., art. 13. 82) u. o. 580., art. 2. 83) Sz. O. IV. k. 150 és V. k. 168. 84) E. O. E. V. k. 141., I. art. 26. 85) u. o. 147., 13. pont. 86) u. o. 150., art. 10. 87) u. o. 222., art. 7. 88) Bethlen Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis*. VI. k. 229, 231. I. 89) Udv. 309. 90) E. O. E. V. k. 430 és Udv. 313. 91) Bethlen Fark. u. o. VI k. 464. 92) Udv. 311. 93) u. o. 312. 94) u. o. 313. 95) u. o. 314. 96) E. O. E. V. k. 400. 97) u. o. 510., art. 50. 98) u. o. 491 és VI. k. 90 I. art. 8 stb. 99) u. o. VI. k. 113., art. 10. 100) Udv. 325. 101) Udv. 323. I. 102) Sz. O. IV. k. 213. 103) u. o. IV. k. 213. 104) E. O. E. VII. k. 517., art. 16. 105) Sz. O. IV. k. 204. 106) E. O. E. VIII. k. 105. 107) u. o. 114., art. 13. 108) u. o. 115., art. 14. 109) Sz. O. IV. k. 212. 110) E. O. E. VIII. k. 133., art. 28. 111) Apr. P. III., T. 31., art. 3. 112) E. O. E. IX. k. 99., art. 48. 113) u. o. 320., art. 29. 114) u. o. 405., art. 24. 115) V. ö. Apr. P. Ed. 22. 116) E. O. E. IX. k. 287., art. 28. 117) Apr. P. III. T. 76., art. 16. 118) Országgyűl. végzés 1623-ból, E. O. E. VIII. k. 129. I., art. 10. 119) E. O. E. VII. k. 523., art. 36., 37., VIII. k. 236., art. 7. és IX. k. 283. I., art. 10. 120) Apr. P. III., T. 73., art.

10. 121) Sz. O. VI. k. 149. 122) Sz. O. VI. k. 332. 123) Sz. O. VI. 350., art. 7. 124) u. o., art. 4. 125) u. o. E. O. E. X. k. 369. 126) Sz. O. VI. k. 28. 127) Sz. O. IV. k. 213. 128) Sz. O. VI. k. 60. 129) Udv. 381. 130) E. O. E. X. k. 222., art. 12. 131) Sz. O. IV. k. 218. és E. O. E. VIII. k. 114., art. 13. 132) C. St. I. k. 50., art. 23. 133) E. O. E. IX. k. 431., art. 35. 134) C. St. I. k. 129. és 147., art. 1. 135) C. St. I. k. 47., art. 12. és 50 l., art. 23. 136) Sz. O. IV. k. 195 l. 137) E. O. E. XIV. k. 226., art. 31. 138) E. O. E. XV. k. 181., art. 34. 139) Sz. O. II. k. 124., art. 1. 140) Apr. P. III., T. 13., art. 1. 141) Apr. P. V. Ed. 83. és 84. 142) Sz. O. VII. k. 137., art. 3. 143) Apr. P. III., T. 76., art. 8. 144) V. ö. Udv. várm. tört. 333. l. Megj. és Magyarország népessége a pragm. sanct. korában 467. l. Figyelemre méltó egyébként, hogy Jakab Elek egyáltalán nem méltatja a székelyek rendi viszonyainak fejlődését s az, mit ő a rendekről a megye története 344. lapján mond, egészen téves. 145) L. Udv. tört. 373 l. 10. sor alul; 384. l. felül 12. sor; 385 l. 16. sor alul és 387. l. 13. sor alul stb. 146) Udv. 378. l. 147) Sz. O. VII. k. 57. 148) u. o. 149) Udv. 378. 150) E. O. E. XIV. k. 116., art. 17., 18. és Comp. P. III. T. 8., art. 11. 151) u. o. Comp. P. III., T. 4., art. 3. 152)

Comp. 1655-ből P. III., T. 4., art. 7. 153) Apr. P. V. E. 56. 154) Ap. P. V. ed. I. 155) Ap. P. III. T. 76., art. 16³. 156) Ap. P. III., T. 76., art. 16⁴. 157) Magyarország népessége a pragm. sanct. korában, 467. l. 158) Udv. m. történetében igen sok van elősorolva. 159) Ap. P. III., T. 76., art. 12. és Sz. O. IV. k. 260 l. 160) E. O. E. XI. k. 236., art. 17. és E. O. E. XVII. k. 98., art. 11. 161) Sz. O. VI. k. 149. 162) Sz. O. IV. k. 212. 163) Jakab Elek számítása szerint. 164) u. o. Ap. P. III., T. 76.; art. 12. 165) E. O. E. XII. k. 223. 166) E. O. E. XIII. k. 299., art. 43. 167) Sz. O. IV. k. 307. 168) Udv. 324 és Sz. O. VI k. 139. 169) Udv. 317 és Sz. O. VI. k. 138. 170) Sz. O. VII. k. 57. 171) Apr. P. V. ed. 55. stb. 172) E. O. E. IV. k. 122., art. 19. 173) Comp. P. III., T. 8., art. 3. 174) E. O. E. XIV. k. 116., art. 17., 18. Comp. P. III., T. 8., art. 11. 175) E. O. E. XI. k. 78., art. 29. Apr. P. III. 76., art. 3. 176) Udv. 356. 177) Sz. O. VII. k. 410 és 1741-ből. 178) Udv. 381., v. ö. Sz. O. VII. k. 410 l. és E. O. E. XII k. 242. 179) E. O. E. III. k. 204., art. 8. 180) Comp. P. III., T. VI., art 2 és E. O. E. XI. k. 199., art. 23. 181) Sz. O. II. k. 283 és C. St. 6., art. 19. 182) Sz. O. VI. k. 203. 183) Sz. O. VII. k. 57. 184) E. O. E. XI. k. 236., art. 17. 185) E. O. E. XIX. k. 179. 186)

u. o. 235. 187) Sz. O. V. k. 146. 188) u. o. VI. k. 331. 189) E. O. E. XVI. k. 178 l. art. 18 és I. és IV. 190) Sz. O. VI. k. 449. 191) Sz. O. V. k. 117 és Magyarország népes. stb. 222 l. Aranyosszék után levonva 251-et, marad 1149. 192) Udv. tört.-ben egész sereg ilyen nemesítés van fölsorolva. 193) E. O. E. XIII. k. 187., art. IV. 194) Sz. O. VII. k. 359., v. ö. Sz. O. VII. k. 207. l. 17 pont. 195) Sz. O. VII. k. 57. 196) u. o. 290. 197) E. O. E. XIV. k. 185., art. 8. 198) u. o. XX. k. 415., art. 18. 199) Sz. O. VII. k. 358. 200) Ap. III. T. 11., art. 1. 201) Comp. P. IV. T. 16., art. 1. 202) Apr. P. III. T. 16., art. 2. 203) E. O. E. XIV. k. 398., art. 23. 204) Apr. P. III. T. 39., art. 3. 205) Ap. P. V. Ed. 59. 206) Apr. P. III. T. 76., art. 10., v. ö. Ap. P. III., T. 7., art. 2. 207) V. ö. Sz. O. VI. k. 413. és E. O. E. X. k. 282., art. 12; E. O. E. XI. k. 179., art. 10. 208) Apr. III., T. 32., art. 1. 209. Comp. P. III., T. 6., art. 2. 210. Apr. P. V. Ed. 55. 211) Ap. P. III., T. 76., art. 15. 212) Apr. P. III., T. 76., art. 6 és különösen Ap. P. III., T. 15. art. 2. 213) E. O. E. VIII. k. 324., art. 25. 214. u. o. Sz. O. VI. k. 213. 215) L. elül. 216) Sz. O. VII. k. 210., art. 28. 217) Csik-Kozmás község szabályai. Sz. O. VI. k. 438. 218) Sz. O. VII. k. 153. 219) Sz. O. IV. k. 287. 220) Sz. O. IV. k.

287., 344., 345., VII. k. 39., 57., 92., 93. 221) Sz. O. IV. k. 287. és VII. k. 92. 222) Sz. O. VII. k. 57. 223) u. o. 93 l. 224) u. o. 63. 225) u. o. IV. k. 287. 226) u. o. 344. 227) u. o. VII. k. 39. 228) Sz. O. IV. k. 345. 229) Vesd össze erre nézve Josef A. Ritter v. Grimm: Das Urbarialwesen in Siebenbürgen, Wien 1863. című értekezését, 83. lapon.

XI., XII-i k fejezet. 1) Sz. O. I. k. 197. l. 2) u. o. III. k. 138. 3) u. o. I. k. 278. 4) u. o. II. k. 100. 5) E. O. E. II. k. 223. 6) u. o. 576. 7) u. o. III. k. 138. 8) u. o. 413. 9) u. o. 446. 10) u. o. 266. 11) u. o. IV. k. 299. 12) u. o. IV. k. 580., art. 2. 13) Sz. O. IV. k. 193. 14) Apr. P. III., Tit. 20., art. 1. 15) Benkő: Transsylv I. k. 424. 16) E. O. E. I. k. 550. 17) u. o. II. k. 223. 18) u. o. 294) 19) u. o. IV. k. 413. 20) E. O. E. IV. k. 118., art. 7. 21) u. o. 580., art. 2. 22) Sz. O. IV. k. 164. 23) u. o. IV. k. 166. 24) E. O. E. V. k. 405., art. 3. és 410., art. 3. 25) u. o. VII. k. 541., art. 8. 26) u. o. XVIII., 94. l. 27) u. o. XV. k. 171., art. 24. 28) Sz. O. VI. k. art. 9. 29) u. o. V. k. 167. 30) E. O. E. V. k. 400. 31) Sz. O. VI. k. 140. 32) E. O. E. XVI. k. 374. és XVIII. k. 84. 33) u. o. 94. 34) Sz. IV. k. 193. 35) E. O. E. II. k. 294. és 301. 36) u. o. III. k. 426., art. 10. 37) u. o. IV. k. 580. 38) u. o. XVI. k. 374. 39) V. ő.

O. E. V. k. 405., art. 3. és E. O. E. XVI. k. 374. 40) Benkő: 1834-iki kiadás I. k. 421. I. 41) Sz. O. VI. k. 300. 42) E. O. E. XVIII. k. 94. 43) L. főlebb. 44) Sz. O. VI. k. 205. 45) E. O. E. III. k. 113., art. 2. 46) Sz. O. VI. k. 326. 47) E. O. E. V. k. 400. 48) u. o. 405., art. 3. 49) u. o. III. k. 413. 50) Apr. Const. Pars III., Tit. 76., art. 8. 51) Sz. O. VI. k. 176. 52) u. o. 399. 53) E. O. E. VI. k. 203. 54) u. o. III. k. 144., art. 10. 55) Sz. O. I. k. 198. 56) u. o. 220. 57) App. C. P. III. Tit. 20. 58) E. O. E. II. k. 301., art. 3. 59) u. o. III. k. 121., art. 1. 60) E. O. E. III. k. 138., art. 1., 1583., 1584. és 1587. évekre V. ö. III. k. 197., art. 2; 203., art. 6; 227., art. 3. 61) Udv. 293. 62) E. O. E. III. k. 403., art. 6. 63) u. o. VII. k. 389., art. 7. 64) Sz. O. VI. k. 131. 65) E. O. E. XV. k. 177., art. 24. 66) Sz. O. VI. k. 176. megj. 67) Kállay F.: A nemes szék. nemz. Nagyenyed 1829., 147. I. és Udv. 332. 68) E. O. E. V. k. 400. és 424. 69) E. O. E. u. o. 70) u. o. VIII. k. 124., art. 1. 71) u. o. XV. k. 177., art. 24. 72) u. o. V. k. 424. 73) Sz. O. VI. k. 176. megj. 74) Magyarország népe ss. a pragm. 462. I. 75) Sz. O. V. k. 177. 76) Udv. 332. 77) E. O. E. V. k. 424., és Udv. 312. 78) Sz. O. VI. k. 176. 79) E. O. E. V. k. 425. 80) u. o. 400. 81) Udv. 293. 82) Sz. O. I. k. 198., art. 11.

83) E. O. E. III. k. 121., art. 1. 84) Sz. O. I. k. 220. 85) App. P. III. Tit. 76., art. 12; 2. és 3. pont. 86) E. O. E. XV. k. 177., art. 24; II. k. 403., art. 6. 87) u. o. III. k. 403., art. 6. és V. k. 400. 88) Ap. C. Pars III. Tit. 20. 89) V. ö. az 1645-iki listát; Sz. O. VI. k. 176. 90) Ap. Cons. P. III. Tit. 76., art. 20. 91) E. O. E. IV. k. 190., art. 1. 92) u. o. 265., art. 3. 93) u. o. 558., art. 16. 94) Ap. C. P. III., Tit. 76., art. 20. 95) V. ö. E. O. E. X. k. 285., art. 22. és Sz. O. VI. k. 399. 96) u. o. XIII. k. 164., art. 2. 97) u. o. XIV. k. 143., art. 10. 98) Sz. O. IV. k. 281. 99) E. O. E. XVIII. k. 392. 100) Sz. O. IV. k. 214. 101) u. VI. k. 176. 102) u. o. 404. 103) u. o. 331. 104) Apr. Con. P. II. Tit. 13. 105) E. O. E. I. k. 40., art. 2. 106) u. o. 406. 107) u. o. 519. 108) u. o. 525. 109) u. o. 550. 110) u. o. 575. 111) u. o. 581. 112) u. o. II. k. 213. 113) u. o. II. k. 223. 114) u. o. 286. 115) u. o. 294. 116) u. o. 332. 117) u. o. 339. és 347. 118) u. o. 385. 119) u. o. III. k. 550., art. 1. 120) u. o. II. k. 570. 121) u. o. III. k. 106., art. 4. 122) u. o. 113., art. 2. 123) u. o. III. k. 430., art. 3. és 433., art. 6. 124) u. o. III. k. 447., art. 2. 125) u. o. 460., art. 1., 3. 126) u. o. 469. 127) u. o. 485., art. 5. 128) u. o. 495., art. 4; IV. k. 115., 129., 157., art. 1. és 268., art. 9. 129) u. o.

IV. k. 157., art. 1. és 3. 130) u. o. IV. k. 268., art. 9. 131) Sz. O. VI. k. 326. 132) E. O. E. V. k. 399. 133) Sz. O. IV. k. 214. 134) E. O. E. XVIII. k. 259. 135) Sz. O. VI. k. 19. és Udv. 293. 136) Sz. O. IV. k. 112, 137) u. o. V. k. 275. 138) E. O. E. V. k. 512., art. 58. 139) u. o. V. k. 58., art. 34. 140) Appr. Const. P. V. Ed. 56. 141) E. O. E. IX. k. 103., art. 63. 142) u. o. P. V. Ed. 64. 143) Sz. O. II. k. 100. 144) u. o. V. k. 141. 145) u. o. 145. 146) u. o. 155. 147) u. o. VI. k. 32. 148) u. o. VI. k. 171. 149) u. o. 308. 150) E. O. E. XI. k. 56., art. 29., 31. 151) u. o. XIII. k. 527. 152) Sz. O. V. k. 146. és VI. 32. 153) u. o. IV. k. 235. 154) u. o. III. k. 133. 155) E. O. E. V. k. 284. 156) Sz. O. IV. k. 173. 157) E. O. E. VI. k. 122., art. 19. 158) Sz. O. IV. k. 173. és 226. 159) E. O. E. XV. k. 177., art. 24. 160) u. o. VIII. k. 358. és Sz. O. VI. k. 392. 161) u. o. XI. k. 199., art. 22. 162) Comp. Const. P. III. Tit. 8. 163) Sz. O. VI. k. 232. és 335. 164) u. o. IV. k. 232. 165) Appr. Pars III., Tit. 76., art. 21. 166) Sz. O. I. k. 121. 167) Sz. O. IV. k. 156. 168) E. O. E. V. k. 406., art. 8. 169) u. o. VIII. k. 358. 170) Sz. O. IV. k. 326; v. ö. E. O. E. XX. k. 403. 171) Sz. O. VII. k. 137. 172) u. o. 209., art. 26. és 303. I. 173) Appr. Cons. Pars V. Ed. 63. 174) Udv. 424., 444 és Sz. O. VII. k. 133.

XIII-ik fejezet. 1) Sz. O. I. k. 220. lap. 2) u. o. II. k. 96. 3) Oláh Miklós: Hungaria et Attila., 196. és Sz. O. II. k. 96. 4) Connert: A székeltek intézm. 95. 5) Sz. O. III. k. 141. 6) Sz. O. I. k. 220. 7) u. o. III. k. 140. 8) E. O. E. I. k. 217. 9) u. o. 67. 10) u. o. 184. 11) u. o. 191. 12) u. o. 225., 226. 13) u. o. 240., art. 11. 14) u. o. 295., art. 2. 15) u. o. 320. 16) u. o. 410., art. 12. 17) u. o. 438., 439. 18) u. o. 52. 19) u. o. 576., v. ö. 550. 20) u. o. 580. 21) u. o. II. k. 61., 77., 91., 99., 112., 174., 186., 190., 194. 22) u. o. I. k. 226. 23) u. o. 580. és II. k. 77. és 174. 24) u. o. 186. 25) u. o. 73., 84. 26) u. o. 95. 27) u. o. 103. 28) u. o. I. k. 580. 29) u. o. II. k. 91. 30) u. o. 118. és 174., 186. 31) u. 79. 32) u. o. 120., art. 17..

XIV., XV., XVI-ik fejezet. 1) E. O. E. III. k. 364., art. 1. 2) Vessze össze az alábbiakkal a határőrségről szóló adatokat. 3) E. O. E. II. k. 203. 4) u. o. 230., art. 2. 5) u. o. 294., 332., 351. és 532. 6) u. o. 351., art. 1. 7) u. o. 207. 8) u. o. 230., art. 2. 9) u. o. 301., art. 1. 10) u. o. 474., art. 3. 11) Sz. O. III. k. 335., art. 1—5. 12) E. O. E. III. k. 127., art. 3. 13) u. o. 126., art. 3. 14) u. o. IV. k. 299., art. 1. 15) V. ö. E. O. E. III. k. 198., art. 5. és 231., art. 3. 16) Sz. O. II. k. 180. s nézd a 183., 184., 187. és 188. l. 17) u.

o. 164. 18) u. o. I. k. 183. és 187.
 19) u. o. II. k. 162. 20) u. o. 153.
 21) E. O. E. II. k. 315., art. 15. 22)
 u. o. 348., art. 7. 23) u. o. III. k.
 393., art. 28. 24) Udv. 295. 25) Sz.
 O. V. k. 170. 26) E. O. E. III. k. 393.,
 art. 28. 27) u. o. 422., art. 3. 28) u.
 o. 420., art. 3., 4., 5. 29) u. o. 441.,
 art. 5. és 447., art. 2. 30) u. o. 451.
 31) Az erdélyhovi evangelico-refor-
 mátusok Egyház jogtana, Pest 1863.,
 193 l. 32) Martin Georg. Kovachich:
Codet iuris dectet eccl Hungariae.
 Pest, 1815., Tom. II. eop. XV. 157 l.
 33) E. O. E. II. k. 79. 34) Sz. O. I.
 k. 3. 35) Antonii Szeredai . . . series
antiquorum et recentiorum Episco-
porum Transilvaniae. Gyulafehérvár
 1790. Az itt a 63-ik lapon említett
 székely tized, nyilván a *Siculorum*
Terrá-ra vonatkozik, Szászváros
 mellett. 36) L. Karácsonyi János:
A székelyek eredete és Erdélybe való
letelepülése. Bpest, 1905., 28. l.
 Akad. ért. 37) Sz. O. II. k. 184. és
 187., art. 5. 38) E. O. E. III. k. 444.,
 art. 21. és 448., art. 39) u. o. V. k.
 135., art. 2. 40) u. o. 131., art. 31.,
 32. 41) u. o. 160., art. 12. 42) u. o.
 261., art. 1. 43) u. o. 549., art. 2.
 44) u. o. VI. k. 175., art. 10. 45) u.
 o. 191., art. 2. 46) u. o. VII. k. 252.,
 art. 3. 47) u. o. 432., art. 2. 48) u.
 o. 223., art. 3. 49) u. o. XI. k. 168.,
 art. 16. és 192. 50) u. o. 204. 51)
 u. o. V. k. 429. 52) u. o. 491. és

Udv. 319. 53) u. o. VI. k. 95., art. 6. 54) u. o. 480., art. 10. 55) u. o. 414., art. 5. 7. 56) u. o. VIII. k. 318., art. 4. 57) Sz. O. VI. k. 62., 63. 58) E. O. E. VII. k. 388., art. 3. 59) u. o. 541., art. 3. és 550., art. 2. 60) u. o. 555., art. 1. 61) u. o. 561., art. 2. 62) u. o. VIII. k. 114., art. 13. 63) Sz. O. VI. k. 70. 64) E. O. E. VII. k. 541., art. 3. 65) u. o. VIII. k. 318., art. 4. 66) u. o. 483., art. 2. és 495., art. 4. IX. k. 84., art. 7. 67) 1658-ig erről az adóról nincs szó. V. ö. E. O. E. IX. k. 264., art. 2; 281., art. 2; 462., art. 4; 589; XI. k. 149., art. 9; 168., art. 151; 176., art. 1. 68) V. ö. Sz. O. VI. k. 108., 140; Udv. 336., 374., 384. I. 69) Sz. O. VI. 116. 70) Apr. Const. P. II., Tit. 1., art. 1—14. 71) u. o. Pars III., Tit. 76., art. 2. 72) E. O. E. VI. k. 361., art. 12. 73) u. o. VII. k. 285., art. 27. 74) Apr. Const. III. P. Tit. 76., art. 15. 75) Josef A. R. Grimm: Das Urbarialwesen in Siebenbürgen, 108. l. 76) E. O. E. VIII. k. 237., art. 8. 77) u. o. XI. k. 200., art. 27. 78) u. o. VI. k. 229., art. 16. 79) Udv. 326. 80) E. O. E. VII. k. 355. 81) u. o. VIII. k. 487., Postul. 2. 82) u. o. 495., art. 3. 83) u. o. IX. k. 100., art. 54. 84) u. o. XI. k. 61., art. 43.

XVII-i k. fejezet. 1. E. O. E. XII. k. 341. 2) V. ö. E. O. E. XII. k. 226., art. 21. ex 1659. és XIII. k. 133., art. 19. ex 1662. 3) u. o. 223. és

185. 4) u. o. XIII. k. 190., art. 11. 5) u. o. 165. 6) u. o. XV. k. 89. 7) u. o. XVII. k. 248. 8) u. o. XIX. k. 32. 9) u. o. XX. k. 17. 10) Diploma Leopoldinum., art. 14. 11) Sz. O. VII. k. 117. 12) u. o. 42. 13) E. O. E. XIII. k. 525. és 527. 14) E. O. E. XII. k. 100. 15) u. o. 444., art. 2., 7. 16) u. o. 457., art. 4. 17) E. O. E. XIII. k. 86., art. 1; és 128., art. 11. 18) u. o. 190., art. 11. 19) u. o. 257., art. 13., 3 pont. 20) Lásd a lajstromot. 21) Udv. 407. 22) Sz. O. VI. k. 300. 23) V. ö. E. O. E. XIV. k. 228., art. 39. és Comp. Const. Pars. V. Ed. 45. 24) Udv. 407. 25) E. O. E. XVIII. k. 498. 26) Sz. O. VII. k. 92. 27) E. O. E. XII. k. 444., art. 7., 8., 20. 28) u. o. 483., art. 11. 29) u. o. XIII. k. 528. 30) u. o. XII. k. 259., 269; XIII. k. 528. 31., u. o. XII. k. 101. 32) u. o. XIII. k. 293. 33) u. o. 326. 34) u. o. XVII. k. 273., art. 4. 35) u. o. XVIII. k. 196. 36) u. o. XII. k. 293., art. 2. 37) u. o. XVIII. k. 210., art. 2. 38., u. o. XVI. k. 372., art. 3. 4; és 374. 39) u. o. XVII. k. 95., art. 4. 40) u. o. XV. 88; XVI. k. 248. 41) u. o. XVII. k. 248; XVIII. k. 244., 254. 42) u. o. XV. k. 462., art. 6. 43) Sz. O. VII. k. 37. 44) E. O. E. VII. k. 518., art. 9; VIII. k. 101., art. 20; 496., art. 8; XI. k. 59., art. 41. 45) u. o. VII. k. 544., art. 18. 46) u. o. IX. k. 101., art. 8. 47) u. o. VII. k. 183., art. 6.

48) u. o. 335., art. 14. 49) u. o. XV. k. 349. és XIV. k. 327., art. 22; XV. k. 250., art. 12. 50) u. o. VIII. k. 323., art. 23. 51) u. o. XIII. k. 289., art. 19. 52) u. o. XIII. k. 111., art. 7. 53) u. o. XVIII. k. 322. 54) Udv. 411. 55) u. o. XX. k. 414., art. 16. 56) Sz. O. III. k. 142. 57) u. o. II. k. 125., art. 74. 58) u. o. V. k. 331; VI. k. 414; VII. k. 1.

XVIII. fejezet. 1) Schuler v. Libloy: Siebenbürgische Rechtsgeschichte 1868. III., 245. 2) Verbőczy: Tripartitum., Pars., 3., Tit. 4., 35. 3) Sz. O. I. k. 42. 4) u. o. 238. 5) u. o. II. k. 5., 28. és 48., 49. 6) E. O. E. I. k. 393., art. 33. 7) Sz. O. III. k. 86. 8) u. o. I. k. 307. 9) u. o. III. k. 142. 10) E. O. E. I. k. 84. 11) u. o. II. k. 75. 12) u. o. 203. 13) Sz. O. II. k. 208. 14) Sz. O. II. k. 250., 255. 15) E. O. E. II. k. 502., art. 24. 16) Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet. II. kiad. 1903. 338. és 521. I. és Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány, Kolozsvár, 1861., 288. I. és Verbőczy: Decr. tripart. Pars. I. Tit. 24. 17) E. O. E. II. k. 515. 18) Sz. O. V. k. 103. 19) u. o. IV. k. 47.; 67. 20) u. o. 68., 70., 77., 86. 21) u. o. 69. 22) u. o. 97., 107., 127; V. k. 148. 23) Sz. O. V. k. 173. és 64., 146. számú levél. 24) Udv. 318. 25) Udv. 325. 26) Udv. 336. 27) Sz. O. IV. k. 234., 237. 28) u. o. VI. k. 76. 29) Udv. 374. 30)

Sz. O. IV. k. 163. 31) u. o. VI. k. 33. 32) u. o. 36. 33) u. o. IV. k. 204. 34) E. O. E. IX. k. 377. 35) Sz. O. IV. k. 249., 257. 36) u. o. 261. és VI. k. 133. 37) Udv. 361. 38) Udv. 385. l. ilyent 1651—1656. évek-ből 6-ot sorol elő. 39) Sz. O. IV. k. 305. 40) E. O. E. X. k. 163. 41) u. o. 189., 191. 42) Udv. 388. 43) Sz. O. VI. k. 386., 388. E. O. E. XVI. k. 512. 44) Sz. O. VII. k. 357. 45) Apr. Const. Pars. III., Tit. 76., art. 7. 46) u. o. Pars. II., Tit. 8., art. 5. 47) L. X-ik fej. 48) Udv. 381., megj. 4. 49) E. O. E. XI. k. 57., art. 32. 50) u. o. 165., art. 7. 51) Sz. O. II. k. 120., art. 20., 21., 22., 23. 52) u. o. IV. 95. 53) u. o. VI. k. 33; Udv. 337., 338., 342., 345., 388. 54) Sz. O. IV. k. 261. és VI. k. 133. 55) u. o. II. k. 12., art. 27., 28. E. O. E. XI. k. 79. 56) Sz. O. VII. k. 357. 57) u. o. 58) u. o. II. k. 121., art. 27., 28. 59) E. O. E. XI. k. 78., art. 29, 1., 2. pont. 60. Apr. Const. P. III., Tit. 76. art. 16., 1. 2. pont. 61) E. O. E. XIII. k. 288., art. 16. 62) u. o. IX. k. 287., art. 28. 63) Apr. Const. P. III., Tit. 76., art. 16. 64) E. O. E. IX. k. 314., art. 6. 65) Apr. Const. Pars. III., Tit. 76., art. 16. Bevezetés, és 3. pont. 66) E. O. E. XI. k. 79., art. 29., 3. 4. pont; Apr. Const. P. III., Tit. 76., art. 16., 3. 4. pont. 67) u. o. XIV. k. 379; XV. k. 254., art. 25. 68) Sz. O. IV. k. 260., art. 4.

XIX-i k fejezet. 1) Sz. O. II. k. 95. 2) u. o. III. k. 214., II. k. 40. 3) u. o. III. k. 112. 4) u. o. II. k. 96. 5) u. o. II. k. 105. 6) Sz. O. II. k. 125., art. 73. 7) E. O. E. II. k. 207. 8) Az 1567. szám az Apr. III., P. Tit. 76., art. 6., bizonyosan tévedés. 9) E. O. E. II. k. 340 és 344. 10) u. o. III. k. 204., art. 8. és 222., art. 9; 392., art. 26; VI. k. 332., art. 20; VIII. k. 322., art. 19. 11) Apr. Const. P. III., Tit. 15., art. 2. és Tit. 76., art. 6. 12) E. O. E. XI. k. 130., art. 23. és Apr. Const. V. r. E. I. 13) Sz. O. VII. k. 57. 14) u. o. II. k. 226. 15) E. O. E. III. k. 204., art. 8; 392., art. 26; VIII. k. 322., art. 19. 16) Apr. Const. P. III., Tit. 15., art. 2. és E. O. E. III. k. 392., art. 26. 17) Sz. O. VII. k. 298., art. 11. 18) Sz. O. VI. k. 9. 19) u. o. VI. k. 51., 7 pont. 20) E. O. E. XV. k. 176., art. 22. 21) Sz. O. VII. k. 50. és 118 l.

Törvénytárainkban a következő címek, adatok és törvény-cikkek találhatók meg a székely jogokról, intézményekről, szokásokról:

Az 1498: XXI. t.-c. 3. §. Tripartitum, I. r. 94. cím és a Pars III. tit. 4. Az 1555. ápr. 28-án Udvarhelyt a székely nemzetgyűlésen alkotott constitutio. Az Appr. Const. P. III. tit. 76. A Compil Const. P. II. tit. I., art. 17. és az I. v. 94. c. A diploma Leopoldinum. Lásd továbbá az

1792-iki országgyűlés jegyzőkönyvét. Az erdélyi 1848. IV. t. o. 6. §. Az 1868. XLIII. t.-c. 9. 15. §; a 175. §. szerint Ő felsége, a király, a székely ispán címét viseli; végül a székelyekre vonatkozik az 1871. LIII. t.-c. 65. §. Mindezen adatok és ráutalások a székely jog, ősiség és kultúra bizonyosság tételei. Világosan kitűnik ezekből az adatokból is, hogy Erdélyben egyedül és kizárólag a magyar-székelységnek van a legrégebb történeti és politika-individualitása.

Balásy Dénes.

VÉGE.

TARTALOM.

Bevezetés — — — — —	3
I. Ósfoglalás — — — — —	8
II. A székek fejlődése — — — — —	12
III. A székek feladata — — — — —	27
IV. A széki kapitány — — — — —	36
V. A dulló vagy szolgabíró (székbíró)	45
VI. A főkirálybíró — — — — —	50
VII. Az esküdtek vagy székülők — — — — —	59
VIII. A jegyző vagy nótárius — — — — —	60
IX. A falu vagy község — — — — —	62
X. Rendek a Székelyföldön — — — — —	96
A három rend — — — — —	98
A földönlakók — — — — —	103
Székely támadt Székely bánja vára, 1562 — — — — —	110
A darabontok — — — — —	130
A két első rend helyzete ; lófők	137
A primorok vagy főnépek — — — — —	139
Nemesek, jobbágyok, zsellérek	137
XII. A székelyek hadi szolgálatai	
A hadi terhek felosztása a rendek között — — — — —	219
XII. Mustrák vagy hadi szemlék — — — — —	240
XIII. A praesidium vagy határőrség — — — — —	257
XIV. A székelyek adózása — — — — —	278
XV. Az egyenlő megterhelhetettség korszaka 1562-től 1601-ig — — — — —	291
XVI. A rendes közterhektől való megszabaduláskorszaka 1601-től 1657-ig — — — — —	311
XVII. Hadi adót, török adót fizetnek a székelyek is, 1657—1691. — — — — —	326
XVII. A székelyek birtok- és örökösödési joga — — — — —	353
XIX. A székelyek sóhordási joga — — — — —	375

